

Tomori Pál Főiskola

TUDOMÁNYOS MOZAIK
21. kötet

2022

ISSN 2063–1227

ISBN 978-615-6281-09-8

Kiadó: Tomori Pál Főiskola

Felelős vezető: Dr. Meszlényi Rózsa

TUDOMÁNYOS MOZAIK

21. kötet

*Környezeti, gazdasági, társadalmi
válságok.*

Kihívások, megoldások

Budapest, 2022

Szerkesztők:

Dr. Csanádi-Bognár Szilvia

Kissné dr. Budai Rita

Dr. Schuchmann Júlia

Idegennyelvi lektor:

Dr. Pál Monika Éva

Rédei Csaba

Szakmai lektor:

Dr. Fata Ildikó

Dr. Suhányi László

Rektori köszöntő

Tisztelt Olvasó!

„Környezeti, gazdasági, társadalmi válságok. Kihívások. Megoldások” címmel a Tomori Pál Főiskola *Tudományos Mozaik* című sorozatának 21. kötetét ajánlom figyelmébe.

Főiskolánk 2021 novemberében immár tizennyolcadik alkalommal rendezte meg hagyományos éves konferenciáját és tárja az érdeklődő olvasó elé annak tanulmánykötetbe rendezett anyagát. A kötetben a napjainkat meghatározó válságok témakörében, több tudományterület képviselőjében olvashatnak tanulmányokat.

A Magyar Tudományos Akadémia által kezdeményezett ünnep alkalmat ad az oktatók, kutatók és egyéb tudományos szakemberek találkozására, új kutatási eredményeik bemutatására és disszeminációjára, de ugyanakkor fórumot teremt az ismeretszerzés számára is.

Bízom abban, hogy a jelen kötet hitelesen tükrözi a Főiskolánkon folyó tudományos munka minőségét, valamint azt a folyamatot is, amely által intézményünk bekapcsolódik a nemzetközi felsőoktatási hálózatba.

Minden érdeklődő számára ebben az évben is jó szívvel ajánlom színvonalas tanulmánykötetünket.

Dr. Meszlényi Rózsa

Főiskolai tanár

Alapító Rector Emerita

Budapest, 2022. május 15.

Előszó

A tanulmánykötet fókuszában az emberiség történelmét végigkísérő és napjainkban ismét aktuálissá váló válságok állnak. A kínai kultúrában a válság írásjel két részből tevődik össze. Az egyik magát a veszélyt jelzi, a második viszont a lehetőséget. A lehetőséget arra, hogy felismerve a veszélyeket, tudjunk tenni ellenük. Napjainkban a modern kori társadalmak több fronton is küzdenek válságokkal. A legsürgetőbb válság, amire gyorsan választ kell adnunk, a globális klímaváltozás, mely már ma is veszélyezteti a jelen, és főképpen a jövő generációk életét a Földön. A világ számos pontján okoz a klímaválság további válságokat, mint az éhezés, a gazdasági válság, a természeti környezet pusztulása. 2020 januárjában a világ addig soha nem tapasztalt mértékű legnagyobb pandémiájával, a COVID-19-cel nézett farkasszemet, melynek világszinten máig hatmillió halálos áldozata lett, és átformálta a bolygó népességének addig megszokott életét. A pandémia, bár szörnyű veszteségekkel járt, mind emberi, mind gazdasági szempontból, mégis - ahogy a kínai írásjel - a lehetőségeket is magában hordozott, új innovatív megoldások születtek, például forradalmi változásokon ment át a munkavégzés, vagy akár a tanulás, megismertük a távmunka, távoktatás előnyeit, lehetőségeit. Bár azt hittük, a 21. században Európa szívében már nem törhet ki egy véres háború, a 2022 februárjában kezdődő orosz-ukrán háború rácafolt erre, évtizedek óta nem látott politikai, humanitárius és gazdasági krízist okozva.

Jelen kötet, mely angol és magyar nyelvű tanulmányokat is tartalmaz, két fő részből áll, melyek több különböző tudományterület, így a gazdaság-, társadalom- és politikatudományok, valamint a művészettörténet, esztétika, a vallás, jogtudományok szempontjából foglalkoznak a napjainkat érintő válságokkal. *A kötet első fejezetében* a Covid-19 gazdaságra és társadalmi életre gyakorolt hatásait vizsgáló, illetve aktuális globális környezeti, politikai válságokat feszegető tanulmányokat olvashatunk. *A kötet második részében* találunk esettanulmányt, mely a COVID-19 pandémia múzeumokra ható kihívásait, a megélt tapasztalatokat és megoldásokat mutatja be, olvashatunk az építészettörténet és a válságok közötti kölcsönhatásokat kutató írást is, ahogy kortörténeti leírások elemzésén keresztül megismerhetjük a korábbi generációkat érintő elhúzódó vagy átmeneti kihívásokat.

A Szerkesztők

TARTALOMJEGYZÉK

1. A válságok aktualitása

**SUHÁNYI LÁSZLÓ - JAROSLAVA JANEKOVÁ - JAROSLAVA KÁDÁROVÁ- ALŽBETA
SUHÁNYIOVÁ**

The Impacts of COVID-19 on the Tourism in Slovakia.....10

GYULAFFY BÉLÁNÉ DR. BERÉNYI MÁRIA - HOLMÁR KRISZTINA

Válságokról másként.....22

PÁL MONIKA

Thészeusz hajója, avagy reflexiók az orosz agresszió utáni világra.....32

ÖMÜR ÖNHÜN

Crisis Management and Its Implications on the Solutions to SMEs' Problems under the Impact of the COVID-19 Pandemics.....44

ALŽBETA SUHÁNYIOVÁ - JAROSLAVA KÁDÁROVÁ - SUHÁNYI LÁSZLÓ

A minimálbérek elemzése, különös tekintettel a Szlovákiában érvényes minimálbérek alakulására és hatására a COVID-19 világjárvány időszakában.....52

HOLMÁR KRISZTINA - GYULAFFY BÉLÁNÉ DR. BERÉNYI MÁRIA

Ember, környezet, kár, pénz: Érdecash a koncepciováltás lehetősége.....67

MEHMET YILMAZ

Török hatalomkoncentráció: Erdogan túlélő vagy áldozat?.....77

CSALA ELVIRA

A SARS-COV-19 járvány okozta kihívások kezelésének feltételei a Magyar állami egészségügyben különös tekintettel az ellátórendszer pénzügyi gazdálkodásának ütésállóságára.....86

BABARIK MÁRIA

A COP-26 konferencia hatásai és következményei Afrika relációjában.....94

TEWOLDE MELLES HAGOS

Decision Making on Trade using NPV and BEP.....109

2. *Válságok a művészet és vallás történetében***SEPSEY ZSÓFIA**

On-line vs. offline - Múzeumi stratégiák a COVID-19 járvány időszakában.....132

LAKATOS ADÉL

Neogótikus templomok a Bácskában, mint a demográfiai változások látványos jelei, emléke.....140

KISSNÉ BUDAI RITA

Gyász és vészterhes idők. Pauler Juliska naplója 1951-ből.....149

CSANÁDI-BOGNÁR SZILVIA

Lovas Ilona művészete és a megélt test rehabilitációja.....162

SZALAY GYÖNGY

Válságok és konjunktúrák. A balatonparti villaépítészetéről.....174

ZUGOR ZOLTÁN

Fragmentált művészet és a kommunikáció minősége.....185

TOKODI BENEC

Gondolatok az Alaptörvény R)cikkének (4) bekezdéséhez.....197

FEKETE JÓZSEF

A katolikus intézményrendszer felszámolása és üldöztetése Magyarországon....205

A válságok aktualitása

THE IMPACTS OF COVID-19 ON THE TOURISM IN SLOVAKIA

Suhányi László, Dr. habil

Tomori Pál Főiskola, Budapest

University of Prešov, Faculty of Management and Business

suhanyi.laszlo@tpfk.hu

Jaroslava Janeková, doc. Ing. PhD.

Technical University of Košice

Institute of Industrial Engineering, Management and Environmental Engineering

jaroslava.janekova@tuke.sk

Jaroslava Kádárová, prof. Ing. PhD.

Technical University of Košice

Institute of Industrial Engineering, Management and Environmental Engineering

jaroslava.kadarova@tuke.sk

Alžbeta Suhányiová, doc. Ing. PhD.

Technical University of Košice

Institute of Industrial Engineering, Management and Environmental Engineering

alzbeta.suhanyiova@tuke.sk

Abstract:

The advent of the coronavirus pandemic in 2020 shook many areas of the economy, with the tourism industry being one of the most affected areas due to the significant slowdown in international as well as national mobility. The paper deals with the impacts of the COVID-19 pandemic on tourism in Slovakia. Based on secondary statistics, the development of tourism in the decade before the outbreak (2009-2019) is compared with the situation in the year 2020. Based on the results can be stated that there was a big change in the proportion of domestic and foreign visitors in favour of domestic tourism, which increased (in relative numbers) to 75% of all visits. Significant differences can also be observed in tourist visits between individual regions of Slovakia. Not all regions have been able to make the most of the increased demand for domestic tourism. Mostly affected by drop in tourists' visits was the western part of the country, where the domestic tourism was sufficiently supported and used only in Trnava Region. The negative influence of the pandemic in this area was most pronounced in the Bratislava Region, due to the region's high dependence on foreign tourism. In contrast, in five regions of Slovakia – Trnava, Žilina, Banská Bystrica, Prešov and Košice – domestic tourism increased in 2020 compared to the previous year.

Keywords: *Slovakia, tourism industry, domestic visitors, foreign visitors, COVID-19 pandemic.*

Introduction

Prior to the outbreak of the pandemic, tourism was one of the world's largest and most dynamic sectors of the economy, contributing around 10% to world GDP since the beginning of the millennium (Statista 2021). In addition, over the past decade, starting in 2009, the tourism sector has seen steady growth, with visitor spending growing even faster than the world economy (UNWTO 2019: 3). In 2009-2019, real revenues from international tourism increased by 54%, exceeding world GDP growth (at 44%) over the same period. In 2019, tourism was the third largest export category in the world after fuels and chemicals and before automotive products and food (UNWTO 2020: 2).

The coronavirus pandemic in 2020 shook many areas of the economy (Hegedűs 2020), with the tourism industry being one of the most affected areas due to the significant slowdown in international and national mobility. According to the data of the World Tourism Organization, global tourism suffered the worst year in 2020, with international visitors falling by as much as 74%. Destinations around the world welcomed 1 billion fewer international tourists than in the previous year. By comparison, during the economic crisis in 2009, international tourism fell by only 4% (UNWTO 2021). In 2020, tourism was at least partially maintained only by those countries and regions that were able to effectively reach domestic visitors (Tajtáková 2021).

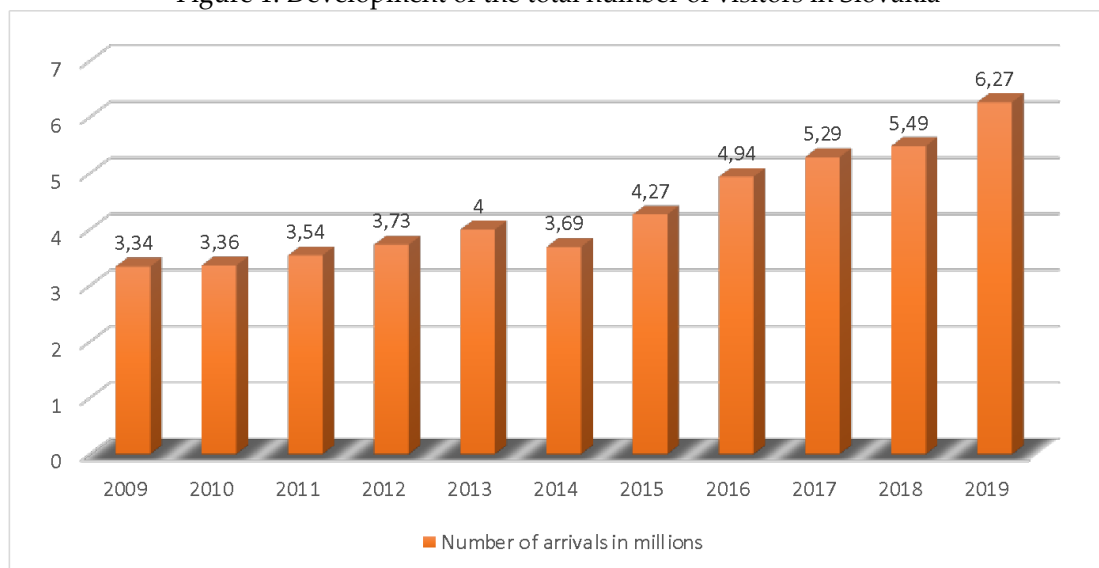
After the retreat of the first wave of the pandemic, the dominance of domestic visitors was naturally expected in Slovakia in the summer season 2020 due to the persistent fears of tourists traveling abroad. Statistical data from the tourism sector in the Slovak Republic for 2020 confirmed these assumptions, even suggesting that the development of domestic tourism could be an interesting alternative for several regions of Slovakia in the future. The aim of the paper is to evaluate the effects of the COVID-19 pandemic on tourism in Slovakia. Based on secondary statistical data, we compare the development of tourism in Slovakia in the decade before the pandemic (2009-2019) with the indicators recorded during the pandemic 2020. We take into account regional differences and the ability of individual regions to respond to the decline of foreign visitors by encouraging domestic tourism.

Development of tourism in Slovakia in the pre-pandemic period

Until the outbreak of the COVID-19 pandemic, the number of visitors to Slovakia had a long-term growing trend, both for domestic and foreign visitors (Figure 1). Since 2009, when 3.34 million people visited Slovakia, the number of visitors has almost doubled in one decade to 6.27 million people in 2019. The share of domestic tourism accounted for 60.27% in 2009. This ratio was one decade more or less stable

and only slightly increased to 61.52% in 2019 (based on data from the Statistical office of the Slovak Republic 2020d).

Figure 1: Development of the total number of visitors in Slovakia

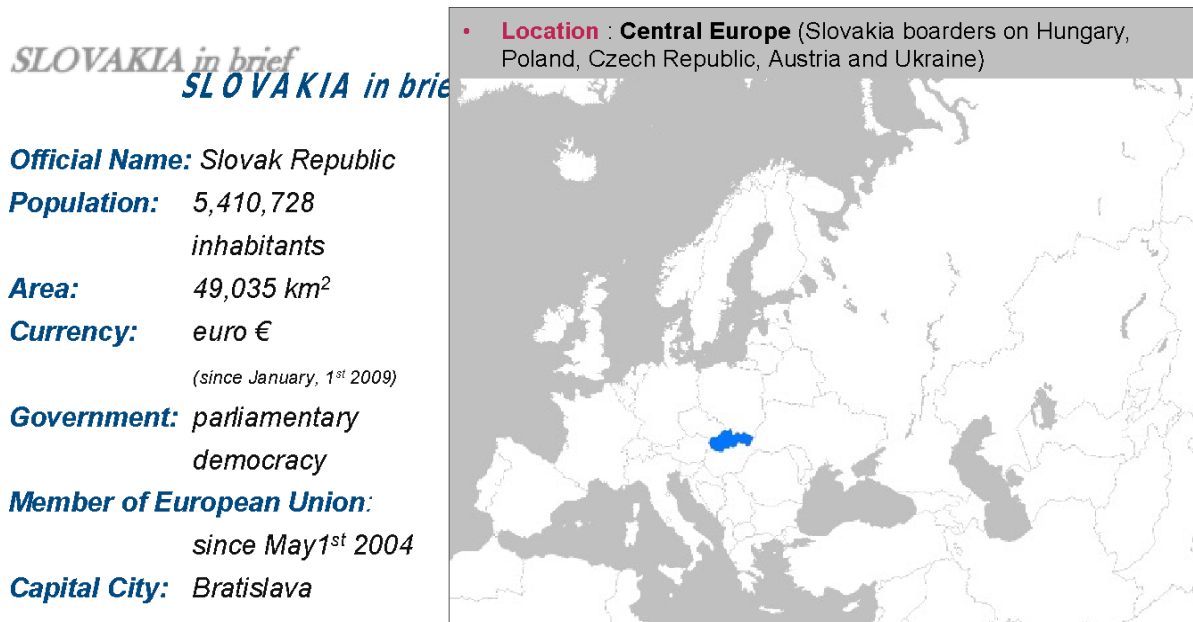
Source: self-processing on the basis of data from the Statista 2019

Also, in terms of the number of overnight stays, there was a significant increase in both categories of visitors (domestic/foreign) in the decade before the coronavirus pandemic broke out. In 2019, foreign tourists spent 6,250,865 nights in Slovakia (compared to 3,769,136 overnight stays in 2009), which represents an increase of 60.3%. Overnight stays of domestic tourists increased from 6,621,933 nights in 2009 to 11,452,830 nights in 2019, i.e. by 57.37%. The average number of overnight stays in Slovakia in 2019 was 2.5 nights per visitor (based on data from the Statistical office of the Slovak Republic 2020a).

Closer look at Slovakia

Let's take a closer look at Slovakia as a country, its basic characteristics (Figure 2), geographical location, and regional division (Figure 3).

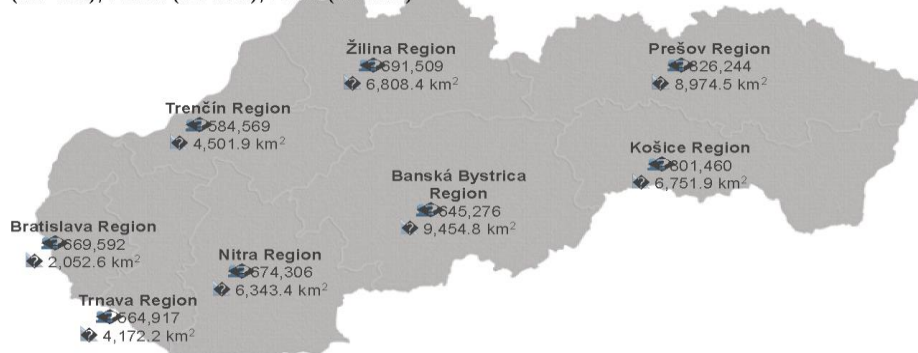
Figure 2: Basic characteristics of the country

Source: self-processing on the basis of available data

Figure 3: Regions of Slovakia

Major Cities: Bratislava (415 589), Košice (240 000), Prešov (91 489), Banská Bystrica (80 466), Žilina (84 675), Nitra (82 661)

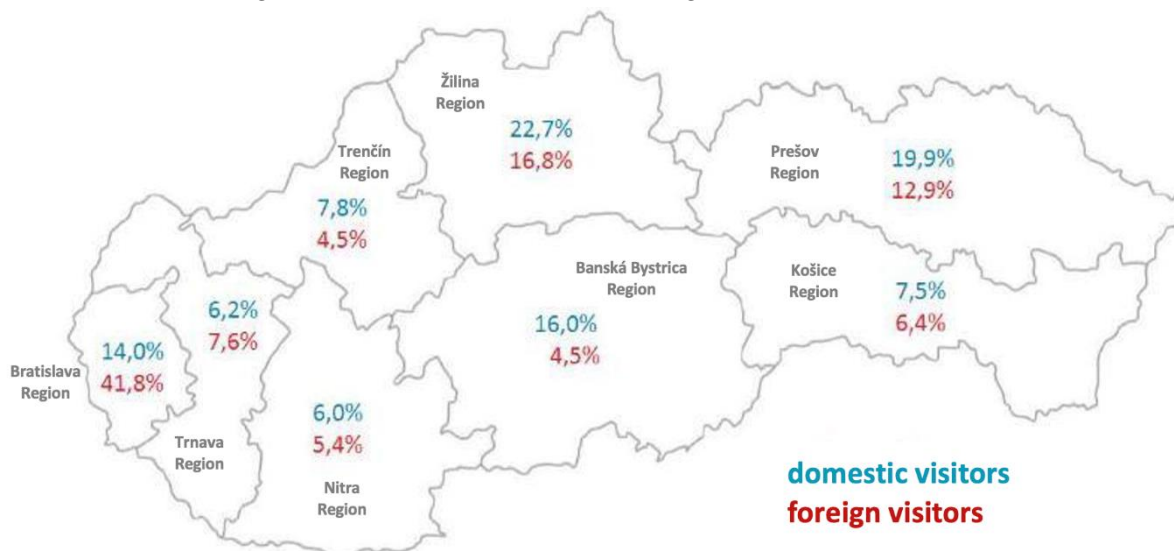

Source: self-processing on the basis of available data

Tourist visits of individual regions of Slovakia in 2019

Looking at the number of visitors to individual regions of Slovakia in 2019 (Figure 4), we can see that domestic tourism dominated in almost all regions. The exceptions are the Bratislava Region and the Trnava Region. While in the Bratislava Region the ratio between domestic and foreign visitors was significantly in favour of foreign tourism (41.8% foreign vs. 14.0% domestic), in the Trnava Region there was only a very slight predominance of foreign visitors (7.6% vs. 6.2%).

Figure 4: The share of visitors in the regions of Slovakia in 2019

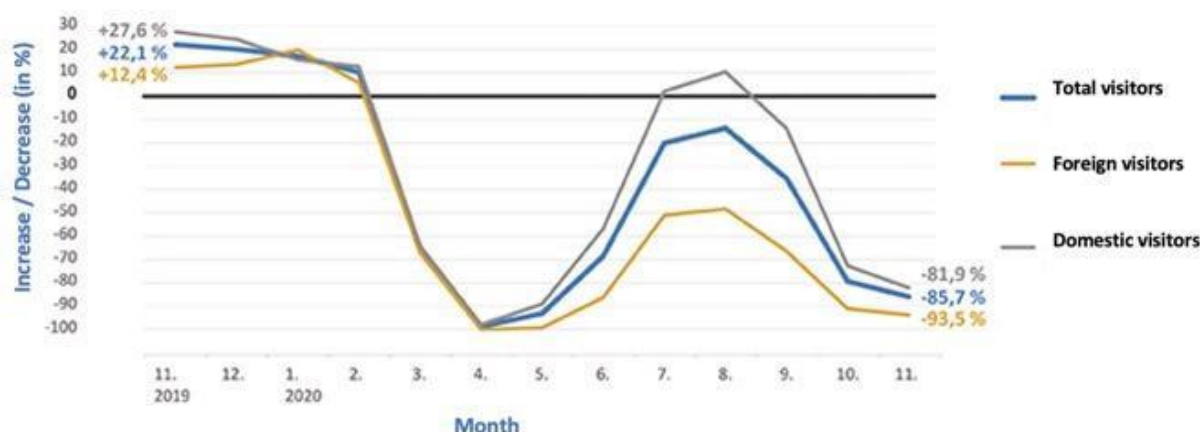

Source: self-processing on the basis of data from Ministry of Transport and Construction of the Slovak Republic 2019

Impact of the COVID-19 pandemic on tourism in Slovakia

In March 2020, under the influence of the coronavirus pandemic, most tourism performance indicators in Slovakia decreased (Figure 5), but at the same time the share of domestic tourism in the total number of visitors increased. The bottom in terms of attendance was recorded in April, following the anti-pandemic measures taken. The number of visitors increased again only during the summer season, reaching in July and August values comparable to 2019, but only in the case of domestic tourism (based on data from the Statistical office of the Slovak Republic 2021a).

Figure 5: Development of the number of visitors of Slovakia - year-on-year change 2020 vs. 2019 (in %)

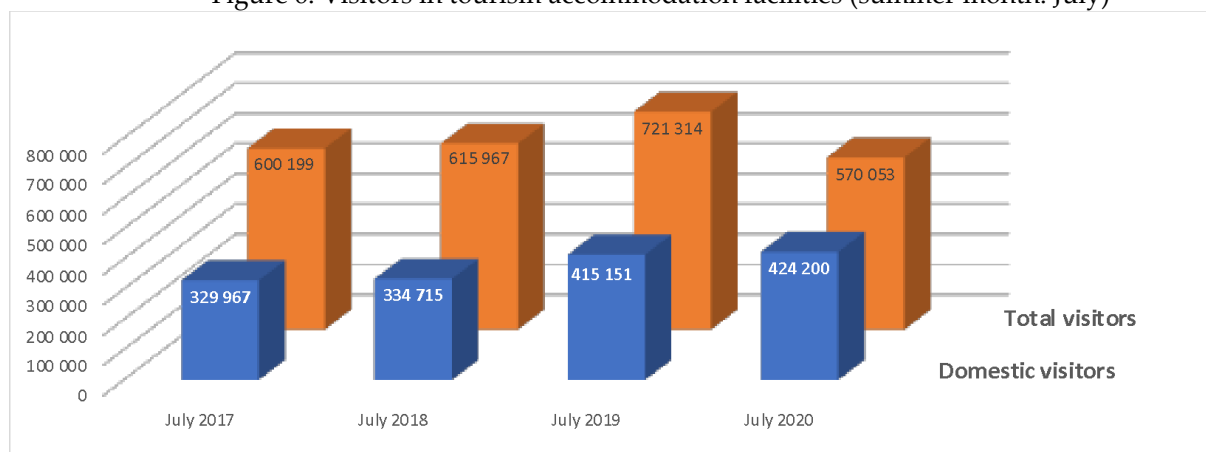
Source: processed by Tajtáková 2021 on the basis of data from the Statistical office of the Slovak Republic

The total number of guests in accommodation facilities (overnight stays) in Slovakia in 2020 fell by half (to 3.3 million people from 6.4 million in 2019), which was

the lowest in the last twenty years. Although the summer months of the tourist season were quite strong due to the increase in domestic tourism, the annual number of visits fell by 50.1%. The number of foreign visitors decreased by two thirds year-on-year and was the lowest since 1998. The number of domestic visitors decreased more moderately in the summer months, by 40.5%, due to restrictions on travel abroad and the strengthening of domestic tourism. The only indicator that increased in 2020 was the increase in the average number of overnight stays, it increased from an average number of 2.8 nights to 3.1 nights (based on data from the Statistical office of the Slovak Republic 2021b). At the same time, the share of domestic and foreign visitors in the total number of visitors of Slovakia changed in favour of domestic tourism.

If we compare the situation during the summer tourist season in July for the years 2017 to 2020 (Figure 6), we can see a clear decline in the total number of visitors in Slovakia. There was a significant drop in the number of foreign tourists, which, however, was partially replaced by the growth of domestic tourists. The decline in foreign visitors was marked mainly by urban tourism. The length of stay decreased year-on-year from 3.3 nights in July 2019 to 3.2 nights in the same month of 2020. The number of visitors in the whole of the Slovak Republic in the first holiday month consisted mainly of domestic tourists, their number even exceeded the last year's record numbers from the successful summer season in 2019. Year-on-year, the number of domestic visitors increased by 2.2% to more than 424,200 people. In July 2020, domestic tourism accounted for up to 74.4% of total visitors of Slovakia, compared to 58.3% in the same period of the previous year (based on data from the Statistical office of the Slovak Republic 2020b).

Figure 6: Visitors in tourism accommodation facilities (summer month: July)

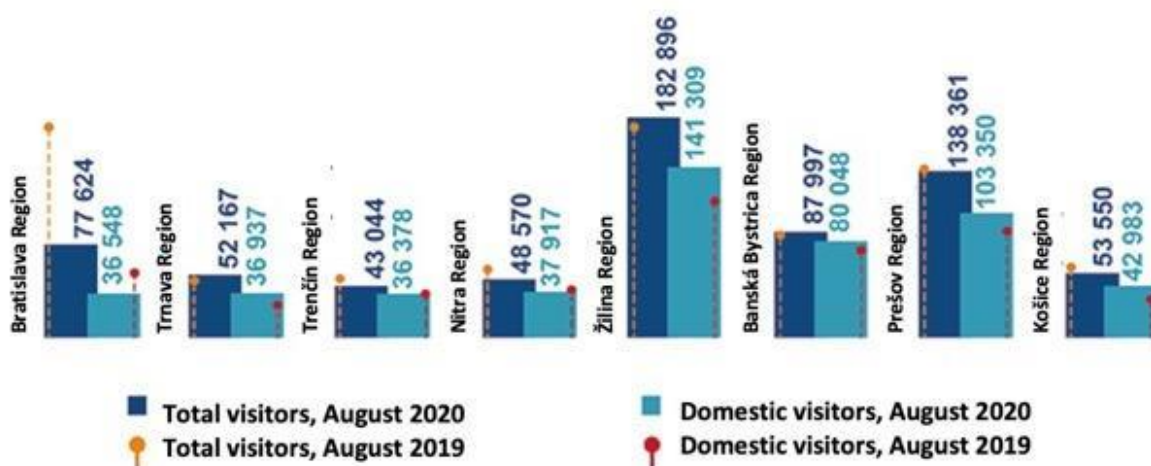
Source: self-processing on the basis of data from the Statistical office of the Slovak Republic 2020b

The increase in domestic tourism mainly concerned four of the eight regions where the number of domestic tourists was higher than in July 2019 – in Košice Region (by 3.7%), in Prešov Region (by 9.9%), in Trnava Region (by 17.6%) and in Žilina Region (by 22.8%). In the last two regions of the Slovak Republic, the year-on-year increase in domestic visitors was even above the level of 15%. On the contrary, the negative impact was strongest in the Bratislava Region, whose total number of visits

decreased by as much as 55.5% year-on-year, while the number of foreign visitors fell by more than two thirds (by 68%). The city of Bratislava itself was even worse than the results of the entire region. In summary, after taking into account the number of visitors from domestic and foreign tourism, the number of visitors increased year-on-year only in the Žilina Region (by 1.4%) thanks to the destination called Liptov, which has developed significantly in recent years (based on data from the Statistical office of the Slovak Republic 2020b).

The situation developed in the same way in August 2020 (Figure 7), when the number of visitors in the whole of Slovakia consisted mainly of domestic tourists. The total number of visitors in the accommodation facilities in Slovakia was even 20% higher than in July. Even in the pandemic year, August was traditionally the strongest month of the tourist season in Slovakia.

Figure 7: The number of visitors in individual regions of the Slovak Republic in August 2020 vs. 2019

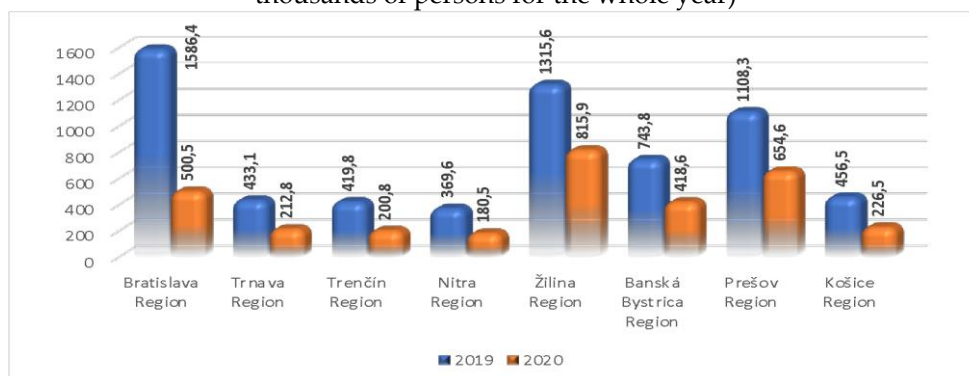
Source: Statistical office of the Slovak Republic 2020c

Although tourism in Slovakia recorded an overall year-on-year decline in August due to persistently lower number of visits of foreign tourists, at the same time a 10.5% increase in domestic tourism was evident compared to the August 2019. In August 2020, domestic visitors accounted for 75.3% of the total number of visitors. In five of the eight regions, the number of domestic tourists was higher compared to the same period in the previous year – in the Banská Bystrica Region (by 10.2%), the Prešov Region (by 17.7%), the Žilina Region (by 24%), The Košice Region (by 24.8%) and the Trnava Region (by 29.7%). The length of stay did not change year-on-year and averaged 3.1 nights. The negative impact was still most visible in the Bratislava Region, where the total number of visits fell by 55.9% year-on-year. Within western Slovakia, only the Trnava Region contributed to the overall increased rate of domestic tourism in 2020. Other regions – the Bratislava Region, the Trenčín Region and the Nitra Region – have failed to attract domestic visitors, despite the fact that most Slovaks spent their holidays in Slovakia in 2020. In summary, after taking into account the number of domestic and foreign visitors, the number of visitors increased the most in the Žilina Region (by 3.6%), again mainly due to the destinations of Liptov and Orava, in the

other two regions – in Banská Bystrica Region and Trnava Region – there was a slight increase in the number of tourists compared to previous year. In August 2020, domestic tourists accounted for three quarters of the total number of visitors to Slovakia (based on data from the Statistical office of the Slovak Republic 2020c).

Looking at the overall year 2020 (Figure 8), the largest decline in the number of tourists in 2020 was recorded in the Bratislava Region (68.5%), but still, it remained the third most visited region in Slovakia. Compared to the previous year, it was visited by less than a quarter of foreign visitors (a decrease of 75.9%) and less than half of domestic visitors (a year-on-year decrease of 54.5%). This was followed by the Trenčín Region and the Nitra Region with a year-on-year decrease in visitors of more than 50%. The lowest year-on-year decrease in tourism was recorded by the most important tourist regions – decrease in the Žilina Region by 38% and in the Prešov Region by 40.9% (based on data from the Statistical office of the Slovak Republic 2021b).

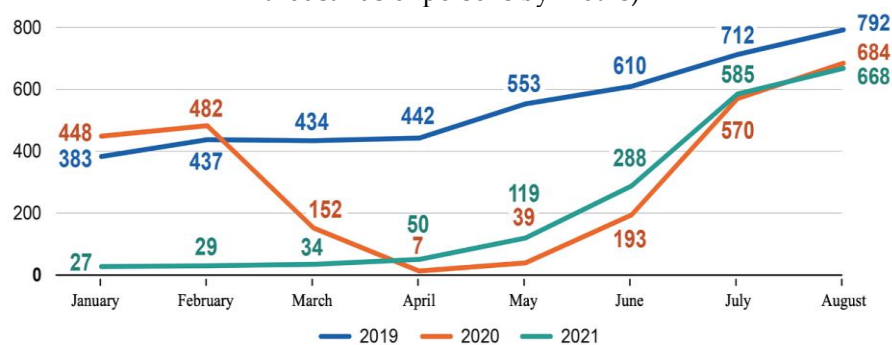
Figure 8: The total number of visitors in individual regions of the Slovak Republic in 2020 vs. 2019 (in thousands of persons for the whole year)

Source: self-processing on the basis of data from the Statistical office of the Slovak Republic 2021b

The latest data on the total number of visitors of the Slovak Republic (Figure 9), which is not yet decomposed by regions, show that the development of the COVID-year 2021 seems to be very similar to the previous COVID-year 2020.

Figure 9: The total number of visitors of the Slovak Republic in 2021 compared to 2020 and 2019 (in thousands of persons by months)

Source: Statistical office of the Slovak Republic 2021c

Summary and conclusions

Before the COVID-19:

Tourism in Slovakia had a long-term growing trend in the decade before the COVID-19 global pandemic. Between 2009 and 2019, the number of visitors to Slovakia almost doubled, while 2019 was a record year in terms of overall number of visits. Before the pandemic, the share of domestic visitors was above 60% for a long time. In 2019, domestic tourism dominated in all regions of Slovakia except the Bratislava and Trnava Regions. While in the Trnava Region there was only a slight predominance of foreign visitors, in the Bratislava Region foreign tourists accounted for up to two thirds of all visitors. The Bratislava Region together with the Žilina and Prešov Regions formed the three most popular tourist destinations in Slovakia.

The Covid year 2020:

Tourism in 2020 experienced a significant year-on-year decline under the influence of the coronavirus pandemic, mainly due to a drop in foreign visitors, which was, however, partly replaced by an increase in domestic visitors. The ratio between domestic and foreign visitors to Slovakia has changed in favour of domestic tourism, which has grown to 75% of total visits. However, the disparities between the individual regions of Slovakia were considerable, while not all regions managed to take advantage of the increased demand from domestic tourists. The strongest month of the Slovak tourist season was traditionally the month of August, followed by July.

Table 1: Summary and conclusions in points

Before the COVID-19:	The Covid year in Slovakia (2020):
<ul style="list-style-type: none"> growing trend of tourism in Slovakia 	<ul style="list-style-type: none"> decline in tourism – caused mainly by foreign visitors
<ul style="list-style-type: none"> 2009 and 2019 – the number of visitors almost doubled 	<ul style="list-style-type: none"> the share of domestic visitors – 75%
<ul style="list-style-type: none"> 2019 – record year in number of visits 	<ul style="list-style-type: none"> disparities between the individual regions
<ul style="list-style-type: none"> the share of domestic visitors – 60% 	<ul style="list-style-type: none"> best months: August, followed by July
<ul style="list-style-type: none"> the most visited: Bratislava Region – foreign tourists = 2/3 of all visitors 	<ul style="list-style-type: none"> the negative impact was most visible in the Bratislava Region
	<ul style="list-style-type: none"> Žilina and Prešov Regions are the most visited

Source: self-processing

The negative impact of the pandemic was generally most visible in the Bratislava Region due to its high dependence on foreign tourism. Although it lost its first place in the number of visitors, it remained third among the country's three most popular tourist destinations. The Žilina and Prešov Regions are traditionally the most visited areas in Slovakia. In the summer tourist season, the Žilina Region even found itself above the level of total visitors in the previous year. The past tourist season of 2020 can therefore be classified differently in individual regions of Slovakia. Some regions were successful in compensating for the drop in total number of visits with an increase in domestic tourism, while others (especially in western Slovakia) failed to take advantage of this opportunity.

Let's close this article with a sentence that John F. Kennedy began to use during his presidential campaign in 1959 and later it became commonly used and widely repeated in business, education, politics, and the press in the United States:

*“In the Chinese language, the word “**crisis**” is composed of two characters, one representing **danger** and the other, **opportunity**.”*

The truth is, that it's a little bit mistaken etymology, but it has become popular thanks to Kennedy. Perhaps people could also think about the opportunities that the current situation – the current crisis – brings to us.

Acknowledgments:

This paper is one of the outputs of the project VEGA 1/0340/21 *“The impact of the pandemic and the subsequent economic crisis on the development of digitalization of companies and society in Slovakia”*.

SUHÁNYI LÁSZLÓ - JAROSLAVA JANEKOVÁ - JAROSLAVA KÁDÁROVÁ- ALŽBETA SUHÁNYIOVÁ

A COVID-19 JÁRVÁNY HATÁSA A SZLOVÁKIAI TURIZMUSRA

Absztrakt:

A koronavírus 2020-as kitörése az egyes országok gazdaságának számos területét veszélybe sodorta, de a nemzetközi és nemzeti mobilitás jelentős lelassulása miatt a turizmus volt az egyik leginkább érintett terület. A tanulmány a COVID-19 világjárvány Szlovákia turizmusára gyakorolt hatásával foglalkozik. Szekunder statisztikai adatok alapján összehasonlításra kerül a turizmus fejlődése és helyzete a 2020-as évben és a járvány kitörése előtti időszakban (2009-2019). Az eredmények alapján nagy változás következett be a belföldi és a külföldi látogatók arányában. A változás a belföldi turizmus javára vált, mert ez az összes látogatottság 75%-ára növekedett. Jelentős eltérés figyelhető meg a szlovák megyék közötti turistalátogatásban is. Sajnos nem mindegyikük tudott megbirkózni a belföldi turizmus iránti fokozott kereslettel. A visszaesés leginkább az ország nyugati részét érintette, ahol a belföldi turizmus csak a Nagyszombati megyében volt kellő mértékben támogatva és kihasználva. A világjárvány negatív hatása leginkább a Pozsonyi megyében markánsabb, amit ezen megye külföldi turizmustól való nagymértékű függése okozott. Ezzel szemben a belföldi turizmus az előző évhöz képest 2020-ban nőtt Szlovákia öt megyéjében – Nagyszombati, Zsolnai, Besztercebányai, Eperjesi és Kassai megyékben.

Kulcsszavak: szlovák turizmus, COVID-19, regionális egyenlőtlenségek

References

- Association of Hotels and Restaurants of Slovakia (2019): *Štatistiky slovenského cestovného ruchu podľa obdobia (Slovak tourism statistics by period)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://www.ahrs.sk/aktuality/statistiky/606-statistika-podla-rokov>
- Hegedűs, M. (2020): *A COVID-19 járvány okozta hatások a számvitelre és a beszámolóképzésre (Impact of COVID-19 on accounting and reporting)*. In: XIV. Soproni Pénzügyi Napok: „Gazdaságvédelem és pénzügyi kiutak” pénzügyi, adózási és számviteli szakmai és tudományos konferencia. pp. 90-97. ISBN: 978-6158-02306-1
- Ministry of Transport and Construction of the Slovak Republic (2019): *Ubytovacia štatistika CR na celom Slovensku. Návštevníci 2019 (Accommodation statistics of tourism in the whole Slovakia. Visitors 2019)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/cestovny-ruch-7/statistika/ubytovacia-statistika/rok-2019/navstevnici-v-ubytovacich-zariadeniach-cr-na-slovensku-za-rok-2019>
- STATISTA (2019): *Number of arrivals in tourist accommodation in Slovakia from 2006 to 2019*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://www.statista.com/statistics/413258/number-of-arrivals-spent-in-short-stay-accommodationslovakia/#:~:text=Number%20of%20arrivals%20in%20tourist%20accommodation%20Slovakia%202006%2D2019&text=The%20number%20of%20tourist%20arrivals,stayed%20in%20Slovakian%20accommodation%20establishments>
- STATISTA (2021): *Share of GDP generated by the travel and tourism industry worldwide from 2000 to 2019*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://www.statista.com/statistics/1099933/travel-and-tourism-share-of-gdp/>

- Statistical office of the Slovak Republic (2019): *Vývoj cestovného ruchu v ubytovacích zariadeniach SR (Development of tourism in accommodation facilities in the Slovak Republic)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: https://www.ahrs.sk/images/%C5%A0tatistika/Vyvoj_cestovneho_ruchu_v_ubytovacich_zariadeniach_SR_12_2019.pdf
- Statistical office of the Slovak Republic (2020a): *Kapacity a výkony ubytovacích zariadení v Slovenskej republike (Capacities and performances of accommodation facilities in the Slovak Republic)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: http://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/VBD_SLOVSTAT/cr2001rs/v_cr2001rs_00_00_00_sk
- Statistical office of the Slovak Republic (2020b): *Vývoj cestovného ruchu v ubytovacích zariadeniach SR v júli 2020 (Development of tourism in accommodation facilities in the Slovak Republic in July 2020)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://slovak.statistics.sk/>
- Statistical office of the Slovak Republic (2020c): *Vývoj cestovného ruchu v ubytovacích zariadeniach SR v auguste 2020 (Development of tourism in accommodation facilities in the Slovak Republic in August 2020)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://slovak.statistics.sk/> , <https://lnk.sk/bvyo>
- Statistical office of the Slovak Republic (2020d): *Návštevníci v ubytovacích zariadeniach podľa krajiny pôvodu návštevníka (Visitors in accommodation facilities by country of origin of the visitor)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: http://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/VBD_SK_WIN/cr1002rs/v_cr1002rs_00_00_00_sk
- Statistical office of the Slovak Republic (2021a): *Vývoj cestovného ruchu v ubytovacích zariadeniach SR v novembri 2020 (Development of tourism in accommodation facilities in the Slovak Republic in November 2020)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://slovak.statistics.sk/>
- Statistical office of the Slovak Republic (2021b): *Vývoj cestovného ruchu v ubytovacích zariadeniach SR v roku 2020 (Development of tourism in accommodation facilities in the Slovak Republic in 2020)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://slovak.statistics.sk/> , <https://lnk.sk/rmns>
- Statistical office of the Slovak Republic (2021c): *Vývoj cestovného ruchu v ubytovacích zariadeniach SR v auguste 2021 (Development of tourism in accommodation facilities in the Slovak Republic in August 2021)*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://slovak.statistics.sk/> , <https://lnk.sk/kon2>
- Tajtáková, M. (2021): *Dopady pandémie COVID-19 na domáci cestovný ruch na Slovensku (Impacts of the COVID-19 pandemic on domestic tourism in Slovakia)*. In: *The Economy of Tourism and Entrepreneurship - Scientific Journal*. Volume 13. No. 1 (38)/2021. pp. 70-80. ISSN 1337-9313
- UNWTO (2019): *International Tourism Highlights. 2019 Edition*. Online [accessed on 31 October 2021] Available at: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
- UNWTO (2020): *International Tourism Highlights. 2020 Edition*. Online [accessed on 31 October 2021]. Available at: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456>
- UNWTO (2021): *2020: Worst Year in Tourism History with 1 Billion Fewer International Arrivals*. Online [accessed on 31 October 2021]. Available at: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals>

VÁLSÁGOKRÓL MÁSKÉNT

Gyulaffy Béláné Dr. Berényi Mária

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

mgylaffy@gmail.com

Holmár Krisztina

mestertanár, Tomori Pál Főiskola

holm.krisztina@tpfk.hu

Absztrakt:

Az emberi fejlődés – főként az európai, illetve a magyar gazdaság fejlődése – szakaszosan valósult meg, minden szakaszra a fejlődés adott szintje jellemző. Ez kezdetben a fejlődés spontán megjelenése, később a tudatos alakítás része. A modern gazdaságokban a fejlődés stratégiai megközelítéssel jelenik meg. A stratégiák nem megfelelő alkalmazása azonban válság kialakulását és súlyos környezeti károk létrejöttét is eredményezheti. Az egyes országokban és a világgazdaságban is a fejlesztés és felhalmozás, a termelés és értékesítés, a munkaerő-gazdálkodás/humán erőforrás-gazdálkodás és végül a pénzügyi feltételrendszer a meghatározó. Rossz döntések esetében az egyensúly felborul, és válság alakulhat ki, amely különböző területeket érint és súlyos következményekkel jár, amit a modern korban igyekeznek pénzügyi eszközrendszerrel kezelni.

Kulcsszavak: *emberi fejlődés, gazdasági ciklusok, válságok*

1. A gazdasági fejlődés rövid története

„Minden amit hallunk, vélemény, nem tény. És minden amit látunk, nézőpont, nem valóság.” (Marcus Aurelius)

Az emberi társadalom fejlődésének kezdeti időszakában az emberek és csoportok közötti munkamegosztás lehetővé tette, hogy egyik vagy másik csoport erőteljesebb fejlődést tudjon felmutatni. Ez a korai fejlődési időszakban spontán megoldásokat jelentett, kihasználva a környezetet, a természet és az emberi ügyesség lehetőségeit. A későbbiekben az egyes csoportokban az érdeklődőbb, magasabb szintű ismereteket felhalmozó csoporttagok elkezdtek előrelátóan cselekedni, és különféle feladatokat előre megtervezni. Ez adta a lehetőséget, hogy a XVIII. század időszakára már határozott irányú fejlődés valósuljon meg. Főként az európai területen, de jellemzően az akkori világ egészében is a gőzgépek feltalálása átalakította a gazdasági tevékenységet, az erőviszonyokat, de a nemzetközi kapcsolatokat is. Kedvezőbbé vált a nemzetközi kereskedelem, új területek, új áruk kapcsolódtak be a forgalomba, és időben rövidebbé vált a hajóút.

Elindultak a gőzhajók. Létrejött az első légmentes csomagolási technika, így a korábban kis mennyiségben, nagy veszélyekkel a selyemúton érkező termékeket nagy tételekben tengeri hajókkal sikerült szállítani. Új termékek jelentek meg a

kereskedelemben, amelyek vagy az út hossza, vagy a terület távolsága okán korábban nem voltak elérhetőek. Ezzel máris egy érdekes változás történt, mégpedig az, hogy **először a gazdasági fejlődés folyamán az ipari tevékenység, a gépgyártás, a gőzgép került előtérbe. A továbbiakban a vasútépítés, az elektromosság és a nehézipar, majd a XX. században az olajbányászat és az autógyártás hozott forradalmi változásokat a gazdasági életben.** Az adott időszakban ezen tevékenységek mindegyike prioritást élvezett a többi, már meglévő tevékenység mellett. Átalakította a korábbi egyensúlyi helyzetet, kiemelt helyre téve az éppen aktuális fejlődési területet. Az erőteljes beruházási tevékenység és a tudatos fejlesztési tevékenység előtérbe helyezte a stratégiák közül a fejlesztés és felhalmozási stratégiát, esetenként a termelés és értékesítési stratégiát, így generálva egyoldalú fejlesztéseket és kereskedelmi kapcsolatokat. A nagyobb feldolgozottsági fokú termékek kezdtek előnyös helyzetbe hozni a fejlesztőiket és a termelőiket. Ennek már akkor nagy volt a jelentősége, értékét ma a nemzetközi kereskedelemben a terms of trade, azaz a cserearány-mutató jelzi.

Ezekre a ciklusváltásokra Nyikolaj D. Kondratyev hívta fel a figyelmet, de mielőtt erről szó esne, fontos említést tenni a nemzetgazdaság fejlődésében az egyensúlyi helyzet fenntarthatóságát biztosító stratégiák szerepéről.

2. A stratégiák formái és szerepe

Az átgondolt gazdasági tevékenység, a tudatos fejlesztési tevékenység a gondolkodó, kreatív emberek működése kapcsán jelenik meg. **A gondolkodás négy fontos stratégiai feltételben jelentkezik, ez a fejlesztés és felhalmozási stratégia, a termelés és értékesítési stratégia, a humán erőforrás stratégia (korábban munkaügyi stratégia) és a pénzügyi stratégia.** Ezek a stratégiák egymást segítően együttműködnek, és mindegyik első az egyenlők között. Amennyiben valamely stratégia előnyhöz jut a többivel szemben, megbomlik a korábban működő kedvező egyensúlyi helyzet.

A fejlesztés és felhalmozási stratégia kapcsán fontos a termékek, az anyagok, a termelőeszközök és a fejlesztő emberek együttes tevékenysége, azaz az eszközfejlesztés és felhalmozás, valamint az előbbihez kapcsolódóan az ember tudásának, ismereteinek felhalmozása, azaz a tőkésített tudás kialakulása. Ennek lehetőségét kihasználva és segítve a fejlesztéseket, az előbbi működéséhez kapcsolódik a termelés és értékesítési stratégia. Ennek egyik halmazát a cég, illetve az ország gazdasági egységei tevékenységével előállítható termékek és szolgáltatások adják, a másik halmazát pedig a piac igényei, így a két halmaz közös része jelenti a termelés (piacképes termékek) és a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének igényét. A fejlesztéshez, a termeléshez és az értékesítéshez igen jelentős tudásra van szükség, ehhez teremt alapot a humán erőforrás stratégia, amely megtervezi előre hosszabb időszakra, hogy hol, azaz a gazdaság mely területén, milyen szakmákban, milyen időpontban hány fő képzett ember szükséges a tevékenység zökkenőmentes lebonyolításához. (Ez nem tartalmazza természetesen a munkaerővándorlás okozta nehézségekhez történő igazodást. Ez külön tanulmány készítését igényelné.)

Nem esett még szó a stratégiák között az egyik legérdekesebbéről, a pénzügyi stratégiáról. Ennek értelmezése kapcsán látszik leginkább a stratégiák jelentősége, tevékenysége. A pénzügyi stratégia nélkül nem lehetne elindítani a másik három stratégia tevékenységi feltételeit, és a végén nem lehetne mérni a folyamat egészének eredményességét. Ezt ismerte fel a világ a második világháború időszakában. Ennek a stratégiának az elsődlegessége jelent meg 1944-ben a Nemzetközi Valutaalap működésének megteremtésével. Ma a világgazdaság minden területén egyetlen értékelési szempont érvényesül, ez az elért nyereség nagysága. Ez azt is jelenti, hogy felborult a stratégiák egyensúlyi követelménye, mivel a pénzügyi stratégia kiemelt szerephez jutott. A fejlesztések kapcsán nem volt gyakori, hogy az innováció eredményeképpen keletkező nyereség mellett vizsgálták volna a környezet, vagy más terület változásait, csak a pénzügyi eredményesség kérdése vált kiemelt jelentőségűvé.

A stratégiák közötti jelentőségbeli eltolódás gazdasági aránytalanságokhoz vezethet, egyik terület gyorsabban, erőteljesebben fejlődik, míg más terület lemarad, ami súlyos esetben vagyoni veszteségeket eredményezhet. Ez a gyakorlatban a pénzügyi eredmények és más területeken megjelenő környezeti, gazdasági, pénzügyi gondok formájában jelentkezik. A pénzügyi stratégia kapcsán keletkező pénzmozgás, azaz esetenként jelentős ráfordítás mutatja meg a problémás területe(ke)t (hol kell pótlólagos befektetés környezeti ártalmak kezelésére, állatok, növények védelmére, stb.), mivel a pénzügyi folyamatok a reálfolyamatok tükörképeként jelennek meg.

3. A válságokról általában

A válság szó mindenkinek rossz, kellemetlen változásokat juttat eszébe, gyakran az életszínvonal csökkenése jelenik meg a szó hallatán. Amióta létezik a gazdasági működés állami, szervezett formája, sokszor fordult elő válság az eltelt hosszú történelmi időszakot áttekintve. Annak ellenére, hogy rendkívül súlyosak a következmények, fel kell ismerni, hogy minden válság hatására jelentős változás, esetenként jelentős fejlődés volt tapasztalható, feltárva és kezelve az adott válság kiobbantásában fontos szerepet játszó ok és okozati összefüggéseket. A válság szó „krízis” szó formájában nagy valószínűséggel a görög területeken jelent meg első ízben, és a betegséggel kezelt emberek állapotának fordulópontját jelölte. A XV. században az angol nyelvben is megjelent a „crisis” szó, ami akkor a kritikus, vagy döntő pont megjelölésére szolgált.

A válság adott országban, területen veszélyes és nehezen rendezhető gondokat hoz. Másképpen fogalmazva, az addig jól működő rendszer egy adott, meghatározott pont, feltételrendszer elérését követően gazdasági, pénzügyi, társadalmi, politikai szinten nem tud tovább megfelelően működni. A gazdasági tevékenységek közötti arány felbomlik, az aránytalanság vagyoni, pénzügyi veszteségeket eredményez, ami csoportos és egyéni sérelmek kialakulását hozza. Általában megnő a munkanélküliség, lassul a felhalmozás, lényegesen megváltozik a termelési tevékenység. (Súlyos esetben a gazdasági, pénzügyi zavarok fizikai atrocitásokat is eredményezhetnek.) Ez természetesen minden fejlődési időszakban más feltételekben ölt testet

(eszközrendszer, technológia, épített és természetes környezet, szükséglet kielégítésének igény szintje, stb.), de meghatározott folyamatok lehetnek hasonlóak.

A válság önmagában rövid lefolyású, kialakul az aránytalanság, elér egy meghatározott pontot, és felborul az addig jól működő folyamat. A válság időtartama annyi (rövidebb vagy igen hosszadalmas), amíg az egyensúlyt sikerül ismét megteremteni. Ez viszont már sok tényező függvénye, mivel az egyéni döntések alakítják a folyamat egészét, és a folyamat egyes résztvevői igyekeznek a legkedvezőbb lehetőségeket a maguk számára létrehozni, a kritikus feltételek között is. Ez az oka, hogy túltermelés, majd bizalmi válság is megjelenik, ami elnyújtott válságperiódust eredményezhet.¹

A válságokat több módon lehet csoportba rendezni, ilyen az események szerinti csoportosítás (adósságválság, árfolyamválság, bankválság, stb.), az okok szerinti megkülönböztetés (termelési válság, hitelválság, bizalmi válság, forgalmi válság, stb.), ám ezen túl több kutató is részletesen foglalkozott a válságok jellemzőivel. Farkas Péter nyomán a válságok a következő osztályokba sorolhatóak (Farkas 2009):

1. Klasszikus gazdasági ciklusokra visszavezethető válságok (a fellendülés időszakában jelentős befektetések, majd a válság, a depresszió időszakában óriási veszteségek): megszüntetik a nem hatékony tevékenységeket, megnyitva a fejlődés további lehetőségeit (magasabb termelékenység, javuló gazdasági háttér)
2. Globális világválság, egyúttal korszakhatárként is megjelölve, mely megfordítja a tőkés termelési mód addigi menetét
3. Csomóponti válság, amely olyan mértékű hibákat jelenít meg, melyek az egész gazdasági rendszer működtetésének újragondolását teszik szükségessé

Több közgazdász és jövőkutató igen borúlátó a válságok alakulását illetően. Azt jelzik, hogy a világ a csomóponti válság felé tart (Wallerstein ezt pontosan meg is fogalmazza) és erre erősít Henry Alfred Kissinger, amikor ezt a jelenséget a 2020-2025 közötti időszakra teszi. Más kutatások 2040 környékére jeleznek jelentős, igen összetett problémákat a világgazdaságban.

A leginkább vitatott gazdasági ciklusok elmélet Nyikolaj D. Kondratyev szovjet-orsz közgazdász (1892-1938) nevéhez fűződik. Részt vett a Szovjetunió első 5 éves tervének kidolgozásában, és kutatásai alapján publikálta a Hosszútávú ciklusok a gazdaságban című tanulmányát. Ennek megállapításait sokáig nem fogadták el, ma is vitatott, mégis minden évben előkerül. Nem meggyőző, mégis elfogadott, mert a tőkés világrend kapcsán eddig 5-6 ciklus tudott kialakulni. Ezek a következők (a 2008-as gazdasági válság jól illeszkedik a Kondratyev-ciklus jelzései szerint):

¹ A válságot el kell választani a pániktól, ami esetleg egy hamis hír kapcsán jelenik meg, és igen gyorsan rendeződő folyamat lesz, esetleg 1-2 nap alatt, ám igen súlyos következményű a folyamat résztvevői számára, többeknek kell igen magas eltérésekkel, nyereséggel/veszteséggel számolni.

1. 1770-1830: gőzgép alkalmazása
2. 1830-1870: vasútépítés és gazdasági hatása
3. 1870-1930: elektromosság és nehézipar
4. 1930-1970: olajbányászat és autógyártás
5. 1970-2010: információs és kommunikációs technika
6. 2010-20xx: nanotechnológia, informatika

Az említett közgazdászokon kívül – a teljesség igénye nélkül – érdemes áttekinteni a válságok kérdéskörével kapcsolatos fontosabb véleményeket, a válság kialakulása és a megoldás okán hozott döntések különböző csoportjait, viszonylag rövid történelmi távot vizsgálva:

1. számú táblázat: Vélemények a válságok kialakulásával és megoldásával kapcsolatban

Név	A válság kialakulásának feltételei	A válság megoldásának eszközei
Karl Marx (1818-1883)	Magas szintű kizsákmányolás és a tőke értékesülési folyamatának romlása	Termelés tudatos alakítása és a munkások bérének korlátozása
Hyman Minsky (1919-1996)	Túlzott hitelezés és az eszközök árának buborékosodása	Az egyensúly a felesleges kapacitások megszűnésével áll helyre, ez pedig az árzuhanás következménye (válság szakaszai: változás, kereslet növekedése, idegen tőke bevonása, túlkereslet, buborék, nyereségkivétel, árzuhanás)
Adam Smith (1723-1790) és David Ricardo (1772-1823)	Láthatatlan kéz, egyéni nem megfelelő gazdasági döntések Megállapítás: a válságok a rendszer sajátosságából következnek	Szegénység megszüntetése, nemzet jóléte, gazdagsága, munkamegosztás, <i>érdekérvényesítés a természet által kijelölt úton (kapzsiság csökkentése)</i>
Milton Friedman (1912-2006) és Anna Jacobson Schwarz (1915-2012)	Monetáris megszorítások nem megfelelő alkalmazása, a jegybank mélyíti és tartóssá teszi a válságot	Jövedelmek és fogyasztás kapcsolata, infláció és munkanélküliség leszorítása
John Maynard Keynes (1883-1946) és a keynesiánusok	Nem megfelelő kereslet	Monetarizmus, majd 2007 után a pénzmennyiség növelése, adóemelés és adósságkibocsátás

Forrás: Saját szerkesztés

A fentiek kiegészítéseképpen fontos még szót ejteni egyrésről Reinhart és Rogoff kutatásairól (2009) a pénzügyi válságok történetének feltárása és leírása kapcsán, amelyben a válság az infláció következményeként jelenik meg, amely évi 20% vagy havi 40% fölé emelkedve hiperinflációt eredményez.

Másrésről napjainkban különösen érdemes kihangsúlyozni Adam Smith és David Ricardo véleményét, miszerint a válságkezelés során érdekérvényesítésre van szükség az érintettek, valójában minden csoport részéről, de csakis a természet által kijelölt úton, amit ez a tanulmány úgy kezel, hogy a természettel összhangban, csökkentve a kapzsiságot. Bölcs előrelátás, amelyet az utódok nem vettek figyelembe. Sajnos jól látszik a flóra és a fauna pusztulásában, az egyes fajok esetén a kipusztulás veszélye megjelenésében, a környezeti ártalmak okán (talaj, víz, levegő szennyeződésében). A feltételek összevetése kapcsán sokat segít a Kondratyev-ciklusok egymásutánisága, és ennek a pénzügyi stratégiával való összekapcsolódása a nemzetközi folyamatokban (1944-től az IMF, Világbank tevékenysége). Egyértelműen kirajzolódik a fejlesztés és felhalmozási, valamint a pénzügyi stratégia túlsúlya, háttérbe szorítva minden más feltételt. A minél magasabb eredmény elérése, minél kisebb költséggel a hallgatag feltételek (növények, állatok, környezet) súlyos károsodásával jártak. A hallgatag környezet sokáig nem mutatja a gondokat, ám amikor ez érzékelhetővé válik, már halmozottan súlyos feltételekkel kell számolni, és ezek visszafordítása, vagy esetleg csak csökkentése meglehetősen jelentős összegeket emészt fel.

Jelen időszakban a világ vezető politikusainak többsége még mindig nem ismerte fel (vagy csak nem szeretnék elfogadni a súlyos pénzügyi kérdések okán), hogy stratégiai váltásra lenne szükség a fejlesztés és felhalmozási stratégia területén, amelynek keretében **a természetközpontú fejlesztések, valamint az emberközpontú életfeltételek kidolgozása, létrehozása lenne a cél.** A pénzügyi stratégia kemény követelményeit is át kellene gondolni, hogy a további környezeti átalakítások kapcsán kedvező pénzügyi feltételek teremthetők világszinten. Ehhez tartozna természetesen a fogyasztói társadalom kapcsán az emberek gondolkodásának átalakítása is, ami a környezetterhelést is képes lenne csökkenteni. A következőkben célszerű megvizsgálni a válságok legjelentősebbjeit, a gazdasági működés korai időszakától kezdődően.

4. Válságok és ezek építő következményei

Amióta világ a világ, a válságok időről-időre megjelennek bárhol és bármikor különféle okokból és egy idő után globalizáltak. Minden ilyen katartikus változás azonban egyúttal a fejlődés lehetőségét is magában hordozza, melyet – a teljesség igénye nélkül – a következő táblázat foglal össze.

2. számú táblázat: A világ legnagyobb hatású válságai és ezek fejlesztő következményei

Időszak	Válság	Következmény és fejlődés
i.e. VI. század Kroiszosz király	Virágzó gazdaság bedőlése (polgárháború következtében)	Egységes pénzrendszer bevezetése, aranyérme veretése
1630-as évek	Tulipánválság (az egzotikus virág ára az egekbe szállt, a tőzsdei eladásokra nem volt fizetőképes kereslet, tőzsdekrach lett belőle)	Jogsabályi rendelkezések bevezetése a kereskedelemre és az opciós jogokra
1689. III. Vilmos, Anglia uralkodója belesodródott az európai háborúkba	Pénzügyi gondok, likviditási nehézségek	Pénzügyi/banki kérdések rendezése (1694. Angol Bank – jegybank – létrejött, bankjegykibocsátási jog szabályozása, gépi érmeverés lehetősége)
1720. Brit Déltengeri Társaság	Értékpapírok kibocsátása (a kifizetések fedezése érdekében)	Pilótajáték
1867. Gazdasági válság	Nem okozott súlyos problémát	Aranyérme rendszer gyorsan rendezte
1929-33. Világgazdasági válság	Eleinte túltermelési, majd 1931-től pénzügyi, bizalmi válság (USA alapkamat emelés, spekulációs döntések sorozata, tőkeáramlások, bankválságok)	Kötött devizagazdálkodás bevezetése, INCOTERMS létrejött, nemzetközi váltó- és csekkegyezmény, akkreditív létrehozása, később az IMF, Világbank megalapítása
1970-es évek eleje	Olajárrobbanás, nyersanyagár-robbanás, infláció felgyorsulása, kamatlábak növekedése, fizetési mérlegek egyenlegromlása, kiegyensúlyozatlan világgazdasági rendszer	Tőzsdei megoldásként tőzsdei opciókkal való kereskedelem (ám a reálfolyamatokban sok megoldatlan probléma maradt)
1990. Japán	Ingatlanpiaci válság	1994-95-re japán jen erősödése (világgazdaság számára kedvezőtlen folyamatok)
1998. Oroszország	Gazdasági nehézségek	Államkötvények kibocsátása, magas olajár kialakulása, tartós és kedvező világgazdasági konjunktúra
2000.	DOTCOM internetes buborék	Magas eredményesség reményében olyan cégek is megjelentek a tőzsdén, amelyeknek nem lehetett igazán magas pénzügyi eredménye
2008-09. Gazdasági válság, ami egybeesik a Kondratyev-ciklus idejével is	Bizalmi és likviditási válság (összeomlott az USA 4. legnagyobb bankja, amely 1850-től működött)	CDO, CDS megjelenése, a hitelező bankok a hiteleket átkonvertálták befektetési jegyekbe, a Kelet-Európa és Latin-Amerika által

	<p><i>Válság közvetlen okai: fogyasztói társadalom, subprime hitelezés, USA költségvetési nehézségei, globalizáció és regionalizálódás folyamatai és természeti katasztrófák</i></p> <p><i>Közvetett okok: hitelezési verseny profitnövelő új termékekkel (CDO, CDS)</i></p>	<p><i>igénybe vett hitelek kapcsán regionális buborékok alakultak ki, melyek a globalizációval világméretű válságot eredményeztek, a bajba jutott bankok állami segítséget kaptak</i></p>
2020-as évek	Csomóponti, pénzügyi válság lehetősége	

Forrás: Saját szerkesztés

A legutóbbi válságfolyamatok során új pénzügyi megoldások jelentek meg, jelentős kockázatot hordozva magukban:

1. CDO – Collateralized Debt Obligation: E termékek mögött hitelek/kötvények állnak. A vevő átvállalja a banktól az adott csomag kockázatát, az eladó bank így több hitelt tud kihelyezni. A befektető a kötvényportfólió kockázatát vállalja és ez a megoldás a portfólió cash-flowjából biztosítja a kifizetéseket. A kockázatok szerint különféle osztályok vannak: senior, mezzanine és equity.
2. CDS – Credit-Default Swap: Nem szabályozott piac, átszarmaztatja a hitelek kockázatát. A vevő meghatározott időszakonként meghatározott összeget fizet az eladónak, aki kezességet vállal az adós fizetése miatt. Nincs limit, bármennyi kontraktust ki lehet helyezni. Átláthatatlan ügyletsorok, struktúrák alakulnak ki, a valós kockázat felmérése szinte alig lehetséges.

A válság kapcsán a gazdasági vezetők áttekintették a leginkább alkalmazható pénzügyi mentő-intézkedéseket, melyek főként fiskális szabályozás (pl. tőkeinjekciók, eszköz-finanszírozás, hitelgarancia, kockázatlefedés/kockázati pajzs²), monetáris szabályozás (kamatvágás, fedezeti swapok, szélesebb diszkontsáv, külföldi devizafinanszírozás, korlátlan likviditás garántálása) és piacsabályozás (market-to-market kereskedelem felfüggesztése, shortolás tilalma) formájában jelentek meg. A gazdaság egyes szintjein egyéb intézkedések bevezetésére is sor került, pl. osztalék felfüggesztése, fizetési korlát bevezetése (különösen a bankok vezetőinek esetében), illetve a kormány részéről megjelenő közvetlen hitelezés formájában.

A válság kezelésének eszközeit, a következményeket és a fejlődést tekintve igen egyoldalú képet lehet megismerni. Az időszámításunk előtti idősakra is jellemző a pénzügyi kérdések előtérben történő kezelése. A világ szinte minden nagy válsága kapcsán a pénzügyi megoldások a jellemzők. A technikai, technológiai feltételek változásával egyre kifinomultabb, rafináltabb pénzügyi megoldások jelennek meg a válságkezelés okán. Feltette-e már valaki azt a kérdést, hogy *mi is a válság igazi oka?* Amennyiben megvizsgáljuk az egyes korszakokra jellemző válság-okokat, azt látjuk,

² risk shield

hogyan valahogy mindig a pénz eltűnése, megszerzésének kérdései jelentik az igazi okot. Ez fogja a gazdasági folyamatokat elindítani és társadalmi, gazdasági, politikai szinten az addig jól működő rendszert működésképtelenné, vagy nem megfelelően működővé tenni. Mindez rendkívül gyorsan történik, nem lehet rá felkészülni. Ami ez után következik, az pedig átrendezi a gazdasági feltételeket, lesznek nyertesek és kárvallottjai az átrendezésnek. Jelen időszakban, a globalizált világban a nyertesek és a kárvallottak országokat vagy földrészeket jelenthetnek. Fontos lenne tehát néhány kérdésre választ adni, pl.:

- *Van-e megoldás a világméretű válságok rendezésére, a környezeti károk orvoslására nemzetközi megállapodások nélkül?*
- *Van-e lehetőség kiküszöbölni a pénz használatát, akár készpénzről, számlapénzről vagy kriptovalutáról legyen is szó?*
- *Hajlandóak-e az egyes országok vezetői tárgyalóasztalnál saját (ország) többletei egy részéről lemondani a környezeti károk csökkentése, rendezése érdekében, amikor a választások idején számonkérlik, hogyan sáfárkodott a rendelkezésre álló pénzzel?*

Fentiek kapcsán a világméretű összefonódás miatt látszik, hogy erre csak nemzetközi együttműködés lenne képes. Olyan nemzetközi együttműködés, amelynek tagállamai a tagországi befizetéseket azért teszik, hogy kifejezetten környezeti kérdések megoldása váljék lehetségessé. Nem egy új szervezetre van szükség, hanem átgondolt környezeti stratégia végrehajtására már működő szervezetek útján. Frázisnak hangzik, de sajnos igaz, a pénzt nem lehet megenni, belőle nem származik levegő és víz!

...és a tanulság?

Átgondolva a válságok kérdéskörét, szépen kirajzolódott, hogy a válság folyamatának kezelése a pénztől indul (pénzhiány, vagy nem megfelelő pénz- vagy árukezelés) és a pénzzel válik megoldhatóvá (vagyonátrendeződés, új pénzügyi-gazdasági egyensúlyi feltételek kialakulása). Amennyiben fontos lenne, hogy a természet törvényeinek megfelelő legyen a fejlesztés, ezt is a pénzzel lehet megoldani, de átgondolt, önkorlátozó, környezetre figyelő megoldásokkal. Az ember által okozott tudatos rombolás csak a tudat átformálásával csökkenthető (pl. afrikai szafarik, elefántagyar miatti mészárlások, vagy kedvtelésből tengeri mészárlások), de a jelen időszakban ez is pénzkérdés, mivel ez az ott élő emberek megélhetésének forrása. A globalizáció nem javított, hanem rontott a helyzeten, mivel a vagyonátrendeződés nemzetközi szinten, földrészek közötti vagyonátrendeződéssel jelent meg. Ezért lenne fontos olyan nemzetközi pénzügyi feltétel kialakítása, amely szervezet nélkül a pénz tudatos és célszerű felhasználásával a környezeti kérdéseket és az egyes válságterületek segítését oldaná meg.

GYULAFFY BÉLÁNÉ DR. MÁRIA BERÉNYI - KRISZTINA HOLMÁR

A DIFFERENT APPROACH TO CRISES

Abstract:

Human development – mainly the development of the European and Hungarian economies – has taken place in stages, each stage being characterized by a given level of development. That is initially a spontaneous appearance of development, later part of conscious shaping. In modern economies, development comes with a strategic approach. However, improper application of strategies can also lead to a crisis and serious environmental damage. In each country and in the world economy, development and accumulation, production and sales, labour management/human resource management and finally the system of financial conditions are decisive. Bad decisions can upset the balance and create a crisis that affects different areas and has serious consequences, which are being addressed in the modern age with a system of financial instruments.

Keywords: *human development, economic cycles, crises*

Felhasznált irodalom

- Farkas Péter (Szerk.) (2009): A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások. 1. kötet: Világgazdasági súlyponteltolódások. Budapest: MTA VKI-ECOSTAT.
- Friedman, Milton (1969): The Monetary Studies of the National Bureau. In: The Optima Quantity of Money and Other Essays.
- Gyulaffy Béláné (2021): Aranytól a forintig. Magánkiadás.
- Krugman, Paul R., – Obstfeld, Maurice (2003): Nemzetközi gazdaságtan: elmélet és gazdaságpolitika. Panem Kiadó.
- Perkins, John (2006): Egy gazdasági bérgyilkos vallomásai. Budapest: Ráció Kiadó.
- Reinhart, Carmen M. – Rogoff, Kenneth S. (2009): The Aftermath of Financial Crises. In: American Economic Review, Vol. 99, No. 2, pp. 466-72.
- Reinhart, Carmen M. – Rogoff, Kenneth S. (2009): This Time is different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press.
- Soros György (2008): A 2008-as hitelválság és következményei. Budapest: Scolar Kiadó.
- Surányi György (2008): A pénzügyi válság mechanizmusa a fejlett és a feltörekvő gazdaságokban. Hitelintézeti Szemle 7. évf. 6. szám.
- Wallerstein, Immanuel Maurice (1983): A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

THÉSZEUSZ HAJÓJA, AVAGY REFLEXIÓK AZ OROSZ AGRESSZIÓ UTÁNI VILÁGRA

Pál Monika PhD

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

pal.monika@tpfk.hu

Absztrakt:

A Thészeusz hajója paradoxon azt szemlélteti, hogy milyen mértékig marad valami önazonos, ha a részeit kicseréljük. A metafora a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi helyzetére is alkalmazható. A 2022. február 24-én bekövetkező orosz agresszió alapvető változásokat, vörös vonalak átlépését jelenti, példa nélküli együttműködést jelent az agresszorral szemben. A háború kétségtelenül cezúra, mégis még nem látjuk a pontos kihatását a globális kapcsolatok mátrixára. A cikk az amerikai külpolitika és az orosz agresszió nemzetközi intézményekre gyakorolt hatását, a nemzetközi együttműködés problémáit és a Kína elleni fellépést tárgyalja.

Kulcsszavak: *interdependencia, nagyhatalmak, nemzetközi szervezetek, orosz agresszió, USA, világrend*

Az orosz agresszió áldozatainak ajánlva

A Thészeusz hajója-paradoxon azt a kérdést szemlélteti, hogy meddig marad valami ugyanaz, ha a darabjait kicseréljük. A példázat a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi helyzetére is alkalmazható, megvizsgálhatjuk, hogy milyen változások tapasztalhatóak, amelyek fundamentális eltolódásokat indukálhatnak. Az, hogy a jelenlegi világrend minőségi változáson esik-e át, még nyitott kérdés, de egyes fejlemények szorosabb együttműködést, markánsabb válaszokat mutatnak, amelyek másfajta világrend(etlenség) beköszöntét hozhatják el.

2022. február 24. - Az orosz agresszió kezdete és egy új világrend kialakulásának kezdőpontja. A régi világrend nem ért véget ezen a napon, az új pedig csak halvány körvonalaiiban látható, mégis, számos olyan fejlemény kitapintható, amely a nemzetközi rend eddigi állapotát mélyen érinti. Amit most látunk, nem csupán egy cezúra, hanem egy sok ismeretlenes egyenlet.

Az entrópia, a szétesés, a válság, az átrendeződés, a liberális világrend hanyatlása, a Pax Americana vége évtizedek óta a nemzetközi kapcsolatok elemzőinek visszatérő terminusa, amelyek dominálták az elmúlt évek politikai közbeszédét. A jelenlegi agresszió a második világháború óta nem látott, a civilizált világot megrengető és aktivizáló háború, amely nem csupán a világrend eddigi trendjeit hosszabbítja meg, hanem új irányokat is kijelöl. Olyan alapvetően stabilnak hitt elvek, mint a világgazdaság egysége, a nemzeti szuverenitás nemzetközi jogba való betonozottsága vagy éppen a svéd vagy finn NATO-semlegesség tradíciója értékelődik át. Hasonlóan megkérdőjeleződik a liberális világrend hanyatlásának

toposza is, ahogy az új hidegháború sem azt jelenti, mint a vasfüggöny lebontása előtt. Az orosz agresszió dominálta politikai napirend nem feledtetheti azt, hogy az Egyesült Államok primer kihívója – mind gazdasági, mind katonai szempontból- főképp az orosz háború az orosz gazdaságot és presztízst romboló jellege miatt Kína marad. És azt sem kérdés, hogy a birodalmak tüdőklése és bukása, a Paul Kennedy által bemutatott váltógazdaság nem egy uni- vagy bipoláris rendet, hanem megváltozott multipoláris nemzetközi erőteret eredményez.

A sokak által meglepetésként értékelt orosz agresszió lökést adott a nyugati kooperációnak, újfajta dinamizmussal és teleologikus elvvel vértette fel az olyan multilaterális intézményeket, mint a NATO vagy az EU, melyek a hidegháború éveikhez hasonlóan, újraéledő vezető szerepbe kényszeríthetik az Egyesült Államokat, amely súlyát és tekintélyét visszaszerezve áll a szabad világ élére. Egyrészt elszalasztott lehetőségek, időfecsérlés, várakozáson aluli amerikai kiállítás Kína, Oroszország, Irán ellenében, egy sor globális fenyegetés kérdésében, elhibázott afganisztáni kivonulás. Vagy éppen ellenkezőleg: markáns fordulat, újfajta cselekvési terv, visszatérés a diplomáciai életbe, multilateralizmus és a szövetségi rendszerek újratervezése, inkluzív demokrácia csúcs mint innováció, klímacsúcs, hatékonyabb kommunikáció, egy újfajta világrend kialakításának, a kihívókkal való együttélés modus vivendijének a megtervezése. Pártállástól, szemüvegtől függően ez a két ellentétes álláspont jellemzi Biden egy évének mérlegét, amely a február 24-én bekövetkező háborúra kénytelen volt határozott álláspontot kialakítani.

Amerika hanyatlása vagy annak mítosza¹ szorosan összefügg a demokráciák visszaszorulásával, a jelenlegi konfliktus pedig a demokratikus visszacsúszás (backsliding), az autoriter kihívás egyik válságtünete.² A Biden által 2021-ben összehívott Demokrácia-csúcs az autoriter és demokratikus rendszerek törésvonala mentén fogalmazta meg a külpolitika értékelvű félfordulatát.³ A Biden-adminisztráció az izoláció-elköteleződés kettős hagyományából újfajta szelektív elköteleződést vállalt fel. A Trump-éra tranzakcionista, a multilaterális intézményeket negligáló, a nemzetközi szerződésekből kihátrálni kívánó évei után Biden a "visszatértünk ("we are back") jelszavával hirdette meg az aktív, hangsúlyosan értékelvű külpolitikát. Ez

¹ Graham Allison: *The Truth About the Liberal Order. Why It Didn't Make the Modern World*, *Foreign Affairs*, 2018. Augusztus 28. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-08-28/truth-about-liberal-order>, (letöltés: 2022. április 30.)

² A demokráciák visszaszorulásáról lásd a Bertelsmann Stiftung 2022-es Transformáció Indexét, amely 2004 óta először több autokrata államot, mint demokráciát számlált világszerte, 137 országból 67-et a demokráciának, 70-et pedig nem annak kategorizálva. Az okokat abban látják, hogy a politikai elitek bontják le a demokráciát politikai és gazdasági erejük növelése érdekében, az állampolgári jogok erodálódnak, nőnek a gazdasági különbségek és hiányzik a konszenzusos politika. BTI (Bertelsmann Transformation Index, 2022. Bertelsmann Stiftung (2022) [bti-project.org](https://www.bti-project.org)

³ *The Summit for Democracy*, United States Department of State, <https://www.state.gov/summit-for-democracy/> N (letöltés: 2022. május 22.)

az amerikai külpolitikai hagyományoknak megfelelően (Vietnam-szindróma, Afganisztán) nem csapatok, hanem segély, technika, katonai felszerelés, anyagi támogatás nyújtását jelenti. A válság hatására várható a katonai költségek növekedése is, de a hosszú távú pénzügyi elköteleződés miatt egy valódi Marshall-segély nyújtásáról is beszélt már Pete Buttigieg amerikai közlekedésügyi miniszter.⁴

Diplomácia háború helyett?

A hidegháború óta a háborúk nem szűntek meg, a liberális demokrácia Fukuyama jövendölte optimista világgépe, de a huntingtoni civilizációs összeütközés sem valósult meg. Helyette alacsony intenzitású konfliktusok jellemezték a multipoláris világrendet.

Yuval Harari⁵ megfogalmazása szerint inkább “a cukor mint a lőpor” öli meg a modern embert, a háború alkalmazása kivétel, úgy is fogalmazhatnánk, hogy nincs a mentális térképen. A jelen, sokszereplős, kiterjedt és globális hatású konfliktus egyfajta negatív példaként elretenthet az erő alkalmazásától, annak költsége visszariaszthat a végső eszköz használatától. Kína óvatosan, de árgus szemmel figyeli az orosz agresszió hatását, hisz a harcos, asszertív diplomáciai kurzusa (warrior diplomacy) egyik célpontja Taiwan, ahol, ha erőszakkal lépne fel, az oroszokhoz hasonló, nemzetközi összefogású szankciókra számíthatna. Egyfelől, Kína a nemzeti szuverenitás elvének maximális tiszteletben tartásában érdekelt, annak megkérdőjelezése számára nem kívánatos. Másrészt, hasonlóan ellenérdekelt a nagyhatalom bármilyen konfrontációban, amely globális kereskedelmi láncait érinti, bizonytalanná teszi a gazdasági terjeszkedését, a nyugati hatalmakat erősebb fellépésre, összefogásra ösztönzi. Míg az orosz gyengülés Pekingnek még nagyobb súlyt ad az orosz relációban, addig a közös autokrata tengely súlyát gyengíti.

A háború mint konfliktus rendezési eszköz ára azért is magas, mivel az összekötöttség (interconnectivity) miatt a szankciók minden államot, kisebb-nagyobb mértékben, de egyértelműen negatívan érintenek.⁶ A világkereskedelmet, az ellátási láncokat megrázza a háború éppúgy, mint ahogy a GDP-növekedés is visszaesik globális szinten. A szankció a “weaponized interdependence” Farrell-Newman-féle

⁴ [Pete Buttigieg says US backs new Marshall plan to rebuild Ukraine, 2022, május 20.](https://www.theguardian.com/world/2022/may/20/pete-buttigieg-says-us-backs-new-marshall-plan-to-rebuild-ukraine)
<https://www.theguardian.com/world/2022/may/20/pete-buttigieg-says-us-backs-new-marshall-plan-to-rebuild-ukraine> (letöltés: 2022. május 22.)

⁵ [Yuval Noah Harari argues that what's at stake in Ukraine is the direction of human history](https://www.economist.com/by-invitation/2022/02/09/yuval-noah-harari-argues-that-whats-at-stake-in-ukraine-is-the-direction-of-human-history)
<https://www.economist.com/by-invitation/2022/02/09/yuval-noah-harari-argues-that-whats-at-stake-in-ukraine-is-the-direction-of-human-history>, frissítve: 2022. március 21. (letöltés: 2022 május 22.)

⁶ Az összekötöttség konfliktust generáló jelenségéről lásd: Mark Leonard: The Age of Unpeace. How Connectivity Causes Conflict. London, Penguin, 2021.

kategóriájába⁷ sorolható, amely a lépések-ellenlépések sorozatával épít le olyan kapcsolatokat, amelyek visszaépítése majd sok időbe telik. Emellett, ahogy Farrell és Newman rámutat, "a hálózatok nem helyettesítik az állami hatalmat és a geopolitikát, hanem az állami hatalom instrumentumaivá váltak".⁸ Az összekötöttség tehát indukálhat konfliktust, de eszköz is lehet annak kezelésére az állam kezében. Háborús helyzetben általában az állami hatalom kiterjed, de a hálózatok instrumentalizálása tovább bővítheti azon eszközök szerepét, amelyek nem tartoznak a klasszikus hatalmi eszköztárba, de stratégiai jelentőségűvé válnak, hiszen a nagy államok erődemonstrációjának hatékony eszközei. A covid alatti autoriter tendenciák, a szabadságjogok megkurtítása megmutatta a válság demokráciát leépítő természetét, és a nemzeti szuverenitásra hivatkozó állami jogkiterjesztés, vészhelyzetre alkalmazandó felhatalmazás nem feltétlenül épül le a háború elmúltával vagy a SWIFT-re utalva, globális szinten nehezen áll vissza a konfliktust megelőző állapotba.

A háború hólabda hatása?

Pinker kutatásai alapján tudjuk, hogy 1950 óta a háborúk gyakorisága történelmi kontextusban csökkenő tendenciát mutat, a fatalitás csökken.⁹ Ez a trend azonban nem csupán a háború előfordulásának valószínűségét, számszerű csökkenését, hanem a háborúk minőségének változását is jelenti. Az utóbbi évtizedekben az alacsony intenzitású konfliktusok a jellemzőek, a nagyhatalmak közti direkt, forró konfrontációra nem került sor, igaz, az amerikai-kínai kiberháborút valódi nagyhatalmi erődemonstrációnak értelmezhetjük. Nem kétséges, hogy az orosz agresszió aláássa a nemzetközi biztonságot, amely nem csupán Oroszország versus a Nyugat konfrontációja, hanem egy sokszereplős, a multilaterális világ összetettségét és változását tükröző, előre vetítő ellentét. A nem-állami szereplők, mint amilyen a zsoldos Wagner-csoport, vagy a csecsen harcosok részvétele, jelzi ezt a komplexitást éppúgy, mint ahogy ide sorolható a multik büntető szankcióként értelmezendő kivonulása is Oroszországból.

Ma még nyitott kérdés, hogy a háború tovagyűrűzik-e, az amerikai, európai figyelem, a lekötöttség kivált-e az autoriter, revizionista hatalmak részéről egyfajta aktivizálódó katonai fellépést, vagy épp ellenkezőleg, a határozott nyugati válasz elrettentő erővel bír. A katonai együttműködések és szövetséges kooperáció ukrán tapasztalata mindenesetre más válsággócokban is felhasználható best practice-ként

⁷ Henry Farrell and Abraham Newman: *Weaponized Interdependence* | University Consortium (ox.ac.uk) <https://uc.web.ox.ac.uk/article/henry-farrel-and-abraham-newman-weaponized-interdependence> (letöltés: 2022. Május 23.)

⁸ ibid

⁹ Steven Pinker: *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, New York, Viking Books, 2011. és Niall Ferguson: 7 Worst-Case Scenarios From Putin's Ukraine War, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-04-03/niall-ferguson-7-worst-case-scenarios-from-putin-s-ukraine-war> (letöltés: 2022. május 10.)

szolgálhat. A negatív scenárió szerint az orosz agresszió tovagyűrűző hatása azt jelenti, hogy olyan befagyott konfliktusok, mint amilyen Nagorno-Karabah vagy Dél-Oszétia ügye, újra forróvá válhatnak. A Moldáviában állomásozó 1500 orosz "békefenntartó" és az utóbbi hetek moldáv területen történt robbantásos merényletei, a moldáv hatóságok preventív intézkedései a háború Moldáviára való potenciális kiterjesztésének veszélyét vetik fel.

Forrás: <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/and-yet-it-moves-post-soviet-frozen-conflicts-2019-22137>

A képletből nem hagyható ki a katonai fejlesztések új iránya: a hybrid háború teljes arzenálja nem látható, de az orosz támadások, a kritikus infrastruktúrák elleni orosz támadás egyértelműen érzékelhető. Az ukrán hekkerek sikeresen védekeznek a behatolási kísérletek ellen, de a jövőben nem zárható ki a kiber térben folyó harc még komolyabbá válása. A kiberhadviselés és az ez elleni nemzetközi koordináció, a kiberleszerelés, a nemzetközi jogi arzenál kifejlesztése a kibertámadások csökkentésére, azok nemzetközi szankcionálása alapvető feladat lesz a jövőben.

A háború hatásaként az európai integráció erősödhet, vagyis az orosz érdekekkel ellentétes fejleményekre lehet számítani. Az Európai Unió védelmi politikája Macron francia elnök újraválasztásával és az Európa jövője projekttel kaphat lendületet, a szorosabb, szupranacionális irányba tartó integráció erősödhet, de minimum a jelenlegi eszközök kihasználása, aktivizálása felé kell hogy haladjon. A Macron-program az önálló, egyesített haderő létrehozását célozza meg, és az európai stratégiai autonómia is tartalommal tölthető fel.

Új fejlemény, hogy Dánia fontolgatja a védelmi politika alóli felmentés, az opt-out megszüntetését. A második világháború óta létező német katonai doktrína is új irányt vett, Berlin nemcsak katonai kiadásait növelte, hanem a vörös vonalat átlépve német katonákat küldött a NATO keleti határára. Az ukrán csatlakozási szándék, a svájci tagság felvetése mind javítja a 2015-ös menekültválságban, a Brexit során,

gazdasági és COVID-válságban megtépzott Unió renoméját. Az unió védelmi potenciálja, így presztízse és globális súlya is nőhet a háború kedvező lezárása esetén.

Nemzetközi szervezetek

A nemzetközi rendet a 2000-es évek óta a nemzetközi szervezetek növekedése jellemezte. A revizionista hatalmak (Kína és Oroszország) felvétele a fennálló nyugati szervezetekbe ezen államok globális szerepének növekedésével, de egyben a nyugati hatalmak hanyatlásával is magyarázható volt. Kína beengedése a WTO-ba vagy a G7 Oroszország bevitelével G8-cá bővítése- majd a Krím annektálása után Oroszország megfosztása a legfontosabb gazdaságokat tömörítő elit klubtól – a szervezetek ellentmondásosságát mutatja. Az utóbbi évek aktivizálódó kínai politikája a nyugati hatalmak újfajta együttműködését hozta. Gazdasági és katonai, bilaterális és multilaterális konstellációk születtek a kínai térnyerés feltartóztatására, ellensúlyozására.

A nemzetközi szervezetek hálóinak multiplifikálódása mellett egy ellentétes folyamat is zajlik. A háború eleje óta Oroszország már nem az Európa Tanács része, amelyet úgy értelmezhetünk, mint annak a normarendszernek, jogállami korlátnak a levetését, amelyet eddig magára kötelezőnek érzett. A nemzetközi szervezetekből való kilépés ugyanazt a problémát veti fel, mint amilyen a szankciók által a nemzetközi rendből való osztrakizálás. Amennyiben Oroszország háborús agresszorként nem kap részt a nemzetközi intézmények működésében, vagy amennyiben ezen intézményekben tag marad, de ellene szankciókat alkalmaznak, morálisan vagy *de facto* jogi karanténba helyezik, akkor előfordulhat, hogy még jobban radikalizálódik a "nincs mit vesztenem" elve alapján. Kínával ellentétben, Oroszország nem tud nyíltan politikai szövetségeseket szerezni, Kína is maximum félszövetséges, vele a BT-ben nem szavaznak, csupán tartózkodtak a háború kitörésekor. A politikai elszigeteltség azonban nem jelenti, hogy gazdasági téren nem tud a szankciók alól kibújni bilaterális kooperáció révén.

A háború ismét rámutatott, hogy a nemzetközi intézmények, mint amilyen az ENSZ BT vagy az EU döntéshozatala, a Tanácsban nem tükrözik a nemzetközi erőviszonyokat (ENSZ), vagy alkalmatlanok a komplex, sokszereplős multilaterális rend konfliktusainak hatékony kezelésére. Ennek eklatáns példája az ENSZ BT-ben a vétó, amelynek megreformálására, épp az orosz vétó miatt, Lichtenstein nyújtott be nem kötelező érvényű javaslatot, amelyet már több, mint száz ország támogat. A javaslat lényege, hogy a BT-ben alkalmazott vétó esetén a lépést meg kell indokolni.¹⁰

Az oroszok kitzasztításának gesztusaként értelmezhető a WTO-tagságuk megszüntetése. A legnagyobb kedvezmény elvének visszavonása drasztikus lépés,

¹⁰ [Változnak a vétó szabályai az ENSZ BT-ben. Infostart.hu](#), (letöltés: 2022.május 10.)

amely Oroszország komoly lekapcsolását jelenti a világkereskedelemtől. Emellett, a WHO-ban, ahol Oroszország tíz éve visel tagságot, több tagállam javasolta, hogy zárják be az Egészségügyi Világszervezet moszkvai irodáját.¹¹

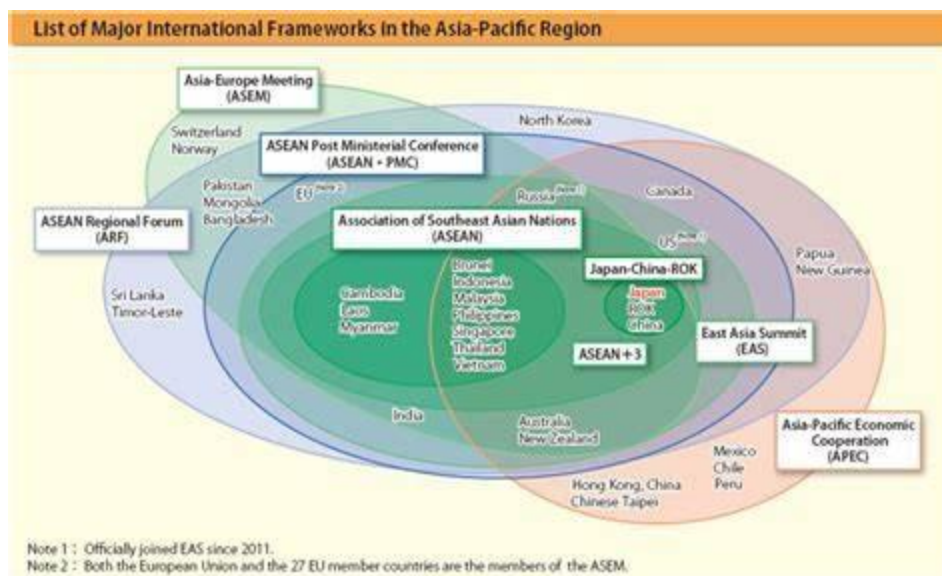
A nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás kérdésében is felmerült a vétó bénító hatása. A bővítéshez, konkrétan Ukrajna uniós csatlakozásához a tagországok teljes konszenzusa szükséges, egyetlen ország vétója is megakadályozhatja a tagország belépését. Az EU kül- és biztonságpolitikájában alkalmazott tanácsi egyhangúság, vagyis egyetlen ország által alkalmazható vétó a jelen helyzetben (olajembargó) bénítóan hat, így muníciót kapnak azok az erők, amelyek egy uniós szerződésmódosítás alkalmával a minősített többség (qualified majority vote, QMV) hatékonysága és rugalmassága mellett érvelnek.

A vétó-paralízisre példa a NATO-tag Törökország ellentmondásos álláspontja. A svéd NATO-csatlakozást Törökország meg kívánja vétózni, arra hivatkozva, hogy a svédek olyan törökellenes "terrororganizációk" adnak otthont, mint amilyen a PKK, YPG vagy épp a gülenisták.¹² Az országok szoros összekapcsolódása, Törökország geopolitikailag fontos helyzete zsarolási potenciállal ruházza fel Ankarát, amely várhatóan engedni fog teljesen elutasító álláspontjából, ha megfelelő engedményeket kap.

A legsúlyosabb fejlemény viszont a nemzetközi rend egészét érintően azoknak az alapvető normáknak a megkérdőjelezése, amelyek a második világháború után a nemzetközi elvek, magatartásnormák gerincét alkották. A nemzetközi jog felülírásának technikájára példa a civilek elhurcolása, vagy az azovsztili katonák nem mint harcoló felek, hanem jog nélküli hadifoglyok kezelése. Annak a felvetése, hogy ez utóbbi csoporttal szemben a halálbüntetés visszaállítását javasolta egy orosz politikus, mutatja, hogy a nemzetközi jog a vélt orosz érdekeknek abszolút alárendelődik, háborús szituációban kiüresedik. Ezen súlyos következmények kezelésére a nemzetközi büntetőjogi szervezetek is csak részben készültek fel, hisz, például Oroszország nem jogalanya a hágai Nemzetközi Büntetőbíróságnak (International Criminal Court, ICC).

¹¹ Oroszország kiléphet a WHO-ból, börtönkolóniára vitték az Azovsztil védőit, HVG, https://hvg.hu/vilag/20220519_haboru_napi_osszefoglalo_85?fbclid=IwAR3OrY90sVJT0yJix2kWeMBQNh3hkuoHzX5je209zJBH7OyCHqykKIYIHs (letöltés: 2022. május.19.)

¹² Megakadályozta Törökország, hogy Svédország és Finnország elkezdhesse a NATO-csatlakozási folyamatot Euronews <https://hu.euronews.com/2022/05/18/megakadalyozta-torokorszag-hogy-svedorszag-es-finnorszag-elkezdhesse-a-nato-csatlakozasi-f>

Komplexitás: Az ázsiai csendes-óceáni térség nemzetközi szervezeteinek sokasága, Forrás: <https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2015/html/chapter2/c020106.html>

Fellépés Kína ellen

Miközben a világ Ukrajnára figyel, Kínáról sem veheti le a szemét. A fellépés Kína ellen komoly egyensúlyozást jelent. Egyfelől, a túl drasztikus fellépés összekovácsolhatja az orosz-kínai tengelyt, amely épp 2022. február elején, Putyin pekingi látogatása kapcsán erősödött a stratégiai együttműködés terén.¹³ Az autoriter tengely ellensúlyozása azonban nem csupán az eddig létező multilaterális intézmények reformja által lehet hatékonyabb, hanem újfajta együttműködési formák kiépítésével is. A Kínát ellensúlyozó gazdasági együttműködés ennek éppúgy része, mint a szorosabb katonai együttműködés.

A G7 Jobban Építsd Újra (Build Back Better World (B3W, 2021)¹⁴ a szegényebb országokkal infrastrukturális partnerségre, a klíma, az egészségügy, a digitális technológia vagy a gender egyenlőség terén létrejövő kooperációt célozza meg. Az EU Globális Kapu (Global Gateway) politikája a szegény országoknak az infrastruktúra, a fenntartható és megbízható összeköttetések, a digitális ágazat, az éghajlat és energia, közlekedés, egészségügy, oktatás és kutatás területein ad támogatást. A 2021-es Ellátási Lánc Ellenállóképesség (SCR: Supply Chain Resilience) trilaterális

¹³ Találkozott Amerika két legnagyobb ellenfele: Putyin és Hszi Csin-ping a NATO-nak is üzent, <https://www.portfolio.hu/global/20220204/talalkozott-amerika-ket-legnagyobb-ellenfele-putyin-es-hszi-csin-ping-a-nato-nak-is-uzent-524991#> (letöltés: 2022. február 5.)

¹⁴ Michael Beckley: Enemies of My Enemy.How Fear of China Is Forging a New World Order, *Foreign Affairs*, 2022. március-április, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2021-02-14/china-new-world-order-enemies-my-enemy> (letöltés: 2022. május 24.)

kooperáció Ausztrália, India és Japán között az ellátási láncok esetében célozza meg a kockázatcsökkentést, és kívánja biztosítani a folyamatos ellátás. Az Export Kontroll és Emberi Jogok Kezdeményezés (2020, Export Controls and Human Rights Initiative) Ausztrália, Kanada, Dánia, Franciaország, Hollandia, Norvégia, az Egyesült Királyság és az USA gazdasági és demokráciavédelmi multilaterális kooperációja, amely, például, a digitális autoritarianizmussal kapcsolatos technológiák terén (arc- és beszéd felismerés), míg a munkajogi, környezetvédelmi, kormányzási szttenderdek terén valósít meg nemzetközi együttműködést, például alumínium és acél importálókra kirótt tarifa alkalmazásával, ha azok szén-intenzív gyártást használnak.¹⁵ Az ilyesfajta együttműködések közös átértékelésére is szükség van ahhoz, hogy az orosz reláció kiváltására közös tervek szülessenek, az orosz-kínai összekapcsolódásnak gátat lehessen szabni.

A gazdasági mellett a katonai együttműködés is kardinális a területi status quo megőrzéséért, a feltartóztatás sikeressége érdekében. Ennek jegyében Taiwan megvédésére az újdonsült, egyesített japán- amerikai csatatervezet szolgál.¹⁶

A kommunikációt tekintve az amerikai katonai válaszlépés egyik újfajta, eddig nem használt technikája volt a titok publicitása. Az elrettentés eszköztárába a bizalmas katonai információk kiszivárogtatása is felkerült, például légi felvételek publikussá tételével akadályozták meg, hogy az orosz fake news-gyár helyzeti előnyhöz jusson az információs hadviselés területén. Ezzel a lépéssel, amelyet Biden 2022 májusában revideált, felszólítva a titkosszolgálatokat a gyakorlat beszüntetésére, azt jelentette, hogy a média is hadszíntérré, rendkívül fontos tereppé vált, amely nem csupán tájékoztat, utólag vagy való időben számol be eseményekről, hanem preventíven szólhat bele hadi eseményekbe.

A komplexitás növekedése

A világ nem kizárólagosan a demokrata-autoriter tengely mentén sorakozik fel a hadviselők mellett, de az illiberális országok álláspontja nem világos, az oroszok el nem ítétele egyértelműen kijelöl bizonyos országokat. A különféle érdekszálak – gazdasági, geopolitikai, stb.–összekuszáltsága miatt a harcoló felek mögé való beállás késletetett vagy ellentmondásos. Erre példa a magyar álláspont is, amely a kezdeti semlegesség, a nemzeti érdekre, a gázellátás biztonságára (rezsicsökkentés) való hivatkozással a háborúból való kimaradást hangsúlyozta, majd két hónap alatt jutott el az orosz agresszió kimondásáig, míg a kormány továbbra se enged át katonai

¹⁵ ibid

¹⁶ [US and Japan draw up joint military plan in case of Taiwan emergency](https://www.theguardian.com/world/2021/dec/24/us-and-japan-draw-up-joint-military-plan-in-case-of-taiwan-emergency-report), <https://www.theguardian.com/world/2021/dec/24/us-and-japan-draw-up-joint-military-plan-in-case-of-taiwan-emergency-report> (letöltés: 2022.május 23.)

segítséget az ukránoknak Magyarország területén, és ellenzi az EU hatodik szankciós csomagját is.

Törökország hasonlóan vonakodott elítélni az agresszort és az 1936-os montreaux-i szerződés alkalmazását csak a háború kezdete után napokkal, vonakodva teljesítette. (A szerződés szerint háborús helyzetben Törökország elzárhatja a szorosokat a hadihajók elől.) Hasonló volt például India esetében a hezitálás, amely Kína fontos ellensúlya, de az oroszokkal való teljes szakítás elmaradását tolerálják szövetségesei, mivel Moszkva fontos hadiipari beszállítója Indiának. Az ázsiai ország esete is mutatja, hogy az orosz agresszió kapcsán a nemzetközi viszonyok komplexitása tovább nő.

Míg az optimista forgatókönyvek a háború visszaszorulását valószínűsítik, a pesszimista elemzők arra hívják fel a figyelmet, hogy bár a háborúk esélyéről, kitérésének körülményeiről többet tudunk, de a prevenció nem lett sikerebb, nem tudjuk máig nagyobb valószínűséggel megakadályozni a háborúkat. A katonai költségvetések növekedése a militarizálódás veszélyét is előre vetíthetik, de egyben arra is példát adhat, hogy a kölcsönös elrettentés hidegháborúból ismert doktrínája visszariaszthatja a feleket az olyan drasztikus lépésektől, mint amilyen a stratégiai nukleáris fegyverek bevetése. A verbális eszkaláció valós fizikai ellencsapássá való átfordulása jelenleg megjósolhatatlan, talán annyi jelenthető ki, hogy semmiképp nem lenne racionális lépés, de mivel az egész orosz agresszió nem a költség-haszon elemzés racionalitásának tengelyén mozog, ezért ezzel nem járunk közelebb a kimenetel valószínűségének megbecsléséhez.

A korábban létrejövő regionális együttműködések mellett, mint amilyen a már a hidegháború alatt létrejött ASEAN, a két legújabb fejlemény a QUAD és az AUKUS létrehozása. A Kína szomszédságában felhúzott belső védvonal Indonézia, Japán, a Fülöp-szigetek, Taiwan, Vietnam védelmét szolgálja a mobil rakéta indítók, aknák, a tengeri és légi védelem amerikai támogatásával. A külső védvonalat a demokráciák együttes erőfeszítése, Ausztrália, India, és az Egyesült Királyság együttműködése jelenti. Ez felöleli a segélyek nyújtását, a fegyverek, titkosszolgálati információk megosztását, nagy távolságról indított, rakétacsapás modellezését, és a tengeri hadgyakorlatokon tesztelt katonai képességeket. Emellett, intézményesítettebb kooperáció született a QUAD létrehozásával, amely Ausztrália, India, Japán, USA kvázi-szövetsége, katonai-stratégiai együttműködése a hajózás, légtér szabadsága "szabályokon nyugvó rendszer" megerősítése érdekében. Az AUKUS az USA, az Egyesült Királyság és Ausztrália –együttműködése a katonai képességek terén, mint amilyen a mesterséges intelligencia, a kiberhadviselés, a tenger alatti együttműködés vagy az információ megosztása.¹⁷

¹⁷ Beckley, op. cit.

Konklúzió

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a nemzetközi rend számos eleme változik vagy szükséges átalakuláson kell átmennie az orosz agresszió hatására, amely alapvető kihívás, de nem változtat azon, hogy a liberális rend elsődleges nemzetközi kihívója Kína. A nyugati hatalmaknak, a demokráciáknak a háború egzisztenciális kihívás, amely megmutatja, hogy a "hajó" részeinek felújításával lehetséges-e egy 2.0-ás, multipoláris liberális rend létrehozása, Oroszország Kínától való távolítása, a nemzetközi intézmények hatékonyságának növelése, az Európai Unió stratégiai autonómiájának, biztonságának megerősítése.

MONIKA PÁL

THE SHIP OF THESEUS OR REFLECTIONS ON THE WORLD AFTER RUSSIAN AGGRESSION

Abstract:

The ship of Theseus offers room for debate on how far changing the pieces of the ship it still remains the same. The metaphor can be used to describe international relations. The Russian aggression launched on 24th February 2022 engendered fundamental changes, crossing of red lines and fostered unparalleled cooperation against the aggressor. Undoubtedly, the war is a cesure, still the specific impacts on the matrix of global affairs are yet to unfold. The article discusses American foreign policy, the effect of the Russian aggression on international organizations, the problems of international cooperation and the stance against China.

Keywords: *great powers, interdependency, international organization, Russian aggression, USA, world order*

Felhasznált irodalom

- Allison, Graham: The Truth About the Liberal Order. Why It Didn't Make the Modern World, *Foreign Affairs*, 2018. augusztus 28. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-08-28/truth-about-liberal-order>, (letöltés: 2022. Április 30.)
- Ambrosetti, Eleonora Tafuro: And Yet it Moves: Post-Soviet Frozen Conflicts in 2019 (2019.febr.6) <https://www.ispionline.it/it/publicazione/and-yet-it-moves-post-soviet-frozen-conflicts-2019-22137> (letöltés: 2022. Április 25.)
- Beckley, Michael: Enemies of My Enemy. How Fear of China Is Forging a New World Order", *Foreign Affairs*, 2022. Március-április, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2021-02-14/china-new-world-order-enemies-my-enemy> (letöltés: 2022. Május 24.)

Bertelsmann Transformation Index (BTI), 2022. Bertelsmann Stiftung (2022) [bbti-project.org](https://www.bbti-project.org)

Farrell, Henry – Newman, Abraham: Weaponized Interdependence,

<https://uc.web.ox.ac.uk/article/henry-farrel-and-abraham-newman-weaponized-interdependence> (letöltés: 2022. május 23.)

Ferguson, Niall: 7 Worst-Case Scenarios From Putin's Ukraine War,

<https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-04-03/niall-ferguson-7-worst-case-scenarios-from-putin-s-ukraine-war> (letöltés: 2022. május 10.)

“Harari argues that what’s at stake in Ukraine is the direction of human history”,

<https://www.economist.com/by-invitation/2022/02/09/yuval-noah-harari-argues-that-whats-at-stake-in-ukraine-is-the-direction-of-human-history> , frissítve: 2022. Március 21, letöltés: 2022 május 22.

<https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2015/html/chapter2/c020106.html>

Leonard, Mark: The Age of Unpeace. How Connectivity Causes Conflict. London, Penguin, 2021.

“Megakadályozta Törökország, hogy Svédország és Finnország elkezdhesse a NATO-csatlakozási folyamatot” Euronews <https://hu.euronews.com/2022/05/18/megakadalyozta-torokorszag-hogy-svedorszag-es-finnorszag-elkezdhesse-a-nato-csatlakozasi-f>

“Oroszország kiléphet a WHO-ból, börtönkolóniára vitték az Azovszta védőit”, HVG,

https://hvg.hu/vilag/20220519_haboru_napi_osszefoglalo_85?fbclid=IwAR3OrY90sVJT0yJix2kWeMBQNhy3hkuoHzX5je209zJBH7QyCHqykKIYIHs (letöltés: 2022. 05.19)

“Pete Buttigieg says US backs new Marshall plan to rebuild Ukraine”, 2022, május 20.

<https://www.theguardian.com/world/2022/may/20/pete-buttigieg-says-us-backs-new-marshall-plan-to-rebuild-ukraine> (letöltés: 2022. május 22.)

Pinker, Steven: The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined, New York, Viking Books, 2011.

“Találkozott Amerika két legnagyobb ellenfele: Putyin és Hszi Csin-ping a NATO-nak is üzent”,

<https://www.portfolio.hu/global/20220204/talalkozott-amerika-ket-legnagyobb-ellenfele-putyin-es-hszi-csin-ping-a-nato-nak-is-uzent-524991#> (letöltés: 2022.február 5.)

The Summit for Democracy, United States Department of State, <https://www.state.gov/summit-for-democracy/> N (letöltés: 2022. Május 22.)

“US and Japan draw up joint military plan in case of Taiwan emergency”,

<https://www.theguardian.com/world/2021/dec/24/us-and-japan-draw-up-joint-military-plan-in-case-of-taiwan-emergency-report> (letöltés: 2022.május 23.)

“Változnak a vétó szabályai az ENSZ BT-ben”, Infostart.hu, (letöltés: 2022.május 10.)

CRISIS MANAGEMENT AND ITS IMPLICATIONS ON THE SOLUTIONS TO SMES' PROBLEMS UNDER THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMICS

Ömür Önhon PhD*College Associate Professor, Tomori Pál College*onhon.omur@tpfk.hu**Abstract:**

The aim of this study is to comprehend whether it is possible to propose solutions to SMEs' organizational problems under the impact of the COVID-19 pandemics or not by reviewing the crisis management literature. For this purpose, crisis term and its scope, crisis management techniques and its implications on the solutions to SMEs' problems caused by COVID-19 pandemic and future recommendations are discussed.

Keywords: COVID-19, Pandemics, Crisis Management, SME

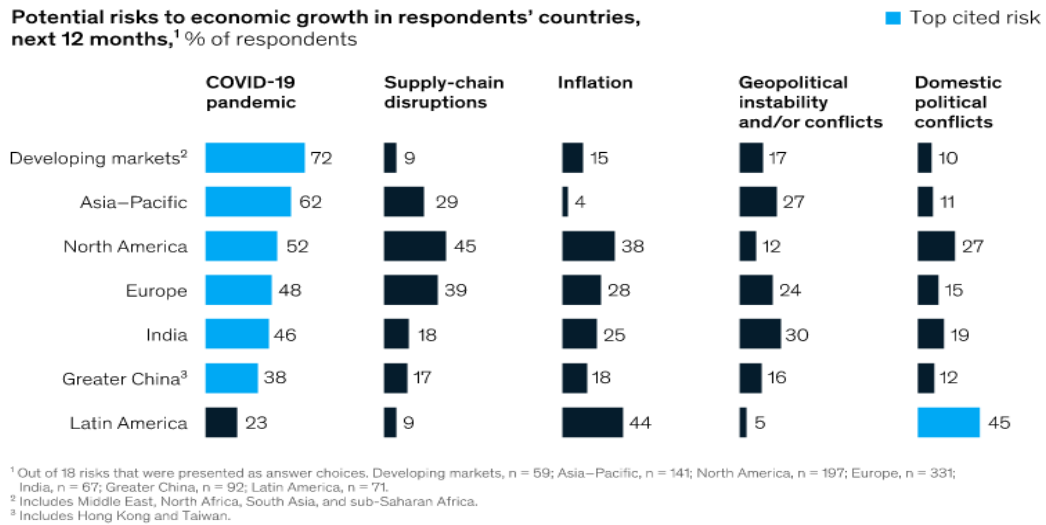
1. Introduction

Today's organizations operate in an environment characterized by high uncertainty, risk, and turbulence brought on by events such as natural disasters, terrorist attacks, corporate scandals, and major product defects (Wang, 2008). Such events could be identified as crises and appear in a variety of forms. Despite a lack of a universal agreement on the nature of crises, crises are commonly characterized by considerable degrees and multiple forms of complexity (Lalonde, 2007). Some crises occur as a result of natural disasters such as hurricane, earthquake, and fire; some are human-induced, such as bribery, corruption, major product defect, scandal, and terrorist attack (Mitroff, 1988). Generally, researchers agreed that a crisis event (a) is highly ambiguous, unknown (Quarantelli, 1988), and unexpected (Hermann, 1963), (b) has a low probability of occurrence yet high impact on organizations (Hermann, 1963; Nystrom & Starbuck, 1984) and their shareholders (Jackson & Dutton, 1987), (c) offers little time to respond (Pearson & Clair, 1998), and (d) presents a challenge for decision making that leads to better or worse results (Augilera, 1990). Recent COVID-19 pandemics, with no doubt, can be characterised as a big crisis considering that it contains (a) high degree of ambiguity, (b) low probability, (c) offering almost no time to respond and (d) presenting many challenges for decision making.

2. Literature Review

When the results of the crises in the companies checked, the shareholders damaged trust, decreases in sales, the negative impact of profit and profitability, reduction of productivity, loss of prestige, breakdown of the international relations (Özdevecioğlu, 2002), centralization of the administrative decisions, reduction of adaptability (Dinçer, 2003 ; Titiz & Çarıkçı, 2001), stress increasing, breakdown of the organization's internal communication, lack of motivation (Çelik & Özdevecioğlu, 2002), breakdown of decision process and minimizing organizational tendency (Uzun et al., 2003) are found in general. Similarly, companies have been facing with following consequences under the impact of COVID-19. According to the McKinsey & Co. Briefing Notes (2021), The COVID-19 pandemic has driven radical shifts in demand,

buying patterns, and perceived value across value chains, which in turn have led to sharp spikes in commodity prices.

McKinsey & Company

European power markets have entered a period of unprecedented change. Power prices have risen to about four times the historical average in a number of European countries. While procurement teams should continue efforts to fight material-cost increases and creatively reduce sourcing costs, adjusting prices is essential in today’s inflationary environment to improve margin position and align the prices of a wide range of industrial goods with their value to customers. Balancing the budget will require a new cost-reduction approach that sets market-backed targets across all areas. As businesses emerge from the pandemic, more than 80 percent face critical skills gaps. As a result, negative consequences of COVID-19 pandemics could be summarized as, irreversible changes (Restrictions in social life, reduced mobility etc.), supply shrinkage and radical shifts in demand, financing shrinkage, inflation, unemployment, centralization of authority, excessive stress, mistrust, false decision making, blurry planning and forecasting, postponement of Investment and development activities, focusing on the core business for survival (McKinsey & Co., 2021).

SMEs “Small and Medium Enterprises” have been facing with similar consequences to the big companies and it is more crucial to help and support them during COVID-19 pandemics. Even if the big companies dominion is continuing significantly, it is possible to express that SMEs are very important for cities, states and countries. Because of the SMEs flexibility of conformance to changing market conditions, their talent of substitution of big companies, contributions to interregional balaced growth, positive effects to environmental protection and their important role to provide income distrubition fairly are known facts. On the other hand SMEs are main source of the technologic developments because of their felexibility to

innovations and they can easily overcome with respect to big companies. General Directorate responsible from SMEs in EU Commission stated that their main purpose is developing existing companies and to support and facilitate establishment of the new companies. In that sense, it can be expressed that SMEs have an important part of national economy. So, to settle competition in a country and to continue this competition and to rescue economy from recession are possible with supporting SMEs which are the locomotive of the economic vitality (McKinsey & Co., 2021).

Hungary defines SMEs using the standard criteria provided by the European Union. An SME is an enterprise with less than 250 employees and which has an annual turnover less than or equal to EUR 50 million. The definition is stipulated in Law No. XXXIV. of 2004 on small and medium-sized enterprises and support of their development. According to the preliminary data of the Hungarian Central Statistical Office, at the end of 2017, 724 000 enterprises operated in Hungary, 99.86% of which – i.e. 723 000 enterprises – qualified as SMEs. Based on the European Commission's data on the business economy that ensures comparability between EU member states, the number of persons employed by Hungarian SMEs somewhat exceeds the EU average. Meanwhile the value added generated by these SMEs stands slightly below the EU average. SMEs contribute significantly to Hungary's 'non-financial business economy' by generating 53.7 % of value added, slightly lower than the EU average of 56.8 %. SMEs account for 68.8 % of the country's employment, higher than the EU average of 66.4 %. They employ 3.4 people on average, against the EU average of 3.9 (European Commission SBA fact sheet, 2018).

Class size	Number of enterprises			Number of persons employed			Value added		
	Hungary		EU-28	Hungary		EU-28	Hungary		EU-28
	Number	Share	Share	Number	Share	Share	Billion €	Share	Share
Micro	525 857	94.0 %	93.1 %	912 599	33.4 %	29.4 %	11.2	18.0 %	20.7 %
Small	27 939	5.0 %	5.8 %	520 731	19.0 %	20.0 %	10.9	17.5 %	17.8 %
Medium-sized	4 604	0.8 %	0.9 %	450 171	16.5 %	17.0 %	11.4	18.3 %	18.3 %
SMEs	558 400	99.8 %	99.8 %	1 883 501	68.8 %	66.4 %	33.5	53.7 %	56.8 %
Large	936	0.2 %	0.2 %	852 759	31.2 %	33.6 %	28.9	46.3 %	43.2 %
Total	559 336	100.0 %	100.0 %	2 736 260	100.0 %	100.0 %	62.4	100.0 %	100.0 %

These are estimates for 2017 produced by DIW Econ, based on 2008-2015 figures from the Structural Business Statistics Database (Eurostat). The data cover the 'non-financial business economy', which includes industry, construction, trade, and services (NACE Rev. 2 sections B to J, L, M and N), but not enterprises in agriculture, forestry and fisheries and the largely non-market service sectors such as education and health. The following size-class definitions are applied: micro firms (0-9 persons employed), small firms (10-49 persons employed), medium-sized firms (50-249 persons employed), and large firms (250+ persons employed). The advantage of using Eurostat data is that the statistics are harmonised and comparable across countries. The disadvantage is that for some countries the data may be different from those published by national authorities.

The biggest SME sectors are wholesale and retail trade and manufacturing, each contributing more than one fifth to overall SME value added and SME employment. Hungary scores below the EU average in skills & innovation, internationalisation, environment and 'second chance' and is even weaker in entrepreneurship and 'responsive administration'. However, it is in line with the EU average for access to finance and single market. The main challenge for Hungary is to increase the ability of

its SMEs to bring innovative products and services to the market. With skilled employee and Access to finance (European Commission SBA fact sheet, 2018).

In Hungary, SMEs are the most likely to struggle due to a lack of financial resources to survive the effects of the COVID-19 pandemics, according to research by Via Credit. The research takes a look at the financial reserves of 30,000 businesses in the country, calculating how many months each company would be able to survive without a source of income. "Looking at the entire sample of 30,000, we can see that business employ 55 people on average, giving jobs to 1.67 million people," says Alex Papadimitropulosz, senior partner at Via Credit. "They spend HUF 312,000 on each person, including wages and contributions. Half of the businesses have a reserve enough for paying wages for four months, presuming the lack of income and extra costs during this period. A quarter of companies have liquidity only enough for a month." Via Credit stresses that these numbers are merely theoretical, as most companies are still likely to have some source of income and extra expenses, as well as access to loans. Some 24,000 of the investigated companies are small enterprises. About half of them have reserves for four months, while 40% have reserves for less than three months. A quarter of the businesses only have resources to last 40 days. The research reveals that companies with fewer employees tend to be in a better position. Half of the 5,000 medium-sized businesses possess reserves enough to last three months. While the numbers suggest that their situation is worse than that of small enterprises, Via Credit argues that these companies have a more professional management, a more diversified clientele, and a better solvency ratio, meaning that their operational risks are somewhat lower. The average financial reserves of the 1,300 large enterprises included in the research are even lower. The research also takes a look at 1,300 large enterprises. More than half of these companies only have resources to enough for less than three months. On average, their reserves are not enough to last two months (Budapest Business Journal, 2020).

On the other hand, Via Credit points out, most of these large companies are multinationals, meaning that the parent company only keeps the necessary minimum amount of resources on the subsidiaries' accounts. This also means that the parent company can always provide financial assistance. Papadimitropulosz argues that small businesses are the most likely to be forced into making decisions due to liquidity reasons. The research also argues that large enterprises tend to pay their employees more than small ones, meaning that they can resort to cutting wages to improve their financial situation. In the case of smaller companies, alternative forms of payment are more common, and company heads are most likely to cut these benefits first as a form of decreasing expenses, the research concludes (Budapest Business Journal, 2020).

As a result, we can digest the Hungarian SMEs' problems under the impact of COVID-19 pandemics as follows. Lack of financial resources caused mainly decrease in employee headcount, salary cuts caused demotivation and stress on the employees, leaders faced with difficulty in decision making, commodity price increases lead to decrease in sales and reduction of profitability.

3. Discussion

Although the managers of the SMEs express that they apply crisis management studies, these studies are condensing during the crisis. So the company administrations are in effort for institutionalizing to render crisis management more efficiently but these efforts are not based on scientific basis and not applied consciously and professionally. On the other hand; companies crisis management efforts are not based on scientific basis and these efforts are not applying for its purpose consciously. Looking at the studies in the existing literature, it seems that formal crisis planning is done very little by SMEs. (Runyan, 2006).

It is possible to spot in the literature the three processes expressed above in the context of crisis management. It can be expressed that the works of the crisis management of the SMEs in scope of the study before and during the crisis are "reactive" then "proactive" and they apply an "interactive" policy after crisis. In this context, Augustine (2000) examines the crisis management in six stages. These are: to escape from the crisis, be prepared to manage the crisis, to identify the crisis, to freeze the crisis, to solve the crisis and to benefit from crisis. Pheng and Ho are examined (1999) crisis management in five stages; noticing the signs, preparation and prevention, damage control, improvement and learning. Heath (1998), collected crisis management under the five groups. These can be sorted as: to block the crisis, to minimize the affects of the crisis situation, to response and improvement before the crisis, to focus the crisis beginning process when the crisis occurs, to interest with crisis affects when the crisis threats start to influence and after the crisis improvement and restoration programs. Pearson and Mitroff (1993) were examined crisis management in six stages. They are: Identification of Marks, research and preparation, prevention and to limit the losses, improving the situation, continue to learn and re-planning. To receive the signal phases of crisis and crisis readiness process shows "proactive" features in crisis management. If these features implemented properly and they are successful, this activities can prevent many crisis the first phase. The next phases, prevention, damage limitation and improvement has "reactive" properties. It can be said that learning process has an interactive feature. This phase shows itself as a part of the crisis management plan or as a result of crisis experiences in the absence of the crisis.

Scholar	Proactive Phase	Reactive Phase	Interactive Phase
Augustine (2000)	to escape from the crisis, be prepared to manage the crisis	to identify the crisis, to freeze the crisis, to solve the crisis	to benefit from crisis
Pheng and Ho (1999)	noticing the signs, preparation and prevention	damage control	improvement and learning
Heat (1998)	to block the crisis, to minimize the affects of the crisis situation, to response and improvement before the crisis	to focus the crisis beginning process when the crisis occurs, to interest with crisis affects when the crisis threats start to influence	after the crisis improvement and restoration programs
Pearson and Mitroff (1993)	Identification of Marks, research and preparation, prevention	to limit the losses, improving the situation	continue to learn and re-planning

4. Future Recommendations

As a result, we may state that proactive phase has already expired in COVID-19 pandemics crisis or at least lessons learned are already implemented. Therefore, we focus more on what the exiting situation is in the reactive phase and what should be done in the interactive phase to solve the SMEs' problems during the COVID-19 pandemics crisis.

As mentioned in the previous chapters that lack of financial resources is the major problem of SMEs' during the reactive phase of the COVID-19 pandemics crisis which caused mainly decrease in employee headcount, salary cuts caused demotivation and stress on the employees, leaders faced with difficulty in decision making, commodity price increases lead to decrease in sales and reduction of profitability.

After determining the problem in the reactive phase, I would propose the solutions and future recommendations to the SMEs' problems as follows. Lack of financial resources leads SMEs to decrease employee headcounts first. However, maintaining transparent communication with the employees about short term and long term goals of the company during the crisis may motivate them to be prepared for more sacrificing status. Employees may be convinced to accept partial salary decrease temporarily instead of losing their job. Companies could also find similar alternative solutions for employee payments (Baltaş, 2002; McKinsey & Co., 2021).

Salary cuts might be interpreted as better solution compared to headcount cuts. However, it possibly creates demotivation and stress on the employees. Leaders should work more on emphasizing teamwork and meaning of the job. They should activate their skills reducing the stress and encouraging the employees for the bright future. Home Office working method may also strength employees' stress management skills (Baltaş, 2002 ; McKinsey & Co., 2021).

Leaders may face with difficulty in decision making. In order to make more efficient decision making, employee involvement in decision making process, building more structured decision making process and a lean organization and finally focusing on the result more than processes would help. Mentoring and developing critical skill

gaps for increasing innovativeness and internal entrepreneurship is one of the major tasks of the leaders during the crisis (Baltaş, 2002; McKinsey & Co., 2021).

Finally, Companies must consider diversification on low cost products and customer diversification to cope efficiently with commodity price increases and reduction on sales and profitability (Baltaş, 2002; McKinsey & Co., 2021). However, the main challenge for Hungary is to increase the ability of its SMEs to bring innovative products and services to the market (European Commission SBA fact sheet, 2018). Helping Hungarian SMEs to be more innovative and operationally effective is the critical task for all the stakeholders such as government, regional authorities, universities and industry leaders and company owners etc. in order them to operate efficiently especially during the COVID-19 pandemic period.

ÖMÜR ÖNHÜN

VÁLSÁGKEZELÉS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI A KKV-K PROBLÉMÁINAK MEGOLDÁSÁRA A COVID-19 VILÁGJÁRVÁNY HATÁSA ALATT

Absztrakt:

Ebben a tanulmányban azt fogjuk megvizsgálni, hogy a válságkezelés szakirodalma alapján lehet-e megoldási javaslatokat találni a KKV-k különböző szervezeti problémáira, amelyek a COVID-19 járvány alatt keletkeztek. Ezt a célkitűzést követve a válság fogalmát, kiterjedését, a válságkezelési technikákat és ezek következményeit, illetve a jövőre vonatkozó javaslatokat is áttekintjük.

Kulcsszavak: COVID-19, járvány, válságkezelés, KKV

References

- Augilera, D. C. (1990). *Crisis intervention: Theory and methodology (6th ed.)*. St. Louis, MO: Mosby.
- Baltaş, Z., (2002). *Krizde Fırsatları Görmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Budapest Business Journal (2020)
- Çelik, C. & Özdevecioğlu, M. (2002). *Otel İşletmelerinin Ekonomik Krizden Etkilenme Düzeyleri ve Kriz Dönemlerinde Uyguladıkları Politikalara İlişkin Bir Araştırma*, Ç.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, 9.
- Dinçer, Ö.(2003). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, 6.b.*, Beta Basım, İstanbul
- European Commission SBA Fact Sheet (2018)
- Heath, R. (1998). *Dealing with the complete crisis—the crisis management shell structure*. Safety Science, 30(1-2), 139-150.
- Hermann, C. F. (1963). *Some consequences of crisis which limit the viability of organizations*. Administrative Science Quarterly, 8(1), 61-82.
- Jackson, S. E., & Dutton, J. E. (1987). *Categorizing strategic issues: Links to organizational action*. Academy of Management Review, 12(1), 76-90.
- Lalonde, C. (2007). *The potential contribution of the field of organizational development to crisis management*. Journal of Contingencies and Crisis Management, 15(2), 95-104.
- McKinsey & Co. Briefing Notes (2021)

- Mitroff, I. I. (1988). *Crisis management: Cutting through the confusion*. Sloan Management Review, 29(2), 15-20.
- Nystrom, P. C., & Starbuck, W. (1984). *To avoid organizational crises, unlearn*. Organizational Dynamics, 12(4), 53-65.
- Özdevecioğlu, M. (2002). *Krizin İşletmelerin Yönetmel ve Örgütsel Yapısı Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Kayseri Sanayi İşletmelerinde Yapılan Bir Araştırma*, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 19, Temmuz-Aralık: 93-114.
- Pearson, C. M., & Clair, J. (1998). *Reframing crisis management*. The Academy of Management Review, 23(1), 59-76.
- Pearson, C. M., & Mitroff, I. I. (1993). *From crisis prone to crisis prepared: A framework for crisis management*. Academy of Management Executive, 7(1), 48-59.
- Pheng, L.S. ve D.K.H. Ho. (1999). *Crisis Management: Survey of Property Development Firms*, Property Management, 17 (3)
- Runyan, Rodney C., (2006). *Small Business in the Face of Crisis: Identifying Barriers to Recovery from a Natural Disaster*, Journal of Contingencies and Crisis Management, 14(1): 12-26
- Quarantelli, E. L. (1988). *Disaster crisis management: A summary of research findings*. Journal of Management Studies, 25(4), 373-385.
- Titiz, İ. & Çarıkçı H. İ., (2001). *Krizlerin İşletmeler Üzerindeki Etkileri ve Küçük İşletme Yöneticilerinin Kriz Dönemine Yönelik Stratejik Düşünce Analizleri*, C.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, 2(1): 203-218
- Uzun, K., Özbay, B., Ceylan, E., Gencer, M., & Zehir, İ. (2003). *Prevalence of chronic bronchitis-asthma symptoms in biomass fuel exposed females*. Environmental health and preventive medicine, 8(1), 13-17.
- Wang, J. (2008). *Developing Organizational Learning Capacity in Crisis Management*. Advances in Developing Human Resources Vol. 10, No. 3. 425-445.

A MINIMÁLBÉREK ELEMZÉSE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZLOVÁKIÁBAN ÉRVÉNYES MINIMÁLBÉREK ALAKULÁSÁRA ÉS HATÁSÁRA A COVID-19 VILÁGJÁRVÁNY IDŐSZAKÁBAN

Alžbeta Suhányiová, doc. Ing. PhD.

Technical University of Košice

Institute of Industrial Engineering, Management and Environmental Engineering

alzbeta.suhanyiova@tuke.sk

Jaroslava Kádárová, prof. Ing. PhD.

Technical University of Košice

Institute of Industrial Engineering, Management and Environmental Engineering

jaroslava.kadarova@tuke.sk

Suhányi László, Dr. habil

Tomori Pál Főiskola, Budapest

University of Prešov, Faculty of Management and Business

suhanyi.laszlo@tpfk.hu

Absztrakt:

A minimálbér az a legalacsonyabb pénzbeli juttatás, amelyet a munkáltató köteles az általában legalacsonyabb végzettségű és teljesítményű munkavállalónak megfizetni. Szlovákiában a minimálbér 1991-től került bevezetésre és ennek szintje folyamatosan változik. A tanulmány a minimálbér szintjét és hatását vizsgálja különféle szempontokból, hangsúlyt fektetve a COVID-19 világjárvány időszakában történő változásokra úgy a munkavállaló, mint munkáltató szemszögéből. Az analitikus szemlélet részben kiterjed más európai országokra is.

***Kulcsszavak:** Szlovákia, minimálbér, átlagbér, béregyenlőtlenség, COVID-19*

Bevezetés

Kelet- és Közép-Európa számos országában megfigyelhető a növekvő béregyenlőtlenség, ugyanakkor a gazdaságilag aktív népesség oldaláról a nagyon alacsony bér elutasításához és munkaerő kihasználatlansághoz vezethet, növekszik a munkanélküliség, illetve a külföldön való munkavállalás. A bérkülönbségek oka gyakran az eltérő iskolai végzettségű munkaerő, életkor, munkáltató besorolása gazdasági szektorba, munkatapasztalat, diszkrimináció és nem utolsósorban a munkavállaló nemén alapuló megkülönböztetés is.

A minimálbér az a legalacsonyabb pénzbeli juttatás, amelyet a munkáltató köteles az általában legalacsonyabb végzettségű és teljesítményű munkavállalónak megfizetni. Mindig is fontos szerepet játszott az állampolitikákban és a gazdaságirányítási eszközök alkalmazásában. A vállalkozásokban alappilléként

szerepelt a motivációs rendszer részeként megjelenő javadalmazási rendszer kialakításánál.

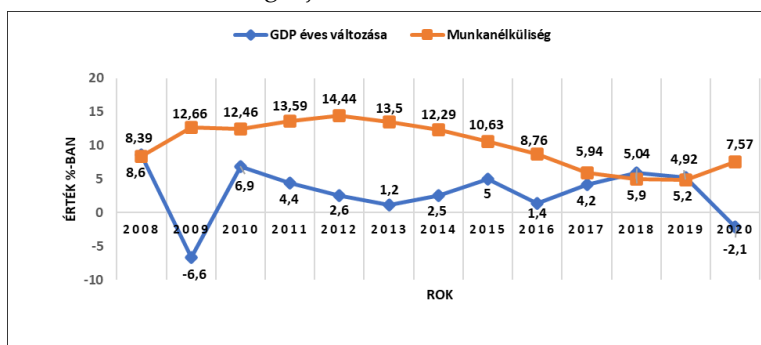
A tanulmányunk célja a minimálbérrel kapcsolatos kérdések vizsgálata és a megállapított eredmények ismertetése. Rámutatunk a minimálbér meghatározásának új trendjeire, későbbi hatásaira az igazságos vállalkezési javadalmazási rendszer kialakításánál, a bérkülönbségekre.

A tanulmányunk során olyan adatforrások kerültek felhasználásra, mint a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának adatbázisa, az EU adatbázisa - eurostat, a minimálbér helyzetét és kialakítását szabályozó jogszabályok, szakirodalmak és internetes források. Az áttekinthetőség érdekében táblázatokat és ábrákat is készítettünk. Az adatfeldolgozás során főképpen összehasonlítási módszereket, deduktív módszereket és leíró statisztikai módszereket alkalmaztunk.

1. A COVID-19 világjárvány hatása a GDP-re és a munkanélküliségre

A 2008-as világgazdasági válság mély globális gazdasági visszaesést váltott ki. Ezt követően az egyes országok fokozatosan talpra álltak és gazdaságuk növekedésnek indult. Az európai térségre nézve Szlovákia büszke volt az elért GDP-növekedésre, ebből a szemszögből az élvonalba került. Ez a makrogazdasági helyzet lehetővé tette a későbbi pozitív tendenciák megjelenését a munkanélküliség csökkenése és átlagbérek emelkedése terén is.

1. ábra A GDP és a munkanélküliség fejlődése 2008-2020 közötti időtartamban Szlovákiában

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2021)

A 2008-as gazdasági válság nemcsak a munkaerőpiac fejlődését komplikálta, de jelentős mértékben csökkent a GDP is. Az 1. számú ábrán megfigyelhető, hogy ezek a mutatók egy pár év elteltével kedvezően alakultak egészen 2019-ig, a COVID-19 világjárvány felbukkanásáig. A világügynökségek a világjárvány előtt Szlovákiát stabil országnak értékelték, pozitív kilátásokkal. Manapság ismét egy válságos időszakon megy keresztül, ami mély gazdasági zuhanást okoz a világ többi gazdaságában is. A nyitott gazdaságok nagymértékű összekapcsolódása ebben a helyzetben világszerte megnehezítheti a növekedés újraindításának lehetőségét. Szlovákia erősen export-orientált ország és a GDP-termelés alapja az ipar. A gazdaság stabilizálása érdekében megfontolható a tevékenységirányultságát a gazdaság sokrétű

területére, ami elősegítheti a kiegyensúlyozott növekedést és az ágazati vagy regionális ingadozások kisebb hatását.

A szlovák miniszterelnök Eduard Heger szerint a 2020-as évben pozitívan meglepett több szektor teljesítménye, mint például az autóipar és építőipar. A munkanélküliség legdinamikusabb növekedése leginkább a rövid munkanélküliség területén észlelhető, vagyis a 3 hónaptól 6 hónapig terjedő munkanélküliség esetében, ami majdnem megkétszereződött 2020-ban. Ennek ellenére a 2021-es évben megjelenő munkanélküliség alakulását a miniszterelnök pozitívan látja, ez 6,8 százalékra csökkent. Összehasonlítva más országok eredményeivel, a miniszterelnök úgy látja, hogy a szlovák gazdaság a világjárvány és az alacsony számú védőoltás ellenére is sikeresnek mondható. (TASR 2021)

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának előrejelzései szerint a 2021-es évben a GDP körülbelül 3,7%-kal emelkedett. A világjárvány harmadik hulláma azonban az év végén visszafogta a gazdaság fellendülését. A koronavírus harmadik hulláma alatt ugyan nem növekedett számottevően a munkanélküliek száma, de így is átlagosan 66 ezerrel kevesebb a foglalkoztatottak száma 2021-ban, mint a járvány kitörése előtti évben.

2. A minimálbér szabályozása Szlovákiában

Nagyon fontosnak tekintjük, hogy egy ország a gazdasági válság alatt is méltányos minimálbért és tisztességes megélhetést biztosítson a munkavállalóknak, bárhol dolgoznak is. Ezen a helyen alkalmasnak tartjuk idézni F.D. Rooseveltet, aki már 1933-ban így vélekedett „Az a cég, amely léte a korrekt bérszint alatti bérek kifizetésétől függ, nincs joga folytatni tevékenységét ebben az országban. Korrekt bér alatt többet értek, mint a túlélési bért.” A jelenlegi válság leginkább azokat az ágazatokat érinti súlyosabban, ahol az alacsony jövedelmű munkavállalók aránya magas.

A javadalmazási rendszer kialakításánál alapul szolgál a munkavállalók jogállását és feltételeit szabályozó szlovákiai alapjogszabály, a 311/2001-es számú törvény a munka törvénykönyvéről. Ezen kívül figyelembe veszik a 663/2007-es számú minimálberről szóló törvényt, az 580/2004. számú törvényt az egészségbiztosításról, a 461/2003. számú törvényt a szociálisbiztosításról és az 595/2003. számú törvényt a jövedelemadóról. A minimálbér összege törvényben nem kerül feltüntetésre, csak ennek meghatározási módszerét szabályozza. Ezt az összeget kormányrendeletben teszik nyilván, mindig egy adott naptári év január 1-jére vonatkozóan.

Azok a munkáltatók, akik nem rögzítették kollektív szerződésben a munkavállalók díjazását, a munka törvénykönyve értelmében kötelesek legalább olyan bérfizetésre, ami összhangban van a munkavégzés nehézségi fokára megszabott minimálbér-igénnyel. A munka törvénykönyve jelenleg 6 szintet kategorizál a munka nehézségi foka szerint. Első fokon a bérigény megegyezik a törvényes minimálbérrel. Az 1. számú táblázat részletesebben ismerteti a minimálbér egyéni értékeit a nehézségi fokok szerint.

1. táblázat: Minimálbér összege a munka nehézségi foka szerint a 2022-es évben Szlovákiában

Nehézségi fok	Koefficiens	Minimálbér (EUR)
1	1,0	646
2	1,2	762
3	1,4	878
4	1,6	994
5	1,8	1 110
6	2,0	1 226

Forrás: Saját feldolgozás a 311/2001. számú törvény 120.§-ának 4. bekezdése szerint

Ebben az évben a minimálbér 646 euró. A jövő évben, 2023-ban, ha az állam, a munkáltatók és munkavállalók képviselői (tripartit) megállapodnak a minimálbér nagyságában, akkor az általuk javasolt meghatározott minimálbér lesz érvényben. Ha nem jön létre megállapodás, akkor a minimálbér kiszámításánál a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala által nyilvánosságra hozott átlagos nominálbér értéke lesz a kiindulópont, amely két évvel megelőzi azt az évet, amelyre vonatkozóan megállapítják a minimálbért (az átlagos nominálbér 57%-a). Az előrejelzések szerint a 2023-as évre a minimálbért körülbelül 679 euróra becsülhető.

Meg kell említeni, hogy a 2021-től érvényes törvénymódosítással a törvényileg megszabott minimálbér nagysága az átlagos minimálbér 60%-ról 57%-ra csökkent. (minimálbérről szóló törvény 8 §-a).

Nehézségi fokok szerinti alapbérigények mellett a munkavégzés során más igények (bérpótlékok) is felmerülhetnek, amelyek a minimálbérről épülnek.

Ilyenek például (Surovčík 2019; a munkatörvénykönyv 122-124 §-ai):

- ügyeleti idő pótlék – százalékban kifejezve a minimálbér 20%-át jelenti óránként,
- éjszakai munkavégzés után járó bérpótlék - legalább a minimálbér 40%-a óránként,
- szombati és vasárnapi munkavégzés után járó bérpótlék - a szombati bérpótlék a minimál órabér 50%-a, a vasárnapi pedig a minimál órabér 100%-a,
- nehéz munkavégzésért járó bérkompenzáció - a kockázatos környezetben dolgozó munkavállalót legalább a minimál órabér 20%-ának megfelelő kompenzáció illeti meg.

A felsoroltakon kívül a minimálbér összege több területet is érint, példaként felhozható a gyermek után járó adóbónuszra való jogosultság megítélése is, mert ez csak a minimálbér legalább 6-szorosának megfelelő adóköteles jövedelem esetében igényelhető (az 595/2003 számú törvény). Meghatározásra kerül az is, hogy

a szabadság utáni bérekompenzációhoz az átlagkereset kiszámítása szükséges, az pedig nem lehet alacsonyabb a minimálbérnél.

3. A minimálbér-trendek elemzése

A minimálbér optimális növekedési üteme továbbra is állandó kérdés. Az európai országok minimálbér-megállapítási rendszerei a gazdasági fejlemények tükrözésén alapulnak.

3.1 Nemzeti minimálbérek az európai térségben

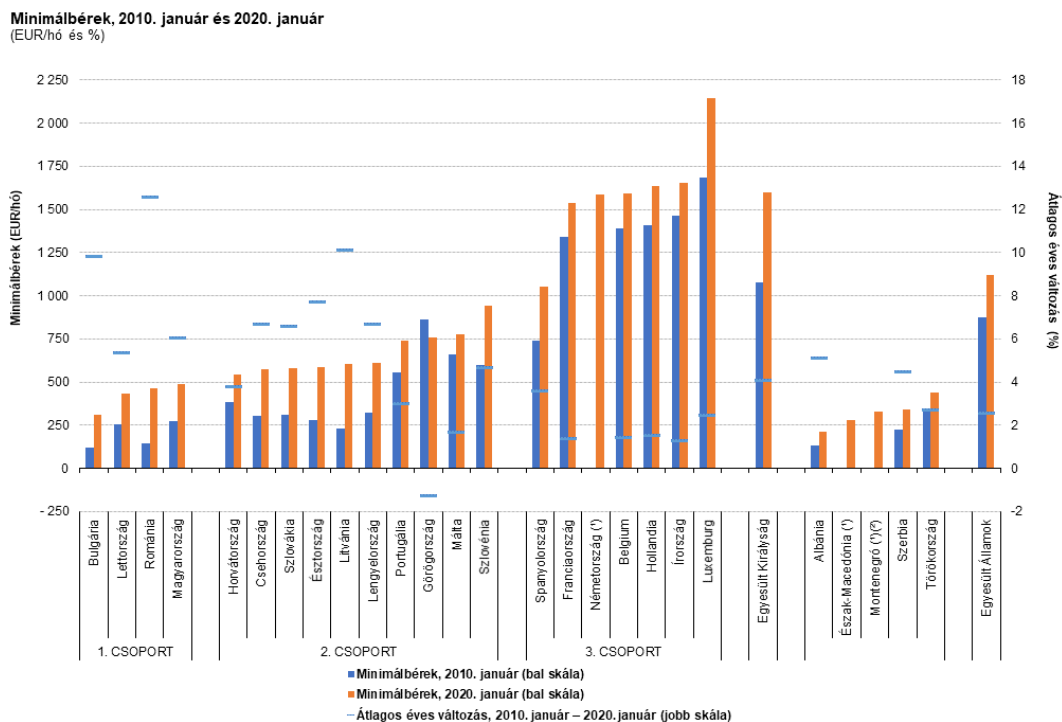
Az átlagbérből való részesedés értéke azért fontos a minimálbér meghatározásánál, hogy ez a részarány ne fékezze az egyes ágazatok fejlődését és ne akadályozza a növekedést, illetve a foglalkoztatás fenntartását a régiókban. A leghatékonyabb gazdaságokban ez az arány 40 és 50% között mozog. A 2022-es szlovákiai minimálbér esetében ez meghaladja az optimális értéket és így szerintünk inkább visszafogja a gazdasági növekedést (57%). A minimálbérek alakulását az egyes országokban és az átlagos éves változás százalékos mértékét a 2. ábra dokumentálja.

Jelenleg az Európai Unió 27 tagállama közül csak 21-ben határozzák meg a minimálbér nagyságát központilag, jogszabályi alapon, míg 6 tagállamban ágazati tárgyalások eredményeként alakul ki (Dánia, Olaszország, Ciprus, Ausztria, Finnország és Svédország). Ezekben az országokban szakszervezetek és munkáltatók tárgyalnak az ágazati minimálberről, termelékenységi számításokat is alapul véve (Kardos 2020).

A 2. számú ábrán látható, hogy az euróban kifejezett minimálbér minden központilag meghatározott minimálbért alkalmazó uniós tagállamban növekedett, kivéve Görögországot, ahol csökkenés tapasztalható. A legmagasabb minimálbér Luxemburgban, Írországon és Hollandiában látható. Az uniós tagállamok bruttó havi nemzeti minimálbérek alapján három különböző csoportba sorolhatók. A harmadik országok külön csoportként szerepelnek az ábrán.

- 1. csoport: azok az országok, amelyekben a havi minimálbér 2020-ban 500 eurónál alacsonyabb volt. Ebbe a csoportba tartoztak a következő uniós tagállamok: Bulgária, Lettország, Románia és Magyarország; ezek nemzeti minimálbére 312 euró (Bulgária) és 487 euró (Magyarország) között volt.
- 2. csoport: azok az országok, amelyekben a havi minimálbér 2020-ban 500 – 1 000 euró között volt. Ide tartoztak a következő uniós tagállamok: Horvátország, Csehország, Szlovákia, Észtország, Litvánia, Lengyelország, Portugália, Görögország, Málta és Szlovénia; a nemzeti minimálbér ebben a csoportban 546 euró (Horvátország) és 941 euró (Szlovénia) között mozog.
- 3. csoport: azok az országok, amelyek esetében a havi minimálbér 2020-ban legalább 1000 euró volt. Ebbe a csoportba tartoztak a következő uniós tagállamok: Spanyolország, Franciaország, Németország, Belgium, Hollandia, Írország és Luxemburg; ebben a csoportban a minimálbér 1 050 euró (Spanyolország) és 2 142 euró (Luxemburg) között terjedt.

2. ábra: Minimálbérek az egyes európai országokban a 2010. és 2020. években (EUR)

Megjegyzés: Dánia, Olaszország, Ciprus, Ausztria, Finnország és Svédország: nincs nemzeti minimálbér.

(*) A 2010. januári adat és az átlagos éves változás nem áll rendelkezésre.

(**) 2020. január helyett 2018. július.

Forrás: Eurostat (online adatkód: eam_mw_cur)

Forrás: Eurostat (2020)

3.2 A nettó minimálbérek változására az egyes európai államokban a COVID-19 világjárvány időszakában

A COVID-19 világjárvány bizonyos országokban érintette a minimálbér meghatározását is. A Picodi.com weboldalon nyilvánosságra hozott tanulmányban 64 ország vett részt, ahol a minimálbért a kormány határozza meg. Egyes országokban a minimálbér mentesül az adófizetés és/vagy TB alól (pl. Hongkonban). A legtöbb országban azonban a bruttó minimálbérből több százalékos levonások vannak. Éppen ezért ez a tanulmány csak a nettó minimálbérekre koncentrált, ami az az összeg, amit a munkavállaló a levonások után megkap készpénzben vagy a bankszámlára. Lásd 2-es számú táblázatot.

A tanulmány azt vizsgálja, hogyan változott a nettó minimálbér egyes tagállamban 2020 és 2022 között. Érdekességként bemutatásra kerül a táblázatban még Ukrajna minimálbér változása is, mivel ez az ország úgy Szlovákiával, mint Magyarországgal is határos, de nem tartozik az EU-s tagállamok közé. A 2-es számú táblázatban látható, hogy az egyes országok nettó minimálbére közötti különbség óriási. Az adatok azt mutatják, hogy a legnagyobb minimálbér emelést Ukrajnában regisztrálták a 2021-es évben (27%-kal nőtt az előző évhez képest), azonban a minimálbér összege itt az egyik legalacsonyabb volt (nettó 143 euró). Nagy változás következett be Magyarországon is, ahol a nettó minimálbér 2022-ben 24,2 %-kal magasabb, mint 2021-ben.

2. táblázat: Nettó minimálbérek és ezek változásai az egyes európai országokban 2020-2022 között

Ország	<i>Változás a 2020- as évvel szemben (%)</i>	Nettó minimálbér 2021-ben (EUR)	<i>Változás a 2021- es évvel szemben (%)</i>	Nettó minimálbér 2022-ben (EUR)
Belgium	+ 3,1	1 275	+ 1,5	1 294
Bulgária	+ 6,6	258	+ 9,2	282
Csehország	+ 11,6	507	+ 6,6	568
Észtország	=	550	+ 9,8	604
Franciaország	+ 1,0	1 231	+ 3,1	1 269
Görögország	+ 2,2	558	+ 2,0	569
Hollandia	+ 5,6	1 577	+ 2,1	1 611
Horvátország	+ 4,6	450	+ 10,3	499
Írország	+ 1,0	1 589	+ 2,6	1 631
Lengyelország	+ 9,8	458	+ 14,6	512
Lettország	+ 14,2	418	+ 2,4	428
Litvánia	+ 10,0	468	+ 13,8	533
Luxemburg	+ 2,5	1 879	+ 2,1	1 919
Magyarország	=	297	+ 24,2	365
Németország	+ 1,5	1 244	+ 3,1	1 283
Portugália	+ 4,7	592	+ 6,0	627
Románia	+ 3,0	285	+ 10,0	308
Spanyolország	+ 3,3	844	+ 1,0	853
Szlovákia	+ 6,6	508	+ 2,9	523
Szlovénia	=	700	=	717
Ukrajna	+ 27,0	143	+ 8,3	171

Zdroj: Picodi.com (2021, 2022)

Megjegyzés: Az évenkénti változást a helyi pénznemben kifejezett nettó érték alapján számítottuk. Euróra való átszámítás változó átlagos árfolyamon történt az év utolsó negyedévében.

3.3 A minimálbérek fejlődése Szlovákiában

Az elmúlt évekre visszatekintve (2008-2022) elmondható, hogy Szlovákiában jelentősen nőtt a bruttó minimálbér összege. A minimál havi- és órabér alakulását a 3. számú táblázat mutatja.

3. táblázat: A havi bruttó minimálbérek alakulása Szlovákiában 2008 és 2022 között

Év	Éves bruttó minimálbér összege (EUR)	Egy órára eső minimálbér (1/174) (EUR)	Növekedés (%)
2008	268,87	1,547	
2009	295,50	1,698	+ 9,90
2010	307,70	1,768	+ 4,13
2011	317	1,822	+ 3,02
2012	327,20	1,880	+ 3,22
2013	337	1,941	+ 3,21
2014	352	2,023	+ 4,23
2015	380	2,184	+ 7,95
2016	405	2,328	+ 6,58
2017	435	2,500	+ 7,41
2018	480	2,759	+ 10,34
2019	520	2,989	+ 8,33
2020	580	3,333	+ 11,54
2021	623	3,580	+ 7,41
2022	646	3,713	+ 3,69

Forrás: Saját feldolgozás a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának adatai szerint (2022)

A 3. számú táblázatban látható, hogy a szlovák havi bruttó minimálbérek összege 2008-tól napjainkig közel 2,5-szeresére nőtt (377,13 euróval). Legnagyobb növekedési arány 2020-ban volt. A növekedés legjelentősebb visszaesése a 2008-2009

válság után és a jelenleg is tomboló COVID-19 világjárvány kirobbanása után következett be. A minimálbér gyakran csak követi az adóteher és az infláció mértékét is.

A minimálbér összege kihatással van az állam költségvetésére a bevételi oldalon adófizetés formájában. Ugyanakkor jelentősen érinti a vállalozási szektort is, amely jelen esetben a folyó másik partján található és felelős az adókkal, szociális- és egészségbiztosítással kapcsolatos kifizetésekért. A minimálbér növelése nemcsak a munkavállaló bruttó bérét és a munkáltató munkaerőköltségét növeli, de a munkavállaló után realizált járulékokat is. Ez összességében a teljes munkabéreköltség összegét jelenti (ún. szuperbruttó bérek). A minimálbér növekedése azonban csak a munkavállaló bruttó bérét érinti, amely az adók és illetékek megfizetése után csökken. A következő táblázatban szemléltetjük 2021 és 2022-ben érvényes bruttó minimálbérekből megvalósított levonásokat.

4. táblázat: Bérszámítás minimálbér esetében

	2021 (EUR)	2022 (EUR)	Emelkedés (EUR)
Havi minimálbér (bruttó)	623	646	23
A munkavállaló által fizetett szociális biztosítás (bruttó bér 9,4 %-a)	58,56	60,72	2,16
A munkavállaló által fizetett egészségügyi biztosítás (bruttó bér 4 %-a)	24,92	25,84	0,92
Jövedelemadó	31,08	33,79	2,71
A munkavállaló nettó bére	508,44	525,65	17,21
A munkáltató által fizetett szociális biztosítás (bruttó bér 25,2 %-a)	156,98	162,77	5,79
A munkáltató által fizetett egészségügyi biztosítás (bruttó bér 10 %-a)	62,30	64,60	2,30
A munkáltató béreköltsége (szuperbruttó béreköltség = bruttó bér + munkáltatói járulék)	842,28	873,37	31,09

	munkavállaló	állam és biztosítók
--	--------------	------------------------

<i>Részesülés a munkáltató bérköltségéből</i>	(100 %) =	(adó + biztosítás)	
		60,19 %	+ 39,81 %

Forrás: Saját feldolgozás

Jelenleg Szlovákiában a munkavállalók kb. 4%-a dolgozik minimálbérért. A bruttó béralapul szolgál a szociális- és egészségbiztosítás megállapításakor úgy a munkavállaló (13,4%), mint a munkáltató (35,2%) esetében is. Az adó megállapításánál leszámításra kerül a bér adómentesített része. Jelenleg Szlovákiában nem kell adót fizetni 381,61 euróból havonta, ez az adómentes összeg nem haladhatja meg évente 4 579,26 eurót. A fenti táblázatban látható, hogy 2022-ben minimálbér esetében a munkavállaló nettó bére 525,65 euró. Összevetve a 2022-es és 2021-es évet, ez 17,21 eurós növekedést jelent a munkavállaló számára és 31,09 eurós költségnövekedést a munkáltató számára. A munkáltató költségének körülbelül 60%-át kapja a munkavállaló és 40%-át az állam és biztosítók (adó, egészségügyi és szociális biztosítások formájában).

A minimálberről szóló törvény előírásainak betartását a Munkaügyi felügyelőség ellenőrzi. Černegová (2021) szerint a minimálbérnövekedéssel kapcsolatos szabálysértések (munka törvénykönyve 120. § 1. bekezdése) száma Szlovákiában:

- 2020-ban megállapított szabálysértések száma 289,
- 2021. január 1. és augusztus 31. között 273 szabálysértés.

A hibás nehézségi fok szerinti besorolás esetében a szabálysértések (3. §) száma:

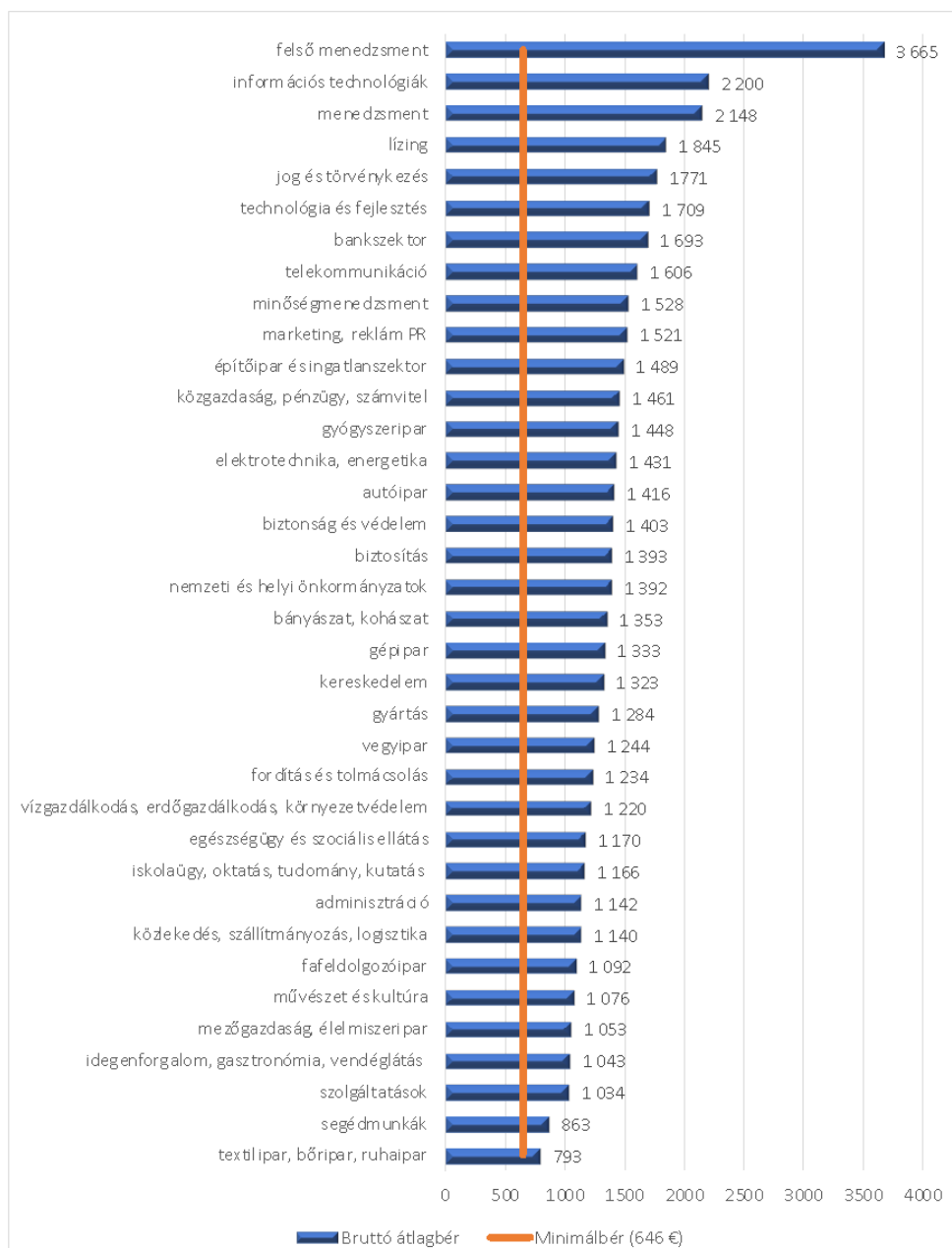
- 2020-ban megállapított szabálysértések száma 373,
- 2021. január 1. és augusztus 31. között 298 szabálysértés.

A 125/2006-os számú munkaügyi felügyeleti törvény 19. § 1 bekezdésének a) pontja szerint szabálysértések esetében a munkaügyi felügyelőség 100.000 euróig terjedő bírság kiszabására jogosult.

4. A munkakörök szerinti átlagos bruttó bér és minimálbér Szlovákiában

A következőkben szintén egy tanulmány eredménye kerül ismertetésre, amelyet a Profesia, s.r.o. cég végzett és tett nyilvánossá. A vizsgálat tárgya a munkakörök szerinti átlag bruttó bérek szlovák munkavállalók esetében. A felmérés során 64 635 bérrrel kapcsolatos adatot gyűjtöttek össze. A 3. ábrán látható, hogy a kérdőíves felmérésben résztvevő munkavállalók fizetése 793 euró és 3 665 euró közötti tartományon belül mozog. A fizetések jelentősen eltérőek az egyes munkakörök szerint. Itt bruttó havi fizetésről beszélünk, beleértve a bónuszokat is.

3. ábra: Munkakörök szerinti havi átlag bruttó bér és minimálbér Szlovákiában (EUR)

Forrás: Saját feldolgozás a Profesia adatai szerint, 2022

A minimálbér alakulását az egyes ágazatokban dolgozók átlagbérével összefüggésben is figyelemmel kell kísérni. Ha egy ágazatban a munkavállalók jelentős része minimálbért kap, akkor őket jelentősen érinti a minimálbér emelése, mivel a minimálbér emelése az ágazat átlagbéréét közelítené. Ez vonatkozik a kevésbé fejlett régiókra is, ahol az átlagbér megközelíti a minimálbért. Az ábrán látható, hogy a minimálbérhez legközelebb a textiliparban, bőriparban és ruhaiparban dolgozók állnak, a legtávolabb pedig a felsőmenedzsment került.

4. ábra: A munkavállalók bérkülönbsége pozíciók szerint 4 munkakörön (ágazaton) belül 2021-ben

autóipar

1 416

autóvillanyszerelő (893 € - 1 453 €)
 autóbádogos (714 € - 1 593 €)
 autószerelő (818 € - 2 020 €)
 karbantartó mérnökök (1 174 € - 2 163 €)
 minőségellenőrző (876 € - 1 629 €)
 konstruktőr (1 034 € - 1 911 €)
 lakkozó (863 € - 1 764 €)
 gumiabroncsszervízi munkás (705 € - 1 136 €)
 felvételi technikus (886 € - 1 827 €)
 mérnöki szolgáltatások (1 226 € - 2 305 €)
 technológus (1 018 € - 2 098 €)

gépipar

1 333

csiszoló (733 € - 1 552 €)
 kőszórós (855 € - 1 634 €)
 automatizálási mérnök (1 077 € - 2 136 €)
 konstruktőr (954 € - 1 752 €)
 kovács (742 € - 1 437 €)
 szerelő (802 € - 1 482 €)
 tervező (879 € - 1 770 €)
 gépészmérnök (1 068 € - 2 139 €)
 géplakatos (870 € - 1 829 €)
 esztergályos (803 € - 1 666 €)
 szervizmérnök (791 € - 1 974 €)

textilipar, bőripar, ruhaipar

793

szabó (623 € - 969 €)
 textilmanipulátor (623 € - 976 €)
 ruhatervező, szabástervező (911 € - 1 280 €)
 textilvágó (623 € - 928 €)
 varró (623 € - 901 €)
 cipész (623 € - 976 €)

felső menedzsment

3 665

vezérigazgató (1 893 € - 9 778 €)
 fejlesztési igazgató (623 € - 7 022 €)
 gazdasági, pénzügyi igazgató (1 998 € - 6 384 €)
 értékesítési igazgató (1 685 € - 5 842 €)
 logisztikai igazgató (1 832 € - 5 556 €)
 műszaki igazgató (1 856 € - 7 073 €)
 gyártási igazgató (1 789 - 4948 €)
 kiadói igazgató (1 060 € - 4 488 €)
 egészségügyi int. igazgatója (1 024 € - 5 265 €)
 fióktelep igazgatója (1 622 € - 4 964 €)
 ügyvezető igazgató (1 405 € - 6 650 €)

Forrás: Saját feldolgozás a Profesia adatai szerint (2022)

A 4. ábrán aprólékosabban bemutatásra kerül a munkavállalók pozíció szerinti fizetési sávja négy kiemelt munkakörön (ágazaton) belül. A kiemelt munkakörök azok, ahol a legmagasabb az átlagbér (felső menedzsment), legalacsonyabb az átlagbér (textilipar, bőripar, ruhaipar) és a közép vonalban található autóipar és gépipar. Láthatjuk, hogy a közép vonalban elhelyezkedő két iparágban az egyes pozíciókon lévő munkavállalóknak magasabb a keresete, mint a minimálbér összege Szlovákiában. Legközelebb kerültek a gumiabroncsszerviz dolgozói, ahol a minimális kereset 705 euró és legtávolabb a mérnöki szolgáltatásokban dolgozók kerültek, ahol a kereset elérheti a 2 305 eurót is. Az ábrán látható, hogy mind a két pozíció az autóiparban található. A létra legmagasabb fokán elhelyezkedő felső menedzsment fizetése közel tizenhatszorosa a minimálbérnek. A legalacsonyabb átlagbért a textiliparban, bőriparban, ruhaiparban dolgozók kapják. Ezek nagy része minimálbérért dolgozik.

Összegzés

A humán munkaerőt helyettesítő technológiák rohamos fejlődése ellenére a humán tőke fontos érték a vállalkozások számára, amely nélkül a jövőben sem lehet a gazdasági növekedést biztosítani. A tanulmányban vizsgált változók nagyon szorosan összefüggenek egymással, ezért szükséges megítélni ezek kölcsönös összefüggéseit is.

A munkavállalók tisztas életszínvonalának biztosítása és a dolgozói szegénység visszaszorítása nem csak a COVID-19 okozta válság idején fontos feladat, hanem a fenntartható és inkluzív gazdasági helyreállítás szempontjából is elengedhetetlen.

Elmondhatjuk, hogy úgy a 2008-as gazdasági világválság, mint a jelenlegi járvány okozta világválság nagymértékben kihatott az egyes országok gazdaságára, a vállalatok működésére és a munkavállalók jutalmazására is.

Szlovákiában a minimálbér történelmileg legjelentősebb mértékű növekedése 2020-ban volt, csaknem 12%. Ráadásul a törvényileg meghatározott minimálbér kiszámítási módszere is módosult, ez 2020-ban a két évvel ezelőtti átlagkereset 60%-ának megfelelő összeg lett, majd 2021-től ez 57%-ra csökkent. Tapasztalataink szerint manapság a munkáltatóknak nem is a minimálbér összegével van problémája, mert a legtöbb vállalat a törvényes minimumnál többet fizet a munkavállalóknak, de az okoz gondot, hogy a minimálbér további 42 törvényhez kötődik. A bérköltségeket leginkább a hétvégi, ünnepnap vagy éjszakai pótlékok befolyásolják. Ez azokra a vállalatokra van kihatással leginkább, ahol a működés folyamatos. További lényeges előírás az is, hogy például, ha a vállalkozás leállítja vagy korlátozza tevékenységét a világjárvány következtében kihirdetett rendkívüli helyzet miatt, a munkatörvénykönyv rendelkezése értelmében a munkavállaló az átlagkeresete legalább 80%-ának megfelelő bérkompenzációra jogosult, ami nem lehet alacsonyabb a minimálbérnél stb.

Megjegyzés

Ez a tanulmány a VEGA 1/0340/21 „*The impact of the pandemic and the subsequent economic crisis on the development of digitalization of companies and society in Slovakia*” projektmegoldások részleges outputja.

ALŽBETA SUHÁNYIOVÁ - JAROSLAVA KÁDÁROVÁ - SUHÁNYI LÁSZLÓ

ANALYSIS OF MINIMUM WAGES, IN PARTICULAR THE EVOLUTION AND IMPACT OF MINIMUM WAGES IN SLOVAKIA DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract:

The minimum wage is the lowest cash benefit that an employer is required to pay to an employee with the lowest qualifications and performance in general. In Slovakia, the minimum wage has been introduced since 1991 and its level is constantly changing. This paper examines the level and impact of the minimum wage from a variety of perspectives, focusing on changes during the COVID-19 pandemic from both an employee's and an employer's perspective. The analytical approach is partly extended to other European countries.

Keywords: Slovakia, minimum wage, average wage, wage differences, COVID-19 pandemic.

Felhasznált irodalom

- Černegová, A. (2021): *Minimálna mzda v roku 2022 podľa stupňov náročnosti (koeficientov) – (Minimálbér 2022-ben a nehézségi szintek szerint (koefficiens))*. Online. [Letöltve: 2021-08-26]. Elérhető: <https://www.podnikajte.sk/pracovne-pravo-bozp/minimalna-mzda-2022-stupne-narocnosti-koeficienty>
- Eurostat (2020): *Minimálbér-statisztika*. Online. [Letöltve: 2022-01-11]. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Archive:Minim%C3%A1lb%C3%A9r-statisztika&oldid=483927>
- Hegedűs, M. (2020): *A COVID-19 járvány okozta hatások a számvitelre és a beszámolóképzésre*. In: XIV. Soproni Pénzügyi Napok: „Gazdaságvédelem és pénzügyi kiutak” pénzügyi, adózási és számviteli szakmai és tudományos konferencia. pp. 90-97,
- Kardos, K. (2020): *Európai minimálbérek*. Online. [Letöltve: 2022-01-22]. Elérhető: https://www.parlament.hu/documents/10181/4464848/Infojegyzet_2020_46_europai_minimalber.pdf/ed7df83f-7b82-8c28-4581-c6280b680527?t=1590395612180
- Picodi.com S.A. (2021): *Minimálna mzda vo svete: ako pandémia zasiahla najmenej platených pracovníkov (Minimálbérek a világon: hogyan érinti a világjárvány a legkevésbé fizetett munkavállalókat)*. Online. [Letöltve: 2022-01-22]. Elérhető: <https://www.picodi.com/sk/nakup-hlavou/minimalna-mzda-2021>
- Picodi.com S.A. (2022): *Minimálna mzda vo svete ((Minimálbérek a világon)*. Online. [Letöltve: 2022-01-22]. Elérhető: <https://www.picodi.com/sk/nakup-hlavou/minimalna-mzda-2022>
- Profesia, s.r.o. (2022): *Platy na pozíciách (Fizetések egyes pozíciók esetében)*. Online. [Letöltve: 2022-01-20]. Elérhető: <https://www.platy.sk/platy>
- Surovčík, I. (2019): *Minimálna mzda nie je iba zvýšenie základného platu (A minimálbér nem csak az alapbér emelése)*. Online. [Letöltve: 2021-107-09]. Elérhető: <https://www.webnoviny.sk/minimalna-mzda-nie-je-iba-zvysenie-zakladneho-platu-na-co-vsetko-vplyva-jej-rast/>
- Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2021): *Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR (Statisztikai jelentés a gazdaság alapvető fejlődési tendenciáiról)*. Online. [Letöltve: 2021-12-15]. Elérhető: <https://slovak.statistics.sk>
- Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2022): *Priemerná mesačná mzda v hospodárstve SR (Havi átlagbérek a szlovák gazdaságban)*. Online. [Letöltve: 2022-01-20]. Elérhető: <http://statdat.statistics.sk>
- TASR (2021): *Slovenskej ekonomike sa dari napriek pandémie aj nízkej zaočkovanosti (A szlovák gazdaság a világjárvány és az alacsony oltottság ellenére is virágzik)*. In: Trend 03/2022. Online. [Letöltve: 2021-12-03]. Elérhető: <https://www.trend.sk/spravy/slovenskej-ekonomike-dari-napriek-pandemii-aj-nizkej-zaockovanosti>.
- Vlachynský, K. et al. (2012): *Finančný slovník - výkladový (Pénzügyi szótár – magyarázó)*. Bratislava: Iura Edition. p. 504. ISBN 978-80-8078-469-0.
- Törvények:
1. A 125/2006. számú munkaügyi felügyeleti törvény
 2. A 311/2001. számú törvény a munka törvénykönyvéről
 3. A 461/2003. számú törvény a szociálisbiztosításról
 4. Az 580/2004. számú törvény az egészségbiztosításról
 5. Az 595/2003. számú törvény a jövedelmi adóról
 6. A 663/2007. számú törvény a minimálberről

EMBER, KÖRNYEZET, KÁR, PÉNZ – ÉRDECASH A KONCEPCIÓVÁLTÁS LEHETŐSÉGE

Holmár Krisztina

mestertanár, Tomori Pál Főiskola

holm.krisztina@tpfk.hu

Gyulaffy Béláné dr. Berényi Mária

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

mgylaffy@gmail.com

Absztrakt:

Az ember természeti, épített és társadalmi környezetben él. A természeti környezetet elődeitől örökölte, az építettet tudatosan létrehozta, a társadalmi környezetet pedig életében maga alakítja. Az építés és a társadalmi környezet alakítása az ember károkozásának lehetséges területe. Az építés megvalósulhat föld alatt, földön és magasépítésként, a társadalom építése pedig nemcsak gondolatok, hanem elvárások formája is, amely a technikai fejlődésből is eredő emberi igénynövekedést jelenti. A technikai változások új eszközöket és új anyagok megjelenését hozzák, ez pedig gyakran olyan technológiai változás, ami a környezetet károsító anyagokat eredményez. Lehet előre tervezetten alakítani a környezeti károk csökkentését, ám lehet egyszerűbb eszközökkel is élni, mint a „zöldrefestés” művelete. Bármit teszünk, mind költséges megoldás. Mivel a pénzügyi stratégia uralja a világot, igen nehézkesen alakul a környezeti károk rendezésének kérdése, holott ez az ember túlélésének garanciája lehetne.

Kulcsszavak: gazdasági érdek, ökológiai egyensúly, pénzügyi stratégiák kialakítása

„Az elektromosságra csak egy szűk, gazdag rétegnek van szüksége Kolumbiában, míg ezrek halnak meg a mérgezett hal és víz miatt, ha a gátakat megépítitek.”

(John Perkins: Egy gazdasági bérgyilkos vallomásai 141. oldal)

1. Ember és környezete

Az ökológia vagy környezettan az élettereket, az élőlények és a környezet kapcsolatait vizsgálja. Az ökoszféra vagy bioszféra a földfelszínt jelenti, ahol biztosítottak az életfeltételek az ember és más élőlények számára. Az emberi társadalmak és a természet szoros kölcsönhatásban áll egymással. A természeti népek tisztelettel bánnak a természeti környezettel, míg a modern társadalmak jelentős átalakításokat hajtanak végre. A pénzbefektetés egyenesen arányos a környezet alakításával, azaz a gazdasági javak előállításánál a környezeti erőforrások beépülnek, természetes állapotukban csökkennek. Ez az oka, hogy a gazdag, magas GDP-vel rendelkező országok esetében jelentős a természet átalakítása, sőt, a nemzetközi kapcsolatok okán olyan területeken való befektetések is megjelennek, ahol erre nem lenne megfelelő forrás. Így történhet meg, hogy jelentős nyersanyaglelőhelyeken a gazdag országok nagy tőkés társaságai óriási beruházásokkal jelennek meg. A jelentős méretű beruházások erős környezeti károkozók, részint a flóra (növények, esőerdők kivágása és ültetvények létrehozása a

helyükön), részint a fauna (állatvilág élőhelyének csökkentése, esetleg megszüntetése) tekintetében. Amennyiben a beruházás nem marad a föld felszínén, hanem mélyépítést végeznek, akkor a föld felszínközeli szerkezete is károsodhat (pl. vízfolyások a talajban, illetve ezek útjának akadályozása).

A modern, fogyasztóinak jelölt társadalom jellemzője a pazarlás, az állandó növekedési kényszer. Ez egyben azt is jelenti, hogy a környezetben lényeges változásokat hoznak létre. Az ember nem kíméli a természeti környezetet, saját jóléte és kényelme érdekében nem figyel cselekedetei súlyos következményeire. A környezetre, illetve ennek romlására vonatkozóan pedig igen kedvezőtlen hatásokat indított el néhány feltétel, ami a XX-XXI. században külön figyelmet érdemelt volna. Ezek áttekintése, elemzése lehetőséget adott volna néhány súlyosabb nehézség megelőzésére, mint a környezetszennyezés, vízháztartás kérdései, talajszerkezeti kérdések, levegőszennyezés és még sok egyéb kérdés. Fontos arra is figyelmet fordítani, hogy az ember jelenlegi gondolkodását az eredményérdekeltség határozza meg, ami a XX. század gazdasági alapvetéséből következik, ahol minden kérdés feltételrendszerét a pénzügyi stratégia és ennek alkalmazása uralja.

A jelen időszak kritikus környezeti kérdései tekintetében kiemelt figyelmet és elemzést igénylő tényezők a következők:

1. a népesség növekedése (egyenlőtlen növekedési ütem a földrészek és az országok esetében is, ami eltérő szocializációs feltételek között alakult ki),
2. a termelés bővítése (tömegtermelés, olcsó és nagy mennyiségű termékek gyártása, amely egyben a hulladék jelentős növekedését is eredményezi), valamint
3. a fogyasztás jellegének megváltozása (tartós, sok évig, akár évtizedekig használható javak helyett eldobható termékek, rövid életű javak, értékelemzéssel meghatározott termékélettartamok).

Az ökológia kérdései sokáig nem kaptak jelentős figyelmet. Csak a múlt század közepe táján kezdett a kérdéssel foglalkozni a Római Klub, és a kutatások és elemzések alapján meglehetősen súlyos feltételeket tett közzé. Előtérbe került az ökológiai lábnyom kérdése is, mely egyszerűen megfogalmazva azt jelenti, hogy az adott területen lakókat/élőket mekkora terület képes eltartani. Ebbe a fogalomba beletartoznak az ott élők lakóépületei, munkahelyeik építményei, irodák, gyárak, mezőgazdasági termőterületek, hulladéklerakók, víztisztítók, veszélyes hulladékkezelő területek, és minden más, ami az ember életének fenntartásához és működtetéséhez hozzátartozik. Vizsgálatok bizonyították, hogy a természeti népek és a civilizált ember ökológiai lábnyoma között óriási az eltérés, ez utóbbi meglehetősen nagy ökológiai lábnyomot igényel. A Föld népessége 1960-2021 között 2,5-szeresére nőtt. Egy ember természetére gyakorolt hatását globális hektárban¹ lehet kifejezni. 2021-

¹ A globális hektár azt mutatja meg, hogy mennyi az éves produktivitása a termőföldeknek, erdőknek, vizeknek.

ben minden emberre már csak 1,45 globális hektár (gha) jut. A számítások szerint a jelen időszakban a fogyasztási szokásokat figyelembe véve 2,8 Földre lenne szükség. Látszik, hogy fontos lenne a visszafogottság, a Föld javainak lassuló kiaknázása. A megjelent környezeti károk és az életfeltételek változásai miatt megkerülhetetlenné vált az ökológiai felelősség kérdése, azaz annak a megválaszolása, hogyan lehet biztosítani, hogy „a tegnap adottsága, legyen a holnap lehetősége is”.

2. Károkozás, környezeti károk és kezelésük

A környezeti károkozás formái és kérdései előtt fontos tisztázni a kár, károkozás fogalmát. Ez azért is fontos, mert a kár bekövetkezése mérhető, mégpedig a valószínűség fogalmának felhasználásával. Kockázatnak a kár bekövetkezésének valószínűségét nevezzük. A kár a gazdasági életben becsülhető és mérhető, mégpedig a várt és a ténylegesen bekövetkezett eredmény eltéréseivel. Ez kifejezetten a pénzügyi szemléletben megjelenő kár értékelésének lehetőségét jelenti. Erre azért fontos gondolni, mert minden környezeti változás egyben pénzügyi következménnyel is jár. A gazdasági életben is vannak olyan környezeti ártalmak, amelyek hatása súlyos és hosszantartó, ezek környezetre gyakorolt károkozásának számszaki meghatározása is lehetséges. Ezt vagyoneértékeléssel, valamint az externáliák figyelembevételével lehet számszerűsíteni, és az épített környezetben, a természeti környezetben és az emberek egészségi állapotában bekövetkezett változások lesznek a meghatározó feltételei. Fontos hangsúlyozni, hogy a környezeti károk gazdasági értelemben is károkat jelentenek.

Környezeti károkról magánjogi és közjogi értelemben is beszélhetünk. A magánjogi környezeti károkozás lehet az egyén, azaz a személyiség kapcsán megjelenő és a tulajdon kapcsán érzékelhető kár. Ezek több okból is bekövetkezhetnek, úgymint fizikai okok (pl. talajszennyezés, olajfolt, vegyi anyagok), valamint pszichikai, biológiai és kémiai okok következtében. Ez az ember élete és tulajdona kapcsán megjelenő károkat jelenti. Lehetséges az ember számára tartós megbetegedés indukálása, ha a lakóháza szennyezett talajra épül, mely nagy töménységben tartalmaz egészségkárosító anyagokat, vagy lehetséges, hogy az embert nem, de az építési anyagot károsítja valamely korábbi munka hulladékanyaga, és így az épület állaga kerülhet súlyos, életveszélyes helyzetbe. Az ilyen környezetszennyező anyagokkal az a gond, hogy hosszú időn keresztül fejtik ki hatásukat, sokáig nem jelentkezik probléma, majd hirtelen súlyos gondokat kell megoldani.

A közjogi értelemben vett kár magát az élhető környezetet, a természetet veszélyezteti, azaz a föld (beleértve a talaj állapotát), a víz, a levegő, a települési környezet, az élővilág (flóra és fauna) állapotát és életfeltételét, de veszélyeztetheti a biológiai sokféleség fennmaradását és a táj szépségét is. A cégek, nagyvállalatok tevékenysége közvetlen kapcsolatban áll a környezettel, fontos, hogy számukra értékmérővé váljon a környezethez való hozzáállás. Ennek megjelenése lehet a környezeti hatások felmérése a termelés, illetve innovatív tevékenységből adódó új termék bevezetése előtt, a termék forgalmazása időszakában és lehet vizsgálni a környezetre gyakorolt hatást a termék gyártásának beszüntetését követően, az

esetleges helyreállítási feladatok meghatározása érdekében. Lehet a környezet védelmére figyelni az innováció időszakában, ha erre a cégnek igénye van, ez üzleti etikai kérdés. Újdonság esetében a bevezetést követő extraprofit megszerzése teszi (tenné!) lehetővé, hogy a cég ebből a többletbevételből finanszírozza az új termékből, technológiából adódó gondok megszüntetését, de legalább csökkentését. Erre eddig sajnos igen kevés példa adódott. Azért sajnálatos, mert ha így kezelnék a fejlesztéseket, akkor az új termék megjelenése nem hozna lényeges környezeti változásokat, nem vagy alig károsodna a környezet. Ez a jelen időszak pénzügyi stratégiához ragaszkodó gazdasági működésétől nem várható el, mert nyereségcsökkentő tényezővé válna.

Ezek a jellemzők felvetik az ökológiai felelősség kérdését. Az ökológiai felelősség két területen jelenhet meg, az egyik a termelői fogyasztás területe, mely a cégek, vállalkozások, vállalatok tevékenységéhez kapcsolódik, a másik pedig a felelős felhasználói fogyasztás területe, mely főként a lakosság hulladékkezelésének kérdéseit jelenti. Ez a felelősségvállalás azért is fontos, mert a világ globalizált rendben működik, és fontos, hogy az egyes területeken élők felelősséggel gazdálkodjanak a saját területükön, hogy végső soron az egyes területek felelősségteljes kezelése az egész világra létrehozza a szükséges felelősségteljes működési feltételt. Amennyiben ez megvalósult, akkor el lehet mondani, hogy „Think globally – act locally”, azaz „Gondolkodj globálisan – cselekedj lokálisan”.

A környezetben és a gazdaságban okozott kár sokféleképpen kialakulhat, de jelen körülmények között – Csák Csilla (2012) tanulmányát tovább gondolva – a környezeti károk, illetve súlyosabb esetben ezek összegződésének következményeit foglaljuk pontokba:

- Az épített környezet a megvalósítás során nemzeti jövedelmet növelő tényező, a tervezés, kivitelezés és üzembehelyezés munkálatait követően, a működtetés során jelentős többletértéket hoz létre. Az épület, illetve egyéb eszköz nyilvántartásba vételével a nemzeti vagyon gyarapodik (beruházás helyett tárgyi eszköz, épület lesz egyéb kapcsolódó műtárgyakkal, infrastruktúrával együtt). A működő üzem nemcsak terméket hoz létre, hanem munkahelyet biztosít, mely vásárlóerőként a termék és szolgáltatásforgalom növekedését teszi lehetővé, az ott élő, dolgozó emberek életszínvonalát alakítva, javítva. Amennyiben ezt az épületet kár éri, megszűnnek az említett feltételek (pl. csernobili atomkatasztrófa, vörösiszap-katasztrófa), sőt, gondoskodni kell a tönkrement eszköz megjavításáról vagy megszüntetéséről, mely feladatok ellátása igen nagy összegeket emészt fel. A kár bekövetkeztét követően az épület esetleges megszüntetésével az emberek lakhatása, munkahelye kerül veszélybe, jelentősen csökkentve a korábbi életszínvonal fenntartásának esélyét. Nem szólva arról, hogy ha a környezetre káros anyag kikerül a szabadba, az talajszennyezést, vízszennyezést, levegőszennyezést, sugárszennyezést is okozhat és hosszú távon lakhatatlanná teszi/teheti a

környezetet (ld. Csernobil, vagy az első atombombák ledobása kapcsán Japán, vagy a napalm, illetve lombhullató anyag permetezése a vietnami háborúban).

- A (környezeti) kár bekövetkezése után a környezetszennyezés csökkentése, a helyreállítás kapcsán kell intézkedéseket tenni és tervezéssel, kalkuláció elkészítésével a környezetszennyezés rendezésének pénzügyi feltételeit biztosítani. Ez azt is jelenti, hogy a források átcsoportosításával más fejlesztések látják kárát a kármegszüntető/újjaépítő munkának, hiszen a rendezést az adott megtermelt jövedelem teszi lehetővé, amit csak felosztani lehet, megtöbbszörözni nem!
- Nem elhanyagolható továbbá a kárba vesztett épületek, egyéb műtárgyak által korábban megtermelt pénzügyi eredmény, gazdasági haszon kiesése sem, mely további finanszírozási nehézségeket okozhat.
- Külön kell szólni az olyan termelő beruházásokról, amelyek esetében a kitermelés és/vagy felhasználás is környezet átalakító, esetleg károsító. Ilyenek például a bányászati tevékenységek. A kőbányák és a szénbányászat kapcsán lehet föld alatti munkálatokról és külszíni fejtésről is beszélni, melyek esetén a táj megváltoz(tat)ása önmagában is súlyos környezetkárosítást hordoz magában, ám ha ez a föld felszíne alatti, akkor a keletkező bányagödör és bányajáratok súlyos, hosszú távú károkat is okozhatnak (pl. egy nem rekultivált bánya hosszabb idő után esetleg beszakadhat egyéb súlyos következményeket produkálva, vagy az üresen maradt bányajáratokat megtöltheti a talajvíz, mely kedvezőtlen esetben a korábbi ivóvízbázis megszűnését eredményezheti). Más jellegű, de súlyos környezeti károkat jelentő bányászati forma a kőolaj és a földgáz kitermelése. Csővezetékes vagy tartálykocsis szállítással lehet csak megoldani a továbbjuttatást, a felszínen kitermelő kutak és a szállításhoz kapcsolt infrastruktúra jelenik meg, melyek igen súlyos környezeti károkat eredményezhetnek. Esetleges baleset rendkívül súlyos kockázatokkal terhelt környezetet jelent (levegő gázokkal való telítettséggel), a kitermelés során számolni kell a talajban keletkezett nyomáskülönbséggel, stb. Ilyen esetekben a rekultiválás rendkívül nagy összegeket igényel, amelyhez nélkülözhetetlen egy megfelelően előkészített és kivitelezhető tanulmány/műszaki és pénzügyi terv/kalkuláció kidolgozása és végrehajtása. Fontos szólni – a kitermeléssel kapcsolatos környezeti változások, károk mellett – a felhasználás során megjelenő környezeti károkról is, pl. a széndioxid, szénmonoxid keletkezéséről, mely a légköri feltételek megváltoztatását eredményezheti.
- Végül szót kell ejteni az ún. externáliákról is, ami ez esetben azt jelenti, hogy a tevékenység okán harmadik fél részére történik károkozás. Lehet a környezetben zajos üzem (pl. a Csepel Művek légalapácsa), de lehet, hogy rossz, esetleg bűdös, vagy kellemetlen szagú levegő jelenik meg (ilyen volt régen a viszkóz szálát gyártó üzem környezetében), esetleg poros levegőben kell élni (rosszul felszerelt porszűrő a cementgyárak esetében), de előfordulhat az is, hogy az emberek a foglalkozás okán betegednek meg (foglalkozási betegségek).

A cégek működése során a fent említettek miatt előfordulhatnak feszültségek az egyes emberek, az emberek és a gyárban dolgozók csoportja esetében, de növekedhet akár a társadalmi konfliktus szintjére is, ami már a csoportok és a társadalom közötti kérdéseket is felveti. Az egyén szociális érzékenysége irányadó lehet, közös érdek ennek érvényre juttatása és a konfliktusok rendezése. Erre több módszer is kínálkozik:

- környezetrendezés előre tervezetten vagy utólagos helyreállítással (amennyiben a táj megváltozásáról, átalakulásáról van szó),
- kártalanítás (a környezet nem megfelelő volta okoz kárt a lakók részére),
- technológia módosítása vagy
- a teljes működési folyamat áttekintése, amennyiben a károkozás mértéke nagyon nagy.

A károk és a károkozás kapcsán nem kerülhető meg a globalizáció és a népességrobbanás kérdése. A tanulmány elején szó esett már a népességszám gyors növekedéséről, a fogyasztói társadalom fogyasztásának és hulladéktermelésének növekedéséről (a világ népessége 1800 óta 6-szorosára, míg a termelés 58-szorosára növekedett), valamint az ökológiai lábnyomról. Ez utóbbi növekedése azt is jelzi, hogy a nyersanyagok és egyéb ásványi anyagok kitermelése, illetve ennek jelentős mértékű növekedése a környezet károsodását okozza, miközben az egy főre eső termőföld csökken. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kitermelhető ásványi nyersanyagok egyre távolabbi területeken és nehezen elérhető helyeken találhatóak, mely a nemzetközi kereskedelem növekedését, és további környezeti károkat eredményezhetnek.

3. Ökológiai felelősség: van-e, lehet-e megoldás?

A környezet károsodása mára olyan mértékűvé vált, hogy a kérdést nem lehet megkerülni. A megoldási kérdések mára környezetpolitikai kérdésekké váltak (ez először a múlt század 70-es éveiben fogalmazódott meg ilyen formában). A környezetpolitika a környezeti/környezetvédelmi célokat és azok elérésének eszközeit, módszereit tartalmazó megközelítés, ami a fenntarthatóság feltételét helyezi előtérbe. Jelentősége abban is mérhető, hogy mára nemzetközi együttműködések, európai uniós környezetvédelmi egyezmények jelentek meg. (Az EU példamutató e tekintetben, mert ezen egyezmények betartása a közös belső piac egyik alapfeltétele). Az ilyen együttműködési megállapodások szerepe rendkívül jelentős, mivel a nem megfelelő, illetve a késedelmes döntések és megvalósított változtatások miatt igen sok ember élete kerülhet veszélybe a szennyezett/mérgezett környezeti feltételek okán.

Mit is jelent pontosan a Fenntartható Fejlődés vagy a Zöld Marketing? Talán mindenkinek kicsit mást és a saját igényei szerint próbálja meghatározni ezeket, de ami igazán fontos, az a szavak mögött megbújó valós tartalom, a tettekben megjelenő színtiszta igazság.

Sokszor félünk szembenézni az okozott környezeti károkkal és félünk elismerni a hatalmas tévedéseket. DE mindig ott a lehetőség, hogy változtassunk, rendszerszemlélet alapján gondolkodjunk, arra törekedve, hogy magunk mögött

hagyjuk a rövid távú tervezést, és előtérbe helyezzük a hosszú távú, rendszerekben való gondolkodást. Ekkor rajzolódik ki egyértelműen előttünk a kép a valóban zöld projektekről és tágítva a „zöld kört” eljutunk a Valóban Felelős Vállalatig (VfV).

A cégek esetében többféle minőségi szinten jelenik meg az ökológiai felelősségvállalás kérdése. Ezek a minőségi szintek a következők:

1. *Agresszivitás*, mely esetben a cég döntéseiben nem figyel a környezetre, közömbös a feltételek tekintetében, a kritikákra agresszíven reagál, más(oka)t hibáztat a kialakult környezeti feltételekért, de az is előfordulhat, hogy nem törődve a környezetében élők kéréseivel, nem tiszta eszközökkel szerzi meg a lehetőséget a saját cége működtetésére (John Perkins 2006).
2. *Felelősség*, amikor a cég feltárja a hiányosságokat, elismeri a gondokat és felelősséget vállal fontos kérdésekben. Látszólag törekszik megfelelő lépéseket tenni, ám a gyakorlatban ez nem túl költséges megoldásokra koncentrál, ilyen pl. a „zöldrefestés”² megoldása (Fábián Emese 2014).
3. *Érzékenység*, azaz aktivitás, nyitottság, alternatív megoldások keresése, elemző munkák elkészítése. Olyan nyitott vállalkozások kialakítása, melyek minden lehetőséget törekednek megfelelően felhasználni. Ilyen egy éppen most induló vállalkozás, a Poliloop. A két hölgy tulajdonos az egyszer használatos PET palackok és egyéb ilyen típusú műanyagok 50 nap alatti (400 év helyett) átalakítását valósítja meg komposztta, talajformátummá, biomasszává, amely talajjavító lehet vagy esetleg természetes erőforrásként hasznosítható. Forradalmi ötlet, amelyet kis mennyiségben már teszteltek és egy bank segíti az ipari méretű alkalmazás kifejlesztését kockázati tőkenyújtás formájában.³

A világban szerencsére egyre több pozitív példa akad az ökológiai felelősségvállalás kapcsán, pl. fenntarthatósági témájú díjak (Ozone Zöld díjak,

² Egyes vállalatok egyszerűen „átfestik” magukat, hogy ezzel hamis üzenetet közvetítsenek fogyasztóik irányába. Az elnevezést Jay Westerveld környezetvédő vezette be a köztudatba, aki egy utazása során azzal szembesült, hogy a szálloda pusztán azért vallja környezettudatosnak magát, mert felajánlja vendégeinek, hogy többször is használhatják ugyanazt a törölközőt. A „zöldrefestés” eszközeinek széles a palettája, a legegyszerűbb a szavak és a vizualitás szintjén hatni az emberek tudatalattijára (pl. zöld szín használata), vagy vállalati saját kutatócsoport finanszírozása a számára kedvező eredmények publikálására, vagy a Wise Use mozgalom, stb.

³ A Földön évente keletkezik több száz millió tonna műanyagszemét, amely a világ egészében súlyos probléma az emberek/állatvilág számára, és a tájban megjelenő szemét formájában is. Ennek csökkentése, megszüntetése alapvető kérdés a tovább élés tekintetében. Ez a megoldás hosszú távon és világméretben megoldhatja a környezetszennyezés egyszer használatos műanyagokból eredő problémáját.

Társadalmi Befektetések Díj). Tágítva a „zöld kört” tehát eljutunk a CSR⁴ halmazához – melynek főbb kategóriái: környezeti, emberi jogi, emberbaráti és gazdasági felelősség⁵ –, azaz a vállalatok társadalmi felelősségvállalásához (Mély Vállalati Felelősség és Valóban Felelős Vállalat⁶). A vállalatok gyakorlati társadalmi felelősségvállalási tevékenysége jellemzően az alábbi hat kezdeményezéstípushoz köthető:

1. vállalati jótékonyosság,
2. céges szervezésű önkéntes tevékenységek,
3. felelősségteljes üzleti gyakorlatok: etikusan előállított, az ügyfelek számára vonzó termékek és szolgáltatások,
4. felkarolt ügyek és aktivizmus: a vállalat által hivatalosan, anyagilag is támogatott kampányok,
5. nemes ügyhöz kötődő marketing: promóciós termékértékesítésre alapozott adományok,
6. vállalati szemléletformáló aktivitás: a cég által finanszírozott kampányok, amelyekkel az emberek magatartásában érhetőek el változások.

A CSR értékelésében jól használható módszerek:

- a kombinált költség-haszon elemzés, melynek segítségével meghatározható a társadalmi felelősségvállalásba történő és egyéb befektetések optimális szintje;
- a hármas optimalizálás pedig egy különleges, a profit mellett az emberi tényezőt és a környezetet is integráló számviteli módszer, amely a gazdasági, ökológiai és társadalmi célok egyensúlyban tartásával kalkulálja ki a nyereséget – nem véletlenül éri számos támadás az auditálhatóság hiánya miatt.

⁴ Corporate Social Responsibility

⁵ A gazdasági felelősség olyan üzleti fogalom, mely szerint a vállalatok figyelembe veszik a társadalom érdekeit azáltal, hogy tekintettel vannak tevékenységük üzletfeleikre, beszállítóikra, alkalmazottaikra, részvényeseikre, illetve a környezetre is kifejtett hatására (az üzleti szereplők a törvényes kötelezettségeken túl önkéntesen tesznek lépéseket az őket körülvevő társadalom életszínvonalának javítása, valamint a környezet megóvása céljából).

⁶ A Valóban Felelős Vállalat:

- magát a rendszer részeként, nem „potyautasként”, tisztán sajáthaszon-maximalizáló egyedként értelmezi;
- felismeri, hogy a fenntarthatatlanság (a környezet pusztulása és a fokozódó társadalmi igazságtalanság) korunk legfontosabb kihívása;
- elismeri, hogy a vállalatoknak és a kormányoknak gazdasági súlyukhoz mérten munkálkodniuk kell a megoldásokon;
- őszintén felméri saját súlyát és hozzájárulását a problémákhoz;
- tervszerűen, koncentráltan és fokozatosan lényegi lépéseket tesz a fenntarthatóbb világért.

A VFV alapelvei: 1) minimális szállítás; 2) maximális igazságosság; 3) zéró ökonomizmus; 4) legfeljebb közepes méret; 5) a legfenntarthatóbb 30%-ba eső termék vagy szolgáltatás.

Összegzés

Az ember mára szembesült azzal a nehézséggel, hogy a környezet, a természet, a Föld egésze törékeny rendszer. Amennyiben az ember jelentős környezeti kár(oka)t okoz, annak súlyos következményeit a természeti, az épített és a társadalmi környezet is megsínyli. Tudomásul kell venni, amit az ember eddig nem akart elfogadni, hogy nem tudunk mindent megváltoztatni. Az ember a világ egészében működő alrendszereket (biológiai létezők szintje, természeti ökoszisztémák szintje, és a Föld, mint egész szintje), amelyek együttes mozgása zökkenőmentes fejlődést eredményezett, a saját döntéseivel helyenként felülírta, így a környezetben súlyos károkat okozott. A károk mérhetőek kvantitatív mutatókkal, kvalitatív információkkal és a monetáris forma segítségével (költség/haszon elv). Az így meghatározott problémák, nehézségek kezelése környezetpolitikai intézkedésekkel lehetséges, melynek igen széles a skálája, a kevéssé drága (ál)megoldásoktól az igen drága, költséges megoldásokig (pl. „ökös” technológia alkalmazása).

„Ha a Föld forrásainak gátlástalan fogyasztását állítjuk követendő mintaként az emberek elé, ha gyerekeinket arra tanítjuk, hogy kiegyensúlyozatlanul élő példaképeket kövessenek, és ha a népesség nagy részét a szűk elitet kiszolgáló tömegnek tekintjük, az ördögöt festjük a falra. Aki meg is jelenik.”
(John Perkins: Egy gazdasági bérgyilkos vallomása 14. oldal)

KRISZTINA HOLMÁR - GYULAFFY BÉLÁNÉ DR. MÁRIA BERÉNYI

MAN, ENVIRONMENT, DAMAGE, MONEY: ÉRDECASH IS AN OPPORTUNITY TO CHANGE CONCEPTS

Abstract

Human lives in a natural, built and social environment. He/She inherited the natural environment from him/her ancestors, consciously created the built one, and shapes himself/herself the social environment in his/her life. Shaping of the social environment and building are potential areas of human harm. Building can be underground, on the ground and as a high-rise construction, and the building of a society is not only a form of thoughts but also expectations, which mean an increase in human demand resulting from technical development. Technical changes bring new tools and the emergence of new materials, and this is often a technological change that results in substances that harm the environment. Reducing environmental damage can be planned in advance, but you can also use simpler tools, such as 'greenwashing' operation. Whatever we do is an expensive solution. As financial strategy dominates the world, the issue of dealing with environmental damage is very difficult to develop, even though it could be a guarantee of human survival.

Keywords: *World economy, environmental damage, financial strategy*

Felhasznált irodalom

Csák Csilla (2012): Környezeti károk tipológiája. Miskolci jogi szemle 7. évf. 2. szám.

Fábián Emese (2014/11/05): Mit takar a zöldrefestés? <http://ecolounge.hu/nagyvilag/mit.takar-a-zoldrefestes>

Fidrich Róbert (2003): Zöldrefestés - avagy hogyan próbálják az óriáscégek kifogni a szelet a környezetvédők vitorlájából? Globalizációs füzetek 3. Magyar Természetvédők Szövetsége. <https://mtvsz.hu/dynamic/zoldrefestes.pdf>

John Perkins (2006): Egy gazdasági bérgyilkos vallomásai. Budapest: Ráció Kiadó.
Római Klub jelentései.

További források

<https://lexiq.hu/greenwashing>

https://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%A1rsadalmi_felel%C5%91ss%C3%A9gv%C3%A1llal%C3%A1s

TÖRÖK HATALOMKONCENTRÁCIÓ: ERDOGAN TÚLÉLŐ VAGY ÁLDOZAT?

Yilmaz Mehmet PhD

főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

yilmaz.mehmet@tpfk.hu

Absztrakt

A 2016. július 15-i sikertelen katonai puccs után és a 2017-es alkotmánymódosítással Törökország nem csak egy hipercentralizált elnöki köztársaságra tért át, hanem az országot vezető Recep Tayyip Erdogan számára az is lehetségessé vált, hogy hatékonyan szorítsa háttérbe politikai ellenfeleit és vonja saját ellenőrzése alá a teljes államgépezetet. Felmerül a kérdés, hogy Erdogan vajon saját rendszere áldozata lesz, vagy ez a központosítás inkább segíteni fogja abban, hogy látszólag demokratikus eszközökkel autoriter hatalmat építsen ki és tartson fenn. Különböző látszólag integratív, ám manipulatív és néha erőszakos hatalomtechnikai manőverekkel a török államfő, úgy tűnik, hogy hosszú távra megszilárdítja elnöki pozícióját.

Kulcsszavak: Törökország, Erdogan, államfő, központosítás, hatalomkoncentráció, elnöki köztársaság

1. Problémafelvetés

A 20. század a liberális demokráciák sikertörténete, mely arról szól, hogy a nyugati típusú politikai rendszerek fényes győzelmet aratnak a kommunizmus, a faszizmus és a globális együttműködést romboló nacionalizmus felett. A 21. század – egyelőre - úgy fest, hogy ellentétes trendet mutat. Az autoriter és diktatórikus berendezkedést mutató országok lendülnek támadásba, és még ezek globális kooperációja is egyre jobban kitapintható. A Ping kínai elnök vezette „rossz fiúk koalíciójába” egyre inkább Recep Tayyip Erdogan török elnök is betagozódik. Míg 2009-ben éles kritikával illette Kínát az ujugurok elleni fellépése miatt, addig ma már politikai pozícióinak megőrzését a nemzetközi szinten attól reméli, hogy más országok illiberális megoldásaiból inspirálódhat (Applebaum 2021).

A Török Köztársaság és az azt vezető Recep Tayyip Erdogan kapcsán számos esetben felmerül, hogy még mindig demokratikus rendszerről és vezetőről beszélhetünk-e. A 2017-ben bevezetett elnöki rendszerű köztársaság nem csupán rendszerszinten tett lehetővé egy addig ismeretlen hatalomkoncentrációt, de Erdogan személyét is minden tekintetben megkerülhetetlenné tette. A szemlélőben felmerül, hogy Erdogan meddig képes rendszerét működtetni, és hol jön el az a pont, ahol a rezsím ráomlik annak megalkotójára. A jelen tanulmány éppen ezért arra keresi a választ, hogy Erdogan képes volt-e az elmúlt két évtizedben megszilárdítani a pozícióit, mint egy igazi politikai túlélő, vagy éppen ellenkezőleg, szépen lassan saját csapdájába esik, meggyengül és elveszti hatalmát.

2. Történelmi előzmények

A kormányzó török Igazságosság és Fejlődés Pártja (*Adalet ve Kalkinma Partisi*, AKP) és Recep Tayyip Erdogan államfő hatalomkoncentrációja és egy látszólag demokratikus alapokon nyugvó, ám minden tekintetben autoriter rezsímet hozott létre oly módon, hogy a hatalom minden szegletének megszállása csak fokozatosan történhetett meg, hiszen a régi kemalista elit a 2000-es évek második feléig még elég eredményesen képes volt megtestesíteni a fékek és egyensúlyok rendszerét. Erdoganék felismerték, hogy a hosszútávú és stabil hatalomgyakorláshoz választási hegemóniára van szükség. Éppen ezért egy olyan komplex politizálást valósított meg

az AKP, mely a gazdaság stabilizálódását és az infrastruktúra fejlesztését csak azzal a két céllal valósította meg, hogy biztosítsa a folyamatosan növekvő választói elégedettséget, illetve kiépítse a párt saját klientúráját. Az így létrejövő ún. anatóliai polgárság pedig anyagilag megerősödve az AKP és Erdogan legfőbb pénzügyi támaszává vált. Úgy is lehet mondani, hogy az AKP gazdaság- és szociálpolitikájával szavazatokat és szponzorokat vásárolt egy olyan időben, mikor a párt társadalmi beágyazottsága gyengébb, a régi kemalista elit befolyása pedig jóval erősebb volt, mint manapság (Egeresi–Pénzváltó 2017:83).

Miközben Erdogan már a 2000-es évek elején megkezdte az új gazdasági-politikai elit és választói bázis kiépítését, a világban még nagy sikerrel képes volt elhithetni magáról azt, hogy ő az iszlám világ politikai rendszereinek példamutató reformere. Gazdasági liberalizmusa számos nyugati befektetőt is jó pozíciókhoz juttatott a privatizáció révén, és ezen az áron a fejlett országok még megbocsátották neki a konzervatívabb, sokszor nacionalista és populista hangnemet, a világi államot néha megkérdőjelező ideológiát. A 2011. júniusi választások ebben a tekintetben cezúrát jelentenek. Azt követően éles paradigmaváltás figyelhető meg az AKP politizálásában, megindul az egyre jobban autoriterré váló Erdogan-rezim kiépülése. Az éppen forrongó arab világ számára pedig egyre kevesebben kezdik példaként felhozni Törökországot (Juhász et al. 2015:22).

Recep Tayyip Erdogan török elnököt bizonyos bel- és külpolitikai események együttes bekövetkezése is segítette abban, hogy minél jobban kiélhesse politikai ambícióit. A 2016. júliusi sikertelen puccs során és azt követően, a megtorlások idején elég könnyen megszabadult egy sor belföldi riválisától. Mindeközben egy időre megromlott a viszonya a nyugati hatalmi centrumokkal, így az Európai Unióval és az Amerikai Egyesült Államokkal. Ez a két fordulat pedig – paradox módon - nagyobb mozgásteret tett számára lehetővé, megpróbálhatott a bel- és a külpolitikában is innovatívabbnak mutatkozni. A külső szemlélő számára mindez persze sokszor provokatívnak tűnhetett ugyan, de segítette Erdogant abban, hogy a nagy politikai túlélők sorába lépjen (Kacziba 2018:44).

A 2016-os puccskísérlet kezelése előkészítette az elnöki rendszerre való áttérés hatalomkoncentrációját azzal, hogy olyan lélektani helyzetet teremtett Törökországban, ahol a félelem és a bizonytalanság uralkodott, ahol az elnökön kívül gyakorlatilag bárki áldozattá válhat. 2016. júliusa és 2018. márciusa között összesen 228.137 embert vettek őrizetbe, több, mint 129.000 állami alkalmazott vesztette el az állását, ezernél is több civil szervezetet tiltottak be, 39 rádió- és 34 TV-csatorna volt kénytelen befejezni a sugárzást. Az pedig, hogy mindez egy elnöki rendeletnek volt köszönhető, a pszichológiai hatáson túl már előre vetítette a rendszerszintű hatalomkoncentrációt is (Yilmaz, Z. 2020:267).

3. Az elnöki rendszerre való áttérés mint a hatalomkoncentráció eszköze

A 2016-os puccskísérlet utáni helyreállítás, a rendkívüli állapotra jellemző rendeleti kormányzás normál esetben radikálisan más mentalitást igényel, mint a

polgári demokráciák alkotmányozó mechanizmusa során megfigyelhető törvényalkotó szemlélet. Míg az előbbi esetén egy olyan „végrehajtó komisszárra” van szükség, aki a helyzethez illő módon kivezeti az országot a válságból, akár úgy is, hogy ideiglenesen koncentrálja a hatalmat, addig az alkotmányozás folyamatához, és az alkotmánymódosítás népszavazás útján való elfogadásához már nyugodt körülmények szükségesek. Az egyik legnagyobb probléma éppen ezért az elnöki szisztémára való áttéréssel Törökországban az, hogy nem telt el kellő idő a puccskísérlet okozta felfordulás és a „rendszer váltás” között (Yilmaz, Z. 2020:273). Az a tény, hogy Erdogan nem hogy nem várta meg a normalizáció végét az alkotmányos reformmal, hanem még a referendum kampányában is igyekezett szájkosarat tenni a török sajtóra, azt bizonyítja, hogy az átmenettel szerzett politikai hatalmát autoriter politikai céljai szolgálatába állította. 2016. végén, amikor zajlott az amúgy nagyon szoros eredményt hozó népszavazás körüli csatározás, nem kevesebb, mint 162 újságíró tartóztattak le (Blockmans-Yilmaz 2017:11). Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet is megállapította 2017-es jelentésében, hogy nem egyenlő és igazságos feltételek mellett kampányolhatott az igen- és a nempárti oldal (Insel 2017). Nem lényegtelen az a momentum sem, hogy az ellenzék legalább akkora csapás érte a puccskísérlet után, mint azt a Gülenista terrorszervezetet, amely a török kormány szerint a felfordulás mögött állt. A kurdbarát Népek Demokrata Pártja (Halkların Demokratik Partisi, HDP) például kénytelen volt azzal szembenézni, hogy az Erdogan befolyása alá került igazságügyi rendszer a szervezet két vezetőjét és 11 nemzetgyűlési képviselőjét is börtönbe záratta (Castaldo 2018:15).

Az elnöki rendszer bevezetése Törökországban nem csupán egy strukturális reform, hanem egy olyan szisztéma meghonosítása, amivel az elnök szinte korlátlan hatalomra tesz szert. A 2017-es alkotmánymódosításnak köszönhetően Erdogan vagy a mindenkori török elnök a jövőben megteheti azt, hogy a parlamentet megkerülve, rendeleti úton kormányozzon. Az elnöki rendeletek kiadásának joga és lehetősége „békeidőben” is nyitva áll az elnök előtt, de kézhez kap egy olyan fegyvert is, melyet még az 1924-es, atatürki alkotmány sem tartalmazott, magyarán azt, hogy vészhelyzetet hirdessen ki, ahol egyeduralmukodóvá válik, és amiben a nemzetgyűlés nem csupán másodhegedűssé válik, hanem lényegében átadja a jogköreit az elnöknek (Adar 2018:14).

Az elnöki köztársaság bevezetésével Törökország egy társadalmi és politikai szemléletváltáson ment keresztül, melynek az egyik központi motívuma az volt, hogy szinte minden döntés joga és felelőssége egy személy kezében összpontosult. Az államszervezet rendszerszinten segítette elő a hatalomkoncentrációt, és így soha nem látott módon megerősítette Recep Tayyip Erdogan pozícióját, aki a változásokkal minden lehetséges módon igyekezett hatalmát bebetonozni. Túlmenően azon, hogy lényegében megszűnt a miniszterelnöki tisztség, számos egyéb lépés is a parlament és a parlamentarizmus háttérbe szorításával történik. 2017 után a török elnök maga választja a minisztereket, akik így nem feltétlenül a nemzetgyűlési képviselők közül kerülnek ki, és maga jelöli ki a főbb minisztériumi vezetőket, valamint a közigazgatás kulcsszereplőit úgy, hogy a parlamentnek tulajdonképpen nem tudja ellenőrizni vagy

felülbírálni az államfő döntéseit (Adar–Seufert 2021:9). A 2017-es alkotmánymódosítással az 1982-ben elfogadott alaptörvény úgy változik, hogy a parlament elveszti az ellenőrző funkcióinak többségét. Többek között ma már tehetetlen az elnöki vétóval szemben, nincs joga az elnök esetleges korrupciós ügyeit vizsgálni. Az elnöki vétót például csak akkor tudná a török nemzetgyűlés ellensúlyozni, ha az összes tag egyöntetűen az elnökkel ellentétes álláspontra helyezkedik (Sullivan 2018:15).

Erdogant büszkeséggel töltötte el az is, hogy a török nemzetgyűlés 2018. október elsején megrendezett nyitóülésén tartott beszédében kiemelhette azt, hogy ő egy személyben testesíti meg a végrehajtó hatalmat, és senki nem képes megvétózni a döntéseit. Erdogan hatalma valójában még azon is túlmegy, hogy egyesíti a miniszterelnök és a köztársasági elnök klasszikus feladatköreit, közvetlen hatalmat gyakorol a török politikai élet, a közigazgatás, de a hadsereg, a gazdaság és a média felett is. Személye és személyes meggyőződése pedig olyan befolyással van a török átlagemberek mindennapjaira, hogy nem csak a közügyek, de az emberek magánügyei is egyre inkább Erdogan kontrollja alá kerülnek. A civil társadalom leépült, a maradék felett pedig az elnök diszponál, aki egyre jobban beleszól a polgárok hitéletébe is azáltal, hogy szoros ellenőrzést gyakorol a vallásügyi hatóság felett (Adar–Seufert 2021:10). Míg Erdogan szinte mindent és mindenkit ellenőrizhet és sok esetben ellenőriz is, a 2017-es alkotmánymódosítás talaján állva gyakorlatilag lehetetlenné válik az elnök és kormánya ellenőrzése. Az egyik legeklatánsabb példa erre az, hogy a nemzetgyűlés elvesztette azon, régebben sűrűn gyakorolt jogkörét, hogy a képviselők interpellálhatják a kormány tagjait. Hasonlóképpen a parlament eddig vizsgálhatta a kormányzati korrupció felmerülő eseteit. A mostani török parlament már ilyen ügyekben nem állíthat fel eseti bizottságokat, és nem határozhat köztisztviselők felmentésének kezdeményezéséről (Sullivan 2018:17).

A fent leírt hatalomkoncentráció egyenesen levezethető a 2017-es alkotmánymódosításból és az elnöki rendszer bevezetéséből, ám Erdogan politikai manőverei még ezen túlmenően képesek alakítani a török közéletet. A jogi kereteken túlnőve, Erdogan a választói akaratot is igyekezett felülírni azt követően, hogy a török szavazók számos város élére ellenzéki polgármestert választottak. A 2016-os sikertelen katonai puccs és a 2019 márciusában megtartott sorsdöntő önkormányzati választás között eltelt közel három év során 95 városvezetőt mentettek fel különböző, látszólag jogi, valójában politikai okokból. Ezt a folyamatot erősítette az, hogy az Erdogan ellenőrzése alatt álló Belügyminisztérium 2018. októberében 259 települési jegyzőt mentett fel munkaköréből. Ezen egyszerre politikai és közigazgatási szerepkört betöltő személyek ellen az volt a vád, hogy a kormány szerint együttműködtek azokkal a körökkel, melyek a 2016-os puccskísérlet mögött álltak. (Adar–Seufert, 2021:14) Miután elmozdított számos demokratikusan megválasztott helyi vezetőt, Recep Tayyip Erdogan azt is egyértelművé tette, hogy mindent megtesz azért, hogy befolyásolja a 2019-es helyhatósági választások kimenetelét. Egyértelműen antidemokratikusnak nevezhető azon megjegyzése, hogy mindent meg fog tenni azért, hogy az elméletileg független Legfelsőbb Választási Szervezet (YSK) ne engedje indulni a kurdbarát HDP

jelöltjeit Délkelet-Törökországban. Miután a rendszer még formailag demokratikus jellegű, a HDP választási szereplését a kormány nem tudta meggátolni, a 2019 márciusában megválasztott 65 HDP-s polgármesterből Erdogan mára 47-et már elmozdított hivatalából. (Adar–Seufert, 2021:15)

4. Aláaknázható-e Erdogan hatalma?

Fontos azzal kezdeni Erdogan megbuktathatóságának kérdését, hogy ez miért tűnik a reálisan gondolkodók számára kemény diónak. A legegyszerűbb válasz az, hogy Erdogan populizmusa olyan politikai eszmerendszer, mely a célközönség kimondott és titkolt vágyaira épít. Az alapvető csapásirányokat Erdogan úgy jelöli ki, hogy az irányvonalához minél többen tudjanak csatlakozni. Ha nagyon le akarjuk egyszerűsíteni Erdogan populizmusát, akkor azt nemzetegyesítő nacionalizmusként lehet leírni. Éppen ez a záloga, hogy a radikális jobboldali Nemzeti Akciópárttal (*Milliyetçi Hareket Partisi, MHP*) képes volt a Köztársaságpárti Koalíciót (*Cumhur İttifaki*) létrehozni (Hoffman 2020).

A török belpolitikában a radikális hatalomváltásokat az önkormányzati választások eredményei szokták előre jelezni. Ha a nagyvárosi polgárság megelégedi azt, amit a kormányon lévők tesznek, azt először azzal jelzi, hogy rendszerkritikus és az addigi nézetekkel élesen szemben álló polgármestert választ. Jó példa erre az, amikor 1994-ben az isztambuliak éppen Erdoganra adták a voksukat. Erdogan az 1990-es években olyan ifjú és önbizalomtól teli vezetőnek tűnt, aki nem csak a legnagyobb török várost vezetheti sikerrel, de a már „lejárta szavatosságú” országos elitet is elmozdíthatja. Erdogan azt is elmondhatja magáról, és ebben a tekintetben szinte egyedülálló is a világon, hogy 1994-től máig megnyert minden olyan választást, amin akár egyéni jelöltként, akár egy szervezet vezetőjeként elindult (Tug Kiziltoprak 2018:625). Ahogy a mérsékelt iszlamisták és a leendő AKP előtt az 1994-es helyhatósági választás nyitotta meg az utat, úgy egy esetleges Erdogan- és AKP-ellenes népmozgalmat is jelezhet előre az ellenzék előretörése a 2019-es önkormányzati voksoláson. Erdogan nem lenne egy tipikus politikai túlélő, ha ezt a török politikai hagyományt és az ellene megnyilvánuló trendet nem lenne képes megváltoztatni, ha kell, erővel is ellenállni az őt elmozdítani szándékozó nagyvárosi polgárságnak. Erdogan demokráciát felszámoló tevékenységének talán legjobb jelképe az, hogy azt a várost, Siirtet, ahol egy ellentmondásos vers elszavalásáért politikai vádak alapján letartóztatták és börtönbe zárták, egy olyan kormányzati megbízott (*kayyum*) vezeti, akit a nép által választott kurdbarát polgármester helyére ültetett Erdogan. (Tepe–Alemdaroglu, 2021:88) Erdogan bebörtönzése egyébként rendkívüli népszerűséget hozott a fiatal politikusnak. A populista választó tömegek szemében amolyan török Robin Hood volt, aki a gazdag kemalista elit áldozata, aki hatalomra jutva csak adna a szegény népnek (Yilmaz, I. 2021:8).

Mint ahogy az fentebb is említésre került, az Erdogan hatalmát védeni célzó, az önkormányzatiság elve elleni kormányzati támadások 2016-ban kezdődtek, mikor is olyan városvezetőket mozdítottak el a helyükről, akik vagy a puccskísérlettel, vagy

pedig a PKK terrorszervezet tevékenységével hozhatók összefüggésbe. A 2016 után az érintett városokban végzett közvélemény-kutatások azt mutatták ki, hogy a kormányzati megbízottak kinevezése sokak tetszését elnyerte, az adott településeken növekedett a kormányzó AKP népszerűsége. Erdogan ezt látva úgy gondolhatta, hogy a demokratikusan választott vezetők ilyenén leváltása a legjobb eszköz hatalma megőrzésére és az urbánus ellenzéki mozgalmak, köztük civil szervezetek (mint a választások tisztaságát felügyelni szándékozó *Oy ve Ötesi*) kordában tartására (Tepe-Alemdaroglu 2021:95).

A 2019-es önkormányzati választás eredménye nem is cáfolta rá a közvélemény-kutatásokra, a kormányzati megbízottak által vezetett kurd nemzetiségű török állampolgárok által vezetett városokban az AKP előre is tört, így egyensúlyozva ki a kormánypárt országos eredményét akkor, amikor számos nyugat-törökországi nagyvárosban, így Isztambulban, Ankarában és Izmirben is csúfos vereséget szenvedtek. Erdogan és az AKP vezetése jól tudja, hogy az elnök túlélésének záloga az, ha biztosítani tudják a párt abszolút többségét a nemzetgyűlésben. A kurrens választási matematika pedig azt mutatja, hogy ehhez az AKP-nek nem az ország nyugati felén kell megerősödni, hanem a kurdok által lakott délkeleti országrészben. Erdogan túlélése, ha maradnak a látszólag demokratikus keretek, akkor biztosítható, ha az AKP ezen a területen jelentősen visszaszorítja legerősebb vetélytársát jelentő HDP-t, akár úgy is, hogy az a parlamenti bejutási küszöb alatti szintre zsugorodik (Tepe-Alemdaroglu 2021:96). Az ellenzék relatív gyengeségét az is eredményezi, hogy képtelen vonzó alternatívát állítani. Az új pártok, így a Jó Párt (İYİ) valóban szerzett 43 helyet a parlamentben, az elnöke, Meral Aksener 7%-os népszerűségével messze elmaradt attól, hogy átütő lehessen (Kirisci-Sloat 2019:4). A kormány és az ellenzék erőviszonya miatt az is előállhat, hogy az ellenzék sikerét nem a legnagyobb, hanem az egyik legkisebb párt eredménye fogja meghatározni. Egy extrém forgatókönyv Erdogan túlélése érdekében még akár azt is tartalmazhatja, hogy az AKP összefog a gyengülő HDP-vel, hogy kiegyensúlyozza az erősödő MHP-t és szövetségeseit.

5. Konklúzió

Elemzők számos esetben felhívják a figyelmet arra, hogy Recep Tayyip Erdogan politikailag tartós populizmusa több pilléren is nyugszik. Azt szokták mondani, hogy Erdogan egyszerre épít a néptömegekben élő neo-ottomán nosztalgiára, a feltörekvő néprétegekben működő frusztrációra és gyűlöletre, azaz mindazokra a negatív érzelmekre, melyek évtizedekig gyülemlettek fel azokban, akik az Atatürki forradalmi eszmények vesztesei voltak, illetve Törökországot nem egy szekuláris nemzetállamként, hanem iszlám birodalomként szerették volna látni. Ezek az emberek sokszor a rendszer áldozataiként aposztrofálták saját magukat, Erdogant pedig magukhoz hasonló áldozatként érzékelték (Yilmaz, I. 2021:5). Az áldozati szerep időnként jó „politikai termék” és voksokban mérhető a lélektani hatása, de aki egyszer

áldozat volt, hatalomra jutva egyrészt szedhet maga is áldozatokat, másrészt pedig válhat saját autoriter rendszerének áldozatává is.

A fent vázolt meglévő és vizionált hatalmi harcokról azért lehet beszélni, mert Recep Tayyip Erdogan és a kormányzó AKP társadalmi támogatottsága csökkenőben van, és reálisan lehet azzal számolni, hogy előállhat olyan helyzet (például az MHP és a HDP együttes erősödése), melyben Erdogan nem lesz képes hatalmát megtartani. A romló gazdasági mutatók is sok egykori AKP-szavazót elbizonytalanítanak (Neundorf et al. 2021:27). Ezzel a török államfő maga is számol, és megelőzendő azt, hogy rendszere áldozatává váljon és biztosítsa saját politikai túlélését, jól kitapintható társadalommérnöki stratégiát épített fel. Ahhoz, hogy mentse hatalmát, Erdogan a 2000-es években muszlim tömegek számára igyekezett kiépíteni egy, a vallási értékeket is toleráló demokráciát, a 2010-es években viszont már azon dolgozott, hogy muszlim tömegeket gyártson a saját demokráciaértelmezéséhez (Yilmaz, M. 2020:193).

Ha arra keressük a választ, hogy Recep Tayyip Erdogan török elnök politikai értelemben túlélő vagy saját megalomán rendszerének áldozata, akkor egyértelműen azt lehet kimondani, hogy egy olyan államfő, aki strukturális és egyéni szinten is, összehasonlítva más, demokratikus alapokon nyugvó autoriter rendszereket építő vezetőkkel, jó túlélési képességgel bír. Az, hogy 20 éve képes lassú víz partot mos elven egyre több hatalomra szert tenni, annak a jele, hogy nagyfokú tudatossággal tör hatalomra, győzi le riválisait és őrzi meg a hatalmát az egyre sokasodó válsághelyzetek ellenére is. Jól manipulálva a hozzá közel állókat és az ellenfeleiket, Erdogan sok mindent átvészel úgy, hogy nem erodálja saját személyiségét, hanem úgy tűnik, hogy a harc csak egyre jobban megedzi.

Erdogan politikai túlélésének három záloga van, és várhatóan addig marad Törökország élén, amíg ez a három körülmény fennáll. Egyrészt Erdogan ellenzéke – egységesülési kísérletei ellenére – nagyon gyenge, ideológiailag sokszínű, és a hatalom is elég jól képes őket manipulálni és megosztani, pedig a török választási rendszer is afelé hat, hogy az ellenzék a mainál sokkal jobban zárjon össze. Másrészt Erdogan nagyon jól feltalálja magát az olyan helyzetekben, ahol több vélemény és hatalmi centrum között kell egyensúlyozni úgy, hogy eközben ragaszkodik saját elveihez és céljaihoz. A törékeny közel-keleti helyzet, a szír polgárháború, a menekültválság és a folyamatos belföldi csatározások és terrorizmus mellett is képes olyan politikát folytatni, melynek egyelőre van kellő számú támogatója. Harmadrészt Erdogan nem elnyomja a politikai versenyt, hanem kompetitív helyzeteket teremtve gyakorolja az „oszd meg és uralkodj” elvét, stabilizálja saját hatalmát (Easton–Silverston 2018:226).

Erdogan akkor fog megbukni, ha már nem lesz képes megosztani és versenyre kényszeríteni ellenfeleit, megoldásai pedig nem elégítik ki a választók és rivális hatalmak igényeit és elvárásait.

MEHMET YILMAZ

TURKISH CONCENTRATION OF POWER: ERDOGAN, SURVIVOR OR VICTIM?

Abstract

With the failed military coup of 15 July 2016 and the 2017 constitutional amendment, Turkey has not only moved to a hyper-centralised presidential republic, but also increased the ability of its leader Recep Tayyip Erdogan to effectively marginalise his political opponents and control the entire state apparatus. The question arises as to whether Erdogan will be a victim of his own regime or whether this centralisation will instead help him to build and maintain authoritarian power by ostensibly democratic means. Through various seemingly integrative but manipulative and sometimes violent power manoeuvres, the Turkish head of state seems to be confirming his position of president for the long term.

Keywords: *Recep Tayyip Erdogan, Turkey, centralisation, democracy*

Felhasznált irodalom

- Adar, Sinem – Seufert, Günter (2021): Turkey's Presidential System after Two and a Half Years - An Overview of Institutions and Politics. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik
- Easton, Malcolm – Siverson, Randolph (2018): The Urge to Purge: Forecasting Erdogan's Political Survival Following the Failed Coup. *Alternatives: Global, Local, Political*. 2018/4. szám. 222-227.
- Egeresi Zoltán – Pénzváltó Nikolett (2017): Az AKP útja az elnöki rendszerről szóló népszavazásig: rezsimépítés Törökországban (2002–2017). *Nemzet és Biztonság*. 2017/3. szám. 80–109.
- Juhász Attila et al. (2015): Egy illiberális vízió eddigi következményei. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung Budapesti Irodája.
- Kabasakal, Mehmet (2019): Deparliamentarization in Turkey: A Major Decline in the Scrutiny Function. *International Journal of Political Science & Urban Studies* 2019/1. szám. 168-190.
- Kacziba Péter (2018): Provokáció vagy normalizáció: Erdoğan elnök görögországi látogatása és annak háttere. *Külügyi Szemle*. 2018/ősz. 28-48.
- Sullivan, Amelia (2018): Unconditional Surrender: The Rise of President Erdogan and the end of Kemalist Turkey. *History in the Making*. 2018/5. szám. 1-38.
- Tepe, Sultan – Alemdaroglu, Ayca (2021): How Authoritarians Win When They Lose. *Journal of Democracy*. 2021/4. szám. 87-101.
- Tug Kiziltoprak, Amine (2018): Türk Siyasetinde Recep Tayyip Erdoğan'ın Karizmatik Liderliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018/30. szám, 613-638.
- Yilmaz, Ihsan (2021): Erdogan's Political Journey: From Victimised Muslim Democrat to Authoritarian, Islamist Populist. Brüsszel: European Center for Populism Studies
- Yilmaz, Mehmet (2020): A Bestepe-fordulat – A török elnöki rendszer bevezetésének kritikája. In: Meszlényi Rózsa (szerk.): *Tudományos mozaik 18. kötet*. Budapest: Tomori Pál Főiskola. 182-194.
- Yilmaz, Zafer (2020): Erdoğan's presidential regime and strategic legalism: Turkish democracy in the twilight zone. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2020/2. szám. 265-287.

Egyéb források

- Applebaum, Anne (2021): Bad Guys are Winning.
(<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2021/12/the-autocrats-are-winning/620526/>)
- Blockmans, Steven – Yilmaz, Sinem (2017): Turkey and the Codification of Autocracy.
(http://aei.pitt.edu/85021/1/PI2017-10_SB%2BSY_Turkey_final_0.pdf)
- Castaldo, Antonino (2018): Populism and competitive authoritarianism in Turkey.
(<https://repositorio.ul.pt/bitstream/10451/35719/1/draft-populism%20and%20competitive%20authoritarianism%20in%20turkey.pdf>)
- Hoffman, Max (2020): Turkey's President Erdoğan Is Losing Ground at Home.
(<https://www.americanprogress.org/article/turkeys-president-erdogan-losing-ground-home/>)
- Insel, Ahmet (2017): Turkey: One year after the coup attempt, Erdogan has set up an autocracy.
(<https://www.eurozine.com/turkey-one-year-after-the-coup-attempt-erdogan-has-set-up-an-autocracy/>)
- Kirisci, Kemal – Sloat, Amanda (2019): The rise and fall of liberal democracy in Turkey: Implications for the West.
(https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/02/FP_20190226_turkey_kirisci_sloat.pdf)
- Neundorf, Anja et al. (2021): A loyal base? Authoritarian support in times of crisis: Evidence from Turkey,
(https://ic3jm.es/wp-content/uploads/2021/10/RegimeSupport_Turkey_Madrid-version_Oct2021.pdf)

A SARS-COV-19 JÁRVÁNY OKOZTA KIHÍVÁSOK KEZELÉSÉNEK FELTÉTELEI A MAGYAR ÁLLAMI EGÉSZSÉGÜGYBEN KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ELLÁTÓRENDSZER PÉNZÜGYI GAZDÁLKODÁSÁNAK ÜTÉSÁLLÓSÁGÁRA

Csala Elvira

PhD hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem

Közgazgatás-tudományi Doktori Iskola

csala.elvira@gmail.com

Absztrakt:

A SARS-COV-19 okozta világjárvány okozta kihívások fokozottan ráirányították a közvélemény és a tudományos kutatók figyelmét a nagy állami ellátó rendszerekben tapasztalható hiányosságok és gyengeségek feltárásának és kezelésének sürgető szükségességére. A magyar állami finanszírozott egészségügy működésében, és gazdálkodásában tapasztalható hiányosságok, hosszabb ideje fennálló problémák mellett a védekezés és járványkezelés feladatai, és azok feltételeinek folyamatos biztosítása próbára tette annak ütésállóságát. A járvány terjedésének megfékezése és legsúlyosabb hatásainak megelőzése érdekében a finanszírozás mellett jelentős szerepet kaptak a szabályozásban történt módosítások és azok érvényesüléséhez a struktúrák átalakításában meghozott döntések és végrehajtott intézkedések. Az elmúlt időszak legfontosabb gazdálkodási és működési kérdésekre vonatkozó szabályozási változásokat foglalja össze a tanulmány.

Kulcsszavak: *válság, SARS-Cov-19 járvány, egészségügyi ellátó rendszer, eladósodottság, konszolidáció, védekezés*

Bevezetés

SARS-COV-19 világjárvány okozta kihívásokra adott válaszok és azok hatékonysága értékeléséhez szükségeszerű az előzmények megismerése és azok hátterének bemutatása. A 2010. éves kormányváltást követően paradigmaváltás történt, emiatt az állami nagy ellátórendszerek működését és finanszírozását érintően jelentős változások következtek be. Ezen változások közül leghangsúlyosabban az egészségügyi intézmények – azon belül a fekvőbetegellátó kórházak - esetében a legjelentősebb módosítások, illetve újra szabályozás elsősorban a ellátást végző intézmények ingó és ingatlan vagyona, az intézményfenntartói feladatok ellátása és centralizálása, továbbá a kórházak konszolidációja területén jelentkeztek. A tanulmány a magyar népegészségügy helyzetének elemzésére építve bemutatja a járványkezelés eredményeit, értékeli az állami ellátórendszer 2019-2021 közötti időszakban tapasztalt ütésállóságát különös tekintettel annak pénzügyi gazdálkodására vonatkozó illetve előrevetíti a lehetséges kitörési pontokat nemcsak az ágazat, de az egész magyar nemzetgazdaság számára.

A szabályozás változásai a járványt megelőző időszakban

2012 Alaptörvény és sarkalatos törvények és változások a közvagyonnal történő gazdálkodás területén (önkormányzati / állami/ nemzeti vagyon), illetve az intézményfenntartói feladatok centralizálása voltak a legjelentősebb gyökeres változások a korábbi gyakorlathoz képest a szabályozásban. A hazai egészségügyi intézményrendszer egyes elemei összetett struktúrát alkotnak, ezen belül – elsősorban a tanulmányom elsődleges célcsoportját jelentő – állami kórházak, fekvőbeteg-ellátó intézmények. A tulajdonosi kört és fenntartói szervezeteket illetően meglehetősen bonyolult, szinte átláthatatlan, már-már a napi működést, de a fejlesztést mindenképpen nehezítő körülmények uralkodtak a kormányzati centralizációs törekvések törvényhozási szinten történő megjelenését megelőző időszakban. Az úgynevezett kórház átalakítási törvény 2013. évben lépett hatályba, amelynek rendelkezései alapján a még - korábbi elhibázott politikai döntések alapján - gazdasági társaság formában működő intézmények költségvetési szervvé váltak. A korábbiakban bemutatott paradigmaváltáshoz kapcsolódóan egyéb jogszabályi rendelkezések is érvénybe léptek a korábban helyi, fővárosi és megyei önkormányzati fenntartásban működő egészségügyi intézmények állami tulajdonba kerülésének szabályaira.¹ 2013.04.01-től történt átalakulás következtében a korábbi vállalkozási számvitelről a költségvetési szervek gazdálkodására vonatkozó államháztartási számvitel. 2014. január 01-től újabb – részben az európai uniós és nemzetközi számviteli szabályozással való harmonizáló törekvések érdekében – bevezetett rendelkezések szerint az eredményszemlélet is megjelent a költségvetési intézményekre, köztük a kórházakra vonatkozó könyvviteli és beszámolási kötelezettségben.² Az állami egészségügyi ellátórendszer ismertett reformértékű átalakítási folyamatai mellett a társadalombiztosítási rendszerre vonatkozóan is jelentős eredmények történtek. Ilyenek voltak a társadalombiztosítási alapok stabilizálása és az egészségügyi szolgáltatók, kiemelten a fekvőbeteg ellátást végző állami fenntartású kórházak adósságállományának részleges konszolidációja, melyet a 2013. évtől kezdődően 2018-ig minden évben az újratermelődött adósság miatt szükséges volt biztosítani a kormánynak a működőképesség fenntartása érdekében.

A válsághelyzet főbb intézkedései a járvány további terjedése miatt:

2020. január 31-én a válsághelyzet kezelésére került létrehozásra az operatív törzs és első ízben 2020. március 11-vel kormányrendeletben kihirdették a veszélyhelyzetet,³ majd később általános felhatalmazással meghosszabbították a törvénytől eltérő rendeletek hatályát.⁴ Különleges jogrend lépett életbe, mindennapi életet korlátozó intézkedéseket vezettek be. A járvány második hulláma miatt ismét

¹ 2011. évi CLIV. törvény a megyei önkormányzatok konszolidációjáról, a megyei önkormányzati intézmények és a Fővárosi Önkormányzat egyes egészségügyi intézményeinek átvételéről

² 4/2013. (I. 11.) Korm. rendelet az államháztartás számviteléről

³ 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről

⁴ Az Alaptörvény 53. cikk (3) bekezdése alapján ezek a rendeletek főszabály szerint 15 napig maradnak hatályban, kivéve, ha ezek hatályát az Országgyűlés meghosszabbítja.

egy kormányrendeletben⁵ a veszélyhelyzet kihirdetésére került sor, melynek hatálya szintén meghosszabbításra került. Az első Covid elleni védőoltások azok kifejlesztését követően csak december végére váltak elérhetővé az EU országaiban, Magyarországon is. Az úgynevezett delta variáns terjedése okán a veszélyhelyzet 2022.01.01-ig, majd meghosszabbításra került.

Különböző jogterületek által meghatározott további szabályozási rendelkezések megalkotására, vagy módosítására volt szükség ahhoz, hogy a járványvédekezés hatékonyságának biztosítása mellett az egészségügyi rendszer működőképessége és a folyamatos fekvőbetegellátás garantált legyen.

Munkajogi szabályokat érintően például 2020. április elején a kirendelés szabályaiban hozott változást, hogy egy kormányrendelet alapján az átirányítás szükségességéről kormányhivatalok hozhattak döntést.⁶ Ezt követően lépett hatályba egy újabb kormányrendelet, amely a kórházparancsnoki rendszer bevezetéséről és az egészségügyi készlet állagának megóvása érdekében szükséges intézkedésekről szól.⁷ Korábban ágazati rendelkezés is született a koronavírusban megbetegedettek ápolásához indokolt és szükséges ágyszám felszabadításáról. A szabályozás tekintetében ezek az általam kiemelt rendelkezések jelentették a főbb kereteket és feltételeket a hatékony védekezésre történő felkészülésnek és a megfelelő mértékben rendelkezésre álló ellátás biztosításának garanciáját. A hatékonyabb egészségügyi védekezés, a betegellátás és az egészségügyi dolgozók kiegyensúlyozottabb terhelése, illetve a védőoltási program végrehajtásának biztosítása érdekében nemrégiben egy más jelentős jogszabályok is hatályba léptek. Említést kell tenni az Országos Kórházi Főigazgatóságról szóló kormányrendeletéről⁸ és végrehajtási rendeletéről, amivel szakmai és járványügyi irányítás szempontjából centralizálásra kerültek az állami fekvőbetegellátó intézmények. Az Országos Kórházi Főigazgatóságot a veszélyhelyzet ideje alatt az Operatív Törzs vezetőjeként kijelölt rendészetért felelős Belügyminiszter irányítja, mely szerepvállalás a megbízhatóság, a kórházak és szakrendelő területén történő törvényes rend fenntartásával és a védekezési szabályok betartására vonatkozó intézkedések ellenőrzésével és ellátásával összhangban zajlik. Egy új rendelkezéssel az önkormányzati szakrendelők a veszélyhelyzet idejére a területileg illetékes kórházak szakmai irányítása alá kerültek. A jogszabály a veszélyhelyzet idejére a városi kórházakhoz telepíti a területükön működő önkormányzati fenntartású járóbeteg-szakellátók tekintetében a szakmai irányítási jogkörök gyakorlását, a járóbeteg-szakellátó szolgáltató működésének felügyeletét, és a javaslatot az egészségügyi dolgozók berendelésére.

⁵ 78/2020. (XI. 3.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről

⁶ Az egészségügyi válsághelyzeti ellátásról szóló 521/2013. (XII. 30.) kormányrendelet

⁷ 287/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet a kórházparancsnoki rendszer bevezetéséről és az egészségügyi készlet állagának megóvása érdekében szükséges intézkedésekről

⁸ 506/2020. (XI. 17.) Kormányrendelet az Országos Kórházi Főigazgatóságról

Felkészülés és a harmadik hullámra

Év	Működő kórházi ágy összesen	Működő kórházi ágy tízezer lakosra	Ápolás átlagos tartama aktív ellátásban, nap	Ágykihasználási százalék aktív ellátásban	Kórházi halálozási százalék
2015	68,613	69.8	5.0	69.3	3.5
2016	68,301	69.7	4.9	68.5	3.4
2017	68,263	69.8	4.9	65.5	3.7
2018	68,112	69.7	4.9	65.0	3.7
2019	67,806	69.4	4.8	63.8	3.7

1. táblázat: A magyar fekvőbeteg aktív ellátásban a gyógyintézmények ágykihasználtsága

Forrás: A Nemzeti Egészségügyi Alapkezelő statisztikai adatbázisa

Szükségszerű volt a szervezeti keretekben az irányításban és a koordinálásban a feladatmegosztás átgondolása és a szükséges mértékben történő átstrukturálás. Ez részben a Emberi Erőforrás Minisztérium jogkörei szétválasztását érintette, a védekezésben kiemelt szerephez jutott a Belügyminisztérium, emellett a gazdaságvédelem és az egészségügyi eszköz és készlet ellátás- és logisztika terén szerepet kapott az Innovációs és Technológiai Minisztérium és a nemzetközi beszerzésekben a Külügyminisztérium szerepe felértékelődött. A szakmai irányítás fokozatosan tolódik át az orvosegyetemek, mindenekelőtt a Semmelweis Egyetem, irányába. A tárgyi feltételek biztosításának folyamatossága és zavartalansága érdekében történt a szükséges ágyszám felszabadítására hozott intézkedések sorozata a járvány terjedésének ütemével összhangban a megfelelő időben. A NEAK statisztikai adatbázisának adatai alapján lehet összehasonlítani a magyar fekvőbeteg gyógyintézmények ágykihasználtságának alakulását 2015-2019. között az aktív ellátásban.

Már a koronavírus első hullámának idején megfigyelhető volt, hogy az ágyak kihasználtsága összes kórházi ágyszámot figyelembevéve, aktív és krónikus ellátásban is már a bevezetett miniszteri intézkedést 2020. március 30-át két héttel megelőzően jelentős mértékben szabadultak fel kapacitások a COVID-19 vírussal fertőzöttek ellátására.

2. táblázat: Kórházi ágyak napi aktivitásán alapuló foglaltsági adatok a 2020. márciusában kiadott intézkedések előtt és után

	Aktív fekvőbeteg szakellátás		Krónikus fekvőbeteg szakellátás		Fekvőbeteg szakellátás összesen	
	2020. március 14.	2020. március 30.	2020. március 14.	2020. március 30.	2020. március 14.	2020. március 30.
Ágyak száma	40 306	40 306	26 600	26 600	66 906	66 906
Betegek (foglalt ágyak száma)	22 633	14 579	21 606	13 793	44 239	28 372
Foglalt ágyak aránya	56%	36%	81%	52%	66%	42%

Forrás: Nemzeti Egészségügyi Alapkezelő adatai alapján saját szerkesztés.

A személyi feltételek biztosítása területén covid osztályok, covid kórházak, területi irányítás (megyei kórházak szerepe) és a Országos Kórházi Főigazgatóságok, továbbá a kirendelés újrászabályozása, az oltási kampány indítása és lefolytatásamelllett fontos említést tenni az egészségügyi szolgálati jogviszony és felmondási tilalom bevezetését jelentő intézkedésekről.⁹

Napjaink egyik aktuális, heves társadalmi vitákat is kiváltó szabályozási intézkedéscsomagja az egészségügyi szolgálati jogviszony bevezetésének, ezzel a „paraszolvencia” kényes kérdését kezelő jogszabálytervezet elfogadása volt. Komplex problémának tekinthető nemzetközi viszonylatban is az állami egészségügy szakorvosi és szakdolgozói utánpótlás biztosítása, illetve annak nehézségei. Magyarországon több olyan tényező is hozzájárul azonban a kórházi szakszemélyzet létszámában és minőségében stabilan biztosítható feltételeinek hiányához, amely magyar sajátosságnak tekinthető. A hálapénz kérdéskörén kívül, amely már mind a betegek, mind az orvosok számára túlnyomórészt megalázó gyakorlat, szükséges rossz más – nem jövedelmi okokra visszavezethető - tényezők szerepére is felhívja a figyelmet a törvény vitája, pl. a magyar munkavállalók meglehetősen alacsony mobilitási hajlandósága, illetve a külföldi munkavállalás céljából történő elvándorlás, továbbá a pálya-elhagyás relatíve magas aránya. Az orvosi és a szakdolgozói kar előregedett, Magyarországon az orvosok 42 százaléka idősebb 55 évnél, 17 százaléka pedig 65 évnél is, ugyanakkor ez a tendencia nemcsak hazánkra, hanem az Unió számos országára jellemző.

Az ágazati helyzetképet illetően azt érintő főbb mutatók közül az egyik leghangsúlyosabb hatású gyengeség, hogy a magyar lakosság egészségi állapota rossz. A Nemzeti Egészségügyi Alapkezelő statisztikai adatbázisának adatai szerint a 2019. évben a lakosság 48%-nak volt legalább 6 hónapja fennálló krónikus betegsége, a demográfiai helyzet is kedvezőtlen, melynek jellemzői az idősödő társadalom, a

⁹ 2020. évi C. törvény az egészségügyi szolgálati jogviszonyról

születésszám csökkenése. Emelett szükséges kiemelni a járványhelyzet kialakulását megelőző években a dolgozó orvosok és egészségügyi szakdolgozók létszámának és az egészségügyi intézmények működéséhez szükséges minimális, engedélyezett létszámhoz viszonyított arányának kedvezőtlen alakulását. Az egészségügyi ágazat foglalkoztatási adataiban összességében emelkedés tapasztalható azonban a szükséges állások száma is növekedett. Továbbá jelentős tényező, hogy a GDP arányos egészségügyi finanszírozás 2019-ben 7,4% volt, ami a V4 országokkal közel azonos szintűnek mondható, azonban elmaradt a 8,4%-os EU átlagtól.

Forrás: EUROSTAT National accounts and GDP Access adatai alapján

Ezen belül a lakossági finanszírozás relatíve magas, 33 százalékos arányában tűnik elégtelennek az állami szerepvállalás biztosítása az egészségügyi kiadások finanszírozásában.¹⁰ A közfinanszírozott állami egészségügyi ellátórendszer működése azonban nemcsak gazdasági-finanszírozási, hanem olyan társadalmi-, szociális- és politikai kérdés is, amely bonyolult és komplex eszközrendszerén

keresztül ezer szálon keresztül kötődik a többi alrendszer működéséhez befolyásolva annak működését és stabilitását.¹¹

Összefoglalás, következtetések

Az járványhelyzet megszűntét követő gazdasági újraindítás kormányzati eszközei közül az ágazatban elsősorban a szabályozás és a nagy ellátórendszerek finanszírozásának átalakítására és hatékonyságának javítására irányuló döntések várhatóak. A magyar gazdaság számára ezen a területen még a kitörési pontok, illetve lehetőségek közül feltétlenül megemlítendő a vakcina készletezésen túl a saját kutatások/gyártás megindítása (maszkok, fertőtlenítőszeresek MOL, lélegeztetőgép,

¹⁰ EUROSTAT National accounts and GDP Access

http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/National_accounts_and_GDP/hu

¹¹ Hegedűs M., The economic situation of the health sector and the role of gratuity Gazdaság És Társadalom, 2019/4.12 (4). 5-30. p.

saját fejlesztésű vakcina). Napjainkban egyre nagyobb teret hódít az ún. klinikai (más megnevezések szerint: medical, gyógyászati, ill. egészségügyi) gyógyturizmus. Korábban is már húzóágazatként megjelölt egészségturizmushoz csatlakozó fejlesztési irány lehet a nagyértékű képalkotó diagnosztikai terület, vagy a gyógyturizmushoz, gyógyvizes rekreációs tevékenységekhez és ezt kiegészítő orvosi kezelésekhöz kapcsolódó infrastruktúra fejlesztések, épület felújítással, bővítéssel járó állami nagyberuházások folytatása. (Megjegyzendő azonban a jelenlegi inflációs hatások közepette várhatóan csökken ezek bővülésének üteme.) Kiemelendő továbbá, hogy hazánkban az egészségügyi képzés világszínvonalon is versenyképes, nemzetközi ranglistán a 41. helyen áll a SOTE-n az orvosképzés minősége.¹²

Az ágazatban végbemenő fejlesztések legnagyobb hatással járó eszköze 5 nemzeti komplex programja, melyek közül kiemelt a közép-magyarországi régió és a főváros fejlesztését szolgáló Egészséges Budapest Program megvalósítása 700 Mrd forint összegben 3 centrumkórházban, 11 országos gyógyintézetben, 13 kórházban és 32 járóbeteg-szakrendelőben folyik.

A jelen pandémiás helyzetben különösen nagy hangsúlyt kapott kérdés az, amely indokoltá tesz minden olyan – egyébként más pl. gazdasági, vagy politikai szempontból vitatható - kormányzati intézkedést, amely a szükséges létszámban rendelkezésre álló egészségügyi szakmai személyzet és orvostechnikai berendezés megfelelő időben és helyen történő rendelkezésre állását hivatott biztosítani. Ezen a területen a megelőzés, vagyis a társadalom egészének a védelme teljes egészében állami feladatnak számít. Az Alkotmány kimondja, hogy a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog mindenkit megillet, azonban mindezt szükséges kiegészíteni azzal, hogy ennek a kötelezettségének az állam a szabályozási kötelezettségén túl elsősorban az egészségügyi intézmények, és az orvosi ellátás megszervezésével tesz eleget. Vagyis az állam alapvető kötelessége a megelőzésen túl, az egészségügyi ellátórendszer intézményhálózatának fenntartásának, működtetésének biztosítása. A szabályozás tekintetében az általam kiemelt rendelkezések jelentették a főbb kereteket és feltételeket a hatékony védekezésre történő felkészülésnek és a megfelelő mértékben rendelkezésre álló ellátás biztosításának garanciáját. Általánosságban elmondható, hogy a napjainkra kialakult állami közfinanszírozott egészségügyi - különösen fekvőbeteg - ellátórendszer az igénybe vevők körének és a társadalomnak az elvárásai szerint működtetve alkalmas a XXI. század népegészségügyi helyzetének biztosítására.

CSALA ELVIRA

CONDITIONS FOR DEALING WITH THE CHALLENGES CAUSED BY THE SARS-COV-19 PANDEMIC IN HUNGARIAN PUBLIC HEALTH, WITH SPECIAL REGARD

¹² <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/europe-teaching-rankings-2019-results-announced>

TO THE RESILIENCE OF THE FINANCIAL MANAGEMENT OF THE CARE SYSTEM

Abstract:

Challenges of the worldwide pandemic SARS-COV-19 directed the attention of the public and scientific researchers to the urgent need of exploring and managing deficiencies and weaknesses in the state care systems. Tasks of pandemic management posed great difficulties for the competent bodies under the continuously changing conditions in the context of deficiencies and acute problems of state healthcare management. Changes to regulations and decisions made to change structures played an important role in contending with the pandemic, easing and preventing its most serious impacts apart from all the aspects related to financing. This study summarises all the changes and modifications in relation to the most important aspects of management and operation of the recent period.

Keywords: *crises, pandemic SARS-Cov-19, healthcare system, indebtedness, consolidation, protection*

A COP 26 KONFERENCIA HATÁSAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI AFRIKA RELÁCIÓJÁBAN

Babarik Mária

főiskolai hallgató, Tomori Pál Főiskola

maria.babarik@gmail.com

Absztrakt:

A természet okozta konfliktus tényezők napjaink egyik legaktuálisabb kérdése mivel a globálisan számos katasztrófa eredményeit érzékelhetjük. A szélsőséges időjárás viszontagságai miatt a jelen tanulmányom alapvetően nem terjed ki az összes lehetséges konfliktus forrásra amely Afrika kontinensére jellemző, hanem kiemelten azokra fókuszál, mely leginkább összefüggésbe hozható a klímaváltozás hatásaival. Így ezen vonatkozásban nem kerülnek tárgyalásra vallási, etnikai és különböző gazdasági illetve katonai konfliktusforrások. Ellenben napjaink leglesújtóbb problémáit alaposan körbejáróm. Melyeket mint témákat a kulcsszavak részében is ismertetek. Az aktualitást szemlélve a kutatás pedig a legutóbbi klímacsúcs a Glasgow-i klíma Konferencia vagy ahogy a köztudatban is elterjedt a COP-26 eredményeit ismerteti Afrika relációjában.

Kulcsszavak: *Afrika, Klíma Konferencia, klímaváltozás, éghajlatváltozás, COP-26, Glasgow, COVID-19, Éhínség, élelmiszerhiány, urbanizáció, energiaszektor, méltányosság, társadalmi igazságosság, zöldpolitika, környezetvédelem, kompenzáció*

Bevezetés

A kontinens sérülékenységének egyik legszélesebb spektruma a szélsőséges időjárási viszonyokban keresendő. Az aktualitás jegyében a kutatásom a 2021. Glasgow-i klímacsúcs és kifejezetten Afrika kontinensét érintő aspektusait vizsgálja. A konfliktusok eredete gyakran szétválaszthatatlan, így ami látszólagosan társadalmi vagy gazdaságpolitikai eredetű könnyen visszavezethető egy-egy regionális természeti jelenségre vagy katasztrófára is, amely sok esetben negatív cirkulációt okoz. Jelen cikkemben azon kérdésekre keresem a választ, hogy a fejlett gazdaságpolitikával rendelkező országoktól milyen hatásokat, és mekkora mértékű kártékony folyamatokat kell elszenvedni olyan sok esetben kiszolgáltatott földrésznek, mint Afrika. Az I., II., III. fejezetben COP- 26 kontextusába helyezem az adott probléma kérdéskörét. A IV. fejezetben pedig a különböző instabilitást előidéző tényezőkre reflektálva vázolólok fel a szekunder források alapján az alternatív megoldásokat. A kutatásom nemcsak a gazdasági kompenzációra, hanem a társadalmi igazságosság és méltányosság témakörére is kiterjed.

I. Természeti eredetű konfliktusforrások

1.1. Vízhiány

Afrika kontinensére globálisan jellemző, hogy vízhiány sújtja a régiót. Ez egyrészt mezőgazdasági, másrészt ivóvízellátottág szempontjából is kihívást jelent. A földrész változó éghajlati viszonyai miatt elengedhetetlen, hogy a mezőgazdaság is alkalmazkodjon a körülményekhez, a zonalitás kihívása abban is rejlik, hogy egyenlőtlen az egyes országok között megművelhető földek aránya. Több olyan eset is előfordul, amikor a termelés nem hozza meg a várt mennyiséget egy adott élelmiszerből, így kontinensen belül is szükségessé válik a termék importálása. Az exponenciálisan növekvő népességi adatok tükrében a túlzott importfüggőség belpolitikai zavart okozhat (Szalkai 2011:105).

A száheli régiót kifejezetten a mezőgazdasági vízhiány tartja félelemben, de az ivóvíz mennyisége is kérdéses, és az ahhoz tartozó higiénias és egészségügyi feltételek. Néhány példa, ahol az ivóvíz megteremtése alapvető gondokat okoz: Nigéria, Niger, Burkina Faso. 1,1 milliárd nem jut alapvető létszükséglethez, ivóvízhez (Glied 2008:45). A sok egyéb környezeti probléma közé sorolható aktuális témaként a vízszennyezettség, illetve a vízhiány a globalizáció korában. A sokszor extrémításba áthajló klimatikus események pedig még inkább redukálják a megművelhető földek arányát, ami a demográfia szempontjából további élelmiszerhiányt eredményez.

A vízhiány vonatkozásában is vannak aktuális irányok. Potenciális konfliktus tényezőként elsődlegesen a vízhiány a klímaváltozással hozható összefüggésbe. Oly módon, hogy a víz kitermelése nagyobb mértékű, mint az az arány, amely a csapadékból utánpótlásként leírható. A talajvíz szintén a klímaváltozáshoz köthető, egyre mélyebben bújik meg a föld felszíne alatt. A legaggasztóbb az édesvízi hiánykérdéskörében az, hogy gyakorlatilag pazarlásról beszélhetünk, mivel a vízkészleteket jórészt mezőgazdasági felhasználási célokra használják. Ezen tények ismeretében szinte biztosra vehető, hogy a lokális háborúk és konfliktusok okozója a jövőben az ivóvízért való küzdelem lesz. A vízhiány nem csupán önmagában hordoz jelentős rizikófaktort, de biztonságpolitikai szempontból is hatással lesz „lokális konfliktusok[ra], melyek a helyi erőforrások leromlásából fakadnak; etnikai és társadalmi ellentétek[re], melyeket migráció idéz elő; nagyobb területen kialakuló belháborúk[ra], felkelések[re], államcsínyek[re], függetlenedési törekvések[re]; nyersanyagok birtoklásáért kirobbanó, államok közötti fegyveres összecsapások[ra]; globális problémák[ra], melyek kiélezik az Észak- Dél, vagy a Kelet-Nyugat szembenállását, esetleg a civilizációk közötti ellentéteket.” (Glied 2009:46). A vízhiány és konfliktusok gócpontjaként számos kutató és szakértő a Nílus-medencét, Száhel-övezetet és a Kongó-medencét jelölik meg. A Zimbabwe Köztársaságban 2019-ben a vízhiány már olyan méreteket öltött, hogy társadalmi feszültségen túl a gazdaságba is begyűzött és a folyamatos szárazság hatására Zimbabwe két legnagyobb

városában jegyrendszert léptettek életbe (Váczai 2019:4. para). 2020 -ban még 2 milliárd embernek hiányzott a biztonságos ivóvíz, köztük 771 millióan, akik még az alapvető ivóvíz nélkül sem voltak. Azok fele, akik nem rendelkeznek alapvető ivóvíz - szolgáltatással (387 millió), él a szubszaharai Afrikában (SDG Report 2021:38). A vízzel összefüggésben meg kell említenünk a gyarmati múlt hagyatékát. A dekolonizáció eredményként számtalan etnikai-vallási kisebbség jött létre, így a konfliktushelyzetek kézzelfoghatóbbá váltak. Ennek a víz vonatkozásában a demarkációs vonalat tüntetik fel leginkább, mivel nem a természetes határok alapján vannak a területi korlátozások. A víz napjainkban nemcsak gazdasági, de diplomáciai értéket is képvisel, ezért mindig lesznek olyan szereplők, akik számára a konfliktus fő forrása marad. A víz, mint erőforrástényező egyre markánsabban megjelenő mellékszál egy térség irányításáért folyó játszmában.

1.2 Klímaváltozás

A fenti pontban alaposabban körbejárt vízhiány problematikája és a mezőgazdasági csapadék hiány, illetve az azzal összefüggő öntözéses rendszer, sokszor felboríthatja az egyensúlyt, a klímaváltozás hatására egyre szélsőségesebb időjárási jelenségekkel kell szembenéznie a kontinensnek: szárazság, aszály, esőzések. Nyugat-Afrika esetében nemcsak a vízhiány az egyetlen tényező a térség gazdasági fejletlenségénél. A legsúlyosabb tényezők a globális klímaváltozás, mely magában hordozza a régió elsivatagosodását. Ebből már adekvátnak tekinthető módon megindul a belső migrációs folyamat (Marsai 2018).

Az elsivatagosodás azonban nemcsak a nyugati, hanem a keleti térségre is igaz. A Száheli övezet tekintetében is halmozott problémák jelentkeznek, mely alapján egyik hozza magával a másikat, a sivatagosodás az éhezést. A Global Forest adatai alapján 2010-ben Nigériában 10,9 millió hektár természetes erdő volt, amely kiterjed több mint 12%-ára. Az ENSZ 2020-as World Water Development Reportja megállapította, hogy a klíma változás egyik legnagyobb elszenvetői Afrika kontinensének országai. 2020 -ban 97,8 kha természetes erdőt veszített el, ami 59,5 Mt CO₂ kibocsátásnak felel meg. Az ENSZ Global Forest jelentése adatai alapján a jelenlegi 6%-ról 25%-ra fog nőni az erdővel borított területek aránya 2030-ra. Közép-Afrika mezőgazdaságára szintén jellemző az elsivatagosodás, amely a legeltető állattartást sújtja. Biztonságpolitika vonatkozásában a klímaváltozást sokszor csak járulékos tényezőként említik. Az igazságnak nem lehet ellentmondani, mivel számos olyan esettanulmánnyal bizonyítható, melyben a klímaváltozás és vagy a vízhiány a fegyveres felkelések kiváltó okai. Legjobban Darfúr példáján keresztül szemléltethető, bár ezt sokan megkérdőjelezik. Kételyeiket azzal magyarázzák, hogy a klímaváltozás önmagában nem konfliktusokat kiváltó jelenség, azonban felerősíti a társadalmi és politikai feszültségeket (Marsai 2018). Személyes álláspontom az, hogy külön biztonságpolitikai tényezőként kezelve, vagy akár komplexitásban vizsgálva, a

klímaváltozás mindenképp negatív hatással van mind a társadalomra, mind a környezetünkre, mind a bolygónkra. A klímakutatók azt jósolták pár éve, hogy az El Nino hatásaként a csapadék mennyiségnek növekedni kell, mindeközben az Afrika kontinens keleti tagállamait, különösen a Száhel övezetben találhatóakat, hosszú távon szárazság és a már említett elsivatagosodás fenyegeti. Az éghajlati viszontagságok és megpróbáltatások mérlegén az sem segít, hogy a kontinensre köztudottan jellemző a túlnépesedés, viszont a technikai felzárkózás ez esetben fordítottan arányos, amelynek következménye a szegénység és a nélkülözés.

A 2021. évi Glasgow-i Klíma Konferencia egyik kiemelt kérdése az elszenvedett károk megterítése és a fejlődő országok alkalmazkodási képességének témája volt a környezeti változásokhoz. Az már köztudott, hogy a fejlett országoknak a 2020 előtti 100 millió dolláros vállalásukat nem sikerült teljesíteni, így a fejlődő országok számára ez a kérdés még jelentőségtejessebbé vált. Az AGN (African Group of Negotiators) 2025-2030 periódusra 1,3 billió dolláros támogatás alapot irányzott elő a fejlődő országok számára. Az UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change) vagyis az ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezménye a koronavírus hatásait is igyekszik figyelembe venni. (Africa Portal Selam Charra 2021)

II. Társadalmi eredetű konfliktusforrások

2.1. *Éhínség, élelmiszerhiány a COVID-19 árnyékában*

Az élelmiszerhiány sokszor hatalmi harcokat szül és az exportőrországok gyakran magas sarc ellenében szállítanak csak tápforrásokat a kiszolgáltatott térségekbe. Mivel Afrika kereskedelmi ellátottsága több szempontból is sérülékenynek nevezhető, így a szegényebb országok az élelmiszerért cserébe kénytelenek fejleszteni a szektoroktól forrásokat elvonni, mint az oktatás vagy az egészségügy. 2020-ban az élelmiszerhiánnyal az afrikai országokban 3 milliárd ember nézett szembe. (Caitlin 2021: 3)

Napjainkra 60%-kal súlyosbodott az élelmiszerhiány a kontinensen, amit a koronavírus hatása még inkább negatívan befolyásol, ez pedig további instabilitást idézhet elő az élelmiszerbiztonság területén. Ezt a FAO és WFP adatai is igazolják: 2020-ban ez 100 millió embert érintett. A szubszaharai térségben átlag az élelmiszerellátottság stabil adatokat mutatott, azonban a logisztikai akadályok miatt az sürgős élelmiszerhiány okozta válság továbbgyűrűzik. A kontinensen az élelmiszer biztonság kockázati tényezőjére a COVID-19 pandémia még nagyobb hatást gyakorolt: a határok lezárása, a munkahelyek elvesztése a tranzitidő megnövekedése a szállításban, mind tovább rontotta az emberi fogyasztásra alkalmas élelemhez jutás esélyét. Az élelmiszer elérhetőségének csökkenésével az alapvető élelmiszerek főként a gabonák ára növekszik, amely nagy terhet ró a fejlődő országokra.

2021-ben Nyugat-Afrikában már 23,6 millió ember szembesül naponta akut élelmiszerhiánnyal. Az élelmiszerellátottság bizonytalansága összefonódik a terrorizmus kérdésével, amelynek hatására 2020-ban a Száhel övezetben 44%-kal

megnőtt az iszlamista csoportokhoz köthető tevékenységek száma. Így 1,7 millió ember vált menekültté és túlnyomó részben élelmezési segélyre szorulóvá. 2020-ban Nigériában a fegyveresek jelenléte miatt 4 millió ember élelmezése vált bizonytalaná. Élelmiszerválság-megelőzési Hálózat adatai szerint Nigériában 2021-ben ez szám drasztikusan súlyosbodhat 12,8 millió embert érintve, a terrorizmus és Guineai-öböl kalózkodásának összeadódó hatásai miatt.

Etiópiában a Tigray-i konfliktus miatt az ENSZ és humanitárius segélyek akadályoztatva vannak így ott már az éhezés jelensége van jelen (Africacenter 2021:1. para). Az UNICEF éves jelentése szerint Kelet- Afrikában 2020 tavaszán kialakult élelmiszerválság és a COVID-19 együttes hatása hátráltatták a munkavégzést a munkaerő áramlását és a szállítási folyamatokat.

Közép-Afrikában az élelmiszerhiány 2021-ben 4,9 millió embert érint. Kamerun esetében is a fegyveres konfliktusok, többek között a szeparatisták és a hadsereg közötti feszültség, illetve a Boko Haram terrorszervezet terjeszkedése okozza az élelmiszerbiztonság sérülékenységét.

Nyugat-Afrikában és a Száhel övezetben az élelmiszerhiány okozta válság a fegyveres konfliktuson túl napjaink legnagyobb félelmével a COVID-19 világvárossal 20 millió ember jövőjét fenyegetik. Szakértői előre jelzések szerint 2021 június és augusztus között 27 millió ember kerülhet akut ellátásra élelmiszerellátás szempontjából, ez 14 országban csaknem minden 10. személy. Burkina Fasóban kalkulálhatóan 2,3 millió Nigerben, 1,8 millió Csádban és Sierra Leonében, 1,3 millió Maliban és közel egymillió Libériában embert érint az említett probléma (Africanews 2021:6. para).

2.2 Egészségügyi rizikófaktorok

A természeti konfliktusnál tárgyalt lehetséges vízszennyezetttség betegségekhez vezet, mely visszautalva az egészségügy fejletlenségére, halállal végződik. Ez a Világbank (2020) felmérései szerint évente 5-8 millió ember életét érinti.

Amennyiben a várható élettartam számadatai mögé nézünk, a kontinens legnagyobb kihívása a XXI. században is az AIDS terjedése, főként a 15-49 év közötti korosztály körében, Afrika csaknem 24 országában Észak-Afrika kivételével. Azonban a HIV vírus mellett számos járvány pusztít; ilyen volt például az Ebola 2013-ban, vagy a Malária előfordulása, ami különösen a gyermekekre nézve veszélyes, az áldozatok 90% -a az 5 éves kort se éri meg. „Az előfordulási esetek évi 300-500 millió közé tehetőek és 1,5-2,7 millióra becsülhető a halálesetek száma.” (Ternák 2014:39). Szaharától délre fekvő területeken. Az afrikatanulmányok.hu adatai alapján Közép-Afrika területein szintén a HIV betegség jelenti a legnagyobb harcot, a Kongói Demokratikus Köztársaságban lévő fertőzöttek száma napjainkban is 1 millió fő felett van, a Dél-Afrika Köztársaságban lévő fertőzöttek száma pedig ötmillió-háromszázezer. A WHO adatai alapján, a Kongói Demokratikus Köztársaság Egészségügyi Minisztériuma a 12. Ebola-vírusos betegség (EVD) és járvány megfékezését 2021. május 3-án jelentették be. A trópusi betegségek listáján a Malária kockázati besorolása szintén magas, azonban a kontinens gazdasági elmaradottsága

miatt a modern orvoslás színvonala alacsony. Kelet-Afrika szintén a HIV vírus átkától szenved. Afrika térségében a WHO 2018. évi adatai alapján 25,7 millió ember él HIV-ben, az új diagnosztizáltak száma körülbelül 1,1 millió főt jelent. 2018-ban, a legmagasabb fertőzöttségi arány 64%-át Nyugat- és Közép -Afrikában, 25% az új diagnosztizáltaknak Kelet- és dél -afrikai régióban mutatták ki. Nyugat Afrikában, Guineai-ban a 2021-es évben még Marburg vírus bukkant fel. A WHO adatai alapján 2021. augusztus 6-án diagnosztizálták az első esetet és 2021. szeptember 16.-án jelentették be a vírus végét.

2.3 *Urbanizációs válság Afrikában*

Míg a szakirodalom az urbanizáció morfológiájának differenciált jelentéstartamot tulajdonít, anyanyelvünk nem tesz különbséget a *városodás*, illetve a *városiasodás* között. Pedig az előbbi mennyiségi jelzőt, míg az utóbbi a népesség növekedés indikátoroknak az alapja. A városiasodás az ipari forradalom időpontjához kapcsolódik, mely a demográfiai folyamatok robbanását generálta. Azonban a fejlődő és fejlett térségekben az urbanizáció időbeli térszerkezetében is eltérő, így más a működési mechanizmusa.

A dekolonizáció következtében a népesség száma 1950-2014 között 33 millióról 476 millióra emelkedett. A 2020-as népesedési világnapi adatok alapján az 1950-es adatokhoz viszonyítva a népességszám 5,9-szeresére nőtt és jelenleg a világ népességének 17,2%, 1,3 milliárd fő él a kontinensen. Ez a szorzó azt demonstrálja, hogy a demográfia robbanásával az infrastruktúra globális fejlődése nem képes felvenni a versenyt. Ez pedig logikusan kihat a munkaerő és a piaci folyamatokra, a környezeti és fenntarthatósági jellemzők negatív impulzusaként, ami urbanizációs válságot generál a harmadik világ országaiban. Az urbanizációs válság egyik sajátossága az ENSZ-HABITAT által hivatalosan determinált *nyomornegyed* fogalma, mely szerint egy egyén vagy egy csoport, városi környezetben egy fedél alatt lakik, és következő létszükséglet kritériumok részlegesen vagy teljesen hiányoznak: „1. Tartós tartós ház, amely véd a szélsőséges éghajlati viszonyoktól.2. Elegendő élettér, ami azt jelenti, hogy legfeljebb három ember osztozik ugyanazon a szobában.3. Könnyű hozzáférés biztonságos vízhez elegendő mennyiségben, megfizethető áron.4. Hozzáférés a megfelelő higiéniahoz saját vagy nyilvános vécé formájában, amelyet ésszerű számú ember használ.5. A tulajdonviszonyok biztonsága, amely megakadályozza a kényszerű kilakoltatásokat” (UN-HABITAT, 2003). Az említett nyomornegyed fenoménját az irányelvek figyelembevételével az országok rugalmas keretek közé helyezhetik. Ennek eredményeként felmerülhet, hogy olyan országban is létezik-e a nyomornegyed definíciója, amely kívül esik az említett irányelveken. „ A nyomornegyedekben élő városi lakosság aránya világszerte 20 százalékkal csökkent 2000 és 2014 között (28 százalékról 23 százalékra). Ez a pozitív tendencia nemrég megfordította a tendenciát, és ez az arány 2018-ban 23,5 százalékra nőtt. A nyomornegyedekben vagy informális településeken élők abszolút száma több mint 1 milliárdra nőtt” (UN Stat, 2019).

Az UN Habitat adatai alapján jelenleg 1,6 milliárd ember él megfelelő menedék nélkül, minden hetedik nyomornegyedben. A jelenlegi becslések szerint minden negyedik ember nyomornegyedben él 2030-ra. Minden harmadik városi lakos nyomornegyedben él a fejlődő országokban. Egyes országokban a városi lakosság 90%-a nyomornegyedben él. A statisztikából Afrikára eső rész összesen 238 millió volt. 2018-ban Kelet-Afrika városi lakosságának körülbelül 58 százaléka szegénynegyedben élt. A részarány magasabb volt Dél -Szudánban, ahol a városi lakosok szinte teljes mennyisége (91,4 százalék) nyomornegyedben élt. Ruanda és Kenya voltak azok az országok, ahol a legalacsonyabb a nyomornegyedek aránya, 42,1, illetve 46,5 százalékkal. A szubszaharai Afrikában a 2013-as UN-HABITAT, 62%-os arányhoz képest, valamennyivel javult a statisztika 56,2 %-ra. A legfrissebb 2021-es ENSZ nyomornegyedről készült éves riportja alapján, az adatok az Afrika relációjában stagnálnak, ugyanakkor a 2019-ben kirobbant COVID-19 pandémia hatása továbbfokozza a fejlődő országokban a nyomornegyedek lakóinak számát. A nyomornegyed jellemzője még a magas halálozási és gyermekhalandósági ráta. Évente átlagosan 1 millióan halnak meg olyan betegségekben, melyek megfelelő higiénia és alapegészségügy gyakorlásával megelőzhető lenne (Czirják 2016: 28. para).

Ahogy a későbbiekben is részletezem az éghajlatváltozás közvetlen kapcsolatban áll az urbanizációval. Az úgy nevezett Race to Zero ENSZ kezdeményezés is erre irányul mely a városokat önálló entitásokként ismeri el a klímaválságban, amelyben az összes szubállami és nem állami szereplőnek velük való partnerségre kell törekedniük. A Cities Race to Zero részeként több mint ezer városra vetítve hétszázhuszonkettő millió lakos kapcsolódott be a kezdeményezésbe, amely fő célja a széndioxid semlegesség kibocsájtás teljes visszaszorítása 2050.-re. A szigorú szabályok betartása érdekében elengedhetetlen, hogy a helyi önkormányzatok is lépéseket tegyenek e cél elérésének irányába. A víziókon túl az innováció a klímavédelem tesztelésének fontosságában az elmúlt 20 évben megmutatkozott a városi hálózatok és ahhoz kapcsolódó platformok elterjedésével. A digitalizáció a tesztfolyamatokban kulcsszerepet tölt be ahhoz, hogy az 1,5 C fokot stabilizálni lehessen ugyanakkor ez nem elegendő a háttér tudás nélkül. A digitalizáció további előnye, hogy a termékek olcsóbbá és könnyebben elérhetővé válnak a széndioxid minimalizálásával és a lakosság számára. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a technikai fejlődésnek felmerülhetnek rizikói is például az adatszolgáltatás és az informatikai megoldások üzemeltetése energiákat emészt fel, amely megnöveli azökológiai szénlábnyomot, amely szintén befolyásolhatja az időjárást. A helyi önkormányzatok részéről komplex gondolkodásra van szükség, melyben a zöld szemlélet és a digitalizáció kiterjedten egyesül az integrált városvezetésben, ezt az ENSZ is előírányozta a 2030-as Fenntartható Fejlődési Célok (SDG) között. (Sam 2022:17)

III. Megoldások és alternatívák

3.1 Egészségügy és infrastruktúra

A társadalmi eredetű konfliktusok tekintetében az egészségügy szerepe aktuálisabbá vált napjainkban az elmúlt 2 év viszonylatában. A járványok, beleértve a COVID-19 pandémiát is relációjában a multilateralizmus elemi lényegű a prevenció folyamatában, azonban a sikeressége akkor garantált, ha Afrika szemléletmódot vált a közegészségügy kérdésében. Először is Afrikának elkötelezettnek kell lennie abban, hogy az összes éves költségvetés minimum 15%-át az egészségügyi szektorra fordítják, jelenleg ennek mérlege a térség nemzeti bruttó hazai termékének 0,1%-a és 2%-a között mozognak. További intézkedés a regionális irányítás és a közegészségügyi intézmények és egyben az Afrika CDC és öt regionális együttműködési központjának fejlesztése, mely a korai előrejelzést és észlelést segíti elő. Ezzel az infrastruktúrával a járványok védekezési centrumokká válnának. Nemcsak az intézmények rendszerét kell megreformálni, hanem a kormány kommunikációjának minőségét a lakosság felé, ebbe pedig a finanszírozási források bevonása is beletartozik elsődlegesen az Afrikai Export-Import Banknak és az Afrikai Fejlesztési Banké. A kutatás és fejlesztés ágazat megszilárdítása elkerülhetetlen a járvány kitörések megelőzésében. A COVID-19 helyzetre való tekintettel 2020 márciusában az Afrikai Unió szorgalmazta Reagálási Alapot, amely által az országokat összekovácsolja a közös monetáris politika az egészségügy tekintetében. Ez önmagában azonban nem garancia, hogy a jelenlegi vilá járvány megoldása zöldnek vagy igazságosnak minősül majd, a pénzeszközök 18 % tekinthető zöldnek. (Christian T. Happi, John N.:2022 3-5 para)

3.2 Urbanizáció és közlekedési infrastruktúra relációja

Az éghajlat változás egyik közvetlen okozójának tudható be az infrastruktúra hiánya, amely szoros kapcsolatban áll az urbanizációval. A Global Environment Outlook for Cities: A zöld és igazságos városok felé című jelentés szerint is ez az egyik fő tényező az éghajlat változás megfékezésére a nettó nulla érték irányába. A jól megtervezett város a rossz úthálózat átalakítása és a zöld felületek létrehozása pozitív hatást gyakorol nemcsak a széndioxid semegességre de a közegészségügyre is. Ez különös fontos az SDG (A Fenntartható Fejlődési Célok) aspektusából a Szubszaharai Afrika régiójában, ahol valószínűleg további éghajlati következményekkel, erőforrások végecséggel és más járulékos gazdasági-társadalmi károkkal kell majd kalkulálni. A kontinensen a 450 millió lakosság 70% nem áll összeköttetésben a fejlett közlekedési hálózattal. Amely így rendkívüli magas halálozási rátát mutat az elavult gépjármű rendszerek elsődlegesen kipufogó-gáz okaként négyszázezer halálesetet eredményez és további milliárd dolláros károkat. A már sok szempontból vizsgált technikai fejlődés és a digitalizáció forradalma a közlekedési ágazatban is előnyt jelenthet az e-mobilitás által, mely nemcsak olcsóbb, de biztonságosabb is. A közösségi közlekedés lehetőségén túl az elektromos járművek környezetkímélőbb alternatívát kínálhatnak. Az irányok kijelölése biztató, de koránt sem elégséges, hiszen az országok cselekvési terve nem összehangolt és különböző fázisban tartanak, ami megnehezíti a 1,5 C fok stabilizálását. A célok teljesítéséhez 2040-ig 2 billió dollár közlekedési infrastrukturális beruházási alap megléte nélkülözhetetlen. Sharon, Dan, Louise: 2021: 9. para)

3.3 Az *Energiaszektor kihívásai*

A környezet megterheléséhez szorosan kapcsolódik az energiaipar. A kontinens Szub-Szaharai régiójában lényeges probléma a szegénységgel és gazdasági fejlődés elmaradásával járó áramhiány, amely a lakosság 57% át, körül-belül hatszáz millió embert sújt. Ennek további okaként ebben a térségben a legnagyobb aránya az ÜGH (Üvegházhatású Gáz Kibocsátás), ami előreláthatóan 2050-ig megjósolható más zöldebb rendszerek kidolgozása szükséges az SDG k érdekében. (Benedict, Lotte, Laura, Andrea, 2021) Globálisan a világon az energia szolgáltatásokat nélkülözők száma kettőmillióháromszázezer fő melyből, Afrikában halmak meg legtöbben a beltéri légszennyezettség következtében. (E.J. 2021: 4) A Világbank a 2005 jelentéséből kiindulva úgy kalkulált, hogy 2005-2015 között legalább 8 GW re kellene növelni a Szub- saharai régió energiakapacitását a már ismertetett okok miatt. (Benedict P., Lotte W., Laura D. A., Andreas K., 2021) Ehhez képest az erre fordított érték csupán 1-2 GW-ben reprezentálható, de még ez is évi 44,5 milliárd dollár (IRENA 2017:1 para), amely az afrikai országok összes kormányának a 38% az éves költségvetésben. Az IRENA 2017 es jelentéséhez kapcsolódik, hogy az OECD/IEA is azt bizonyítja, hogy 2050-ig a széndioxid semlegesség eléréséhez a kontinensnek huszonöt billió dollárt kell befektetni a megújuló energiaforrásokba, amellyel így 95 GW válik termelhetővé. Ezáltal a fejlődő országokban a 2015-2030 periódusra vonatkozó megújuló energia értéke négyszeresére növekedne. A biomassza, illetve ennek kombinációi a napenergiával, bioenergiával történő felhasználással hatalmas ugrás lenne az életminőség és egészségi állapot szempontjából. A menekült táborok esetében pedig a világítás, valamint a vezeték nélküli kommunikáció hiánya orvosolandó. A célkitűzések ellenére azonban a megújuló energiaforrásokkal szemben a fosszilis tüzelőanyag mértéke még mindig túlzott környezetterheléssel jár. Az alternatív energia használatában a főzés tüzelés szempontjából leginkább érintett csoportok a nők és gyermekek így az energia felhasználási módja és technológiája kihatással van a demográfiai helyzetére is.

3.4 *Szén felhasználás*

Az energiahordozók sorában a szennyező anyagok között az egyik legkiemeltebb a szén. A 2021. évi Glasgow-i Klíma Konferencián előirányozták a szén kivonását az energiaszektorból. Ezt a célt a fejletlen országoknak 2040-ig, a fejletteknek pedig 2030-ig kell teljesíteni. (New Climate Institute for Climate Policy and Global Sustainability) A COP-26-on a résztvevők pozitív példaként értékelték, hogy Dél-Afrika részére az Amerika Egyesült Államok Európával összefogva csak átmenetileg biztosított szén nyolcmilliárd ötszázezer dollár értékben. Az áttérésre való elősegítés Országosan meghatározott hozzájárulások (NDC) hitelességét igazolják, mely által még több megtérülő zöld befektetés születhet a jövőben 2030-as célt szem előtt tartva. (Claire McC. Tom E. 2022) A szén alternatívája a szélenergia mely a COP-26 Powering Past Coal Alliance (A szénenergiával való túllépést célzó szövetség) fogalomtárában a tiszta energiát jelenti. (PPCA)

IV. Afrika a COP 26 társadalmi igazságosságának jegyében

Az klímaváltozás elleni küzdelem környezeti és gazdasági hatásain túl még egy jelentős aspektusról kell beszélni, ami nem más, mint a felelősségvállalás kérdése, illetve a társadalomra tett következménye. Az aktuális világjárvány helyzete még jobban leszűkítik a fejlődő országok mozgásterét az erre az SDG-k re elkülönített pénzeszközökhöz és létrehozott alapokhoz. Így mindenképpen szükséges az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás támogatása. Ezért az egy adott koncepció kivitelezésénél nemcsak azt a kérdést kell feltenni, hogy a megoldás zöld-e, hanem valóban a legelesettebb és sérülékenyebb társadalmak érdekében cselekszik e. Ahogy az eddig leírtakból is kitűnik a klímaváltozás számos társadalom prosperálását nehezíti meg és épp ezért fontos az emberijogi kérdések relációjában is szemlélni. Ebbe a témakörbe gyakorlatilag azok a tényezők tartoznak bele, amelyekről egészen idáig szó esett, mint az egészséghez való jog, a megfelelő minőségű élelmiszerhez termelése és fogyasztása és egyáltalán elérése. A fejlődő országok társadalmainak legnagyobb elszenvedői a nők, akik a háztartásért felelnek, a gyerekek, az idősek, a krónikus betegségekkel és fogyatékkal küzdők és a perifériára szorult alacsony jövedelemmel rendelkező munkavállalók. Ezen okokból kifolyólag a társadalmi szakadék egyre mélyebbé válik. (Pamella E. A. 2021:15) Afrikában a társadalmak nagyobb része ma is törzsekbe szerveződik, így ők közeli kapcsolatban állnak a környezetükkel a klímaváltozással nemcsak fizikai, hanem gazdasági és lelki sérüléseket is szenvednek. Az eddig ismert tényezők okán az Ember Jogi Tanács 48. ülésén egy olyan dekrétumot fogadott el, amely jogi keretekbe foglalja a tiszta, élhető, egészséges és biztonságos és fenntartható környezethez való jogot minden ember számára. Ezentúl pedig további környezetvédelmi politikák kialakítását szorgalmazza, amely az alkalmazkodásra és a károk enyhítésének finanszírozására is fókuszál. A kompenzációra azok az országok kötelezhetők, amelyek a legnagyobb mértékben járultak hozzá a klímaváltozás előidézéséhez a jóvátételt pedig mind természetbeni, mind anyagi módon kell kiegyenlíteni. A károkozó országok kormányain túl be kell vonni a folyamatokba azokat a vállalatokat, amelyek a legnagyobb ÜGH kibocsájtást okozzák. A leírtak alapján logikusnak tekinthető, hogy a magas jövedelmű országok által okozott károkat a nemzetközösségek elismerjék és ne hárítsák tovább a felelősséget az alacsonyjövedelmű országokra. A károk okozása folyamatos az iparosodott országok részéről így az egyszeri kifizetés nem tekinthető igazságosnak. A megoldáshoz folyamatos technikai tudás átadása, forrás növelés szükséges a fejletlen országoknak, továbbá a nagyhatalmaknak szigorúbb széndioxid semlegességre való politika bevezetése szükséges. (Chapman, Karim Ahmed 2021 81–94.) A klímaváltozás visszaszorításához és alkalmazkodáshoz kapcsolódó politikák az IPCC jelentése szerint nemcsak a pozitív mérleget eredményezhetnek a társadalom perifériájára szorultak esetében. A stabilizáció és a fenntartható fejlődés érdekében a társadalmi jövedelem különbségek kiegyenlítése, a képviselő megerősítése és a

fejlesztések megvalósítása. A fenntartható fejlődésben a szociális és környezet védelem alul prezentált a gazdasági célokkal szemben így megvalósulásuk is az utóbbtól függ, ezért fontos, hogy a zöld és igazságos átmeneti politikáknál újra prioritizáljanak. (Sennan D. Mattar, Tahseen J, Patrick S, Zarina A:2021:1309) Az igazságos átmenet egyik legfőbb szereplői az Európai Unió, illetve az Európai Beruházási Bank amelyik az Éghajlatbankot is megalapította. Fő feladatuk ebből a szemszögből a társadalmi, gazdasági integrációs folyamatok körülményeinek megteremtése és a klímavédelem finanszírozása a fejlődő térségekben. A COVID-19 relációjában pedig az úgy nevezett Team Europe program (Európai Bizottság, 2021:1-6. para) harmonizálva az Éghajlatbank cselekvési tervével támogatja a zöld politika elterjedését a partnerségek megszilárdítását, a fejlesztés, alkalmazkodás humanitárius perspektívából, az olyan sérülékeny régiókban, mint például Afrika is. A sikeresség csak úgy garantálható, ha az Európai Beruházási Bank koordinálja az SDG célokat az Addisz-Abeba (AAAA), Afrika Agenda 2063-as programmal és a COVID-19 helyreállítási cselekvési tervvel. (Pamella E. A. 2021:31)

V. A COP-26 gazdasági oldala

A klímafinanszírozási tervet a százmilliárdos dollár célkitűzés megvalósításával leghamarabb is csak 2023- ra lehet elérni, ami elmarad a 2025. évi száztizenhárom és száztizenhét milliárd dolláros alap összegyűlésétől, amely orvosolhatná a hozzájárulást a kárenyhítésre. Dél- Afrika problémájára megoldás lehet a Just Energy Transition Partnership, amelynek első lépéseként Franciaország, Németország, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és az EU összefogásukkal nyolcmilliárd ötszázezer dollárt irányoznak elő szénről való lecsatlakozás mechanizmusára és gazdaság szén-dioxid-mentesítésének és villamosenergia-rendszerre való átállásra. (Európai Bizottság 2021.11.02) A GCF (Green Climate Fund) Zöld Klíma alap jelentése alapján 2020.-ban 2,1 milliárd dollár gyűlt össze és 2,8 milliárd dollárt sikerült az elkülöníteni az éghajlat változás mérséklésére és az alkalmazkodási folyamatokra. A nagyszámok ellenére az afrikai térség azonban csak 1,5 milliárd dollárban részesült. A források elérése a GCF alaphoz a fejlettebb és iparosodott államok számára könnyebben elérhető, amelynek következményeként háttérbe szorulnak a valódi problémák és csak látszólagos tűzoltásról beszélhetünk. (Chapman, Karim Ahmed 2021 81–94.). Az éghajlat politika elsődleges forrása az UNFCCC-n keresztül zajlik, de az előbbi tények ismeretében megkérdőjelezhető, hogy a méltányosság érvényesítése valóban megtörténik e és ha igen az alacsony jövedelmű régiókban. A legfragilisebb országok LDC (Least Developed Countries) a 2015. évi adatok alapján csupán a kompenzációs és alkalmazkodási alap 30% jutottak hozzá. A „Zöld Klíma Alap” (GCF) kimutatása szerint az UNFCCC kiterjedése a legmagasabb, de még ígyis forráshiány jelentkezik a közepes jövedelmű országok éghajlatváltozás okozta károk enyhítésében, azonban mégis kifizetődőbb a társfinanszírozás kapcsolódása miatt. Az egyenlőtlenség kialakulásának tudható be, hogy az UNFCCC keretrendszerében nincs

rögzítve, hogy pontosan milyen jog megítélés alapján célba juttatni a forrásokat az országoknak. A déli államok sérelmüket fejezték ki miszerint a korona vírus járvány enyhítését az alkalmazkodási alaptól történő forrásbevonásával lehetett volna enyhíteni. A pandémia vizsgálatában felmerül a kérdés, hogy az utána történő kiigazítás igazságosan fog-e megtörténni. Ennek monitorozására tesz kísérletet az Európai Bizottság az Európai Zöld Megállapodás (EGD) létrehozásával, amelynek szerepe ugyanakkor az igazság és méltányosság területén nem kiforrott. (Sennan D. Mattar, Tahseen J, Patrick S, Zarina A. :2021:1310) A 2021. Glasgowi Klíma Konferencia keretében a leggazdagabb országok vállalták, hogy 2025-től évi 1 trillió dolláros alapot hoznak létre az éghajlat változás károk elszenvedőinek részére. A vélemények a legutóbbi klíma találkozó óta vegyes érzésekkel társulnak. Egyfelől egy fajta optimista hozzáállás mégis a legérzékenyebb térségek beleértve Afrika kontinensét nem érznek akkora volumenű változást. (QCCC 2021)

Összegzés

A kutatásom szempontjából fontos tény, hogy Afrika térségét erősen befolyásolják az éghajlat változás mindenkorai hatásai. Ezalatt nem csupán a környezeti tényezők értendőek, hanem a gazdasági és ami talán még ennél is jelentősebb a társadalmi sérülékenység. A marginális csoportok mindennap szembesülnek, olyan faktorokkal mely az életminőségükre negatív kihatással van. A Klímaválság elleni küzdelemben az országoknak épp ezért a kompenzációs folyamatokban figyelembe kell venni az emberjogi aspektust is. A 2021. Glasgow-i Klíma Konferencia vegyes értékeléssel zárult, főként a fragilis térségek sérelmezték a károk finanszírozásának hiányát, mint a hatások fő elszenvedői. A jövőben az előirányzott vállalásokat a fejlett országoknak mindenképp be kell tartaniuk, ha valós eredményeket szeretne a világ globális szinten felmutatni és nem csak elképzelt koncepciókat felvázolni.

BABARIK MÁRIA**THE EFFECTS AND CONSEQUENCES OF COP-26 IN RELATION TO AFRICA****Abstract**

Nature-induced conflict factors are one of the most topical issues of our time, as we are witnessing the results of numerous disasters globally. Due to the extreme weather events, my present study does not cover all possible sources of conflict on the African continent, but focuses on those most associated with the effects of climate change. Thus, religious, ethnic and various economic and military sources of conflict will not be discussed in this context. Instead, the most pressing problems of our time will be examined in depth. Which, as topics, are also described in the key words section. In terms of timeliness, the research will also present the results of the recent climate summit, the Glasgow Climate Conference or COP-26 as it is commonly known, in relation to Africa.

Keywords: Africa, Climate Conference, climate change, climate change, COP-26, Glasgow, COVID-19, hunger, food insecurity, urbanization, energy sector, equity, social justice, green policy, environment, compensation, fragile space

Felhasznált irodalom

- Benedict P., Lotte W., Laura D. A., Andreas K., (2021), Leveraging private investment to expand renewable power generation: Evidence on financial additionality and productivity gains from Uganda 1-14
Leveraging private investment to expand renewable power generation: Evidence on financial additionality and productivity gains from Uganda (sciencedirectassets.com)
- Caitlin W. (April 27, 2021): The Effects of Climate Change in Africa.
<https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep37450.pdf>
- E.J. Anthony (2021) e-Prime - Advances in Electrical Engineering, Electronics and Energy
<https://www.sciencedirect.com/sdfe/reader/pii/S2772671121000255/pdf>
- Glied V. (2008): Vízkonfliktusok Afrikában Afrika Tanulmányok / Hungarian Journal of African Studies, 2-3 szám, 44-53.
[Etiópia Gát1.pdf \(u-szeged.hu\)](http://www.u-szeged.hu/etiopia/gat1.pdf)
- Glied V. (2009): Kiszáradó Afrika, szomjazó kontinens afrikai vízproblémák
http://publikon.hu/application/essay/537_1.pdf
- Selam K.A., Charra T.T.- COVID Recovery and Climate Finance (November 2021)
<https://media.africaportal.org/documents/Policy-Briefing-251-abebe-terfassa.pdf>
- Szalkai A. (2011) Az édesvíz a fegyveres konfliktusok hátterében Nyugat- és Dél-Afrika országaiban, *Hadtudomány szemle, A ZMNE HTK tudományos folyóirata*, 4. évfolyam 3. szám, (Budapest), 99-106
http://epa.oszk.hu/02400/02463/00010/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2011_3_099-106.pdf
- Ternák, G. (2014). Temetni veszélyes: Az afrikai országok egészségügyi helyzetének gazdasági hatásai. *Afrika Tanulmányok / Hungarian Journal of African Studies*, 8(3), 37–46.
- Sam F., Stephen M. S., Myles A., Kaya A., Thomas H., Cameron H., J. Michael K., Radhika K., Javier L., Eli Mitchell-L., Michael O., Lavanya R., Rosalind R., Nathalie S. and Thom W.: The

meaning of net zero and how to get it right (*Nature Climate Change* / VOL 12 / January 2022 / 15–21)

<https://www.nature.com/articles/s41558-021-01245-w.pdf>

Pamella E. A. (2021) The EIB Group Climate Bank Roadmap 2021-2025: What does it mean for developing countries?

<https://www.cascades.eu/wp-content/uploads/2021/09/CASCADES-Policy-PapeEIB-Group-Climate-Roadmap-September-2021.pdf>

Internetes források

Africanews

<https://www.africanews.com/2021/04/08/west-africa-faces-worsening-food-crisis-experts/2021.08.04>, Letöltve: 2021.10.10

Africa Center

<https://africacenter.org/spotlight/32-million-africans-forcibly-displaced-by-conflict-and-repression/>

2021.06.17. Letöltve: 2021.10.23

Audrey R. Chapman, PhD and A. Karim Ahmed PhD: US National Library of Medicine National Institutes of Health Climate Justice, Humans Rights, and the Case for Reparations 2021 Dec; 23(2): 81–94.) Letöltve: 2022.01.18

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8694300/>

Christian T. Happi, John N. Nkengasong : Two years of COVID-19 in Africa: lessons for the world, *Nature* 2022.01.03 Letöltve: 2022.02.03

<https://www.nature.com/articles/d41586-021-03821-8>

Claire McConnell Tom Evans (2021.11.23) Delivering the Glasgow Climate Pact: UK COP26 Presidency next steps Letöltve: 2022.01.17

<http://resp.llas.ac.cn/C666/handle/2XK7JSWQ/342414>

Czirják R. Kínai „adósságcsapda-diplomácia” Afrikában: vádaskodás vagy valóság?, PAGEO Kutatóintézet, 2019.04.03, Letöltve: 2021.08.22.

<http://www.geopolitika.hu/hu/2019/04/03/kinai-adossagcsapda-diplomacia-afrikaban-vadaskodas-vagy-valosag/>

Európa Bizottság: *A Team Europe új finanszírozási platformot indított az egészségügyi biztonság és az ellenálló képesség támogatására Afrikában (sajtóközlemény)* 2021.05.21

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_262_1

Európai Bizottság: *France, Germany, UK, US and EU launch ground-breaking International Just Energy Transition Partnership with South Africa (sajtóközlemény)* 2021.11.02) Letöltve: 2022.01.25

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_5768

Európai Zöld Megállapodás: Az első klímasemleges kontinens megteremtése Letöltve: 2022.01.18

https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_hu

Glasgow's 2030 credibility gap: net zero's lip service to climate action Wave of net zero emission goals not matched by action on the ground- Climate Action Tracker (2021.11.10) Letöltve: 2022.01.18

<http://resp.llas.ac.cn/C666/handle/2XK7JSWQ/341880>

Ministers: 'IRENA/ADFD Plays Key Role Advancing Renewables in Developing Countries' (28 March 2017) Letöltve: 2022.01.25

<https://www.irena.org/newsroom/articles/2017/Mar/Ministers-IRENAADFD-Plays-Key%20Role-Advancing-Renewables-in-Developing-Countries>

Marsai V.: A klímaváltozás, Afrika és a migráció (*Elemzés*), Migrációkutató Intézet, 2018. február 26., Letöltve: 2021.10.14.

<https://www.migraciokutato.hu/2018/02/26/a-klimavaltozas-afrika-es-a-migracio/>

Sennan D. Mattar, Tahseen J, Patrick S, Zarina A, Climate justice: priorities for equitable recovery from the pandemic, *Climate Policy*, 21:10, 1307-1317

<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14693062.2021.1976095?needAccess=true>

Sharon B., Dan S., Louise Xi Li: Sustainable Transport Conference calls for vastly accelerated action to achieve net zero emissions and build a green, inclusive and equitable future (2021.01.18) Letöltve: 2022.02.12 <http://resp.llas.ac.cn/C666/handle/2XK7JSWQ/339495>

United Nations Climate Change <https://unfccc.int/>

United Nations: Sustainable Development Goal indicators website: Letöltve: 2021.09.19 <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/goal-11/>

United Nations: Sustainable Development Goal indicators website: Letöltve: 2021.09.19 <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/goal-11/>

United Nations World Water Development (*report*) (2020. március 21) Letöltve: 2022.02.15 <https://www.unwater.org/publications/world-water-development-report-2020/>

Váczai I.: Elképesztő állapotokhoz vezet a vízhiány Afrikában

<https://g7.hu/vilag/20190319/elkepeszto-allapotokhoz-vezet-a-vizhiany-afrikaban/> Letöltve: 2021.10.27

Water and Climate Change report Letöltve: 2022.02. 08.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372985.locale=en>

DECISION MAKING ON TRADE USING NPV AND BEP

Tewolde Melles Hagos PhD

Professor, Tomori Pál College

Department of Accounting and finance

mellehagos.tewolde@tpfk.hu

Abstract:

It is observable in today's Hungarian market economics that they initiate liquidity procedure, even though the firm has profit. In more cases, the cause is the shortage or insufficient of credit management. This event is not only the feature of Hungarian business entities, but also in every market economics. It is obvious that an entity operates on the perfect market and it needs to keep the debtors by giving credit in order not to lose them, this will increase the cost of the given firm by increasing its sales credit. The three characteristics element of receivables risk, economic value and futurity gives emphasis on efficient management of account receivables. Without efficient management of trade credit, things may go wrong in the defined company. The different factor, which plays a great role in the operation of debtors should be examined on time and the credit manager should take the necessary action to minimize the risk in liquidity. The main aim of this paper is to call attention to the most important element of credit management theory and practice concerning evaluation, control, credit decisions and analysis.

Keywords: *credit policy, stretching, credit term, NPV, BEP annual implicit cost, control and monitoring receivables.*

1. Introduction

There will be about the valuation and controlling of account receivable of merchandise and manufacturing entities from the viewpoint of financial management and financial accounting in this paper. In the case of many firms, the profit is high, but the cash equivalent (the result of operating cash flow, investment cash flow and financing cash flow) is very low or negative. This is disadvantageous from the side of the business entities in the need of liquidity to satisfy their obligation.

The analysis of this problem is necessary to know the practice and theory of credit management in question. This article devote its time to the attempts to investigate to solve the problems by applying net present value and breakeven point.

The main point of the examined problem is the following: any manufacturing or merchandise firm always wants to sell its product. As a result, the firm is being forced to sell its product in credit. If it does not accept to sell in credit, it can loose its potential customers. However, if it grants it products in credit, it takes some amount of risks when the customer does not pay at all. It is clear such kind of sale terms needs a careful method of risk analysis.

The receivables form the part of operation cost of the firm. The extension of credit to customers is a cost of doing business. By keeping its money tied up in account

receivable, the firm loses the time value of money and runs the risk of non-payment by customers. In turn for incurring these costs, the firm can be competitive, attract and retain customers, and maintain and improve sales and profits.

In general, firms those have strong capital position, they have their own experts of financial analyst, the one who plans and follows the formation of receivables with the help of credit policy. The credit policy consists the term of sales, credit analysis and collection policy.

The practice of the international firm shows that the ratio of debtors to total asset ranges between 20% to 25% and for the average manufacturing, they account for about 37% of current assets during the operation period in many countries³⁸. This represents a considerable investment of funds, and so the management of this asset can have a significant effect on the cash flow of the companies. From the buyer point of view, the economic value in goods and service process immediately ownership at the time of sale, while the seller expects an equivalent value to be received later on.

Nevertheless, the question is do the company have enough money from operation to continue in the following year its operations? The answer may be no, because the firm does not have a good record for the collection of debts. If the debtors do not pay when it is due, the problem will raise. The buyer's cash payment for goods and services will be made in the future at the time, which is agreed by both parties, but the future is always not certain. In order to minimize such kind of problem, it is advisable to analyze the credit terms and receivables policies, and component of credit policies by apply the theory of NPV and BEP.

Credit management and policies have a close relation to inventory management. Credit management is a problem of bringing to balance the profitability and liquidity. Credit terms provide sales attraction and the company allows longer time to customers to pay, the greater is the sales and the possible profits. However, the longer the credit term the greater is the amount of account receivables and the greater the possible strain on the company's liquidity.

The credit sale relationship between **customer** and **suppliers** is a trust based on mutual need. The customer in general selects the supplier because of its reputation as a source of quality at an acceptable price. The supplier accepts the order and extends the credit necessary to facilitate the sale if it believes the customer will honour the contract by paying the invoice according to the terms agreed. Both parties agree to a contract and are expected to live up to its terms.

The buyer according to criterion that the buyer seems important because both parties to every transaction do the necessary pre-transaction investigation and are prepared to contract quality of the seller's product evaluates the system works. This information can usually be gathered through associations with other buyers and trade associations. In the same way, credit managers gather information about customers. The sources of information will be discussed under credit analysis.

³⁸ Weston J.F., Copland T.E. *Managerial Finance*. Second edition., Uk,1988.

The credit manager in the company has the responsible to assess the financial situation of the company using different methods and analyzing procedures to achieve the target of the company.

Generally, the firm's financial manager has to analyze and decide to which customer to grant credit or no. In order to analyze and decide, he has to plan and control account receivable through the establishment of credit policy, which includes determining the terms of sales, credit analysis, and collection policy. To do planning and controlling is needed the necessary information about the customers using statistical methods and necessary models in order to manage the credits given or to be given about customers.

2. Credit and receivables

When a firm sells goods and services it can demand cash on or before the delivery date or it can extend credit to customers and allow some delay in payment. Granting credit is making an investment in a customer; an investment tied to the sale of a product or service. The granting credit will be determined by the firms' credit policy.

Investing in account receivable requires consideration of several interrelated aspect: *investment costs, losses form bad debts, the impact of credit terms on sales, and the related cash flows, for instance for inventory purchases.*

The important decision variables are *credit policy variables and collection policy variables.*

The credit policy affects directly *total credit sales* and the *proportion of early payments* and indirectly affects *the proportion overdue payments*. Cash discounts offer substantial financial advantages to buyers.

The buyer's major decision is whether to take the discount or whether to delay payment beyond the due date, which is called *stretching payables*. If payables are not to be stretched, the economically correct decision for the buyer is to pay the invoice on the last date of the discount or the last day to the credit period. If the buying firm can earn interest from its demand deposits at the bank or can invest the resources in a money market account, it should never pay before the final credit period.

The costs associated with granting credit are not trivial. First, there is the chance that the customer will not pay. Second, the firm has to bear the costs of carrying the receivable, the credit policy decision thus involves a trade-off because the benefit of increased sales and the cost of granting credit.

If a firm decides to grant credit to its customers, then it must establish procedure for extending credit and collecting. The firm will have to deal with the following components of credit policy: *Terms of sale, credit analysis* and *collection policy.*

2.1 Terms of the sale

Terms of the sale establish how the firm proposes to sell its goods and service. A basic decision is whether the firm will require cash or will extend credit. If the firm does grant credit to customer, the terms of sale will specify the following distinct elements: the period for which credit is granted (credit period), the cash discount and the discount period and the type of credit instrument

The credit period is the basic length of time for which credit is granted. It is almost always between 30 and 120 days. If a cash discount is offered, then the credit period has two components: *the net credit period* and *the cash discount period*.

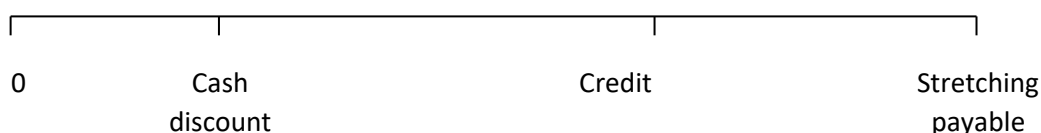
In many cases, the terms of sale are remarkably archaic and literally date of previous centuries. Organised system of trade credit that resembles Current practice can be easily traced to the great fairs of medieval Europe, and they almost surely existed long before then.

The easiest way to understand the terms of sale are to consider the terms of 2/10, net 60 are common.³⁹ This means that customers have 60 days from the invoice date to pay the full amount, however, if payment is within 10 days, a 2 percent cash discount can be taken.

The beginning of credit period depends on the contractors' agreement: the *invoice date* could be the beginning of the credit period, the terms of sale might be *receipt of goods (ROG)* and the beginning of credit period could be *end-of-month (EOM)*.

The credit instrument is the basic evidence of indebtedness. Most trade credit is offered *on open account*. This means that the only formal instrument of the credit is the invoice, which is sent with the shipment of goods and which the customer signs as evidence that the goods have been received, afterwards, the firm and its customers record the exchange on their books of account.

Figure 1.

The problem of determining credit period: according to the normal approach, it is clear that if the credit period too long and too short it will be disadvantageous to seller and buyer respectively. The credit policy of the firm is the important phase in determining the optimal of credit period.

One of the most important points in determining the credit period is the buyer's *operating cycle*. The *operating cycle* has two components: **The inventory period** and **receivable period**.

- ◆ The buyer's inventory period is the time it takes the buyer to acquire inventory, process it, and sell it.

³⁹ Theodore N. Beckman: Credits and Collection: Management and Theory, New York,: McGraw – Hill, 1962

◆ The buyer's receivable period is the time it then takes the buyer to collect on sale, Note that the credit period that it is offered is effectively the buyer's payable period. If the firm's credit period is longer than buyer's inventory period, then it finances a portion of buyer's operating cycle and thereby shorten the buyer's cash cycle. If seller's credit period exceeds the buyer's inventory period, then it is not only part financing the buyer's inventory purchases, but part of the buyer's receivable as well. Furthermore, if seller's credit period exceeds the buyer's operating cycle, then the firm is effectively providing financing for aspects its customer's business beyond the immediate purchase and sale of our merchandise. The reason is that the buyer effectively has a loan from firm even after the merchandise is resold, and the buyer can use that credit for other purposes.

For this reason, the length of the buyer's operating cycle is often cited as an appropriate upper limit to the credit period.

The shortening of credit period will decrease the tension of the buyers to buy from the firm. Therefore, when the credit period comes to be the same with the customers operating cycle, let us consider the situation as optimum.

There are a number of other factors, which influence the credit period. Many of these also influence our customer's operating cycle; so once again, these are related subjects. Among the most important are:

Perishable and collateral value, consumer demand, cost, profitability and standardization, credit risk, the size of the account, competition, customer type.

The costs of credit: as it has been discussed, **cash discounts** are often part of the terms of sale. One reason discounts are offered is *to speed up the collection of receivables* and another reason for cash discount is that they are a way of *charging higher prices* to customers that have had credit extended to them.

When the firm offers cash discount to the customer, the customer will be in the position to decide. That is, he/she has to decide to accept the offer or no, or he/she has to wait up to the end of credit period. He/ she has to evaluate the two decision alternatives with the help of *annual percentage rate*. The annual percentage rate could be applied to **repeated** and **non-repeated** customers.

In case of repeated customers: first let's see when the firm offers credit to its repeated customers. So the determining of annual percentage rate will be as following. Let P_c be the price of the goods taken in credit and P_d is the price of goods if the customer accepts the cash discount, and i is the interest rate as well as n the number of days for credit period.

$$P_c = P_d \left(1 + i\right)^{\frac{n}{360}} \quad (1)$$

It can be seen from the equation (1) in the repeated customers financial relation with credit is considered as compound interest and the cash discount period is not taken in consideration, but the credit period.

It can be reduced that the annual percentage rate from the first equation and its abbreviation will be APR.

$$APR = \left(\frac{P_c}{P_d} \right)^{\frac{360}{n}} - 1, \quad (2)$$

where d is the cash discount rate, that is, $P_d = P_c(1-d)$, then we will have the following equation:

$$APR = \left(\frac{1}{1-d} \right)^{\frac{360}{n}} - 1 \quad (3)$$

Here the annual percentage rate is compound interest as if the customer takes credit up to the end of credit period. If the annual percentage rate is very high the customer has to take credit from other financial sources with lower interest rate or he/she has to accept the cash discount.

In the case of non-repeated customers: when a transaction is a single-event basis, a simple interest equivalent is more appropriate:

The amount of simple interest is equal to the product of the principal times the rate time period times the number of time periods:

$$I = P_d \times i \times n \quad (4)$$

The future value or if the customer refuses the cash discount the amount he has to pay at the end of credit period is called P_c , and denotes the principal plus interest accumulated at the of credit period.

$$P_c = P_d \left[1 + \left(i + \frac{n}{360} \right) \right] \quad (5)$$

$$AIC = \left(\frac{P_c - P_d}{P_d} \right) \left(\frac{360}{n} \right) \quad (6),$$

where d is the cash discount rate, that is, $P_d = P_c(1-d)$, then the following equation will be reduced:

$$AIC = \left(\frac{d}{1-d} \right) \left(\frac{360}{n} \right) \quad (7)$$

Failure to take the discount is equivalent to Borrowing the amount of the payable for the credit period at **annual implicit cost** on single event basis.

In the case of stretching payables: payment delayed beyond the credit period should signal to the credit manager that one or more of the following reasons might be the cause: payment has been simply overlooked, the debtor is having financial problems and the discount is not an attractive enough incentive to induce early payment.

The first two possibilities are properly part of the credit review and granting function of the credit department. However, if the discount is not enticing enough, the credit manager should attempt to understand why this is the case, as the part of this analysis, it is useful to analyze why customers stretch payables.

The critical questions the debtor must ask when paying invoices are these: should payables stretched? If payables are stretched, for how long should they be?

The factors to consider are the loss of credit standing and reputation against the value of using the stretch funds. These considerations require quantification of loss of credit standing and reputation, which is obviously a difficult task. Stretching of a short period of time is less damaging to the firm than stretching for a long period; the firm the payable is owed to, also affects the cost of stretching. Factors such as the seller's size, and relative financial strength, good will between the two companies, and alternative sources of supply influence the credit and reputation loss function.

If the management of the customer's firm stretches the credit from 30 days and normally pays 50 days from the invoice date, then the firm borrows the payable for 40 days in both type of annualized implicit cost, in case of denying to pay on the discount period.

In the case of stretching payable the compound interest and simple interest can be applied for the repeated customers and for non-repeater customers respectively. If the cash discount, discount period and credit period is increased the sales volume will increase. The firm gains sales from competitors and from new customers to the market since increasing these credit variables effectively lowers the market price. The increased discount amount results in the buyer remitting a smaller amount. Lengthening the discount period and the credit period means that the present value of the amount due is now less.

2.2 Analyzing credit policy

Extending credit to customers often involves a trade-off between holding *inventory* and *account receivables*. The credit decision should be taken only after the credit manager has considered completely all aspects of granting credit and the way this decision integrates with other decisions and policy of the firm.

The decisions may consist of the following factors: the amount of money to be invested in credit, the type of credit terms, the type recipient of the credit, monitoring the receivables and structuring the collection process.

These factors must be evaluated in conjunction with other corporate policies. If *scarce funds* are used for credit extension, then fewer investable funds are available for both *long-term purposes* (investment in fixed assets) and *short-term assets* (investment

in inventory). Of course, most firms help finance the extension of credit by using trade-credit themselves. As a major component of the *cash conversion cycle*, trade-credit is a significant tool for management to use in maximizing the use of its resources.

The goal of credit decision is to maximize shareholders wealth. Unfortunately, all too often the decision to extend is a passive one. Too little consideration is given to the effect of credit extension on the firm's revenue and cost structures.

In evaluating credit policy, five factors should be taken in to consideration:

1. *Revenue effect,*
2. *Cost effect,*
3. *The cost of debt.*
4. *The probability of nonpayment,*
5. *The cash discount.*

To illustrate how credit policy can be analyzed, it should have been used start using the *NPV* model. The firm is evaluating a request from some major customers to change its current policy to near one month (30 days).

To analyze this proposal, we define the followings:

P = price per unit

1. V = variable cost unit

Q = current quantity sold per month

Q^* = quantity sold under the new policy

R = Monthly required return

It is not taken into account the discounts and the possibility of default here. Also, we ignore taxes because they do not affect our conclusions. To illustrate the *NPV* of changing credit policies:

Monthly income with old policy:

$$\text{Contribution margin} = (P - V) \times Q \quad (8)$$

If the firm does change to net 30 days on sale, then the quantity sold will rise to Q^* . Monthly income will increase to $P \times Q^*$, and costs will be $V \times Q^*$ the monthly income under the new policy will thus be:

$$\text{Contribution margin} = (P - V) \times Q^* \quad (9)$$

The relevant incremental profit is the difference between the new and old contribution margin terms: Incremental profit = $(P - V) \times (Q^* - Q)$. This says the benefit each month of changing policies is equal to the gross profit per unit sold, $(P - V)$, multiplied by the increase in sales, $Q^* - Q$. The present value of future incremental profit is thus:

$$PV = [(P - v)(Q^* - Q)] \quad (10)$$

Now it is obvious that the benefit of changing the policy from equation 10, but the question is what is the cost? There are two components to be taken in consideration:

- ✓ Because the quantity sold will rise for Q to Q^* . The firm will have to produce $Q^* - Q$ more units at cost of $v \times (Q^* - Q)$,
- ✓ The sales that would have been collected this month under the current policy ($P \times Q$) will not be collected. Under new policy, the sales made this month will not be collected until 30 days later. The cost of the changing is the sum of these two components:

$$\text{Cost of changing policy} = PQ + v \times (Q^* - Q) \quad (11)$$

The NPV of granting credit according to the relation which is discussed above:

$$NPV \text{ of changing} = -[PQ + v(Q^* - Q)] + [(P - v)(Q^* - Q)] / R \quad (12)$$

Therefore, the change is very profitable. Based on the discussion taking thus far, the key variable for the firm is $Q^* - Q$, the increase in unit sales. The projected increase per unit is only an estimate, so there is some **forecasting risk**. Under circumstances, it's natural to wonder what increase in unit sale is necessary to break even. It can be calculated the break-even point by setting the $NPV = 0$, where there is no gain or lost and solving for $(Q^* - Q)$:

$$Q^* - Q = \frac{(PQ)R}{(P - V) - R \times V} \quad (13)$$

This tells us that the change is a good idea as long as the firm is confident that it can sell at least $\frac{(PQ)R}{(P - V) - R \times V}$ more units per month.

2.2.1 Optimal credit policy

It is obvious that it is shown how to compute NPV for changing in credit policy, but it is not discussed how to calculate the optimal amount of credit or the optimal credit policy. In principle, the optimal amount of credit is determined by the point at which the incremental revenues from increased sales are exactly equal to the incremental costs of carrying the increase in investment in account receivables.

A carrying cost is the cost, which results because of granting credit. Its amount depends on the size of credit offered. The carrying costs associated with granting credit come in three forms.

2. The required return on receivables
3. The losses form bad debts
4. The cost of managing credit and credit collections

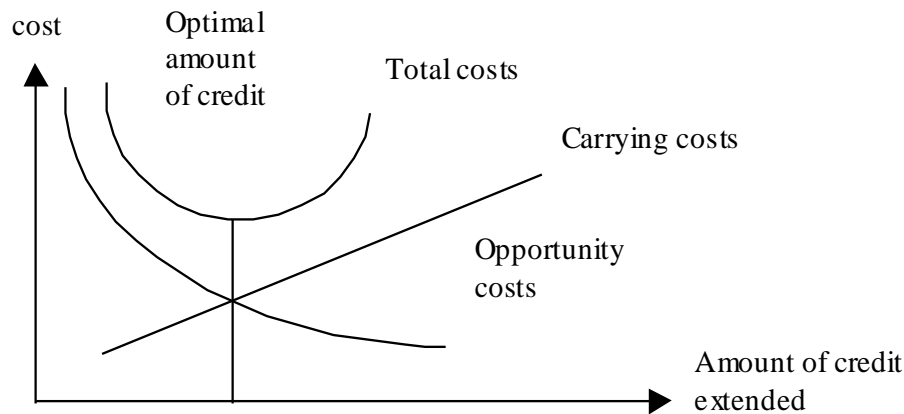

Figure 2. *The costs of granting credit*

The third cost, the cost of managing credit, is the expenses associated with running the credit department. These three costs depend on the type of firms' policy whether to increase or decrease their amount. If the firm follows flexible credit policy, these costs attempt to increase.

If a firm has a very aggressive credit policy, then all of the associated costs will be low. In this case, it will have a *shortage of credit*, so there will be an *opportunity cost*.

This foregone benefit comes from two sources, the increase in quantity sold, $(Q^* - Q)$, and potentially a higher price. The opportunity costs go down as credit policy is relaxed.

In Figure 3 there is a point where the total credit cost is minimized. This point corresponds to the *optimal investment* in receivables. If the firm extends more credit than this minimum (A^*), the additional Profit from new customers will not cover the carrying cost of the investment in receivables.

In general, the costs and benefits for extending credit will depend on characteristics of particular firms and industries. For example, it is likely that the firms with excess capacity, low variable operating costs and repeat customers will extend credit more liberally, than other firms.

Firms that grant credit have the expense of running a *credit department*. In practice, firms often choose to contract out all or part of the credit function to a *factor*, an *insurance company* or a *captive finance company*.

A firm would choose to set up a separate company to handle the credit function because there are a number of reasons but primarily one is to separate the production

and financing of the firm's products for purposes of management financing and reporting. For example, the finance subsidiary is able to borrow in its own name, using its receivable as collateral and subsidiary often carries a better credit rating than the parent. This may allow the firm to achieve an overall cost of debt that is lower than could be obtained if production and financing operations were commingled.

2.3 Credit analysis

Credit analysis refers to the process of deciding whether or not to extend credit to a particular customer. Once a firm decides to grant credit to its customers, it must then establish guidelines for determining who will and will not be allowed to buy on credit. It usually involves two steps: *Gathering relevant information* and *determining creditworthiness*.

If a firm does want **credit information** on customers, there are a number of sources used to assess credit worthiness including the followings:

- financial statement
- credit reports on the customer's payment history with other firms
- banks
- The customer's payment history with the firm

Collection of information is costly and time consuming. It is to the firm's benefit to expedite the decision process as much as possible. This decision process should continue until $MC=MR$. This technique is the very nature of the sequential decision approach. This system is based on several principles:

1. Information gathering and time consuming
2. Some information is virtually impossible to gather, while other information is useless.
3. Past experience with applicant is meaningful and may be used as a predictor for the future.

2.3.1 Credit evaluation and scoring

There are no magical formulas for assessing the probability that a customers will not pay. In very general terms, To evaluate the *credit risk*, credit managers should consider the *five Cs* of credit

1. **Character:** The customer's willingness to meet credit obligations
2. **Capacity:** The customer's ability to meet credit obligations out of operating cash flows
3. **Capital:** The customer's financial reserves
4. **Collateral:** An asset pledged in the case of default
5. **Conditions:** General economic conditions in the customer's time of business.

The importance of the *five Cs* is that they cause the credit manager to consider the overall financial and operational circumstances of both the credit granting and the applicant seeking credit.

Credit scoring is the process of calculating a numerical rating for a customer based on information collected, trade credit is granted or refused based on the result. A firm might rate a customer on the scale of poor, medium and good on each of the five Cs of credit using all the information available about the customer.

2.3.2 Simple NPV model

When the firm wants to grant credit, it has to classify the customers into non-repeated and repeated customers. To understand better the problems let's take consideration on the already investigated illustration. As the result, it is tending to show the most important technical elements of credit analysis.

In the case of non-repeated customer: *a new customer wishes to buy one unit on credit at a price of P per unit. If credit is refused, then the customer will not make the purchase. If credit is granted, then, in one month, the customer will either pay up or default. The non-payment probability is π . In this case, the probability $(1-\pi)$ can be interpreted the new customer will pay. The business does not have repeat customers so this is strictly about a non-repeated customer. We assume that the required return on receivables is R per month and the variable cost is V per unit.*

If the firm refuses credit, then the incremental profit is zero. If it grants credit, then it spends V this month and expects to collect $(1-\pi) P$ next month. The present value of granting credit is:

$$NPV = -V + \frac{(1-\pi)}{(1+R)} P \quad (14)$$

Therefore, if the $NPV(\pi)$ is greater or equal to zero, credit should be granted. Notice that it is divided by $(1+R)$ here instead of by R because it is now assumed that this is a *one-time* transaction.

An important point when firm grants credit to new customer is a firm risks its variable costs (V). It stands to gain the full price (P). For a new customer, then, credit may be granted if the default probability is high. The break-even probability can be determined by setting the NPV equal to zero and solving for π :

The break-even probability ($NPV(\pi=0)$),

$$\pi = -V \frac{(1+R)}{P} + 1 \quad (15)$$

The firm extends credit as long as there is a $(1-\pi)$ chance or better of collecting. This explains why firms with *higher markups* will tend to have loosened credit terms.

This percentage (π) is maximum acceptable default probability for a new customer. If an old, cash paying customer wanted to switch to credit basis, the analysis would be different, and the maximum acceptable default probability would be much lower.

The important difference is that if the firm extends credit to an old customer, then it will risk the total sales price (P), because this is what should be collected if it does not extend credit. If the company extends credit to a new customer, we only risk our variable costs.

a. In the case of Repeat customers: *the exiting customer wants to get goods on credit at a price of P per unit. If the firm grants credit, it spends V this month, next month either this gets nothing, if the customer defaults, or it gets P , if the customer pays. If the customer does pay, then the customer will buy another unit credit and the firms will spend V again. The profit for the month is thus $P-V$. In any subsequent month, this same $P-V$ will occur as customer pays for the previous month's order and places a new one. We assume the rate of return of monthly account receivables is R .*

It follows from our discussion that, in one month, the firm will receive nothing with probability π . With probability $(1-\pi)$, however, the firm will have a permanent new customer. The value of a new customer is equal to the present value of $(P-V)$ every month forever.

$$PV = (P-V)/R$$

The net NPV of extending credit is therefore:

$$NPV = -V + \frac{(1-\pi)(P-V)}{R} \quad (16)$$

The break-even probability ($NPV(\pi)=0$),

$$\pi = -V \frac{R}{P-V} + 1 \quad (17)$$

The firm should extend credit unless default is virtual certainty. The reason is that it only costs $(P-v)/R$ to find out who is a good customer and who is not. A good customer is worth $(P-v)/R$ amount of money, however, the firm can afford quite a few defaults. Repeat business will often turn out that the best way to do credit analysis is simply to extend credit to almost anyone. It also points out that the possibility of repeat business is a crucial consideration. As the result, the important thing is to control the amount of credit initially offered to any one customer so that the possible loss is limited.

2.3.3 The linear Discriminant model

Discriminant analysis begins with the wish to statistically categorize two or more groups of cases, such as good or bad credit risks or solvent or insolvent a

collection of discriminating variables that measure characteristics on which the groups are expected to differ. The mathematical objective of discriminant analysis is to weigh and linearly combine the discriminating variables in some fashion so that the groups are forced to be statistically distinct as possible. This basic strength of linear discriminant models is that they do relate, in the objective fashion, several variables that the credit manager deems important to the evaluation of customers.

- ◆ The manager of credit department has to compare the past financial data of the customers in the sense that they were capable to fulfil their credit agreement or no. This can be done from the financial statements of the existing customers. He can access to the current ratio (C) and debt-to-equity ratio (D) as well as another financial ratios.

Assume that the credit manager follows the current ratio, C, and the debt-to-equity ratio, D, of the applicant are important for assessing credit risk, they have not to be contaminated by window dressing. He has to differentiate from these ratios that they were good and bad customers.

The discriminant analysis helps the credit manager to grant credit for new customers or no.

$$Z = b_1(C) + b_2(D) \quad (18)$$

According to the assumption given above, we can determine the linear combination of the observed variables with the help of discriminant analysis. A $Z = Z(C, D)$ linear function is called discriminant function, which it can be determined between the groups and within the groups by maximization the quotient of the standard error. The unknown parameter of discriminant function can be reduced as the followings: assume that we have n observed (C_i, D_i) variables, where there are s units of good customers and t units of bad customers. We record the classification using upper index.

$$(C_i^g, D_i^g), i = 1, \dots, s \text{ and } (C_i^b, D_i^b), i = 1, \dots, t. \quad (19)$$

In order to use the linear discriminant function for empirical analysis, we have to estimate the coefficient of equation (18). All members of good group are assigned $Z=1$ and all members of bad group are given $Z=0$. The method to estimate the discriminant function is the dummy regression.

Equation (18) can be explained as, where $z_i = Z_i - \bar{Z}$, $c_{1i} = C_{1i} - \bar{C}$, and $d_{2i} = D_{2i} - \bar{D}$. The following steps help to solve b_1 and b_2 ,

$$\text{Var}(C_i)b_1 + \text{Cov}(C_i, D_i)b_2 = \text{Cov}(C_i, z_i)$$

$$\text{Cov}(C_i, D_i)b_1 + \text{Var}(D_i)b_2 = \text{Cov}(D_i, z_i)$$

The $\text{Var}(C_i)$, $\text{Var}(D_i)$, $\text{Cov}(C_i, D_i)$, $\text{Cov}(C_i, z_i)$, and $\text{Cov}(D_i, z_i)$ are calculated as follows:

$$\text{Var}(C_i) = \frac{\sum C_i^2}{n} - \left(\frac{\sum C_i}{n} \right)^2 \quad (20)$$

$$\text{Var}(D_i) = \frac{\sum D_i^2}{n} - \left(\frac{\sum D_i}{n} \right)^2 \quad (21)$$

$$\text{Cov}(C, D) = \frac{\sum C_i D_i}{n} - \frac{\sum C_i}{n} \frac{\sum D_i}{n} \quad (22)$$

$$\text{Cov}(C, z) = \frac{\sum C_i Z_i}{n} - (\bar{C})(\bar{Z}) \quad (23)$$

$$\text{Cov}(D, z) = \frac{\sum D_i Z_i}{n} - (\bar{D})(\bar{Z}) \quad (24)$$

$$b_1 = \frac{\begin{vmatrix} \text{Cov}(C, z) & \text{Cov}(C, D) \\ \text{Cov}(D, z) & \text{Var}(D_i) \end{vmatrix}}{\begin{vmatrix} \text{Var}(C_i) & \text{Cov}(C, D) \\ \text{Cov}(C, D) & \text{Var}(D_i) \end{vmatrix}} \quad (25)$$

$$b_2 = \frac{\begin{vmatrix} \text{Var}(C_i) & \text{Cov}(C, z) \\ \text{Cov}(C, D) & \text{Cov}(D, z) \end{vmatrix}}{\begin{vmatrix} \text{Var}(C_i) & \text{Cov}(C, D) \\ \text{Cov}(C, D) & \text{Var}(D_i) \end{vmatrix}} \quad (26)$$

The financial manager can decide to grant credit the credit applicant depending on Z indicator, but he has to calculate the Z value for good and bad groups. The value of good groups will show higher value and the value of bad groups will be lower results. Assume that Z_1 is the maximum value of bad groups, and Z_2 is the minimum value of good groups. Theoretically, $Z_1 > Z_2$ is not excluded. This shows us that the financial manager did mistake in the previous grouping, his principle of grouping was inconsistency. Therefore, according to the principle of strictness the grouping must be done again.

In reality, a $Z_1 < Z_2$ and we give Z' is the Z value of new credit applicant.

- i. If $Z' \leq Z_1$, then the credit applicant will be denied,
- ii. If $Z' \geq Z_2$, then the credit applicant will be accepted.

If $Z_1 < Z' < Z_2$, the credit manager has to analyze in another point of view such as the applicant has never been delinquent or always paying. In this situation needs further analysis about the customer.

The point is that this system offers better approach to credit evaluation than does the simple five Cs' point system.

2.3.4 The NPV without inflation

A generalized NPV formation of a credit model in a non- inflationary environment is

$$NPV = \sum_{i=1}^m \frac{-I_i + F_i(1-T)}{(1+r)^i} \geq 0 \quad (27)$$

I_i : incremental investment in time period t because of credit decision

F_i : marginal net cash flow occurring at time period t .

T : marginal corporate tax

r : appropriate risk-adjusted discount rate

m : number of periods policy is expected to remain in effect.

The decision rule is to accept the credit policy if the NPV is greater than or equal to zero, in other words, $MR \geq MC$. If two mutually exclusive credit policies are compared the decision is to accept the policy with the higher NPV .

Under the often-invoked assumption that investments are only made at $t=0$ and that cash flows are constant and exist in perpetuity. Equation (27) becomes

$$NPV = -I_0 + \frac{F(1-T)}{r} \geq 0, \quad (28)$$

where I_0 the incremental investment at the start of the new credit policy.

Multiplying both sides of equation (28) by r results in the residual income model.

$$RI = r(NPV) = F(1-T) - rI_0 \quad (29)$$

i. $F(1-T)$ is after-tax cash flow;

ii. rI_0 is an adjustment for the opportunity cost of fund invested.

Decision: whenever $RI \geq 0$, the new credit policy is to be accepted.

The simplification of the equation (29) is, where $F = R_n(1-V) - D - f$, as following:

$$RI = [R_n(1-V) - D - f](1-T) - rI_0 \geq 0, \quad (30)$$

where the new variables are:

R_n : new incremental gross revenue

V : incremental variable cost ratio

5. D : incremental amount of cash discount taken
 f : any incremental fixed costs and bad debts incurred.

Interpret incremental investment I_0 under changing credit terms:

Lengthening the credit period

- ◆ increase sales,
- ◆ increase receivable balances,
- ◆ present customers will now take longer to pay,
- ◆ new customers will be attracted by more attractive credit terms,
- ◆ inventory investments will likely increase because of the changing credit policy's stimulus on sales,
- ◆ increases in *spontaneous liabilities*, such as account payable and accrued wages, will offset some of the asset investments.

In this case the incremental investment is

$ACP_o \times ADS_o$: increased investment in receivables associated with original sales, where average collection period (ACP) and average daily sales (ADS) stated at cost plus profit in other words, selling price

$V \times ACP_n \times ADS_n$: investment in receivables associated with new sales, stated cost.

I = increased investment in inventories, stated at cost.

L = increased spontaneous non interest-bearing liabilities.

6.

$$7. \quad I_0 = ACP_o \times ADS_o + V \times ACP_n \times ADS_n + I - L \quad (31)$$

The increased investment in account receivable for original sales $[ACP_o \times ADS_o]$ includes the full amount of those receivables, that is, both inventory cost and profit⁴⁰ in the (31) equation. However, the investment in receivables from new sales in the equation (31) $[V \times ACP_n \times ADS_n]$ excludes all profit margin. The difference is that the only variable costs are invested in new receivables, whereas there is an opportunity cost associated with the existing outstanding receivables that are stated at cost plus profit (selling price) will be collected at the normal average collection period. The *average collection period* (ACP) for the old accounts changes as a result of changing credit terms, then the profit embedded in the receivables balance will not be collected at the normal time and therefore will not be available for reinvestment. Thus an opportunity cost is associated with the profit amount since management implicitly has reinvested it in the outstanding accounts by extending the payment period.

⁴⁰ It is assumed the old customers are affected by the changing credit terms.

Loosening credit standards: the incremental investment is redefined to exclude the first expression on the right hand side of the equation (31), that is, the expression $ACP_o \times ADS_n$ of the equation equals.

$$I_0 = V \times ACP_n \times ADS_n + I - L \quad (32)$$

The revised specification indicates the incremental investment in receivables and inventories, stated at cost that rises from new customers being granted credit. **A loosening of credit standards has no effect on present credit customers since they already qualify** under the old credit standards.

Whenever credit standards are tightened, some present customers will be affected. In this situation equation (32) is still appropriate.

2.3.5 The NPV with inflation

Under inflation conditions the expected cash flow must be adjusted for inflation induced increased in product, factor, and financial prices⁴¹⁵. Failure to adjust inflation and to raise product prices to offset increased costs results in reduced cash flow.

The incorporating of **inflation adjustments for both cash inflow and cash outflow** result in the following NPV model:

$$NPV = -I_0 \left[1 + \sum_{i=1}^m \frac{(1+d)^T - (1+d)^{T-1}}{(1+r)(1+i)^T} \right] + \sum \frac{F(1+u)^T (1-r)}{(1+r)(1+i)^T} \geq 0 \quad (33)$$

Where

d : rate of increase in net investment per period because of inflation,

u : increase in net cash inflows per period because of inflation,

r : real rate of return required on investment,

i : financial market's perception of inflation

- ◆ $I_0(1+d)^T - (1+d)^{T-1}$ is the increase in net investment that is required in period T because of inflation.
- ◆ the incremental inflation investments at time 0, 1 and 2 are I_0 , I_0d , and $I_0d(1+d)$
- ◆ In equation (33) the $F(1+u)^T$ shows the fact that the net cash inflows are growing over time at a constant rate of inflation of u percent per period.
- ◆ The discount factor $(1+r)(1+i)$ can be restored as $(1+k)$ where k is the required rate of return in nominal terms and is usually stated as $k=r+i$.
- ◆ The cross product term ri is often ignored since it is generally insignificant and r and i are estimates. Rate k is strictly greater than both d and u since it is a market-determined rate that incorporates any inflation premiums.

⁴¹⁵ This heading is based on the article by J.A. Halloran and H.P. Lanser. "The Credit Policy Decisions in an inflationary," Financial management (winter1981): 31-38.

If cash flows are assumed to exist in perpetuity, then equation (33) can be simplified.

$$NPV = -I_0 \left(\frac{k}{k-d} \right) + \frac{F(1+u)(1-r)}{(k-u)} \geq 0 \quad (34)$$

The most general form of the model is derived from equation (34) by analyzing it where $NPV=0$:

$$F(i+r)(1+u)(k-d) - k(k-u)I_0 = 0 \quad (35)$$

If no inflation exists in the factor, product or financial markets, then $u=d=i=0$, with the result that $k=r$. The model then reduces to the simple RI model as equation (29).

2.4 Collection policy

After credit has been granted, the firm has potential problem of collecting the cash when it becomes due, for which it must establish a collection policy. The firm's collection policy is its procedure for collecting account receivables when they are due. The effectiveness of this policy can be partly evaluated by looking at the level of bad debt expense. This level depends not only on the collection policy, but also on the firm's credit policy. Popular approaches used to evaluate credit and collection policies include the average collection period ratio and aging account receivables.

Popular collection techniques

1. Sending letters to customers
2. Making a telephone call to customers
3. Personal visits
4. Employing a collection agency
5. Taking a legal action against the customer

An approach, which could be very useful in certain cases, is to deny further credits to customers until they clear outstanding receivables. Although the main aim of collection efforts is to ask the payment of outstanding receivables when they are due and to minimize the loss originating from bad debts. The firm must avoid entering a conflict with those customers, who are solvent on the whole, though for some reason did not pay on the effective day. Strict and aggressive collection efforts may result in the decrease of future profit and sales as well as the loss of customers turning away to competitors offering more flexible collection policy.

The basic trade off that expected to result from an increase in collection efforts are as follows.

Variables	Direction of change	Effect on profit
-----------	---------------------	------------------

Sales volume	Non or decrease	Non or negative
Investment in debtors	Decrease	Increase
Bad debt expense	Decrease	Increase
Collection expense	Increase	Decrease

The collection policy determines what type of collection effort practice and level must be available, in order to collect outstanding receivables. When determining which methods to use in its collection effort, the company has to consider the amount of funds it has available to spend for this purpose. If the firm has a relatively small amount of money available for collecting past-due accounts, it must confine itself to less costly (and less effective) methods: such as *sending letters* and *making telephone calls*. If it has a larger budget, the firm can employ more aggressive procedures such as sending representatives to personally contact past-due customers. In general, the larger the company's collection expenditures, the shorter its average collection period and the lower its level of bad-debt losses. A business should increase its collection expenditures only if these marginal benefits are expected to exceed the amount of the additional collection expenditures.

Another approach is the categorization of **aging account receivable**: it is a technique that indicates the proportion of the account receivable balance that has been outstanding for a specified period of time. It requires that the firm's account receivable broken down into groups based on the time of origin. This breakdown is typically made on a month-by-month basis.

TEWOLDE MELLES HAGOS

DÖNTÉSHOZATAL A KERESKEDELEMBEN A NETTÓ JELENÉRTÉK ÉS A FEDEZETI PONT ALKALMAZÁSÁVAL

Absztrakt:

Mostanában jellemző trend lett Magyarországon, hogy már akkor elindítják a felszámolási eljárást egy céggel szemben, amikor az még nyereséges. Ennek oka a legtöbb esetben a hitelmenedzsmenst elégtelen volta vagy hiánya. Ez a probléma nem csak a magyarországi vállalkozásokat, hanem az összes piacgazdaságot érinti. Nyilvánvaló tény, hogy ha egy tökéletes piaci körülmények között működő cég meg akarja tartani a hitelezőit és ezért hitelt biztosít számukra, ez az értékesítési hitel összegével meg fogja növelni a szóban forgó cég költségét. A vevőkövetelések, a gazdasági érték és jövőidejűség három fontos elem, amely a pénzügyi követelések hatékony kezelését hangsúlyozza. A kereskedelmi hitel hatékony menedzsmenstje nélkül a dolgok gyorsan rosszra fordulhatnak az adott cég számára. Időben meg kell vizsgálni azokat a tényezőket, amelyek a hitelezők tevékenységében fontos szerepet játszanak és a hitelt menedzselő személynek meg kell tennie azokat a szükséges lépéseket, amelyek a likviditási kockázatokat hivatottak csökkenteni. A tanulmány fő célja, hogy felhívja a figyelmet a hitelmenedzsmenst és hitelezési gyakorlat legfontosabb elemeire, amelyek az értékelésre, az ellenőrzésre, a hitellel kapcsolatos döntésekre és az elemzésre vonatkoznak.

Kulcsszavak: hitelpolitika, kiterjesztés, hitelfeltételek, nettó jelenérték, fedezeti pont, éves implicit költség, vevőtartozások kontrolja és monitorozása.

References

- Bélyácz Iván. "Tőkeberuházási és Finanszírozási Döntések," Pécs, 1995, Janus Pannonius Tudományegyetem.
- Beranek, W. "The Optimal Cash Discount," Mimeo, August 1981, university of Georgia.
- Beranek, W., and W.Taylor. "Credit Scoring Models and the Cut-Off Point- A Simplification," *Decision Science* (July 1976): 394-404.
- Bukics, R.L., and W.T. Loven. *The Handbook of Credit and Accounts Receivable Management* (Chicago, IL: Probus, 1987)
- Emery, G.W. "Positive Theories of Trade Credit," *Advances in Working Capital management* Vol. 1: 115-130.
- E. Altman, "Corporate Financial Distress": A Corporate Guide to Predicting, Avoiding, and Dealing with Bankruptcy, New York: John Wiley & Sons, 1983.
- Fehér M., Somogyváryné Czink I., és Szabóné Guttyán M. "Mérlegtan és mérlegelemzés" Pécs, 1996, Janus Pannonius Tudományegyetem.
- Gentry, J. A., and J. De La Garza. "Monitoring Accounts Receivable: Revised," *Financial Management* (Winter 1985):28-38.
- J.F.Weston and T.E. Copeland. "An Adaptation of Managerial Finance," Eighth Edition in 1995, ©1986 CBS College Publishing, New York.
- Komlósi Sándor. "Bevezetés egyensúlyi és optimalizáló modellek vizsgálatának matematikai módszereibe" Pécs, 1996, Janus Pannonius Tudományegyetem.
- Leweller, W.G., and R.W. Johnson, "Better way to monitor Accounts Receivable," *Harvard Business Review* (May-June 1972): 101-109
- Mehta, D. "The Formulation of Credit Policy Models," *Management Science* (October 1968): B30-B50.
- Melles Hagos Tewolde, A vállalat pénzügyeinek előrejelzése In: Koncz, I.-Szova, I.(szerk.): A 17 éves PEME XX. (E/1) PhD – On-line Konferenciájának előadásai
Budapest, Magyarország: Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület (2020) pp. 82-102., 16 p.
- Melles Hagos Tewolde, A kereskedelmi hitel néhány problémája, *Vezetéstudomány* 32: 3 pp. 27-40., 14 p. (2001)
- Melles Hagos Tewolde (2011): A pénzügyi értékelési módszerek alkalmazása a befektetési döntésekben In: Juhász, Krisztina; Balázs, József (szerk.) *Határok nélküli tudomány: kihívások és lehetőségek a tudományterületek határain: innováció és turizmus: ízelítő a Harsányi János Főiskolán folyó kutatói munkákból tanulmánykötet: Magyar Tudomány Napi konferencia, 2010 Budapest, Magyarország: Harsányi János Főiskola* (2011) pp. 10-20. , 11 p.
- Papp László, "A kettős-könyvvitel elmélete," Pécs, 1999, Janus Pannonius Tudományegyetem
- R.H. Cole, "Consumer and Commercial Credit Management," eighth editon. Homewood, III: Richard D. Irwin 1987.
- Smith, J.K. "Trade Credit and Information Asymmetry," *Journal of Finance* (September 1987): 863-872.

Válságok a művészet és a vallás történetében

ONLINE VS. OFFLINE - MÚZEUMI STRATÉGIÁK A COVID-19 JÁRVÁNY IDŐSZAKÁBAN

A Magyar Nemzeti Galéria és a közönség viszonyának változása a pandémia
következtében

Sepsey Zsófia

művészettörténész

Szépművészeti Múzeum-Magyar Nemzeti Galéria

zsofia.sepsey@szepmuveszeti.hu

Absztrakt:

Tanulmányomban a COVID-19 járvány hatásait vizsgálom a múzeumok és a közönségük viszonyát tekintve. Az egyes időszakok, a bezárási és a nyitási periódusok elemzésével, a Szépművészeti Múzeum-Magyar Nemzeti Galéria példáján keresztül mutatom be azt a szemléletváltozást, ahogyan a kezdetben javarészt szórakoztató múzeumok egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a közönséggel való valódi interakciókra. Munkámban végül kitérek arra is, hogy a pandémia következtében létrejött új megoldások hogyan tudnak beépülni a múzeumok mindennapi gyakorlatába, létrehozva ezáltal az úgynevezett hibrid múzeumot, amely online és offline formában is interakcióba lép közönségével.

Kulcsszavak: COVID-19, hibrid múzeum, közönség, online, offline

2020 tavaszán alapvetően változott meg mind a bennünket körülvevő világ, mind pedig a mindennapi életünk. A koronavírus világban és hazánkban történő megjelenése, az intézmények bezárása és a korlátozások, lezárások következtében a múzeumoknak is új kihívásokkal kellett szembenézniük. Tanulmányommal az elmúlt két év múzeumi gyakorlatát a Magyar Nemzeti Galéria példáján keresztül mutatom be, kitérve mind a hazai, mind a nemzetközi trendekre. A pandémia gazdasági és egyéb társadalmi hatásaival nem foglalkozom, ahogyan a múzeumok megváltozott pénzügyi helyzete sem képezi tárgyát a jelen munkának.

A Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria¹ a magyarországi képzőművészetet dokumentáló és bemutató legnagyobb közgyűjtemény. Gyűjtőköre kiterjed az államalapítástól kezdődően egészen a kortárs művészetig. 2018-tól kezdődően állandó kiállításainak anyaga kiegészült a Szépművészeti Múzeum modern képtárának műveivel, így a hazai művészek mellett a legjelentősebb 19. és 20. századi nemzetközi művészek alkotásait is megtekinthetik a látogatók. Kiállítóterei az állandó, azaz folyamatosan látható művek mellett nagyszabású, esetenként 150-200 ezer látogatót is vonzó nemzetközi és hazai művészeket bemutató tárlatoknak adnak

¹ www.mng.hu

otthont. A koronavírus megjelenése előtt a látogatók összetételét, azaz a magyar és a külföldi jegyvásárlók arányát tekintve az állandó kiállítások esetében a 40-60%-ot állapíthattuk meg.

1. A szórakoztató múzeum - az első bezárás időszaka²

A Magyar Nemzeti Galéria (MNG) a veszélyhelyzet kihirdetését követően 2020. március 14-én zárt be, és az intézmény a munkatársak számára is kötelezővé tette az otthoni munkavégzést. Az iskolák, óvodák bezárása tovább nehezítette a dolgozók helyzetét, hiszen sokuknak otthoni körülmények között kellett megteremteni mind a munkavégzés, mind a gyerekek tanulásának, szórakoztatásának és ellátásának megfelelő körülményeit.

Ez a szituáció egészen új kihívások elé állította a múzeumi szférát, hiszen a múzeumok szerepe alapvetően kérdőjeleződött meg: vajon kiállítások és látogatók nélkül, csupán a múzeumi dolgozók meglétekor beszélhetünk-e egyáltalán múzeumról? A válaszok, megoldások keresésének folyamatát tovább nehezítette az élő kommunikáció hiánya, amely a közös gondolkodást tette volna lehetővé. Az MNG esetében egy hét alatt sikerült a váltás arra az online platformra³, amelyen ezt követően kezdődhetett el a munka, a stratégiaalkotás és a különböző lehetőségek feltérképezése.

A legfontosabb kérdés az volt, hogy miként lehet a látogatókat aktivizálni, miközben a hagyományos épületek, terek, kiállítások zárva tartanak. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy egy, mindenki számára teljesen új helyzettel kellett szembenézni, nem voltak sem előzmények, sem megoldási sémák. Nem beszélhetünk arról sem, hogy egyes régiók, vagy országok már korábban hasonló helyzetbe kerültek volna, sem pedig arról, hogy a tőlünk nyugatabbra fekvő területeken már jól működő sémákat lehetett volna átvenni. Mindazonáltal ez a fajta teljes bezártság a nehézségek mellett új horizontot is nyitott: a lakosság egészének falak közé szorítása felértékelte, vagy legalábbis lehetőséget adott a múzeumok szerepének az átértékelésére is.

Ennek az időszaknak a nemzetközi múzeumi közegben való bemutatását teszi meg az Unesco 2020-ban *Museums around the world in the face of COVID-19* címmel kiadott tanulmánya, amely minden kontinens közel 50 országának, köztük Magyarország mintáit is felhasználva általános képet alkot a múzeumok stratégiáiról. A tanulmány csoportokba osztja a múzeumok ebben az időszakban adott „válaszait”. Ez az öt megoldási stratégia nagyban összevág az MNG gyakorlatával, amely jól mutatja, hogy mennyire univerzális válaszok születtek ebben a helyzetben.

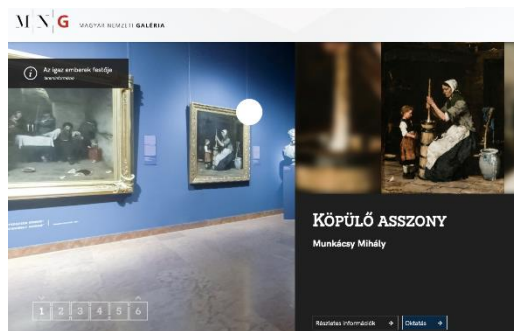
² 2020. március 14. - 2020. június 19.

³ Az MNG a Zoom platformját választotta, ebben az időszakban még csak ingyenes verziót használva. A nyár végén kerültek megvásárlásra azok a licencek, amelyek a Pro verzió elérését lehetővé tették.

1.1 Meglévő digitális anyagok középpontba helyezése

Elsőként a korábbi digitális, honlapról letölthető anyagok kerültek előtérbe. Az MNG a 2020-at megelőző években a *Digitális Múzeumi Program* keretében több, 360 fokban bejárható, úgynevezett virtuális kiállítást is létrehozott, így értelemszerűen ezek kerültek fókuszba, amelyek közül az egyik éppen a zárvatartás első napjaira készült el. A

Kép 1 Változatok a realizmusra- a virtuális kiállítás egyik főműve

Forrás: www.mng.hu

Változatok a realizmusra- Munkácsytól Mednyánszkyig⁴ című virtuális tárlat az egyik

legnépszerűbb állandó kiállítási egységet mutatja be, és a képzőművészeti alkotások megtekintésének lehetősége mellett múzeumpedagógiai funkcióval is kiegészült, azaz az online oktatásban is be tudta tölteni a szerepét.

1.2 A közösségi média hangsúlyossá válása

A múzeumok honlapján elérhető digitális tartalmak mellett az emberek elérésének másik lehetősége a közösségi média platformjainak aktivizálása volt. Az MNG elsősorban a Facebook és az Instagram oldalát próbálta meg minél több olyan tartalommal megtölteni, amelyek a felhasználók számára kikapcsolódást jelentettek.

1.3 Új programok kidolgozása

Ahogy azt a tanulmány is megállapítja, nagyon kevés számú olyan múzeum volt, amely kifejezetten a lezárásra, az adott helyzetre fejlesztett volna új programokat, alkalmazásokat. Ezek közül a legnépszerűbbnek a *#GettyMuseum Challenge* (Getty Museum, Los Angeles) és a *Between Art and Quarantine* (Rijksmuseum, Amsterdam) bizonyultak, amelyek arra szólították fel az otthonra kényszerülteket, hogy egy-egy ismert festményt vagy szobrot utánozzanak le, alkossanak újra.⁵

⁴ <https://virtualiskiallitas.mng.hu>

⁵ <https://www.getty.edu/news/getty-artworks-recreated-with-household-items-by-creative-geniuses-the-world-over/>

Kép 2 Az egyik legjobban sikerült alkotás a Getty Museum felhívására.

The Astronomer, 1668, Johannes Vermeer. Oil on canvas, 19.6 in. x 17.7 in. Musée du Louvre, Paris. Image: [Wikimedia Commons](#). Recreation on Twitter and via Facebook DM by Ann Zumhagen-Krause and her husband with tray table, blanket, and globe

Forrás: <https://www.getty.edu/news/getty-artworks-recreated-with-household-items-by-creative-geniuses-the-world-over/>

Az MNG Kreatív karantén néven indította útjára saját kezdeményezését, amely az otthoni művészeti alkotás fontosságát emelte ki: “Sokat ültél a gép előtt? Tele van a fejed a virtuális suli Excel-tábláival, történelmi évszámokkal, matematikai egyenletekkel? Home office-ban dolgozol, állandó megbeszélésben kollégáiddal a kamerán keresztül? Állj fel, engedd el magad, hagyd szárnyalni a fantáziádat, légy spontán, légy kreatív, mindenféle ráció nélkül. Nem kell mást tenned, csak nézz szét a háztartásban, szobádban, udvarban és a mindent elnyelő tárolókban. Szedj össze tárgyakat, melyeket már kidobnál vagy évek óta melletted porosodnak és hozd létre saját műalkotásodat ragasztóval, festéssel, varrással, bármilyen eszközzel, ami eszedbe jut.”- olvashattuk a múzeum felhívását.⁶

Összességében megállapíthatjuk, hogy a múzeumok ebben az első időszakban egyfajta szórakoztató szerep betöltésére vállalkoztak : online tartalmakkal, letölthető kiadványokkal, feladatokkal árasztották el távolról is elérhető felületeiket, különböző kihívásokat indítottak el, és igyekeztek kiközösíteni az embereket a mindennapok egyhangúságából. Az MNG is hasonló gyakorlatot követett: nem a korábbi múzeumlátogatók, vagy a múzeum iránt érdeklődők számára kínált programokat, hanem egy sokkal szélesebb réteg számára próbált kikapcsolódást nyújtani. Ezzel párhuzamosan, az online kommunikáció kizárólagossá válásával értékelődött fel a honlap és más közösségi média felületek szerepe is, hiszen a szórakoztatás egyetlen lehetősége ezeken keresztül vált lehetségessé.

2. Minden a régi- az újraindítás

Az MNG esetében mintegy három hónapos zárvatartást követően került sor az újraindításra: csökkentett nyitvatartási napokkal, a külföldi turisták és a

⁶ <https://mng.hu/kreativkaranten/>

gyerekcsoportok teljes hiánya mellett. A korábbi zárvatartást mintegy átmeneti időszakként értékelve, a hangsúly visszahelyeződött a helyszíni programokra: az MNG a nyitvatartási napokon változó témájú, gyerekeknek és felnőtteknek szóló, élő tárlatvezetésekkel várta a látogatókat. A múzeum legnépszerűbb és leglátogatottabb nyári programsorozata, a Borszerda négy alkalommal is megrendezésre került szeptemberben. Az intézmény működésében a korábbi online megoldások teljesen háttérbe szorultak, a hangsúly a fizikai látogatásra, a hagyományos, helyszíni programokra helyeződött át.

Ezzel párhuzamosan hazánkban két fontos irány is megjelent: a Szépművészeti Múzeum múzeumpedagógusai a nyár folyamán kezdtek bele új programtípusuk fejlesztésébe, amely a leginnovatívabbnak és a leginkább időtállóknak bizonyult a későbbiek tekintetében. Az úgynevezett *online tárlatvezetés* ebben a kezdeti időszakban egy-egy képes bemutatót jelentett, amelyet a közönség Zoom platformon keresztül, egy-egy múzeumpedagógus értő tolmácsolásában hallgathatott meg, illetve különböző játékok segítségével aktívan be is kapcsolódhatott.

A másik fontos lépés a Petőfi Irodalmi Múzeumhoz köthető, akik több múzeum bevonásával hoztak létre egy olyan virtuális kiállítást, amely lehetőséget teremtett mind a szakmabeliek közös, egymástól távol lévő munkájára, mindamelllett, hogy az oktatás szereplői számára könnyen értelmezhető, úgynevezett virtuális teret hozott létre.⁷

3. Újra zárunk - a második zárás időszaka⁸

Az ismételt zárás már felkészültebben érte a múzeumi világot, jóllehet az MNG-ben éppen egy új, mindössze egy hetet nyitva tartó időszak kiállítását kellett az intézkedések következtében bezárni. Ez azonban egyfajta ösztönzésként is hatott az intézményre, hiszen így a világhírű művész, Sean Scully műveiből nyílt tárlat közönséggel való megismertetése kiemelt feladattá válhatott.

A lezárások e hosszú szakaszaka immár teljesen új szerepbe helyezte a múzeumokat: a korábban leírt szórakoztató szerepet felváltotta a múzeum, a kiállítások, a látogatás, azaz összefoglalóan a múzeumi élmény virtuális térbe való helyezése. Az MNG-ben olyan, az online világ adta lehetőségek kidolgozása és bevezetése kezdődött el, amelyek a teljes elszigetelődés időszakában lehetőséget adtak a közönséggel való interakcióra. Ennek az időszaknak a legnagyobb kihívását pontosan az jelentette, hogy hogyan lehet a kapcsolatot fenntartani a múzeumi

⁷ <https://pim.hu/hu/kapocs-osszkozyujtemenyi-lego>

⁸ 2020. november 9. - 2021. május 12.

látogatókkal, ráadásul olyan kapcsolatot, amelyben az egyik fél már nem csupán passzív befogadója a múzeum által előállított tartalmaknak.

Természetesen feltehetjük a kérdést, hogy miért is van szükség az interakcióra, illetve, hogy hagyományos keretek között, egy-egy múzeumi kiállítás alkalmával mennyiben válik a látogató a passzív befogadóból a kiállított tárgyakkal párbeszédbe lépő, cselekvő lényé. Talán kijelenthetjük, egy igazán jó kiállítás ismérve is lehet az, hogy mennyiben képes megmozgatni a nézőket, hogy mennyiben tud kérdéseket feltenni és azokra válaszokat adni. Mindezt olyan közönség számára, amelynek életkora, érdeklődési köre és műveltségi szintje teljesen eltérő. Erre született meg megoldásként az információk többrétegű elrendezése, amelynek pontosan az a célja, hogy ezeket az eltéréseket figyelembe véve tudja minél több néző számára megteremteni az interakció lehetőségét. Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül az egyes műtárgyak (festmények, szobrok és egyéb, nem képzőművészeti alkotások) önálló erejét és hatását, amellyel éppúgy képesek a látogatók megszólítására.

Hagyományos keretek között a múzeumok sokféleképpen igyekeznek a látogatókat bevonni a kiállításokba. Ezek közül a legelterjedtebbek a különböző tárlatvezetések, múzeumpedagógiai foglalkozások, előadások, beszélgetések, valamint zene programok. Az MNG ebben a második szakaszban éppen ezeket próbálta meg a virtuális térbe helyezni, lehetőséget adva az érdeklődőknek, hogy a zárt terek ellenére múzeumi látogatókká váljanak.

A Szépművészeti Múzeum mintájára az MNG is elindította az online tárlatvezetéseket, egyfelől a gyűjteményhez, másfelől az épülethez kapcsolódóan. Az online forma legjobban ez utóbbi kapcsán, a virtuális épületséta vezetésen tudott megjelenni: számtalan rekonstrukciós videó, metszet és fotó tudta kiegészíteni a hallottakat. A diaképes bemutatási mód mellett, felhasználva az MNG meglévő virtuális kiállításait, valódi, úgynevezett „barangolás” tárlatvezetések megtartására is lehetőség nyílt. A későbbiekben a megvalósításnak ez a formája lett a legnépszerűbb, és a diaképes bemutatást immáron csak az előadások alkalmával használva, az online előadások kizárólag 3D térben valósultak meg. A már említett Sean Scully virtuális kiállítás lett ennek az új műfajnak az úttörője: kurátora több alkalommal is nagy sikerű tárlatvezetést tartott az ilyen módon látogathatóvá vált kiállításban. Ennek köszönhetően, amikor a több hónapos zárvatartást követően ismételten megnyílt a tárlat, sokan már ismerősen érkezhettek meg a művek közé.

A kezdeti érdektelenséget követően egyre nagyobb számú közönséget sikerült elérni az online programokkal: alkalmanként 50-60 fő vett részt a zömében esti órákban és hétfőként is megtartott tárlatvezetéseken és előadásokon.

4. A hibrid múzeum születése- az újrainvitás időszaka⁹

A hosszú zárást követően rendkívül óvatos nyitási folyamat következett: az élőben megtartott programok csak július folyamán indultak újra, nagyfokú óvintézkedések mellett. Az MNG egyedülként az európai múzeumi világban egy új, nemzetközi együttműködés keretében megvalósuló időszak kiállítását nyitotta meg kapuit. A tárlathoz kapcsolódó valamennyi program az online térben kezdődött el, és csak fokozatosan indultak el a helyszínen megvalósuló programok. Létrejött az úgynevezett hibrid múzeum, amelynek célkitűzése éppen az volt, hogy az online platform előnyeiket kihasználva, mintegy kiegészítse a helyszíni kiállítás látogatásélményét.

Magyarországon a növekvő esetszám és a környező országok korlátozó intézkedései ellenére a későbbiekben nem történt újabb, az egész országra vonatkozó lezárás. Az MNG esetében elsősorban a csekély látogatószám, a turista- és iskolai csoportok elmaradása jelezte az újabb hullámot. A stratégián nem változtatva, az online és a helyszíni programok együttesen jelentek meg az intézmény kínálatában.

Ezt a fajta hibrid működést a nagyszabású, Szinyei Merse Pál életművét bemutató kiállításon tudta a legjobban kihasználni az intézmény. A tömegeket vonzó tárlat helyszíni tárlatvezetései teltházzal működtek, az előre foglalható időpontok is nagyon hamar beteltek, mindemellett a kiállításához kapcsolódó online előadások és tárlatvezetések rekordszámú, 150-200 látogatót vonzottak. A már korábban bevezetett jegyárkedvezmény alapján láthatóvá vált, hogy az online programok résztvevői nem „elégzenek” meg a virtuális élménnyel, sőt, egy-egy online alkalmat követően kifejezetten nagy arányban keresik fel az intézményt személyesen is.

5. A hibrid múzeum jövője

A járvány és a bezárások időszaka világossá tette, hogy a múzeumok milyen fontos szerepet játszanak a társadalomban: képesek párbeszédet generálni és a közönséget megszólítani. Működésük túlmutat a tárgyak gyűjtésén, feldolgozásán és bemutatásán: épületeik, munkatársaik a helyi közösségek működésében is fontos szerepet játszanak. Tanulmányomban a járvány két, markánsan elkülönülő időszakát is a múzeum és a közönség interakcióinak tükrében mutattam be: miként lehetett a látogatókat aktivizálni, miközben a hagyományos épületek, terek, kiállítások zárva tartottak. Világosan látszódik, hogy míg az első időszakra a szórakoztató múzeum jelzőt használhatjuk, a 2021 novemberétől tartó, második fázis már egészen máshogy állt a potenciális látogatóihoz: megszólította őket és igyekezett személyes diskurzust kialakítani.

Napjainkban, a járványhelyzet megszűnte után is azt láthatjuk, hogy az újonnan megjelent, online programokat szereti a közönség, igény van létrehozásukra.

⁹ Az MNG 2021. május 13-án nyitotta meg kapuit.

Természetesen a helyszínen megtartott események népszerűsége nem vetekedhet velük és nem is szabad, hogy összemérjük elérésüket. Ugyanakkor az online programok megléte hozzájárult a múzeumok demokratizálásához, azaz az MNG kiállításait - értő tárlatvezetéssel - már nem csupán a fővárosban élő, vagy kifejezetten ezért ideutazó látogatóknak van lehetőségük megtekinteni, hanem földrajzi és anyagi korlátoktól¹⁰ függetlenül, minden érdeklődőnek.

A jövőben a múzeumok számára a kihívást az jelenti, hogy milyen formában tudják majd a hibrid múzeumot működtetni: melyek lesznek azok a programok, amelyeket a helyszínen, és amelyeket majd a virtuális térben szükséges megvalósítani. Mindemellett fontosnak tartanám, hogy a lezárás első időszakában nem mindennapi ötletekkel és kreativitással megjelenő intézmények ne hagyjanak fel a szórakoztatással, hiszen, ahogyan azt a példák is mutatták, rendkívüli népszerűsége tettek szert ezáltal a képzőművészeti alkotások, a gyűjtőoldalok és a múzeumi műtárgyböngészők.

ZSÓFIA SEPSEY

ON-LINE VS. OFFLINE – MUSEUM STRATEGIES DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract:

In this study the impacts of the pandemic COVID-19 are examined regarding the relation of museums and their audiences. Through the analysis of the opening and closing periods in the examples of the Museum of Fine Arts and the Hungarian National Gallery their change of approach are demonstrated as museums that originally had the pure objective of entertaining placed an increasing emphasis on real interaction with the audience. Finally we review how the new solutions that emerged at the time of the pandemic could be integrated into the everyday practice of museums, thus leading to the formation of the so-called hybrid museums, which would interact with the audience both online and offline.

Keywords: COVID-19, hybrid museum, audience, online, offline

Felhasznált források

www.getty.edu.com

Museums around the world in the face of COVID-19, Unesco Publication, 2020.

www.mng.hu

www.pim.hu

¹⁰ Az online tárlatvezetések és előadások ára jóval kedvezőbb, mint a helyszíni programoké.

NEOGÓTIKUS TEMPLOMOK A BÁCSKÁBAN, MINT A DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK LÁTVÁNYOS JELEI, EMLÉKEI

Lakatos Adél

levéltáros-muzeológus, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
archivum@asztrik.hu

Absztrakt:

A 19. század derekán a Kalocsa-Bácsi főegyházmegye római katolikus híveinek száma a bácskai részeken jelentősen megnövekedett. Haynald Lajos (1867-1891), majd Császka György (1891-1904) kalocsa-bácsi érsekek a nehézkessé váló lelkipásztori ellátást több új plébánia és lelkészség alapításával kívánták javítani. A folyamat a szűkössé vált templomok bővítésével és újak építésével járt együtt. Ezek a szakrális épületek az egyház számára tökéletes stílus, a gótika romantika és historizmus határán megjelent változatában, a neogótika jegyében fogantak. A korszak impozáns „tanúi” többek között a szabadkai Szent György, Szent Rókus, valamint a kelebiai Szent Anna templom neogótikus épülete. Mindhárom a historizmus gazdag bácskai épített örökségének szervező részét képezi. Építésük jól illeszkedett az érsekség területén a 19. század derekán megindult egyházszerkezeti változásokhoz.

Szabadkán 1893-1897 között emelték ebben a stílusban a Szent Rókus és a Szent György templomokat. Előbbi tervezője Hofhauser Antal, utóbbié Hoepfner Guidó és Keresztes István volt. Szintén a neogótika ihlette Rédl Béla báró kelebiai kastélya mellett, 1893-1905 között épült Szent Anna templom megálmodóját, Wágner Károlyt is.

Kulcsszavak: *Bácska, Szabadka, neogótika, templom, szakrális építészet*

Bevezető

A 19. század derekán a kalocsai érsekség területének déli, ún. bácskai részén jelentős egyházszerkezeti átalakításokra került sor. A változások oka az egyházmegye híveinek jelentős növekedése volt, akiknek lelkipásztori ellátását az adott szervezeti keretek között már nem lehetett hatékonyan megoldani. A helyzetet több új plébánia és lelkészség alapításával kívánták orvosolni. A folyamat a szűkössé vált templomok bővítésével és újak építésével járt együtt. Ezeknek a szakrális épületeknek a többsége az egyház számára tökéletes stílus, a gótika romantika és historizmus határán megjelent változatában, a neogótika jegyében fogantak.

Jelen tanulmányunkban az érsekség 19. század derekától kezdődő, olyan templomépítéseit tekintjük át, melyek érintették a bácskai telepese falvakat, a határőrvidék 1873-as felszámolása után polgárosuló Sajkásvidéket, valamint Szabadkát és az azt körülvevő, kiterjedt tanyavilágot.

A lelkipásztori ellátási nehézségei a kalocsai érsekség bácskai részein

A kalocsai érsekség Bácskának is nevezett déli része közigazgatásilag Bács-Bodrog vármegyéhez tartozott, melyet Magyarország etnikailag legtarkább területeként tartottak számon. A nemzetiségi sokszínűségnek történelmi okai voltak. A török uralom alatt álló egyházmegye 17. század végére elnéptelenedő területeire különféle délszláv (szerb, bunyevác és sokác) népek áramlottak be. Majd 1711 után a szervezett telepítésekkel német ajkú telepések érkeztek. A magyarok a 18. század második felétől kezdve a történelmi Magyarország különféle tájairól vándoroltak be a Bácskába. Kis számban szlovák ajkúakat is idevonzott a földbőség híre.

A 19. század derekára a kalocsai érsekség bácskai területeinek lakossága jelentősen megnövekedett. *„A nagy telepítések befejeztével, 1787-ben 184 ezer lakosa volt a Bácskának. Nem egészen száz év múlva, vagyis 1880-ban már 638 ezer, ma pedig meghaladja a 700 ezret. E néptömegben Magyarországnak majd minden nemzetisége, nyelve és vallása képviselve van.”* -olvashatjuk *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben* című munka Bácskát bemutató kötetében. (Badics 1891: 583) A terület népesebb települései közé tartozott a törvényhatósági jogokkal rendelkező, régi szabad királyi városi múlttal bíró Szabadka (Subotica, Szerbia), Újvidék (Novi Sad, Szerbia), ill. a vármegye székhelye, Zombor (Sombor, Szerbia), valamint a rendezett tanácsú Magyarkanizsa (Kanjiža, Szerbia) ill. Zenta (Senta, Szerbia).

A sokféle nemzetiség jelenlétével függött össze a terület felekezeti sokszínűsége. A magyar és német ajkú lakosság, valamint a sokácok és bunyevácok zömében a latin rítusú római katolikus egyházhoz tartoztak. Mellettük nagy számban éltek még a területen görög-keleti rítust követő ortodox szerbek is. Kisebb számban görög-keleti rítusú katolikus ruszinok és evangélikus szlovákok is megtelepedtek itt. Az izraelita felekezet hívei is jelen voltak korszakunkban a Bácskában. (Badics 1891: 583)

A római katolikus hívek számának jelentős növekedése a 19. század derekára az etnikailag és vallásilag igen vegyes egyházmegyében több „szervezeti feszültséget” eredményezett. A plébániahálózat fejlődése nem tartott lépést a hívek számának növekedésével. Ennek következtében a lelkipásztori ellátás sok helyen akadozott. 1867-1918 között huszonöt plébániát szerveztek az érsekség területén. Ebből harmadát még Haynald Lajos (1816-1891) érsek állította fel, a többségének alapítása azonban már Császka György (1826-1904) érsekségének idejére esett. Ebből nyolc plébániát létesítettek az érsekség területén lévő nagyvárosokban és vonzaskörzetükben (pl. Szabadka, Zenta és Zombor). (Lakatos Andor 1999. Sisa 2013: 378-379)

A Haynald Lajos által szorgalmazott kápláni helyek bővítése és több hitoktatást végző pap munkába állítása a hívek lelkipásztori ellátatlanságának megoldására csak ideiglenes megoldást jelentett. A Császka érseksége idején születő plébániák, élükön az immár helyben lakó, közösségéért fáradozó papokkal tudták csak igazán orvosolni a nehézségeket. Kedvező hatással volt a hitéletre a meglévő, de már szűkösnek bizonyuló templomok bővítése, illetve újak emelése. (Lakatos Andor 1999. Sisa 2013: 378-379)

A 19. század derekán szervezett plébániák, illetve lelkészségek, valamint az épülő bácskai templomok egyben a magyar közösségek megerősítését is szolgálták. Az állam magyarosító törekvéseit a hazai főpapság is magáévá tette. A politikai elit részeként ők is úgy gondolták, hogy a délvidéki demográfiai viszonyokat a magyarosító politikával meg lehet fordítani. Hamis illúziókon alapuló nézeteik azonban nem vették figyelembe a mindennapok szociológiai valóságát. Eszerint ugyanis mindenki többes, változó értékű identitással rendelkezik. Arra pedig, hogy melyik identitásréteg bizonyult éppen erősebbnek és kerekedett felül, meghatározó hatással volt az egyén mikro- és makrokörnyezete.

A kalocsai érsekség 19. század derekán épülő templomait neogótikus stílusban emelték. A klérus által kedvelt neogótika a követendőnek tartott, vallással átítatott középkort jelenítette meg a szemükben. Ennek a vallásos középkori világnak az újratereztésében a papság az egyház megújulásának lehetőségét fedezte fel. Az egyház újjászületésének elkötelezett hívei voltak, mivel véleményük szerint csak így tölthette be megfelelő szerepét a társadalomban. A gótikára jellemző stílusegységet, mely az épület külső és belső berendezésének összhangját jelentette, szintén követendő példának tekintették.

Telepes falvak a Bácskában

A 19. század derekától a kormányzat tudatos magyarosító törekvéseivel a Bácskában élő nemzetiségek asszimilálódását kívánta elősegíteni. Az állam felparcellázta a bácskai kincstári birtokok egy részét. A lakosság toborzása nemzetpolitikai szempontok figyelembevételével történt. Az állami telepítések egyben megpróbálták orvosolni az Alföld növekvő népességének szociális gondjait is. Ilyenek voltak, pl. a birtokok aprózódása, az elszegényedés, a munkanélküliség problémája. A központi telepítésekkel pl., több mint 3000 fő bukovinai csángó-székely érkezett a Bácskába. Így jött létre a sajkásvidéki Tizsakálmánfalva, az Apatin melletti Szilágyi és a Zombor közelében fekvő Bácsgyulafalva. A telepes községekben a szükséges egyházi épületek (templom, plébánia, felekezeti iskola) felépítését az állam az egyháztól várta. Ehhez kisebb állami támogatások is érkeztek, de döntő mértékben az egyház mozgósította hozzá a forrásait. *"Magam sem táplállok ugyan hőbb óhaját, mint hogy a templom nélkül szűkölködő nagyobb hitközségek mielőbb saját rendes templomukban gyakorolhassák sz. [ti. szent] vallásukat"* - írta Császká György érsek az illetékes kerületi esperesnek, Eigl József futaki plébánosnak.¹

Bácsgyulafalva telepes község 1894-ben vált közigazgatásilag önállóvá. Magyarok Nagyasszonya temploma 1896-1898 között épült fel. A bácsgyulafalvi templom az egyetlen olyan, Császká-korszakban épült templom, melyet neoromán stílusban emeltek. Stílusának kiválasztásában valószínűleg szerepet játszott Kikindai Aladár érsekuradalmi mérnök is, akit még 1894-ben küldött ki Bácsgyulafalvára az érsek az építkezés tervezett helyszínének felmérésére. Kikindai román vagy

¹ KFL.I.1.b. Tizsakálmánfalva. 2483. sz. 1892. augusztus 26. Császká György levélpiszkozata Eigl József esperesnek, futaki plébánosnak.

reneszánsz stílusú épület emelését javasolta főpásztorának. Ez utóbbi stílusválasztás nyilván a mérnök egyéni ízlését is tükrözte, mert a historizmus időszakában az egyházi épületek elfogadott stílusa főleg a neogót és a neoromán volt, ahogy azt fentebb már említettük. A neoreneszánsz stílus a városi építészetben volt kedvelt. Kikindai egyébként úgy vélte, hogy a zsablyai és a bácsgyulafalvi templomot egy tervrajz alapján kellene felépíteni, mert tervezett nagyságuk egyforma lett volna. Az érsek a tervek elkészítésével végül a Szepességből magával hozott Huszy György építészre bízta meg. Huszy már a szepesi egyházmegyében is Császkánál alkalmazásban állt, amikor is Császka töltötte be ott a püspöki tiszteletet. A templom díszítőfestését Felice Daberto készítette, aki szintén már a szepesi egyházmegyében Császka „udvari festészeként” tevékenykedett.²

Szintén 1894-ben lett közigazgatásilag önálló nagyközség Tizsakálmánfalva. Az itt élő hívek 1892-ben kérték Császkát, hogy templomot emeljen számukra. Addig a szentmisék helyszíne a település iskolája volt, mely az 1890-es évek elejére már elég szűkössé vált.³ Majorossy János érseki helynök azt javasolta Császkának, hogy a Kikindai Aladár által készített tornyosi templom tervrajzai alapján épüljön fel a tizsakálmánfalvi. Az is felmerült, hogy a Szabadka környékén építendő templom 1904. évi pályázatának *Genitori-Genitoque* jellegű, Szilágyi János által készített tervét használják fel.⁴ A neogótikus Nagyboldogasszony templom építését végül csak 1908-ban kezdték meg. Tervezésével Városhy Gyula érsek Foerk Ernő építészre és Petrovác Gyulát, a kalocsai érsekség műszaki tanácsosát bízta meg.⁵ Foerk és Petrovác egyébként több neogótikus templomépületet is tervezett az egyházmegye területén.

A tizsakálmánfalvi templomépítés elhúzódó ügye mögött a település lassú anyagi megerősödése állt. Erről így írt Császka érsek Eigl József esperesnek: *„És épen azért csak akkor tartom megengedhetőnek előkészülni az anyag beszerzésével az építésre, ha minden kérdés tisztába van hozva. Tizsakálmánfalva ugyan termékeny vidéke miatt a jobb módú hitközségek sorába emelkedhetik, de az új település kezdetleges nehézségei jelenleg még nem sok reményt nyújtanak ahhoz, hogy templomépítésbe a saját erejéből belemenjen. A központi alapok a tavaly befejezett plebania fölépítésével jelentékeny jótéteményt gyakoroltak, lehetetlen, hogy nyomban reá templomot is építsenek akkor, midőn másutt régebbi ily óhajoknak sem felelhetnek meg.”*⁶ Eigl József is úgy gondolta, hogy a templom építését nem szabad elsietni. Véleménye szerint az ilyen telepes falvak lakossága még sokáig mozgásban

² KFL.I.1.b. Bácsgyulafalva. 225. 1894. Kikindai Aladár uradalmi mérnök szakvéleménye. KFL.I.1.b. Bácsgyulafalva. 2522. sz. 1894. július 26. Császka György érsek fogalmazványa Huszy György építésznek. Az érsek megbízta Huszyt a templomterv és költségvetés elkészítésével. KFK. Ms. 562. 1898. szeptember 6. *„Kolecsányinak azonfelül, amit kapott, Daberto részére a gyulafalvi templom festésére 200 Ft”.*

³ KFL.I.1.b. Tizsakálmánfalva. 2483. sz. 1892. augusztus 23. Nespoly János lelkész levele a kalocsai érseki hatóságnak.

⁴ KFL.VIII.3.a. Szabadka. 9. 1904. Szabadka szabad királyi város pusztáin emelendő r. kat. templom pályázati terve. Jelige: *Genitori-Genioque*.

⁵ KFL.I.1.b. Tizsakálmánfalva. 890. sz. 1908. 52. tem.s.

⁶ KFL.I.1.b. Tizsakálmánfalva. 2483. sz. 1892. augusztus 26. Császka György érsek válaszfogalmazványa Eigl József futaki plébánosnak.

lehet és előfordulhat, hogy egy-egy nagyobb anyagi teher hírére inkább tovább költözik.⁷ A tiszakálmánfalvi templom 1909-es elkészültét végül Császka már nem élte meg.

Sajkásvidék pasztorális ellátásának megszervezése

A korábbi határőrvidék, a Sajkás-kerület 1873-as felszámolása után fontos feladatot jelentett a területen szétszórtnak élő, magyar ajkú római katolikus hívek lelkipásztori ellátásának javítása. Majorossy János érseki helynök 1897-es, sajkásvidéki bérmakörútján látta, hogy milyen fontos lenne az itteni magyar ajkú katolikusok összefogása.⁸ Erről jelentést is tett főpásztorának, Császka Györgynek. A szükséges lépések megtételében tovább erősítette az érseket Szabó Pál zsablyai lelkész jelentése is, aki szerint *„... nagy hajlandóságot mutatnak [ti. a Sajkásvidékre betelepülő magyarok] a tiszta szerb községekbe való bevándorlásra, a mi a magyarosítás kárára van s apostasiakat involvál magában”*.⁹ A területen már régebb óta működött a csurogi, titeli és zsablyai plébánia. A szórvány magyarság hatékonyabb lelkipásztori ellátására Császka 1899-ben elrendelte a mozsori (Mošorin, Szerbia) lelkészesség felállítását, valamint Sajkásgyörgyén (Gyurgyevo, Szerbia) és Sajkásszentivánon (Šajkaš, Szerbia) iskolákat emeltetett. 1912-ben került sor a sajkáslaki (Lok, Szerbia) plébánia felállítására.

A zsablyai (Žabalj, Szerbia), neogótikus Havasboldogasszony templom 1900-1901 között, Császka György érseksége idején épült. Itt ugyan korábban is állt templom, de az épület olyan rossz állapotba került a 19. század végére, hogy 1898-ban a helyi hatóság használaton kívül helyezte. A Havasboldogasszony templom Császka érsek bőkezűségének köszönhetően épülhetett fel. Díszítőfestését szintén Császka „udvari” festője, Felice Daberto készítette.¹⁰

A neogótikus, mozsori Jézus Szent Szíve templom 1913-ra épült fel. Oltárképét Gábor Lajos festőművész készítette.¹¹ Ugyanebben az évben emelték a sajkáslaki Szűz Mária Szent Neve templomot, melyet Petrovác Gyula, a kalocsai érsekség műszaki tanácsosa tervezett.¹² Sajkásgyörgyén és Sajkásszentivánon végül nem került sor templomépítésre. A trianoni határok meghúzása után pedig erre már nem is volt lehetőség.

Szabadka és pusztái lelkipásztori ellátásának rendezése

⁷ KFL.I.1.b. Tiszakálmánfalva. 2699. sz. 1892. szeptember 9. Eigl József futaki plébános válasza Császka Györgynek.

⁸ KFL.I.1.b. Mozsor. Általános iratok. 2800. sz. 1897. június 26. Császka György érsek levélpiszkozata Eigl József kerületi esperesnek, futaki plébánosnak.

⁹ KFL.I.1.b. Sajkásgyörgye. 5086. sz. 1900. október 4.

¹⁰ KFL.I.1.b. Zsablya. 4700. sz. 1901. szeptember 18. Kolecsányi Endre jelentése Császka György érseknek, hogy Felice Daberto befejezte a templom festését.

¹¹ KFL.I.1.b. Mozsor. Általános iratok. 2317. sz. 1914. Berecz Kálmán id. adminisztrátor engedélyt kért az oltárkép megszentelésére. *Történeti Sematizmus* 2002. 248. MKLK. A templomot 1945-ben lerombolták a szerbek.

¹² *Történeti Sematizmus* 2002. 272.

Szabadka a 19. század derekára a történeti Bács-Bodrog vármegye legnagyobb és legnépesebb városa lett. A település nagyléptékű és gyors fejlődése tovább fokozta a város és külvárosi részeit, valamint a Szabadkához tartozó nagy kiterjedésű tanyavilágot¹³ jellemző városi-mezővárosi jellegből adódó különbözőségeket. A számos megoldatlan probléma mellett, mint pl. az oktatás helyzete, a csatornahálózat fejletlensége, a hívek lelkipásztori ellátása is komoly akadályokba ütközött. (Lakatos Andor 1999. Lakatos Adél 2018: 28-29) Szabadka és a környező puszták lakossága mindösszesen két templomot látogathatott a városban, a Szent Teréz plébániatemplomot és a ferencesek gondozásában lévő Szent Mihály templomot.

A Helytartótanács már 1823-ban felszólította a kegyúri jogokat gyakorló várost, hogy a Szabadka külvárosi részein az ott élő, nagyszámú katolikus hívő számára gondoskodjon megfelelő templomépület emeléséről. A város azonban az ismétlődő helytartótanácsi utasítások ellenére sem tett eleget kötelezettségének.¹⁴ 1841-ben Klobusiczky Péter érsek Szabadka külvárosi részein felállította a Szent György és Szent Rókus plébániákat.¹⁵ A város misézési célokra ideiglenesen átengedte az itt emelt iskolai épületeit, melyeket imaházakká alakítottak át. A 19. század derekára azonban ezek az épületek meglehetősen rossz állapotba kerültek. Haynald érsek Orczy Béla belügyminiszterhez írt levelében így fogalmazott velük kapcsolatban: *„Ha Afrika belsejében a vadnépek között fakápolnák emeltetnek: ezen senki meg nem ütközik; de hogy Szabadkán, honunk egyik legtekintélyesebb és leggazdagabb városában félszerszerű helyiségek használtassanak templomokul: ezt a város méltósága, és az utolsó időben rohamosan fejlődő külső csinossága és dísze nem engedheti meg”*.¹⁶ A méltó istenháza építésére csak jóval később, több mint ötven év múlva került sor.

A Szent György és Szent Rókus városrészek templomainak építésére 1884-ben hirdetett pályázatot Szabadka. A pályázati kiírás szerint a tervezett 614 m²-es épületeket román ill. gót stílusban kívánták felépíttetni.¹⁷ Egy újabb évtized telt el, mire 1893-ban a szabadkai városi közgyűlés a beérkezett templomtervek közül két neogótikus tervet ki is választott. Némi módosítás után a Szent Rókus templom esetében Hofhauser Antal, a Szent György templomra vonatkozóan pedig Hoepfner

¹³ A szabadkai határt alkotó puszták a következők voltak: Bajmok, Csantavér, Csikéria, Györgye, Kelebia, Ludas, Nagyfény, Sándor, Sebesics, Tavankút, Tompa, Vámtelek, Verusity és Zobnatica. A kiterjedt puszták területe összesen 170.000 holdat, egy kisebb megyényi területet jelentett. BOROVSZKY 1909: 193.

¹⁴ KFL.I.1.b. Szabadka-Szent György. 1045. sz. 1878. szeptember 6. A Főszentszék véleménye a szabadkai szent györgyi és szent rókusi külvárosi templomok ügyéről.

¹⁵ KFL.I.1.b. Szabadka-Szent György. 1045. sz. 1878. szeptember 6. A Főszentszék véleménye a szabadkai szent györgyi és szent rókusi külvárosi templomok ügyéről.

¹⁶ KFL.I.1.b. Szabadka-Szent György. 444. sz. 1888. március 21. Haynald Lajos érsek fogalmazványa báró Orczy Béla id. belügyminiszterhez, Ófelsege Személye körüli miniszteréhez.

¹⁷ KFL.I.1.b. Szabadka-Szent György. 1884. február 26. Pertich Mihály polgármester jelentése.

Guidó - Keresztes István tervét fogadták el. A Szent Rókus templom 1894-1896 között, a Szent György templom pedig 1895-1897 között épült fel.

A szabadkai külvárosi hívek lelkipásztori ellátásának fentebb bemutatott rendezéséhez képest még lassabban sikerült a városhoz tartozó, megyényi területet jelentő pusztákon élő mintegy 32 000 hívő számára megoldást találni. A szállásokon „*mélyen elszomorító és az egész országban sehol sem található kínai állapotokat*” lehetett látni – írta Majorossy püspök, érseki helynök egyik levelében Császká Györgynek. Ezeket a helyeket ugyanis sem iskola, sem templom nem volt.¹⁸

Majorossy 1902-ben a Szent Teréz egykori plébánosának, Mamuzsich Mátyásnak a tervezetét ajánlotta Császká érsek figyelmébe. Mamuzsich hét szállási templom felépítését javasolta. A célra készített is egy templomtervet, mely mindegyik helyszínen alkalmazható lett volna. Végrendelésében nagyobb összeget is hagyott az építési munkálatokra.¹⁹ Nem tudni, mi állt annak háttérében, hogy a tervezett építkezések nem indultak meg. Császká a helyzet rendezésére felajánlotta, hogy a Sebesics pusztán építendő templom költségeit ő fedezi majd. Terveket is készített Károlyi Emil építésszel. Szabadka városa azonban a helyszínt nem találta alkalmasnak. 1904-ben kérték az érseket, hogy inkább Felső-Tompa pusztán épüljön fel az új templom.²⁰ A szállási helyzet rendezését Császká azonban már nem érte meg. Az érsek életében egyedül a kelebiai Rédl-birtok kastélyához csatlakozó, neogótikus templom épült fel. Ennek terveit id. Wagner János építész készítette.²¹ A tavankúti Jézus Szent Szíve templom 1909-ben, a nagyfényi (Žednik, Szerbia) Lourdes-i Szűz Anya templom 1912-ban készült el. Még később, 1925-ben emelték Észak-Bácska Magyarországon maradt területén a kelebiai Krisztus Király és 1927-1929 között a csikériai Szent István király templomot.

Összegzés

A 19. század derekától egymás után készülő bácskai templomok látványos jelei voltak a területen bekövetkezett demográfiai változásoknak. Építésük a kalocsai érsekség válasza volt a kor társadalmi kihívásaira. Döntő többségüket a korszak egyházi épületeit jellemző neogótikus stílusban emelték, melyet a klérus a követendőnek tartott, és a vallásos középporral azonosított. A magyar közösségeket összefogó-megerősítő bácskai templomok építési hulláma az első világháború kitöréséig tartott.

¹⁸ KFL.I.1.b. Szabadka-Szent Teréz. 1900. október 8. 5397. sz. Majorossy János érseki helynök levele Császká György érsekhez.

¹⁹ KFL.I.1.b. Szabadka-Szent Teréz. 6873. sz. 1902. Egy-egy templom építése kb. 14 000 koronába került volna. A templomépítésekre a Szent Teréz templom pénztárából 60 000 koronát engedélyezett az érseki hatóság, Szabadka város a célra 80 000 koronát szavazott meg. Mamuzsich 33 860 koronát hagyott végrendeletben a célra.

²⁰ KFL.I.1.b. Szabadka-Szent Teréz. 4887. sz. 1904. Sebesics pusztá helyett Felső-Tompán jelölték ki az új templom helyét..

²¹ *Historia Domus*. BOROSSAY 1999.

A trianoni határok meghúzása után a kalocsai érsekség bácskai részei, Észak-Bácskát leszámítva, Szerbiához kerültek. A fentebb bemutatott templomok közül többnek igen mostoha sorsa lett, és ez különösen igaz a sajókásvidéki szakrális épületek esetében. A mozsori templomot 1945-ben, a magyar népiertás során rombolták le. A zsablyai magyar közösség eltűnésével az ottani templom használaton kívül került. Napjainkban megrogyott tetőzetével, rendkívül rossz állapotban várja sorsának jobbra fordulását. Kedvezőbb volt a helyzete a Szabadka külvárosában ill. a város környékén épült templomoknak. Itt jelenleg is erős katolikus közösségek élnek és látogatják szakrális épületeiket.

ADÉL LAKATOS

NEO-GOTHIC CHURCHES IN BAČKA AS SPECTACULAR SIGNS OF DEMOGRAPHIC CHANGE

Abstract:

The number of Roman Catholics living in Bácska has largely increased in the Archdiocese of Kalocsa-Bács in the middle of the 19th century. The Archbishops of Kalocsa-Bács, Lajos Haynald (1867-1891) and then György Császka (1891-1904) wanted to establish several new parishes and rectories to improve the ministerial service including the extension of little churches and building new ones. These sacrificial buildings adopted the boundary style of gothics romantics and historicism, which proved to be the perfect choice for the church. Impressive examples of architecture of this period are the neo-Gothic church buildings of St. George, St. Rokus and St. Anne in Subotica. All the three examples are important part of the rich architectural heritage of historicism in Bácska. Their construction was very much influenced by the important changes in the structure of the church that took place in the archdiocese in the middle of the 19th century.

The church of St. Rokus designed by Antal Hofhauser and the church of St. George designed by Guidó Hoepfner and István Keresztes were built in this style in Subotica between 1893 and 1897. Károly Wágner who built the church of St. Anne beside the mansion of count Béla Rédl in Kelebia between 1893 and 1905 was also inspired by neo-Gothicism.

Keywords: Bácska, Subotica, neo-Gothic, church, sacrificial architecture

Felhasznált irodalom

- Badics, Ferenc (1891): A Bácska. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. 7. kötet. Magyarország II. 573-618. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest.
- Borossay, Katalin (1999): A tompai Szent Anna-templom. Kézirat.
- Borovszky, Samu (szerk.) (1909): Bács-Bodrog vármegye monográfiája. Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monográfia Társaság, Budapest.
- A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti sematizmusa 1777-1923. A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3. Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2002.
- Magyar Katolikus lexikon. Szerk.: Diós István, Viczián János. 1-17. kötet. 1993-2014.

- Lakatos, Adél (2018): Szabadka az első világháború utáni impériumváltás idején. In: Bácsország. 2018. 85. évf. 4. sz. 28-39.
- Lakatos, Adél (2019): „*Á la daberto*”. *Adalékok az egykori zombori vármegyeháza érseksportréit festő Daberto Félix (1829 körül-?) életéhez és működéséhez*. In: *Ars Hungarica*. 45. évf. 4. sz. 2019. 463-482.
- Lakatos Andor (1999): Plébániák szervezése a dualizmus kori Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében. In: *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Fazekas, Csaba (ed). Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történelmi Tanszék. 160-171.o. <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/lakatos.htm>
- Sisa József (szerk.) (2013): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Osiris, Budapest.

KFL= Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

I.1.b. Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Plébániák

Bácsgyulafalva

Mozsor

Szabadka-Szent György

Szabadka-Szent Rókus

Szabadka-Szent Teréz

Tompa-Szent Anna

Tiszakálmánfalva

Zsablya

VIII. Gyűjtemények. 3. Tervtár

KFL.VIII.3.a. Szabadka. 9. 1904. Szabadka szabad királyi város pusztáin emelendő r. kat. templom pályázati terve. Jelige: Genitori-Genioque.

KFK= Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár

KFK. Ms. 562.

KFK. Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója. 1-2. kötet. 1896. március 1 - 1903. április 26.

GYÁSZ ÉS VÉSZTERHES IDŐK. PAULER JULISKA NAPLÓJA 1951-BŐL

Kissné Budai Rita PhD

művészettörténész, főiskolai tanár

Tomori Pál Főiskola

kissnebudai.rita@tpfk.hu

Absztrakt:

Pauler Júlia Szidónia a közismert történész, Pauler Gyula leánya, egyben Pauler Ákos filozófus testvére volt. A művészettörténet azonban Egry József festőművész feleségéként tartja őt számon, akinek döntő szerepe volt a festői életmű létrejöttében. Egry József 1951. június 19-én hunyt el, özvegye naplója egy hónappal később, egy július 20-i bejegyzéssel indul. A bejegyzések a gyász feldolgozásán és a családi ügyeken kívül az egyre nyomasztóbbá váló magyarországi politikai helyzetre is reflektálnak. A dokumentumot a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének adattára őrzi, a teljes szöveg még sosem került kiadásra. Ennek a forrásszövegnek a tudományos feldolgozása ráirányítja a figyelmet egy olyan személyre, aki nélkülözhetetlen háttere és támogatója volt férje művészi munkájának. A füzetből megismerjük, hogy a hetvenhét éves asszony hogyan nézett szembe a személyes- és társadalmi válsághelyzettel, és ez erősítheti a jelen emberének megküzdési stratégiáit is.

Kulcsszavak: *napló, emlékezés, gyász, Egry József, Pauler Juliska*

A tárgy

Kutatásom tárgya egy autográf, tollal írt forrásszöveg, mely mint tárgy egy teljesen teleírt, vonalazott iskolai füzet. A borítólapra a korszakra jellemző propagandisztikus kommunista jelmondatot nyomtattak: "A tudás fegyver az imperialisták elleni harcban." A füzet első borítólapja gyűrött és sáros, ennek magyarázatát megtudhatjuk a borítóra írt szövegből.

A füzet gyárilag 40 lapos volt, azonban a 6. lap után három kitépelt lap nyoma látható, így jelenleg 37 lapból áll, tehát összesen 74 sűrűn, kihagyások nélkül teleírt oldalt tartalmaz.

A három kitépelt lapon is volt írott szöveg (ez a lapcsonkokon egyértelműen látszik), a félbeszakadt gondolatmenet épp egy aktuális belpolitikai témáról, Balogh Páter parlamenti képviselő botrányos felmentéséről és az egyházba való esetleges visszavételéről szól. Elképzelhető, hogy maga a naplóíró tépte ki ezeket a lapokat attól való félelmében, hogy ha illetéktelen kézbe kerül, akkor ezért ő és családja megtorlásra számíthatna. Kevésbé valószínű, de az is elképzelhető, hogy aki a naplót megtalálta 1957-ben, beleolvasva a szövegbe, még mindig veszélyesnek ítélte ezeket az oldalakat, és az egész naplót nem akarta megsemmisíteni, csak a veszélyesnek tűnő lapokat tépte ki. Természetesen feltételezhető az is, hogy nem politikai téma volt a kitépelt lapokon (hiszen számos más kompromittáló politikai állítás van a többi lapon is, akkor azokat

is megsemmisítette volna a kitépő személy), hanem valami olyan személyes, magánéleti információ, amit semmiképp nem akart a bizonytalan utókorra hagyni.

A bekeretezett címsávra a naplói író írta rá az első és az utolsó bejegyzés dátumát: 1951. július 20-szeptember 8-ig. Alatta szintén tollal, de felismerhetően valaki másnak az írásával az olvasható, hogy "Egry Józsefné napló részlete. Az E.-ház előtti téren a sárban találtam 1957-ben". Minthogy a tárgy Bogyay Tamás művészettörténész hagyatékához tartozott, feltevésem szerint Bogyay Piroskáról, Tamás testvéréről lehet szó, a naplói unokahúgáról, aki szintén Badacsonyan élt, szoros kapcsolatban volt Juliskával, és feltehetőleg az ő 1957. november 25-i halála után találta meg az Egry-ház előtt a ledobott füzetet, és őrizte meg az utókor számára. Ez tehát a magyarázata a sáros borítónak. Ma már nem rekonstruálható, hogy hogy került a sárba a napló: véletlenül, észrevétlenül csúszott ki egy ládából a pakolás során, vagy gondatlanság és érdektelenség miatt szórták ki, mint szemetet. Utóbbi verzió azért valószínűtlenebb, mert közeli rokonok éltek a házban,¹ akiről nem feltételez az ember ilyen nyers nemtörődömséget.

A szöveget a bejegyzések aláhúzott dátumai (hónap, nap, hét napja) tagolják, egy-egy oldal tetején a sorok felett később ceruzával betoldott mondatok láthatók, tehát maga a naplói újraolvasta a füzetet, és kiegészítette újabb információkkal. Oldalszámozás nincs.

A füzet Bogyay Tamás hagyatékban volt (az adattári fond neve: Két világháború közti művészek iratai és dokumentumai, jelzete: MKCS-C-I-131, 13 számozott tétel, de néhány dokumentum, így a naplófüzet is külön tétel alszám nélküli) a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetének Adattárában. A hagyatékban más kapcsolódó dokumentumok is vannak: fényképek, képeslapok, újságcikkek, interjú-gépirat.

A naplófüzet dátumjelzése egyértelműen utal arra, hogy több ilyen füzet is létezhetett. Ebben az 1951-es naplóban Juliska többször utal arra, hogy olvasgatja a régi naplóit, és az utólagosan beleírt részletek is ezt támasztják alá. Sajnos úgy tűnik, hogy ezen kívül csak egyetlen másik napló maradt fenn. Fonay Tibor: Egry József badacsonyi évei című könyvében idéz rövid részleteket egy másik naplóból is, ami 1943. október 9-től 1944. április 23-ig írja le az eseményeket.² Az idézetekből úgy tűnik, hogy ebben főleg a férjről, Egry Józsefről, az ő hangulatairól, terveiről, egészségi állapotáról van szó, utalásokkal a háborús eseményekre is.

A személy

¹ A naplói 1953-ban az első házasságából származó, akkor épp munka nélkül lévő fiát és annak családját (feleség és öt gyermek) vette magához, ők laktak a halálakor a házában. Egry breviárium (1973) 10; Fonay (1989) 77

² Fonay (1989) 13 „Az utókort sok egyéb mellett az a pepitáblás napló is tájékoztatja, amelyiket a feleség olyan szívós szorgalommal vezetett, és amelyekből – mert sorozat volt – sajnos, csak egyet lehetett megmenteni.” – írja. Ő tehát csak arról az egy naplóról tudott. Fonay sehol nem jelzi, hogy jelenleg ezt a másik naplót hol őrzik, egyelőre nem sikerült rátalálnom.

A napló írója Egry Józsefné Pauler Júlia Szidónia (1874. július 25. – 1957. november 25.) Badacsonyan 83 éves korában hunyt el, hat évvel férje halálát követően. Jómódú és magas társadalmi státuszú családból származott: édesapja Pauler Gyula történész (1841-1903), öccse Pauler Ákos filozófus (1876-1933) volt. A család a két leánygyermeket, Júliát és Katicát rangjukhoz méltóan adták férjhez, mindkét esetben katonatiszthez. Júlia első férje Vizkelety Ferenc ezredes volt (elhunyt 1941-ben), ebből a házasságból egy lány és egy fiú származott. A lány tízévesen meghalt, a fiú, Vizkelety István (1899-1958) egy évvel élte túl az édesanyját.

Juliska, akit családi körben, és a közeli ismerősök is Nennének neveztek, az I. Világháború idején más rangos hölgyekhez hasonlóan a badacsonyi Neptun szállodában kialakított kiegészítő kórházban volt ápolónő, ahová a leromlott egészségű segédszolgálatost, Egry Józsefet gyógykezelésre beutalták. A köztük kibontakozó kapcsolat Juliska életét teljesen felborította: elvált a férjétől, vállalva a botrányt és családja kiközösítését, és házasságra lépett Egry Józseffel 1918. július 6-án.³ Juliska ekkor 44 éves volt, előző házasságából származó fia 19, Egry 35 éves. Mivel Juliska egyházilag nem tudott elválni, Egryvel ekkor csak polgári házasságot kötött (így a szentségektől el volt tiltva az első férje haláláig, 1941-ig), ekkor azonban Egryvel az egyházi szertartást is megtartották 1941. július 3-án.⁴

Juliskának a válás dacára is komoly családi öröksége maradt, többek közt egy villaszerű, kertes keszthelyi ház, egy badacsonyi szőlő és présház, valamint további kisebb tóparti telkek. (A Pauler családnak már Júlia nagyapja, Pauler Tivadar jogász és miniszter kora óta voltak szőlőbirtokaik Badacsonyan.) Egry József napszámos család sarja volt, így nem volt semmi számottevő tulajdona.

Házasságkötésük után először Keszthelyen laktak (1928-ig), majd azt az ingatlant Juliska eladta, hogy a kapott összeget férje gyógykezelésére, és - Egry tüdőbetegsége miatt - itáliai utazásra költse.

Ezután Badacsonyan, a már említett hegyoldali présházban éltek ("felső villa", melyet egy verandával toldottak meg)⁵, ahonnan gyönyörű kilátás nyílt, de nem volt elég komfortos, ráadásul a közeli bazaltbányák robbantásai és pora tovább rontotta Egry egészségi állapotát. A teleket 1930-tól Pesten töltötték egy bérelt lakásban, de a kellemes évszakokban mindketten ragaszkodtak a Balaton közelségéhez. Ezt a fenti szőlőt és házat 1938-ban eladák, és részben újabb itáliai utazásra költöttek, a másik részből pedig lent a faluban, a kikötőhöz közel építettek maguknak egy emeletes házat, azon a telken, ami még mindig Juliska Pauler-örökségéből maradt. A ház 1942-re készült el, jelenleg ez az Egry József Emlékmúzeum.

Már e fenti sorokból is egyértelmű, hogy Juliska mindenben támogatta Egryt, vagyonának nagy részét Egryre költötte: gyógyulására és a nyugodt körülmények biztosítására, sőt ő vállalta a kiállítások költségeinek fedezését (pl. Berlinben).

³ házassági értesítőjük, MTA BTK MI Adattára, jelzet: MKCS-C-I-131/3

⁴ Fonay (1989) 56 (házassági level alapján)

⁵ Fonay (1989) 31-33

Ugyanakkor házasságuk nagyon különös volt, amiről számos szemtanú beszámolója maradt fenn (pl. Bernáth Auréltól⁶, Keresztury Dezsőtől⁷). Juliska művelt, olvasott,⁸ beszédes, jókedélyű, humoros nő volt, tudott zongorázni, továbbá mélyen vallásos volt. Egry szinte pont az ellentéte: mogorva, szótlan, zsémbes, templomkerülő, és Juliskával gyakran igen nyersen bánt. Keresztury Dezső leírása szerint Juliska mindig derűs volt, a kínos helyzetekre nem visszavágó kifakadással, hanem zavart nevetéssel reagált.⁹ Keresztury kiegészíti Juliska jellemzését azzal, hogy kissé bohém, nyílt, kalandvágó jellem volt.

A partközeli ház Egry elképzelése alapján épült fel, és jól jellemzi a házasságukat, hogy a legenda szerint az alsó szintről a fenti műteremhez vezető feljáró azért volt olyan szokatlanul keskeny, hogy Egry egy székkel is el tudja torlaszolni, ha nem akarta, hogy felesége feljöjjön.¹⁰

Egryék magukhoz vették Egry édesanyját is. A mama nagyon béketűrő volt, fia és menyé nagyon szerette. Egry visszaemlékezés az alábbiakat tartalmazza: *“Amikor Nenne panaszkodott a mamának Józsi bácsi nem mindig szeretetre méltó, sőt morcos, mogorva szavaiért, tetteiért, - akkor megint csak a régi mondással válaszolt: “Ja Juliskám, ez a mi sorsunk, ezt tűrni kell.”*¹¹

Érdekes módon úgy tűnik, hogy Juliska ennek ellenére nem bánta meg, hogy felborította addigi kényelmes polgári életét, és Egryvel kötötte össze a sorsát. Untatta és bosszantotta őt saját társadalmi rétegének előítéletessége és képmutatása, tudatosan és örömmel szakított ezzel. Döntéséhez szívós elszántsággal ragaszkodott minden körülmények között. Bátyja, Pauler Ákos temetésekor, amikor családtagjai, valamint a hozzájuk tartozó rangos társadalmi réteg képviselői ott nyüzsögtek és fontoskodtak, ezt írta egy levélben Egrynek: *“Szinte bámulva hallgatom ezt a sok üres dolgot, aminek oly fontosságot tulajdonítanak, hála Istennek, érzem, az elmúlt 15 év, mit Magával töltöttem, gyökeresen megváltoztatott, és alig várom, hogy ennek az üres társaságnak hátat fordítsak.”*¹² Egry pedig bármilyen mogorva is volt, néhány megnyilvánulása arról tanúskodik, hogy valójában értékelte felesége áldozatosságát. Bogyay Attilának, Juliska unokaöccsének mondta egyszer: *“Nekem szerencsém volt, megtaláltam a nekem való asszonyt.”*¹³ Egry, aki maga is vezetett naplót, élete utolsó naplóbejegyzésében, halála előtt egy bő hónappal ezt írta: *“Hál Isten Juliska jól van és emberien ápol. Nagyon hálás vagyok neki.”*¹⁴

⁶ Bernáth Aurél: *Utak Pannóniából*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. A vonatkozó szövegrész újra: Fodor (1980) 39 skk. Bernáth Aurél „bizarr házasságnak” nevezi.

⁷ Egry breviárium (1973) 28 skk

⁸ Fonay (1989) 60

⁹ Egry breviárium (1973) 36 sk

¹⁰ Fonay (1989) 46

¹¹ Hajdu Erzsébet beszélgetése Bogyay Piroskával, 1987. június 12. – korrektúrázott gépirat, jelzete ugyanaz, mint a naplófüzeté: MKCS-C-I-131. (MTA BTK MI Adattár)

¹² Pauler Juliska levele Egry Józsefhez, Budapest, 1933. július 1. Közli Fonay (1989) 41

¹³ Fonay (1989) 59

¹⁴ Egry breviárium (1973) 155

Az időpont

Egry József halála 1951. június 19-én következett be 68 éves korában. Pauler Juliska a naplót egy hónappal a férje halála után kezdte el, 1951. július 20-án. Ő ekkor 77 éves volt, rengeteg nehézséggel kellett megküzdenie, és bár a közelben élt nővére, Katica a családjával, akikkel napi kapcsolatban volt, és a falubeliekkel és villaszomszédokkal szintén élénk kapcsolatot ápolt, a házban teljesen egyedül maradt.

1951 nyarán a magyar és nemzetközi politikai helyzet konfliktusos és érezhetően súlyosbodó volt. A kritikus események közül Juliska többet is érint a naplójában, véleményt is formál, sőt időnként prognosztizál ezekkel a hírekkel kapcsolatban. A világ kisebb és nagyobb eseményeire nyitott, újságolvasó, rádióhallgató (az angol és amerikai adást is rendszeresen figyelte), a politikai és egyéb eseményeket a családtagjaival alaposan megtárgyaló személyiség volt. Érzékelte, hogy a magyar újságok és a rádió híradásai politikai torzulás miatt egyre hiteltelenebbek.¹⁵ A nyílt állásfoglalást és vitát politikai vagy egyházi kérdésekben nem csak családtagjaival vállalta fel, hanem a falubeli ismerőseivel is, még akkor is, ha tudta, hogy azok kommunista meggyőződésűek.¹⁶

Magyarországon 1945 után sztálinista diktatúra épült ki Rákosi Mátyás vezetésével, 1948-tól már egypártrendszerben. A legsötétebb időszak volt ez: az ÁVH kegyetlenkedései, koncepciós perek, munkatáborokba deportálások, kitelepítések jellemezték. 1951. május 21-től július 18-ig a Rákosi rendszer társadalmi osztályhoz való tartozás alapján több mint 5000 családot (12-14 ezer főt) telepített ki Budapestről, és senki nem tudta, hogy ez érinti-e majd a vidéki városokat is. A deportálások és kitelepítések miatti aggodalmát Juliska többször is említi a naplóban, hiszen ez személyesen is érintette: egyrészt húga családját féltette¹⁷, másrészt első házasságából származó fia, Vizkelety István is épp kényszermunkán volt Kaposvárott.¹⁸ Rendkívül nyomasztotta őt ez a helyzet, imáiban folyton visszatért erre a témára.¹⁹

Juliskát, mint aktív vallásgyakorlót, különösen is érzékenyen érintette a katolikus egyház ellenőrzése és elnyomása: 1948-ban államosították az egyházi iskolákat, 1950-ben a legtöbb szerzetesrend működését betiltották, 1950 augusztusában a püspöki kar egyezséget kötött a magyar kormánnyal, és leplezett kényszer hatására 1951-ben elfogadta az „állameskü” letételét az 1949-es alkotmányra. Ezzel az eseménnyel kapcsolatosan Juliska érthető módon háborog, és nyilvánvalóan átlátja, hogy a kommunista vezetés célja az egyház szétzilálása, a hívek

¹⁵ Amikor a Magyar Nemzetet olvassa, zavarják a Vatikán-ellenes, „szovjet alá nyaló” vezércikkek, és hozzáteszi: „ilyen a rádió is”. Napló 2 (A naplóból származó idézetek helyét a naplófüzet megfelelő oldalának számával jelzem.)

¹⁶ Napló 6

¹⁷ Attól tartott, hogy sógora, Bogyai Lajos az első a badacsonyi kitelepítendőök listáján, Napló 31

¹⁸ *“Pista helyzete is nagyon aggasztó. Azt hiszem, hogy szegény hiába reménykedik – az hogy nincs még tárgyalás éppen nagyon rossz – nem is lesz – csak egyszerűen dolgoztatják az embereket. – Ez szovjet recept.”* Napló 34

¹⁹ *“Mise alatt sokat sírtam – nemcsak Pista miatt – hanem romlott hazánk nehéz sorsa is nagyon elszomorít. Kérjük a Szűz Anyát, hogy ne feledkezzen meg országáról.”* Napló 34

elbizonytalanítása, megfélemlítése volt.²⁰ Szintén egyházi érintettsége miatt részletesen elemzi Balogh Páter esetét, sajnos a napló kitépelt lapjai pont ezt a részt szakítják félbe.²¹

A szerzetesrendek működésének felfüggesztése azért is fájdalmas volt számára, mivel megözvegyülése esetén egy szerzetesi közösséghez akart csatlakozni. *„Régente arra gondoltam, ha egyedül maradok, elvonulok egy zárdába, a Visitatioba,²² ahová öregeket is bevesznek – ez most már lehetetlenné vált – nincsenek zárdák – így ebben a kegyetlenül ronda világban kell leélni napjainkat elkészülve még borzasztóbb dolgokra.”²³*

Juliskát érthető módon aggasztja a békepap-mozgalom romboló hatása is.²⁴

Az ország gazdasági helyzete 1951-ben újra hanyatlott: a forint értéke 1946 és 1952 között két és félszeresére romlott, és bár a jegyrendszernek vége lett 1949-ben, 1951 elejétől év végéig bizonyos alapvető élelmiszerekre újra bevezették az előző évi szárazság és az állatállomány csökkenése miatt, amelyhez az erőszakos téeszesítés is hozzájárulhatott. Juliskának is be kellett mennie a jegyekért az elöljáróságra,²⁵ és gyakran panaszkodik az emelkedő árakra, valamint hogy bizonyos terményekhez alig lehet hozzájutni (vaj, árpa, baromfi eleség).²⁶

Juliska a nemzetközi helyzetet is élénk figyelemmel követte.

Többször is említi a koreai háborút, mely Észak- és Dél-Korea között 1950 és 1953 között zajlott, a koreai félsziget II. Világháború utáni szétszakítottságának következtében. 1951 júliusában George F. Kennan amerikai diplomata és Malik szovjet ENSZ nagykövet tárgyalása során merült fel a fegyverszünet gondolata, július 10-én megkezdődtek az ezirányú egyeztetések. A tárgyalások augusztusban kudarcba fulladtak, éppen úgy, ahogy Juliska az eseményeket taglalva megjósolta.²⁷

A másik konfliktuszóna Jugoszlávia volt, melynek ekkori miniszterelnöke, Tito különutas politikával vezette az országot. Emiatt komoly konfliktusai voltak Sztálinnal, mivel 1948-tól elutasította az iránta elvárt feltétlen lojalitást. Tito Jugoszláviát szocialista, föderatív, el-nem-kötelezett és önigazgató országgént irányította. A szovjet-jugoszláv válság majdnem fegyveres összetűzésig fajult. A helyzet csak Sztálin halála után normalizálódott. A naplóíró nagyon aggódott, hogy a Szovjetunió valami ürüggyel Magyarországon keresztül támadja le a délszláv országot.²⁸

Juliska említést tesz az iráni olaj-tárgyalásokról is, 1951. augusztus 6-án kezdte meg a tárgyalást Mussadeq iráni elnök és a brit delegáció. Augusztus 22-én angol és amerikai hadihajók blokád alá vonták Abadán kikötőjét. A komolyabb támadástól

²⁰ A püspökök eskütételéről: Napló 3

²¹ Napló 11-12

²² A Vizitációs rend pápai jogú női kontemplatív rend. Első magyar kolostoruk Érden volt 1928-tól, de 1940-ben Polgárdiba költöztek, ahol szentélyük 1950-ig maradt fenn.

²³ Napló 42

²⁴ Napló 51

²⁵ Napló 72

²⁶ Napló 50

²⁷ Napló 2 és 7

²⁸ Napló 33-34

azonban visszatartotta az angol erőket, hogy a szovjet-iráni határon is mozgolódás volt, Juliska pont erre utal, hogy a Szovjetunió ki akarja majd használni a bizonytalan helyzetet.²⁹

A témák

Mint a legtöbb személyes napló, természetesen Pauler Juliska írásának egy része is a hétköznapi eseményekről szól: hány óráig misére ment, ki látogatta meg, volt-e fürdeni a Balatonon, mit vacsorázott, hogy aludt, milyen testi gyengeségekkel küzdött, milyen gyümölcsöt vagy pletykát hozott a szomszédasszony, hogyan hangoskodnak a délutáni pihenője idején a turisták a háza előtt.

Ezeket, valamint a külső és lelki történésekhez fűzött kommentárjain keresztül azonban kirajzolódik egy asszonysors a maga traumáival, küzdelmeivel, gondolataival és érzéseivel. Juliska igyekezett úrrá lenni a gyászán, az aggodalmain, a pénzügyi nehézségein, miközben figyelte a bel- és külpolitikai eseményeket, amelyekre, amint fent bemutattam, reflektált is. Így ennek a füzetnek nőtörténeti, művészettörténeti, társadalomtörténeti jelentősége egyaránt van.

a. Házasság, magány

Természetes, hogy kiemelt szerepet kap a naplóban a gyász, a hosszú és nehéz házasság feldolgozása. Az Egryvel való szoros emberi viszony évtizedeken át alapjaiban határozta meg Juliska életét, gondolkodását, időbeosztását. Férje halálával mindent újra kellett értékelnie, átgondolnia az elmúlt életszakaszt, a sebeket begyógyítani, új célokat találni.

A leggyakrabban visszatérő motívum a hiányérzet: *“Mindig hihetlenebb, hogy Jóska már soha sem közeledik a ház felé – nem várhatom este – azt hiszem ezt ebben az életben már nem lehet megszokni.”*³⁰ Férje halálának napját is újra és újra átéli: *“Hálát adok Istenemnek, hogy halála pillanatában annyi erőt adott – mert ha most visszagondolok az utolsó percekre, szinte hihetetlen, hogy ezt a fájdalmat kibírtam. – Mindig előttem van, ahogy csodálkozva utoljára kinyitotta szemét és elcsendesedett.”*³¹

Az unokahúga, Piroska az első időkben nála aludt, és a naplóban végigkísérjük a folyamatot, hogy megpróbál újra egyedül maradni. *“Egyedül aludtam – nem féltem semmit – sokat gondoltam Jóskára s rendes helyein asztal mellett, a kis szekrény előtt, ahol állni szokott – szinte elképzeltem, hogy ott van.”*³²

Talán ő maga sem számított rá, hogy ebben az első gyász-időszakban újra meg kell küzdenie annak emlékével, hogy a férje nem bánt vele kedvesen. Erre ráadásul férje halála után, néha kifejezetten tapintatlanul, a környezete is emlékeztette. Egy szomszédasszony *“rendkívül elítélőleg nyilatkozott Jóskáról különösen velem szemben tanúsított viselkedéséről. – Azt mondta, ezt nem bírta volna ki. Nem is tudok vissza emlékezni, hogy előtte velem tényleg olyan goromba lett volna”* [...] olyan megokolásokra is tért ki, hiányos

²⁹ Napló 55

³⁰ Napló 1

³¹ Napló 31

³² Napló 16

műveltség, nevelés hiánya, különbség a társadalmi helyzetben [...] kijelentette hogy most kezdődik az én életem legszebb, legnyugalmasabb ideje."³³ Régi naplóját olvasva ő maga is szembesül azzal, hogy milyen nehéz időszakokon kellett néha keresztülmennie: *"Ami a Jóska akkori viselkedését illeti, az rettenetes volt – állandóan gyötört, megalázott, mintha a szeretetnek még az irmagját is ki akarta volna belőlem irtani.*"³⁴ Vagy máshol: *"nekem a szűrő szerepet alaposan gyakorolni kellett – mert szegény Jóska tényleg nehézze tette az életet, örökös gáncsoskodásával. Ezt majdnem elfelejtettem már.*"³⁵

Ennek ellenére Juliskában sokkal erősebb a veszteség-érzés, mint a megkönnyebbülés: *"nagyon sýnylem Jóska hiányát s hiába próbálom elgondolni hogy most nyugodtan élnék, kívánatosabb volt nekem a fegyelem sőt néha kegyetlen fegyelem alatt való élés.*"³⁶ A tízévesen meghalt kislánya négy évtizeddel azelőtti halálának az évfordulóján írja a következőket: *"Halála mindig életem legfájóbb emléke volt, de akkor még fiatal voltam – előttem volt az életem nagy része – most azonban, hogy Jóska itthagyt – ki iránt érzett szeretetem olyan nagyon hasonlított mélységben Szilikém iránt érzetre, teljesen befejezett előttem a jövő - nem tudok tervezni, előre gondolni csak a közvetlen jövőt nézem s az sem érdekel nagyon.*"³⁷ Szinte még Egry örökös morgása is hiányzik neki: *"Bár hallhatnám korholását – mégis ő volt az egyetlen, ki egészen hozzám tartozott.*"³⁸

Eleinte nagyon nyomasztó volt számára a magány: *"egész nap egyedül vagyok – a délelőtt valahogy elmúlik munkában, de úgy estefelé mikor Jóska azelőtt már itt volt mellettem, akár csendben, akár társalognva, de itt volt s most hogy P. [Piroska] is itt hagyott – bizony nagy a magányom."* Viszont amikor megérkezett fia családja, és ő elvállalta, hogy az öt gyerek közül a két kislány hosszabb távon is nála maradjon, a zsvajt a házban még megterhelőbbnek érezte: *"Jobban egyedül vagyok a gyerekek zajos, engedetlen környezetében – mint mikor magam voltam – akkor azt tehettem, amit akartam, most pedig felőröl az állandó küzdelem a vele született rossz hajlam és nevelatlenséggel. Szegény Györgyi a legrosszabb korban van – átmenet gyerek és nagy lány között, kis Bernim pedig ragaszkodása dacára kifáraszt. Ez most az igazi kereszt."*³⁹

b. Anyagi gondok

Juliska nagyon nehéz helyzetbe került anyagilag is: mivel nem volt munkaviszonya, nem volt jogosult nyugdíjra sem. Befolyásos barátok (Bernáth Aurél, Mihályfi Ernő, Redő Ferenc) segítségére számított, hogy nyugdíjat kapjon férje érdemeire való tekintettel, de a határozat egyre késett. Pedig Egry temetésén Bernáth Aurél provokatív kérdésére Redő megígérte, hogy nyújt támogatást (Bernáth írja le

³³ Napló 4

³⁴ Napló 22

³⁵ Napló 28

³⁶ Napló 5

³⁷ Napló 11-12

³⁸ Napló 63

³⁹ Napló 65

részletesen Egry temetését).⁴⁰ Az első időkben még volt némi tartaléka: *“Milyen jó, hogy Jóska félre tette (kabátra) azt az 1000 frtot – így még sem vagyok megakadva.”*⁴¹ Életmódja igen takarékos volt, de teljesen jövedelem nélkül mégsem maradhatott: *“Nekem nagyon kevés kell, de azért vannak elkerülhetetlen kiadások. Kertben megterem minden [...]”*⁴² Jóformán napról napra várja, hogy érkezzon valami hír a nyugdíja ügyéről. Végül már arra kényszerült, hogy kivegyen pénzt a takarékból,⁴³ hiszen unokái odaköltözése miatt is növekedtek a kiadásai, ráadásul már a közeledő télre, a tüzelőre is gondolnia kellett. Szinte emblemikus, hogy a naplófüzet utolsó sora ez: *“Nyugdíjról még mindig nincs hír!”* Kapott ugyan 500 Ft temetési segélyt a Minisztériumtól,⁴⁴ egyszer pedig még Egry József nevére kikézbcsítettek neki 959 Ft-ot, ami azonban adminisztrációs tévedés volt, és a pénzt vissza kellett fizetnie.⁴⁵

Más forrásokból tudjuk, hogy tűzifa-támogatást is kért,⁴⁶ illetve vasúti kedvezményért folyamodott, amit nem kapott meg.⁴⁷

c. Az Egry-életmű

Gondos művészfeleségként aggodalmasan figyelte, hogy az utókor hogyan értékeli férje művészetét. Bántotta, hogy nem sok hivatalos megemlékezés kísérte a nagy művész halálát: *“kevés hírt vert fel a demokráciában Jóska halála”*.⁴⁸ Leginkább amiatt aggódott, hogy férje művészetét a szocialista realizmus követelménye miatt leszólják, leértékelik majd. *“Végvári beszél egy kiállításról, fel kell deríteni, mondja, hogy mi volt az, ami Jóskának eredeti a munkásosztályt dicsőítő stílusát felcseréltette a fényfestészet valóságosabb problémáival. Ezekre a kérdésekre minél előbb feleletet kell találni”* – mondja, hogy Egry jelentőségét pozitív adatokkal alátámasztva mérhessük le.

*Már meg akarják szerezni Jóska elévülhetetlen érdemeit a népi demokrácia számára – de én úgy érzem, ha az lenne a kiállítás tendenciája, hogy azt akarnák bemutatni hogyan nem szabad ma festeni – úgy ne nyúljanak Jóska műveihez.”*⁴⁹

Többször hangsúlyozta, hogy nem fog hozzájárulni olyan Egry-kiállításához, ahol negatív színben tüntetnék fel az ő művészetét.

Bár mindenképp egyben akarta tartani az életművet, és Bernáth Aurél is ezt tanácsolta neki,⁵⁰ közben mégis szerette volna tudni a képek pénzbeli értékét, mert nyilván tisztában volt azzal, hogy lehetséges, hogy rászorul végül a képeladásra. 1952-

⁴⁰ Bernáth Aurél: Gólyáról, Helgáról, halálról. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. Újraközli: Fodor (1980) 107

⁴¹ Napló 9

⁴² Napló 9

⁴³ Napló 68

⁴⁴ Napló 1

⁴⁵ Napló 29

⁴⁶ Fonay (1989) 74-75

⁴⁷ Fonay (1989) 74

⁴⁸ Napló 8

⁴⁹ Napló 10

⁵⁰ Napló 55

től kezdve valóban adott el képeket,⁵¹ és 1955-ben Keresztury Dezsőre bízta Egry naplófűzet-hagyatékát, amit ő végül az Országos Széchényi Könyvtárnak adott el, az összeg természetesen Juliskát illette.⁵²

1951 novemberében, öt hónappal Egry halála után Végvári Lajos egy kiállítást rendezett Egry műveiből a Fővárosi Képtárban, és ehhez Juliskától is kért festményeket.⁵³

d. Család

Első házasságából való fia, Vizkelety István a napló idejében munkaszolgálaton volt Kaposváron. Élettársa, Annus hetekig kórházban volt, vele is levelezett Juliska, hiszen mindenképp segíteni akart neki, mivel öt gyerekkel maradt egyedül. Fiáról, Istvánról alig kapott hírt, de azt tudta, hogy ekkor volt valami nő az életében. Juliska minden erejével azon volt, hogy Pista visszatérjen a családjához. *„Szegény fiam sorsát nem tudom derülten nézni. Ez a huza-vona is gyanús már – nagyon félek hogy kisütnek valamit s rásóznak pár esztendő. – Kell az ingyen munkaerő.”*⁵⁴ *„Pista helyzete is nagyon aggasztó. Azt hiszem, hogy szegény hiába reménykedik – az hogy nincs még tárgyalás éppen nagyon rossz – nem is lesz – csak egyszerűen dolgoztatják az embereket.”*⁵⁵ Fiának sorsát igyekeznek könnyíteni, csomagban pogácsát, diós süteményt küld neki.⁵⁶

Juliska komolyan fontolgatta, hogy magához veszi Annust a gyerekekkel, de szorongott is emiatt, félt, hogy nem tudnak beleilleszkedni az ő életmódjába: *„már alig várom hogy kis lányok velem legyenek, pedig lehet hogy még vissza fogom kívánni ezeket a nyugodalmass időköt.”*⁵⁷ Amikor megérkeznek nyár végén, és ő vállalja a két lányt: Györgyit és Bernit, valóban sokat panaszkodik, hogy alig bírja. *„Félek, hogy nagyon nehéz terhet vettem magamra, hogy a két kis lányt itt tartom – az idegeim, mint Annus szokta mondani, felmondják a szolgálatot. Már is 10 évet öregedtem...”*⁵⁸

Húga, Katica családjáért is aggódik: *„Tegnap mondta Dankó, hogy készen van a badacsonyi deportálási lista is s hogy első helyen Bogyay neve áll. – Ez oly borzasztó hogy csak esedezve kérem a jó Istent, hogy szüntesse meg ezt a szegény ország keresztrefeszítését.”*⁵⁹

A későbbiekben mégis magához vette fiát és egész családját, és halálához többek szerint hozzájárult az a szörnyű csapás, hogy legkisebb unokája, Feri beleveszett a Balatonba.

e. Barátok, levelek, látogatások

Impozáns az a névsor, akikkel ekkoriban Juliska találkozott vagy levelezett. Gyakoriak voltak nála a látogatások, sokszor váratlanul is, és minden levélre, akár

⁵¹ Fonay (1989) 77

⁵² Fonay (1989) 78

⁵³ Fonay (1989) 76

⁵⁴ Napló 13

⁵⁵ Napló 34

⁵⁶ Napló 61

⁵⁷ Napló 30

⁵⁸ Napló 64

⁵⁹ Napló 31

magán, akár hivatalos volt, lelkiismeretesen válaszolt. Számtalan részvétnyilvánító levélről tesz említést a naplóban, ezek egy részét Fonay közli is.⁶⁰ Ebben az alig másfél hónapban naplójában említi, hogy levelet vagy sürgönyt váltott Lyka Károly és Fülep Lajos művészettörténészekkel, Mihályfi Ernő népművelési miniszterhelyettessel, Redő Ferenc minisztériumi osztályvezetővel, Kmetty János, Mihály István, Pap Géza festőművészekkel, Kárpáti Aurél irodalomkritikussal, Borsos Miklós szobrásszal, Fruchter Lajos, Dr. Völgyessy Ferenc és Radnai Béla műgyűjtőkkel, Kerényi György zeneszerzővel, Oltványi Imre művészeti íróval.

Szomszédokkal, falubeliekkel napi szinten beszélt, találkozott, azonban sok távolabbról érkezett vendége is volt. Ebben az időszakban meglátogatta őt többször is személyesen Bernáth Aurél festőművész, egyszer váratlanul megjelent nála Szabó Lőrinc költő, szintén váratlanul a régi barát, Cseh-Szombathy László műgyűjtő nővére, Margit. Vendége volt Bán Béla festőművész, valamint Medgyessy Ferenc szobrász felesége, az orosz származású Mária. Leírta, hogy levelet kapott Engel Iván zongoraművész feleségétől, Kühner Ilse Rut svájci származású festőnőtől, aki szerette volna Juliskát meglátogatni, de Juliska az unokái jelenlétére hivatkozva ezt lemondja.⁶¹

f. Vágyai, spirituális élményei

Kevés olyan utalást találunk a naplóban, ami konkrét vágyakra vonatkozik. Szívesen utazgatott volna, vagy szerzett volna újra magának egy zongorát, de ezeket a kívánságokat a sanyarú körülmények miatt hamar elengedi.⁶² A földi javak közül talán egyedül a vaj az, aminek a hiányát többször felemlíti.

Vallásos élményeiről, az áldozás alatti könnyezéséről, s hogy miként igyekszik Isten szerinti életet élni, többször is ír, mint ahogy lelki olvasmányairól is beszámol. Többször leírja, hogy kiért-miért imádkozott a mise alatt.

Érdekes, hogy gyakran meséli el az álmait, különösen amelyek Egryvel kapcsolatosak. Egyszer még bejárónője, Annus álmát is leírta: *“Látta állni a kerítésnél [Egryt] s Annus kérdésére hogy ő lát-e minket és hogy van-e túlvilág – igennel felelt – s végül azt mondta Annusnak hogy vigyázzon reám.”*⁶³

Volt egy szinte misztikus élménye is Egry elveszettnek hitt fényképei kapcsán: *“Előzőleg egy sajátságos dolog történt – ismét eszembe jutott a dán arckép – mit sehol sem tudtam megtalálni, ránéztem Jóska képére s arra gondoltam, hogy bár megmondaná, hová tette – egyszerre az az érzésem támadt, hogy nyissam ki kis íróasztalom fiókját, s alighogy belenyúltam, megtaláltam nem csak a dán képet – de egy pár nagyon jó felvételt – köztük 2 kisebb képet is. – Nagyon megörültem, hogy Jóska úgyszólván felelt.”*⁶⁴

Értékelés

⁶⁰ Fonay (1989) 68 skk

⁶¹ Napló 71

⁶² Napló 4, 14

⁶³ Napló 2

⁶⁴ Napló 46-47

Pauler Juliska naplója egyértelműen más fénybe helyezi az Egry-életművet, ami a feleség áldozatos támogatása, türelme és gondoskodása nélkül, mint azt már többen hangsúlyozták, létre sem jöhetett volna. Mint a korszakra vonatkozó, történelmi, nőtörténelmi és kultúrtörténelmi adalékokban gazdag, értékes forrást, feltétlenül ki kell adni a szöveget, lehetőleg a többi esetlegesen előkerülő naplójával, illetve a töredékesen megmaradt levelezésével együtt. A korai 50-es évek hétköznapi valósága, művészeti élete, egy egyedülálló nő nehézségei és lelki élete mind gazdagítaná a korszakról alkotott képünket. Emellett pszichológiai szempontú vizsgálatot is érdemelne a szöveg, hiszen a naplóíró mindvégig a saját szerepére kérdezett rá, amelyet férje életében betöltött. Álljon itt végezetül egy idézet tőle, Pauler Juliskától, mint önértékelés. A műgyűjtő Radnai Béla kondoleáló levele kapcsán Juliska ezt írta naplójába: *“Levele nagyon szép és részben engemet is magasztal – hogy én tettem lehetővé, hogy Jóska évtizedeken keresztül alkossa remekműveit. Nem tudom, így van-e, de részemről mindent megtettem, hogy ez lehető legyen – néha úgy látszott, hogy inkább útjában voltam – de azt hiszem, a sok perlekedés, zsörtölődés hozzátartozott egyéniségéhez, s itt is levezető szerepet töltöttem be.”*⁶⁵

RITA KISSNÉ BUDAI

MOURNING AND TROUBLED TIMES. DIARY OF JULISKA PAULER FROM 1951

Abstract:

Júlia Szidónia Pauler was the daughter of the well-known historian Gyula Pauler and the sister of the philosopher Ákos Pauler. However, art history counts her as the wife of the painter József Egry, who played a decisive role in the creation of the painter's oeuvre. József Egry died on June 19, 1951, and his widow's diary starts one month later, with an entry on July 20th. In addition to processing mourning and family matters, the entries also reflect the increasingly depressing political situation in Hungary. The document is kept in the data of the Institute of Art History of the Hungarian Academy of Sciences, the full text has never been published. The scientific processing of this source text draws attention to a person who was an indispensable background and supporter of her husband's artistic work. From this booklet, we learn how the seventy-seven-year-old woman faced a personal and social crisis, and it can strengthen the coping strategies of the present man.

Key words: *Júlia Szidónia Pauler- depressing political situation in Hungary- a personal and social crisis- coping strategies*

Felhasznált Irodalom

Takács Margit - Keresztury Dezső - Éri István (1973): Egry breviárium. Veszprém:Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.

⁶⁵ Napló 50

Fodor András szerk.(1980): Egry József arcképe. Egry József írásai, írások Egry Józsefről.
Budapest: Magyar Helikon.

Fonay Tibor (1989): Egry József badacsonyi éve. Veszprém.

LOVAS ILONA MŰVÉSZETE ÉS A MEGÉLT TEST REHABILITÁCIÓJA

Csanádi-Bognár Szilvia PhD

főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

csanadi-bognar.szilvia@tpfk.hu

Absztrakt:

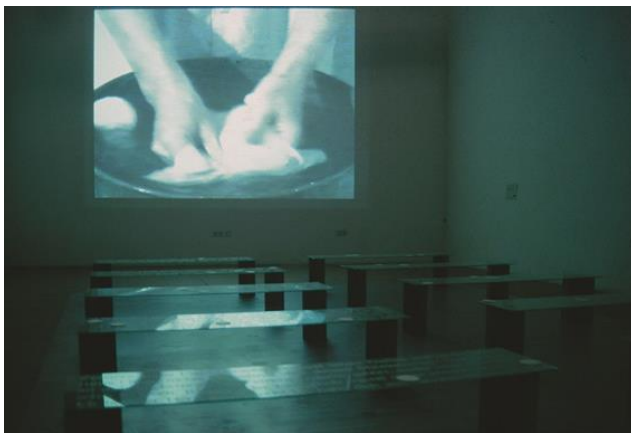
Az esszé Lovas Ilona műveit a test - negatív megítélésével vagy éppen kihasználtságával szemben annak - rehabilitációjaként értelmezi, olyan művészetként, amely megteremti a lehetőségét a megélt test képzőművészeti bemutatásának. A fenomenológia néhány szerzőjének segítségével hívásával Lovas alkotásai két probléma mentén nyernek az elemzésben értelmet. Az első az érintés, így a másikkal való eljutás, a második a belső tapasztalat és a külső, látványként való megjelenés kettősségének, tehát az önmagunkhoz való eljutás nehézségének kérdése. A szerző e két megközelítésmódot egy harmadikkal egészíti ki, amikor Lovas műveit Henry Michel radikális keresztény testértelmezésével olvassa együtt, a megélt test paradox meghaladásaként.

Kulcsszavak: élő test, keresztény testértelmezés, autoaffektivitás, rituális, szent

Lovas Ilona munkásságával kapcsolatban joggal merül fel a művészettörténeti irodalomban néhány kulcsfogalom. Ezek, mint a nőművészet, a vallásos művészet, a minimalizmus megfelelően értelmezik az életművet. Ennek ellenére, vagy inkább ezek mellett, úgy vélem, művei beilleszkednek a kortárs művészet egy nagyívű vonulatába, ami a testérzékelés és a testtapasztalat témáját jelenti, és amely - elsősorban a 60-as évek body art művészetében - az európai hagyomány testet háttérbe szorító szemléletmódjának provokációjaként jelentkezett. Nem azt szeretném állítani ezzel, hogy Lovas Ilona művészete a body art körébe sorolható, csupán annyit, hogy középpontjában az ember testi léte, testhez való kötöttsége áll, és ennek megfelelően a mélyrétegében egy antropológiai kérdésfelvetés húzódik: mik vagyunk? A válasza pedig meglehetősen provokatív. Ha ezt a szót – provokatív – a test témájával kapcsolatban használjuk, persze többnyire egészen mást értünk rajta, mint amit Lovas munkáival kapcsolatban ismerünk. Olyasmit, ami a testre vonatkozó kulturális tiltásoknak megfelelően határátlépésnek minősíthető. Lovas Ilona művei azonban, végtelen finomságukkal és szimbolikus megjelenítésmódjukkal kétségtelenül nem sorolhatóak a határátlépések közé. Mégis provokatívnak nevezem őket, és ezt két okkal is tudom magyarázni. Az egyik az anyaghasználat, az állati belek feldolgozása, és bár a művek végső megformáltságában ez az anyag már nem tartalmazza az érzékek számára alig elviselhető tulajdonságokat, mégis az eljárás során, amelyben az anyag műalkotássá válik, egy nehezen tolerálható procedúrát feltételez. A másik ok, ami miatt kihívóak a művei, a vallásos világértés, amelyhez a művész ragaszkodott, és amely hozzáállás a posztmodern állapothoz olyan nehezen, csak törések közepette illeszthető. Ha ugyanis Lovas Ilona műveinek egyik, sőt legfontosabb problémája a test értelmezése, és ezt egy radikális keresztény felfogásban teszi, ez bizony provokatív a

vallását veszett világban, de provokatív a test hagyományos keresztény értelmezésével szemben is. Az itt következő esszében műveinek ilyen kétszeresen kihívó felfogását állítom párhuzamba a kortárs francia fenomenológia egyik, szintén a kereszténység talaján építkező filozófusának, Henry Michelnek a gondolataival. Amellett érvelek, hogy Lovas művészete az emberi test témáját olyan eszközökkel mutatja be, amelyek - a test tradicionális negatív megítélésével vagy kihasználásával szemben - egyfajta rehabilitációt hajtanak végre, a testet belülről megéltként és a szenthez való viszonyulásában mutatják be.

A nyugati kultúra számára a test mint probléma, mint egyfajta elhúzódó válság nem újkeletű nehézség. Filozófiai szempontból a testről való beszéd, a test tematizálása vagy filozófiája folytonos kihívás, amit hosszan halogatott a gondolkodói diskurzus. Ha ennek okait kellene megneveznünk, akkor a platóni filozófia érzékiséggel kapcsolatos bizalmatlanságát, a neoplatonizmus lélekre koncentráló figyelmét, a karteziánus gondolkodás duális emberképét, de ugyanígy a kereszténység értékítéletét is meg kellene említenünk. „Tudjuk ugyanis, hogy a törvény lelki, én azonban testi vagyok, rabszolgája a bűnnek” (Róm. 7, 14.) - olvassuk a Szentírásban. Az idézett passzus dacára a krisztusi tanítás számos más helyén előkerül az ember testi meghatározottságának pozitív megítélése: az éhség, a betegségek, a szenvedés, a fájdalom értelmezése kapcsán, és egyáltalán az anyag jelentősége, akár a megtestesülés, akár az Eucharisztia tanaiban. A test elidegenítése, leértékelése és háttérbe szorítása mégsem csupán a gnosztikus tanok csábítása volt, hanem a nyugati metafizikai gondolkodás alapvető modelljének logikájából következik, amelyik tudvalevően kettős oppozíciókat állít fel (létező-lényeg, anyag-forma, test-lélek), és a párok egyik elemét értékesebbként jelöli meg, a test-lélek páros esetében természetesen a lelket hangsúlyozva. (Varga, 2006, 94.) Ha tehát vallásos kontextusban az ember meghatározottsága szóba kerül, korántsem válik egyszerűvé annak a helyzete, aki ezt a kérdést a test értelmezése felől próbálja megközelíteni.

Lovas Iлона: Zehn, 2002, üveg, acél, ostya, videó, 600x1000 cm, Wendelinskapelle, Stuttgart-Merlingen

A 90-es években Lovas Ilona műveiben megjelent az állati belek használata. Az anyagválasztás, noha eredendően iparművészről van szó, akitől a bőr és az állati szövetek használata nem idegen, mégis önmagában véve újító megoldás. A belső szervek anyagszerű bemutatása ugyanis - kulturális tabusításuk folytán - nem pusztán egy újabb anyag beemelését jelenti, hanem azonmód szimbolikus jelentőséget kap, így a folyamat, amelynek során a művész a beleket az alkotói munkára alkalmassá teszi, maga is jelentőséggel bír. Az anyagválasztás szokatlansága miatt a tisztítás, a sózás, az előkészítés egész procedúrája részévé válik az alkotásnak, ahogyan erre a 2002-ben készült *Zehn* című installáció videója egyértelműen utalt is, hiszen benne Lovas Ilona kezei látszódtak a belek mosása közben. (Sturcz, 2009, 25.) Az ősi rituális jelentés és a kanonizált vallási szabályok (lévén hogy a műben a Tízparancsolat középpontba állításáról van szó) egymás kiegészítéseként, de ugyanakkor a pogány kultuszok és a kereszténység ütközéseként jelentkeztek. Nem csupán a szennyes tisztára mosásáról, a megtisztulás rituáléjáról van ebben a műben szó, hanem a test tisztátalanságának és átszellemítésének kérdéséről, arról a nehézségről, hogy a testben való ember részévé válhat-e egy megtisztult életnek. Abban a pillanatban, amikor ezeket az ellentéteket felállítjuk, a testi létező szellemi meghatározottságára, és alapvető különbségükre teszünk utalást, belekerülünk a test és a lélek hagyományos duális elgondolásának csapdájába, és ezzel a test regulálásának, kettős kulturális kódolásának megszokott rendjébe.

A 20. század második felében jelentkező szerzők egy része arra figyelmeztet, hogy a test és az anyag elbeszélhetetlensége mellett a modern/posztmodern gondolkodás újdonságaként megjelent egy másik buktató is: a test diskurzusként való kezelése. A hagyományok korrekciójának vágyával létrejött ugyanis eszerint a felvetés szerint a testről szóló textuális játék, mely a testi lét megélésének kulturális előírásait és felülvizsgálatait átírva a fizikai tapasztalatot szöveggé és teoretikusan kezeli, míg a sérülések, a bántalmazások, a fájdalom fizikai valóságának jelentősége változatlanul nehezen felmutatható. Judith Butler joggal ismételte a kérdést: Ha minden csak diskurzus, róla szóló jelek sokasága, akkor vajon mi lesz a testtel? (Butler, 2002, 538-539.) Vagyis a kortárs gondolkodás és művészet számára a test témája a szöveggé válás nehézségével összefonódva jelentkezett. A képzőművészet ebben a tekintetben tehát kulcsfontosságú kell legyen, hiszen az érzéki bemutatás lehetősége adott számára, képes a közvetlen felmutatásra. A kérdés már csak az, hogy meg tudja-e ragadni a témát úgy, hogy az újra ne a hagyományos kettősség révén kerüljön bemutatásra.

A fenomenológia szerzői közül többen felhívták a figyelmet arra a szemléletbeni eltolódásra, ami a test tárgyalása közben a téma objektiválása mentén merül fel alapvető nehézségként, és gondolkodói bizalmatlanságot indokol. Vagyis amint a diskurzus részévé akarjuk tenni a testet, vizsgálati tárgyként, idegenként kezeljük, és nem valami élőként. Merleau-Ponty ezt úgy fogalmazza meg, hogy: „Akár az én testemről van szó, akár máséről, csak úgy ismerhetem meg az emberi testet, ha megélem, vagyis, ha felvállalom a felelősséget azért a drámáért, amely rajtam

keresztül fejeződik ki, és azonosulok vele.” (Glusberg, 1979) A fenomenológia rendre felismeri, hogy ez a belülről megélt test, mint a vizsgálódás forrása, előkerült már Descartes-nál is.[1] A *res extensa* és a *res cogitans* dualitása mellett több művében megjelent ugyanis egy harmadik komponens, maga az ember mint az egyetlen hiteles végső alap. Descartes így ír erről: „A test és a lélek egységéhez tartozó dolgokat azonban csak az érzékeken keresztül ismerhetjük meg világosan, hiszen homályban tapogatózunk, ha kizárólag az értelemre vagy a képzelet segítette értelemre támaszkodunk.” (Schmal, 2012, 193; Nancy, 2013, 105.)

Az egész dilemma kapcsán joggal vetődik fel a kérdés: Miért oly nehezen megközelíthető valami, ha olyan közvetlenül van jelen számunkra, mint a testünk? Henry Michel válasza nagyjából így hangozna: éppen ezért; az ok a megélt test közvetlensége, az individuum szubjektivitása. A 2000-ben megjelent *Inkarnation* című könyvében egy olyan testfilozófiát kívánt létrehozni, amelyik meghaladja a testről szóló diskurzusok külsődleges, és éppen ezért elidegenítő szempontjait. Ahogyan Descartes azt felismerte, a test és lélek végső egysége a megélt tapasztalat – ami éppen ezért elsősorban bensőként, a test gyakorlataiban érthető meg, ami az éntapasztalat őseredeti rétegének minősül. Amint kívülről szemléljük, az elidegenítés fenyegeti, a test a maga láthatóságában mindig valami külsőként jelentkezik. A megélt test tematizálása éppen ezért alig teljesíthető kihívás, hiszen óhatalanul belefut az objektivizált szemléletbe, külsőként fordulunk felé, ahogyan az ember a testéhez való viszonyát főként csak elidegenített beszédmóddal képes értelmezni. (Michel, 2011, 378.)

A megélt test ábrázolhatósága

Ha az imént azt mondtuk, hogy a diskurzusok által textualizált test elveszíti materialitása súlyát, és e tekintetben a művészet érzéki közvetlensége a segítségünkre siethet, meg kell vizsgálnunk, hogy az ábrázolásnak milyen lehetőségei adódnak. Michel felveti, hogy talán minden művészet affektivitást fejez ki, és ezért minden művészet az eleven testre vonatkozik. (Michel, 2011, 127.) Úgy vélem azonban, ez az összefüggés nem lehet problémamentes, hiszen a mimetikus hagyomány, amely az emberi test bemutatására a kezdetektől központi feladatként tekintett, egyértelműen kívülről lát – és látványt akar generálni, még akkor is, ha az affekció alapvető probléma, ha az arc vagy a gesztusok érzelmeket közvetítenek. A műalkotások túlnyomó része esetében a kívülről szemlélt test kerül ábrázolásra, egészen egyszerűen abból a tényből adódóan, hogy a képzőművészet a 20. századot megelőzően teoretikusan látványra (látszatra) alapozott volt, s ennek következtében a testről alkotott kép sem lehetett más, csak külső. Az anatómiai ábrázolások ez alól természetesen kivételt jelentenek, mondhatjuk, hogy a bensőt jelenítik meg, ám azt minden kétséget kizáróan szintén elidegenítő módon, a boncasztal távolságot képző tárgyi azonosításával teszik. Ha azonban a művészet az embert alapvetően külső képeként kezeli, kérdésessé válik, hogy képes-e egyáltalán ábrázolni az ember autoaffektivitását, a test benső megélését, azt, ahogyan az élet – Michel szavaival:

megtapasztalja önmagát? (Michel, 2011, 119.) A fotózás ebben az összefüggésben szintén a hagyományos mimetikus ábrázolás leszármazottjának tekinthető, az emberi alakok leképezését végzi, a célja elsődlegesen az identifikálás – az arc, az alak hű ábrázolása, a felismerhetőség kritériumával. Az emberi alak ábrázolása tehát alapvetően a kívül bemutatása, vagyis nem tudja a testben való ember önérzékelését, és ezáltal önértelmezését egyértelműsíteni, nem tud rávilágítani arra a kérdésre, hogy mi is számunkra a test, milyen a testhez való benső viszonyulásunk.

Ha a 20. század művészeti jelenségei között kutatunk, meghatározó lehet, hogy a Michel által említett affektivitás, vajon milyen módon jelentkezik az új művészeti irányzatokban. Leegyszerűsítve: következik-e az alkotó testéből a műve? Első pillantásra a gesztusfestészet teljesíthetné be leginkább ezt a felvetést – hiszen ott éppen a kontrollálatlan kompozíció, a test automatikus megmozdulásai adják a képalkotás alapját, azonban a testre való utaltság meg is szünteti a róla való gondolkodást, a formák vesztésével az ember maga is eltűnik a képről, a test olvashatatlan nyomokként jelentkezik csupán. A szakirodalom ezt a vonulatot az individuuum felépítésére tett törekvések között határozza meg, amelyben a művész az alkotás során a tudatalatti mozgósításával a teljes személyiségét állítja elő. (Sturcz, é.n., 25.) Ha az élő testről szóló művészetben tehát a test önmagával alkotott patetikus egységének kellene előtérbe kerülnie, akkor ez alapvető ellentmondásnak tűnik, vagy csupán olyan művészeti formákban értelmezhető, mint a performansz, ahol a művész jelenléte garantálja a testi bemutatás és az affekció azonosságát.

Ebből a szempontból lehet kulcsfontosságú, hogy a belek Lovas Ilona munkáin – noha az elemzői sorra utalnak az emberi alakra asszociáló formákra – nem az emberi alak megidézései, és főként nem annak ábrázolásai. Sőt, esetükben tulajdonképpen nem is a belső ábrázolásáról van szó; nem ábrázolásról, hanem az anyag (egy belső szerv) néző elé tárásáról. Művei rituális jelentősége tehát nem merül ki abban, hogy valamilyen ősi kulturális forma a kiállítótérbe kerül, és a modern/posztmodern kultúra részévé válik. Ha a szerepe csupán ennyi volna, már akkor sem lenne figyelmen kívül hagyható, hiszen a kultúra világotvasati módjai között alapvető ütközések létrehozásáról, botlaskövek állításáról van szó. Ám itt a rítus az ábrázolás megkerülésével a procedúra előtérbe helyezését hangsúlyozza. Az, ami a kiállítótérbe kerül, amit műtárgynak nevezhetünk, olvasni engedi a tevékenység lefolyását, illetve egy újabb eseménysor részesévé kívánja tenni a befogadót, amely tevékenység immár nem merül ki egy távolságtartó interpretációs gyakorlatban, hanem a nézőt kifejezetten az anyagi léthez való viszonyulásával ütközteti.

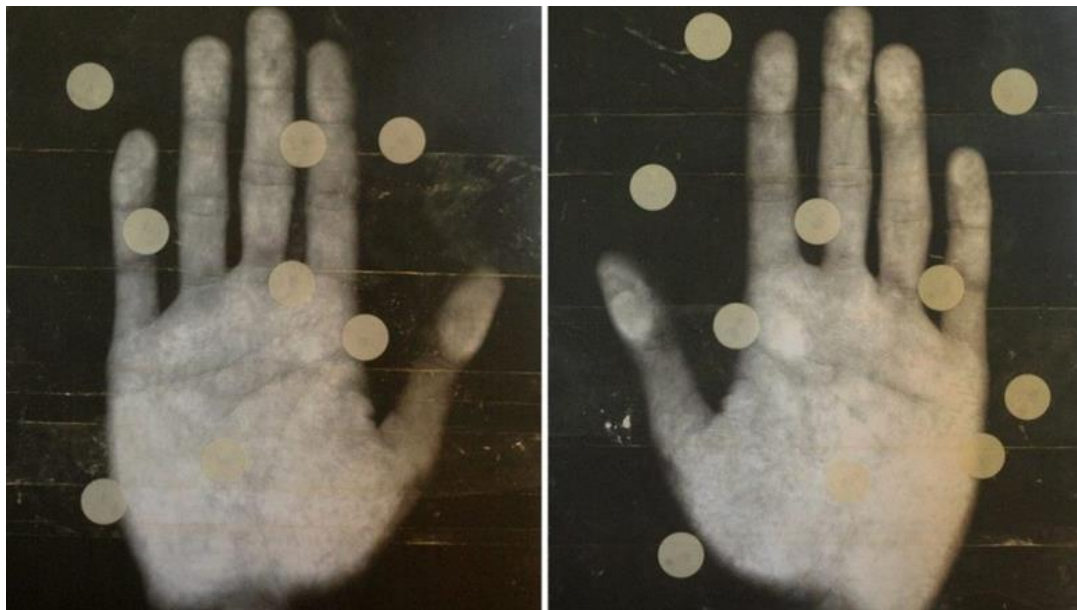
A belső szervek preparálásával és láthatóvá tételével az anyag undorra okot adó tulajdonságai mellett még egy ehhez tartozó provokatív mozzanat is történik: az ember állathoz való hasonlítása, ami a jelenkori művészet perspektívájából az egyik központi témának tekinthető. A meztelenség és az állathoz való hasonlóság párhuzama toposzként működik az ókor óta, ennek ellenére a vele való szembenézés megterhelő, éppen azoknak a kérdéseknek a feltételére ösztönöz, amelyeket a nyugati

filozófia dichotómiái fenntartással kezeltek: hogyan tartozhat a testi lét a szellemi, az etikai, a megigazulásra törekvő, a szemlélődő élethez? (Boros, 2003, 195-209.) A külső alak helyett a belső bemutatása kifejezetten az ember alakszerű ábrázolásával szemben alkalmazott megoldás, amely ráadásul magába zárja a benső tartalmak lélekhez tartozásának konvencióját is, amit a nyugati hagyomány a lélek szimbolikus távozásával, anyagtalan tulajdonságával kapcsolt össze. A belek szétnyitása és kifeszítése az óriásivá növelt szövetminták képét nyújtja. Belelátunk a halál után sem látottba, a helyre leszünk figyelmesek, amelyben a léleknek kellett rejtőznie, amennyiben kéregszerűen, öltözetként azonosítjuk a testet. Ha azonban (ezzel ellentétben) a szövetek sorseseeményeket, megrázkódtatásokat és örömeket rögzítő tulajdonságait ismerjük el, ahogyan erre Lovas Ilona a vele készült interjúkban rámutatott, akkor a lélek és a test elválaszthatatlanságára vagyunk kénytelenek ráismerni. Az alkotó a preparált belekbe többször liturgikus vagy bibliai szövegeket is rejtett, amelyek ettől kezdve szintén elkülöníthetetlenek a hordozótól, a szellem és a test együttesen van jelen, s ezzel voltaképpen utal anyaghasználata eredetére is, hiszen a középkori kódexlapok állati hártályból készültek, ezekre kerültek az általuk őrzött szövegek. (vö. Sturcz, 2009, 15; 18.)

Michel úgy véli, ha a művészet számot akar adni az ember eredendő, testéhez fűződő bensőséges viszonyáról, akkor a formai adottsággal ellentétben organikusként kell értelmeznie, abból a tapasztalatból kell kiindulnia, amit (ahogyan Descartes azt felvetette) a hétköznapiakban a testünkben élünk meg, ahogyan a testi létezés adódik a maga számára. (Michel, 2013, 72-72; 41; 53.) Az állati bél kiterítése és közszemlére tétele az organikus testet épp így, „ágasbogás mintáival” bontja ki – ahogy Sturcz János többször ismétli monográfiájában. (Sturcz, 2009, 18.) Tisztasága és laboratóriumi rendezettsége ellenére válaszreakciót követel a néző részéről, amely az önmaga bensőjére, az anyag szöveti hasonlóságának felismerésére vonatkozik.

A másikhöz való érkezés

A saját test megéléséből következik egy fontos fenomenológiai probléma, mégpedig az, hogy e belátásból következően, a másik elérése végtelen nehézséget rejt. Hiszen a másik szubjektivitása, magába zárulásként jelentkezik. Heidegger kifejezésével élve, amit Michel kritikával illet – a világban-benne-lét a másik világgal kapcsolatban másik-világban-benne-lét. Az emberi kapcsolatok közvetlenségét érintő megrázó kérdés tehát az érintés tapasztalatában így hangozhat: Van-e hozzáférésem ahhoz a helyhez, ahol a másik megéli saját magát abban a közvetlenségben, ahogyan megéli? (Michel, 2011, 379-380.) Mindez annak a tragikus tapasztalatát jelenti, hogy a másik nem átélhető, és fennáll a veszélye, hogy a szubjektivitás magabazáródásával, az én abszolút módon önmagára vonatkozásával a másikhöz való érkezés végső lehetetlenségbe fullad. (Michel, 2013, 141.)

Lovas Ilona: A kezek, 120x80cm, vegyes technika, fotóprint, ostya, üveg, marhabél, 2006

Lovas Ilona *A kezek* című sorozata a családtagjai kezeiről készült szkennertfókat tartalmazza. A sorozat készítésekor egyáltalán nem hagyományos eljárással dolgozott, hanem a jelenkor medialitásából nézve inkább a kommersz művészivé fordításával kísérletezett. A fénymásolat így a fekete-fehér fotó régies hangulatát hordozza, valamint a kéz olyan aprólékos lenyomatát, amit a kamera objektíve csak nagy felbontású digitális kép esetén tudott volna rögzíteni, ám akkor is csupán a megfelelő távolság felvételével. A fénymásoló azonban maga is tapogató mozgást végez, akár csak a kéz, nem a látás fókuszáló tulajdonságát utánozza, hanem annak felfokozott, minden részletet magáévá tevő változatát hozza létre.

A sorozat hasonlóságot mutat számos olyan fotóval, ahol a kéz fő témává válik. Ezek közül is talán a legfontosabb párhuzam Moholy-Nagy László kezet és hűrokat rögzítő fotogramja, amelynek témája szintén az érintés, lévén a fotogram maga ugyancsak közvetlen érintkezés útján jön létre a levilágított tárgy és a fényérzékeny papír között. Moholy-Nagy képe tehát az érintést magát nem ábrázolja, hanem inkább dokumentálja. Lovas kezeket bemutató képein a lenyomat aprólékosságát az alulról történő megvilágítás garantálja, tehát míg a fotogram esetében a fény felülről érkezik, és a test körvonalak által határolt képét adja, tehát egy negatívot, addig Lovasnál tényleges testlenyomat keletkezik a bőr részleteinek finom rögzítésével, és a testrészlet domborulatainak árnyaival.

Moholy-Nagy László, Fotogram, 1926

A kéz mint a tapintás legfőbb szerve (a többi érzékszervhez hasonlóan) egyfajta kijárat a testből a világ felé, de ugyanakkor (a szenzualisták, elsősorban Condillac megfigyelése szerint) a saját test érzését is nyújtja. Az érintés ebből következően, a magam határának a tapasztalata. Jean-Luc Nancy kitér arra, hogy a *haptein* ige nem csak az érintést jelenti, hanem *megállít*, *visszatart* értelme is van. (Nancy, 2020, 26.) Amikor hozzáérek valamihez, nem csupán a magam határát, hanem a másik határát is észlelem, az érintésben a másik ellenálló kontinuumként mutatkozik. (Michel, 2011, 330.) Az érintés eszerint Nancy gondolatmenetében az elérhető elérhetetlenségét mutatja (Nancy, 2020, 48), így a tapasztalat olyasformán fest, mintha a fal két felén állnának a felek, ezért a másik tapasztalata idegenségtapasztalat is egyben. (Nancy, 2020, 48; Michel, 2011, 333; 374.) A családtagok kezeinek szkennelt képei csupán az üveglap hideg érintései, ahogyan korábban a marhabelek üveglemezre preparált rétegei is. A bensőségesen megélt, a melegség, a létrejövő találkozás nem a fotós technikában, hanem ismét a rituális eljárásban mutatkozik. A kézzel tisztított, sóval fertőtlenített és átlátszóvá szárított állati belek a benső, a bensővé tétel szimbólumaivá válnak, olyan erős utalásokká, amelyek aligha fokozhatóak, hiszen az étkezés bensővé tételével hozzák párhuzamba a kapcsolat közvetlenségét. A bél, amibe a művész becsavarja a szeretett lények tagjainak fotóit éppen annak a meghaladásává válik, amit az én önmaga megéltésként jelent. Az énnek a másik énhez fűződő viszonya így nem önmagát követeli kiindulópontként, hanem a közös transzcendentális lehetőségüket – fejt ki írásaiban Michel - , ami nem jelent mást, mint a viszonyuknak, vagyis az abszolút létnek a lehetőségét. (Michel, 2011, 382.) Az individuális lét meghaladásáról

van itt szó, az interszubsztitívitás folyamatáról, ami az individuumot eseményé teszi. (Michel, 2011, 385.) Michel ezt a tapasztalatot az abszolút élet tapasztalatának nevezi, amit a puszta érintésen túl a szeretet parancsában a kereszténység programja vázol fel, és ami lehetővé teszi, hogy az ember túllépjen önmagán.

Elérkezni önmagunkhoz

A másikhoz való kapcsolódás problémája mellett a bensőként megélt test filozófiája felvet egy másik kérdést is, az én önmagára vonatkozásával kapcsolatban, ami a látható és láthatatlan ellentétében jelentkezik. Az önmagam tapasztalata alapvetően láthatatlan vagy fragmentáltan látható csupán, azonban a testtudathoz hozzátartozik egy társadalmi/külső test tudata is, egyfajta kép arról, ahogyan az én a világban megjelenik. Jean-Luc Nancy az Újszövetségből vett mondattal indítja *Corpus* című könyvét: *Hoc enim corpus meum* – ez a mondat a szakrális tartalomtól elvonatkoztatva (amit Kocziszky Éva poszttéológiai bibliaértelmezésnek nevez) a világban való megjelenés, a világhoz való tartozás mondata. (Kocziszky, 2021, 43-55.) Az embert a másik szemének való kitettségében mutatja. Az eleven test, amelyben benne vagyok, ezzel a látható, mások számára jelenlévővel szemben azonban láthatatlan, a képességeim nyalábja, ahogyan azt a világban kibontom. (Michel, 2013, 116; 127.) A maga anyagiságában megélt funkcionáló test akkor érzékeli önmagát burokként, határként, ami mások számára képként érhető el, ha ezt a belső érzést kizárja a figyelem köréből. A mások számára való jelenlétben tehát az eredendően megélt zártságnak kell újra megnyílnia, újra kívülről kell értenie magát. Az a feszültség, ami a kívülről feltételezett én képe és a belülről megélt én, vagy tovább bonyolítva, ami a társadalmi igények által támasztott, ideálisként értett külső én, és a bentől megélt, jószerevel láthatatlan én között feszül, számos kortárs művész munkájában megjelenik.[3] Lovas Ilonánál azért különleges, mert az én önmagához való érkezése meditatív jelenlétbe való érkezést jelent, és összefügg az utolsó vacsora idézett mondatával, de immár az utolsó vacsora Krisztus jelenlétére utaló ígétét is figyelembe veszi.

Már Lovas 80-as évekbéli műveinél is fontos összetevő volt az Oltáriszentségre való utalás. A felszentelés nélküli ostya visszatérő elemként egészíti ki számos installációját és képét, többek között *A kezek* sorozat darabjait is. A belek és az ostya kombinációja egyértelmű utalás az étkezésre, ugyanakkor zavarba ejtő is, hiszen az étkezés nagyon is profán folyamatára enged következtetni, ami a testében létező ember adottságát hangsúlyozza, aki a szentséggel kapcsolatba kerül. Ha ezen írás elején többszörös provokációt említettem, ebben az esetben a dogmatikai tétel egy sarkalatos pontjához érkezünk, ami a szent és a profán találkozását jelenti. A testi lét fizikai adottságát járja át a szent a szentség vétele révén. Ez az összefüggés pedig nem maradhat elszigetelt az egyes ember és Isten kapcsolatában, hanem a hatása kiterjed az ember kapcsolati viszonyaira, így Lovas munkáin a szeretett személyek értése az értük való imában válik teljessé.

Lovas Ilona: Nullpont I-IV., print, üveg, ostya, marhabél, Inda Galéria, 2015.

A *Nullpont* sorozatban a lábak kerülnek középpontba, egy olyan perspektíva felvételével, ami a hétköznapi látástól merőben idegen – a talpak felületet érintő látványa felől. Ha a testben való lét a hely kijelölésével jár, amint az anyag az „itt”-et (Nancy, 2013, 37.), a térbeli meghatározottságot dönti el, akkor a támasztékra nehézkedő talpak pontos fénynyomatai egyfajta megállapodottságot, helyben létet és stabilitást közvetítenek. Lovas videómunkái közül az *Anima nostra* zarándokló lábainak kimerevített változatait látjuk itt, rajtuk azokkal a redőkkel és sérülésekkel, amit a földdel való kapcsolat létrehoz. A szokatlan nézőpont azért fontos, mert a föld felől közelíti meg az embert, a talpak nehézkedése és támasza felől, ami egyúttal az ember jelenlétét, a viszonylatai közepett a helyét adja meg. A test földhöz való tartozása így nem csupán a testi létezés anyagi meghatározottságát, hanem a világban-benne-lét konkrétságát is mutatja. Annak a szerepnek, annak a helyzetnek a tudatos megélését, amely alapvetően definiálja az ember kapcsolatait és feladatait. A test, amit Nancy a felmutatásban külsődlegesként megjelenő testként értett (*Hoc enim corpus meum*) – kívülről nem látottként, a földdel való érintkezés közvetlenségében sajátítja el azokat a körülményeket, amelyeknek tudatosítása az önértés alapvető feltétele. Mindez megvilágítható azzal, ahogyan Heidegger utal az értelmezői folyamat kapcsán a föld elrejtő és a világlás megmutató karakterére, ami tehát elválaszthatatlan a földhöz való tartozástól, megragadhat az elrejtésben, de tovább mozdulhat az el-nem rejtettség felé. A képek ugyanúgy, ahogy *A kezek* esetében, tisztított belekbe vannak bugyolálva,

a befogadás, a befelé fordulás, a meditáció jeleként, készenlétben arra, hogy az el-nem-rejtettség felé történő mozgás létre jöjjön.

Sturcz János két folyamatot nevezett meg Lovas Ilona műveiben: az anyaggal folytatott párbeszédet és a művet létrehozó meditáció időbeliségét. (Sturcz, 2009, 10.) Elmondható ez majdnem minden műalkotás létrehozásáról: a művészek vizsgálják az anyagban rejlő lehetőséget, és az alkotás folyamatában éberren vannak jelen. Amit Sturcz a második alatt ért, az sokkal inkább vallásos meditációnak nevezhető. Ez a beállítódás, úgy gondolom, nagyfokú hasonlóságot mutat Michel testről szóló felfogásával, aki Krisztus testének felmutatását összeköti a páli levelek misztikus testének metaforájával, amely arra a közösségre vonatkozik, amit egy testként tart össze (Kol. 2, 19), amelyben ő a fő, és a hívek a tagok, egységet képeznek, de mégis mind őrzi az integritását. Michel szerint ebben a testben valósul meg az abszolút lét folyamata – mint a test fejlődése, ami nem kerüli el a fájdalmat, a sebzettség, a szenvedés és az öröm pillanatait, hanem mindezekben válik önmaga abszurd meghaladásává. (Michel, 2011, 393.)

A tabuvá, diskurzussá, tárggyá vagy elidegenítetté tett test az életet veszíti el; ami a testtel történik nem pusztán a test feledése, hanem ezzel együtt az élet feledése is. Az inkarnáció vagy megtestesülés vallásos megközelítésben az ige testté/ hússá válása (Jn. 1, 14.), az isteni szó testté válása pedig Michel felfogásában a testi lét transzcendenssé tétele, amely által képes az ember meghaladni az ipszeitását anélkül, hogy feloldódna, hogy az individualitását megsemmisítené, mégis önmagához tud érkező, a másik hozzá, ő pedig a másikkal. Lovas Ilona munkáján, a fenomenológia felvetéseihez, és különösen Michel filozófiai nézeteihez közelítő módon, ez a folyamat ölt tárgyi alakot, a műalkotás egy hétköznapi, ám mégis rituális cselekménysor (a bebugyolálás) eredményeként mint képtárgy mutatkozik, ami már nem pusztán kép, nem a test ábrája, vagy üres helye, hanem hangsúlyosan anyagi létező: testi jelenléte van. A folyamat felismerése egyúttal önmagunk testi létezésének tisztázására is hív, kezdve a művek provokatív anyaghasználatára adott válaszainkkal, és folytatva azzal, ahogyan ráébredünk, megtámaszkodunk a létünk az anyagiságban, kitölti, és élővé teszi.

SZILVIA CSANÁDI-BOGNÁR

THE ART OF ILONA LOVAS AND THE REHABILITATION OF THE LIVING BODY

Abstract:

The essay interprets the human body in Ilona Lovas's art works as rehabilitation – versus the negative judgment of the body or utilization of it -, such kind of art, that creates the possibility to represent the living flesh in the field of visibility. In the analysis the works of Lovas are interpreted according to two problems with the help of some philosophers of phenomenology. The first one is touch - so the arrival to

one another; the second one the duality of internal experience of the body and the outside representation of it as spectacle, therefore the difficulty of arrival to ourselves. These two kinds of approaches are completed with a third one, while reading the works of Lovas together with Henry Michel's radical Christian interpretation of body as paradox overcoming of living flesh.

Keywords: *phenomenology, living body, Christian interpretation of body, autoaffectivity, ritual, sacred*

Felhasznált irodalom

- Boros István (2003): A mezítelen ember, In: Tudom, kinek hittem, szerk. Frenyó Zoltán, Budapest: L'Harmattan, 195-209.
- Butlar, Judith (2002): Jelentős testek, ford. Sári László, in: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása, A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig, szerk. Bókay Antal, Budapest: Osiris.
- Glusberg, Jorge (1979) Bevezetés a testnyelvekhez: a body art és a performance, ford. Csűrös Klára, URL: <https://artpool.hu/performance/glusberg1.html>
- Kocziszky Éva (2021): Barátság, tűz, és a másik érintése: Három posztteológiai diskurzus (Agambennel, Ecoval és Nancyval), Pannonhalmi Szemle, 29. évf. 2. szám, 43-55.
- Michel, Henry (2011): Inkarnation, Eine Philosophie des Fleisches, Übersetzung von Kühn, Rolf, Alber Verlag, München, 2011.
- Michel, Henry (2013): Az élő test, ford. Farkas Henrik, Moldvay Tamás, Sajó Sándor, Ullmann Tamás, Pannonhalma: Bencés Kiadó.
- Nancy, Jean-Luc (2013): Corpus, ford. SEREGI Tamás, Budapest: Kijárat Kiadó.
- Nancy, Jean-Luc (2020): Noli me tangere, Pars pro toto, ford. KISS Gabriella, Budapest: MMA.
- Palotai János (2021): Testfotók, Balkon, 5. szám, 38-40.
- Schmal, Dániel (2012): A kezdet nélküli kezdet, Descartes és a karteziánizmus problémái, Budapest: Gondolat.
- Sturcz János [é.n.]: A heroikus ego lebontása, A művész teste mint metafora a magyar művészetben a nyolcvanas évektől napjainkig, Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem.
- Sturcz János (2009): Lovas Ilona, Budapest: Hungart.
- Varga Mátyás (2006): Kinek a teste?, Praesens, 3. szám, 94-101.

VÁLSÁGOK ÉS KONJUNKTÚRÁK.

A BALATONPARTI VILLAÉPÍTÉSZETRŐL

Szalay Gyöngy

jogász, művészettörténész, Műveleti Terület Galéria
doktor.gyongy@gmail.com

Absztrakt:

Dolgozatom tézise, hogy a Balaton-part pihenőkultúrája fellendül a válságok idején. Az 1920-as, 30-as évek villaépítészetét megújító Kotsis Iván törekvéseitől a pandémia sokkjáig terjedő hullámvonal építészeti, eszme- és művészettörténeti tanulságokkal szolgálhat, melyet a déli part boglári szakaszán rajzolok meg. Hányféleképpen értelmezhető a villa fogalma? Kik és hogyan, mekkora erőforrásokból, milyen jogi keretek között, milyen céllal és esztétikai igényyel építkeztek?

A változó társadalmi- és természeti környezet szükségszerűen újabb fejezeteket nyit meg az építészeti gondolkodásban, az életmódváltozások a nyaralók tervezésében is meg kell, hogy jelenjenek. Hova pozicionálja magát a mai urbanisztikai szemléletben a villaépítészet? Milyen háztípusok övezik a majdani balatoni rivierát?

Kulcsszavak: villaépítészet, Boglár, Kotsis Iván, balatoni riviera, urbanisztika

1. A 19. századi előzmények boglári látképe

A Balaton déli, somogyi szakaszán a partstabilizációs munkálatok, (Déli Vasút, 1861) a mocsár-és vadvíz kiszárítás, a vízszabályozás (Sió csatorna, 1863) megteremtik a fürdőkultúra meghonosításának alapfeltételeit a 19. század közepén. Néhány évtized messze röpi Széchenyi reformkori gondolatait az urbanizációs úton. **A század végére** kiépülő kikötők, állandó hajó-és kompforgalom, vonatközlekedés, fásítás, fürdőházak, strandok feledtetik a kezdeti kényelmetlenségeket. A homokpart alámosásának veszélye elhárul, az 1885-ös években a boglári vasúti töltés mentén (Hunyadi utca) elkezdődhetnek az építkezések. A talajtömörégi mutatók függvényében folynak a parcellázások, utcanyitások, épülnek a villák azon a településen, amit a 100 évvel korábbi első katonai felmérés még mocsarakkal elzárt, megközelíthetetlen területként jelez. (Bősze 1989: 218) A fürdőéletet szervező, sorra alakuló fürdőegyesületek közül a déli parton a boglárinak készül el elsőként az alapszabálya (1897(?) 1898), de engedélyezéséről nincsenek irattári források, működése csak 1904-től válik hivatalossá.¹ Ugyanebben az évben kezdi meg propagáló tevékenységét a Balatoni Intéző Bizottság jogelődje a Balatoni Szövetség. Elmondható, hogy Boglár az **I. Világháború előtti békeidőkben kedvelt** hely. Egy 1890-93-as adat szerint fürdővendégeinek száma 244, (állandó lakos: 951), ez a szám 1907-ben négyszeres emelkedést mutat, a déli part összes települését nézve pedig ötszörösöt. (Kanyar 1978: 156-5) A tópartra leköltöztetett arisztokrata életforma reprezentatív keretei

¹ Korábban Budapesten alakul meg előzménye, a „Boglár Barátok Köre”, tagjai között dr. Kotsis Ivánnal, dr. Négyessy Lászlóval, a helyi földbirtokos Gaál Gasztonnal. Az új fürdőegyesület 219 tagot számlál: tisztviselők, kereskedők, orvosok, ügyvédek, bankárok, tanárok, mérnökök és néhány bíró, lelkész, katona, tőkés vállalkozó és földbirtokos keresi a közös hangot a fürdőcivilizáció megteremtése érdekében.

emlékeztetnek a budai, svájci és más típusokra, hegyvidéki gyógyhelyek, riviérák építészetének formaelemei inspirálják az utazgató gazdag megrendelőket. A gyors növekedés árnyoldala a somogyi part közel 10 év alatt 300-400%-al megszorodott kisebb-nagyobb villáinak esztétikai igénytelensége, amit az Építő Ipar 1909-es cikke nem alaptalanul ostoroz. (Gyulai 1909) Akadnak azért a kor érvényes esztétikájával bíró üdítő kivételek, mint a boglári villasoron ma is álló Négyessy és a Fodor- villa.²

Négyessy-villa, Fodor-villa ma és régen, saját felvétel (2021), és Balatonboglár régi képeslapokon (Soós Endre gyűjt.)

2. Úttörő kezdeményezések a homogénebb településképért

A háborút követően a trianoni területi veszteségekkel megcsappan a magyarországi gyógy-és üdülőhelyek száma, a külföldi nyaralást viszont korlátozza a fellépő valutahiány. A Balaton az átmeneti hullámvölgyből hamar felszálló ágba kerül, kultusza írók, költők tollán, filmek, sportesemények, népszerűsítő kampányok révén növekszik, a hideg vizes fürdőzés magas vendégszámokat produkál.³ A kelendő olcsó telkeken a 20 év alatt felépülő villák száma megnégyszereződik, 1921-ben 1960-ra, 1941-ben 8000-re tehető. A 30-as évek hitelválsága lecsengőben van. (Kanyar 1978).

A „tarka-barka” tóparti látványt Kotsis Iván a „pallérstílus” visszaszorításával látja korrigálhatónak. A klasszicizáló európai trendekkel lépést tartó olaszos villa adaptációi a mediterrán táj hasonló klíma- és időjárási viszonyaiból indulnak ki, és annak a tőkeerős városi hivatalnokrétegnek az igényeit tükrözik, akiknek költséghatékonyabb villaálmaiban a korábbi reprezentáció köddé válik, a víz, a levegő a táj élvezete gyógyítja a testet és a lelket.⁴ A Műegyetem professzora családi nyaralójának felépítésével Boglárt felhelyezi az 1923-as építészeti térképre, s ezzel lényegében megalkot egy prototípust, ami már nem „nyaralókastély”. A nyári forráságban és viharos időben egyaránt jól szolgáló, verandával egybenyíló közös

² Négyessy László híres irodalomtörténész és esztéta, a Balatoni Yacht Club boglári osztályának megalapítója (1913 vagy 14), míg Fodor Gyula a kor jeles építésze, aki a „Munka után” beszédes titulusú nyaralóját saját családjának építi föl.

³ Erről ld.: Kovács Emőke cikkeit. <https://likebalaton.hu/telepules/balaton/hireink/utazz-a-balatonra-a-balaton-felfutasa-a-trianoni-bekediktatum-utan-2-211969/> és 3-212299.

⁴ A jogi szabályozás a megfelelő természeti adottságú üdülőhelyeknek gyógyfürdő rangot ad, ha megfelelnek az előírt közegészségügyi és gyógyítási kritériumoknak, amit Boglár és Fonyód 1928-ban kap meg.

nappalit teszi meg a térszervezés központjának, ugyanakkor a jobb helykihasználást célzó hálófülke elképzelése nem válik be. Egy és kétszintes terveit alacsony hajlásszögű tetők, széles kiülésű ereszek, és a részletképzést elvető tömegplasztika jellemzi. A nyugodt, sík, harmonikus színhatású, olcsón felújítható homlokzatok, nagy ajtó- és ablak üvegfelületek a lapos partra és sima vízfelületre reflektálnak, fesztelen természetességet sugároznak. Az enteriőrök könnyed légkörét a haszontalan nehéz bútorok mellőzésével éri el.⁵ Folyamatosan épít, fejleszt és propagálja terveit az építőmesterek és kőművesek körében. A szakajtóban több helyen kifejti logikus és tárgyilagos építési metodikáját „a balatoni kertés ház alakjáról”, majd örömmel konstatálja a tényt, hogy a helyi adottságok természetes talajából és „az ezekből az egyszerű megfontolásokból minden mesterkélttség nélkül kialakult típus mind jobban elterjedt.” (Kotsis 2010: 68) 1928-ban terveket és a felépült nyaralók fotóit adja közre, majd 1933-ban összefoglalja építészeti irányelveit.⁶

Kotsis Iván saját nyaralója vendégházzal, kertészlakkal, Boglár, 1924. Családi házak és nyaralók, Bp. 1928.

Az építész (egyenruhában) családja körében az I. Vh idején, Kotsis-fivérek kiállítása, Lechner Tudásközpont 2017-18.

K. I. Balatonmenti két homlokzati terv, 1924. Családi házak és nyaralók, Bp. 1928.

Ney-villa, Boglár, 1936. Fortepan

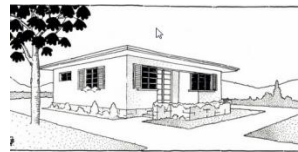
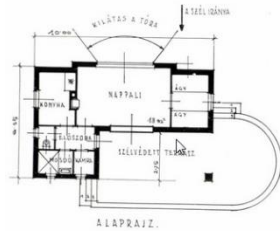
⁵ A Magyar Építőművészet 26. évf. 1. számát (1926) az 1922 és 1925 közötti munkái dokumentálásának szenteli fotókkal, rajzokkal.

⁶ Ld.: Családi házak és nyaralók, tervezte: Dr. Kotsis Iván, Bp. 1928. Németh József Könyvkiadóvállalata, illetve Dr. Kotsis Iván: A mai kor építészetének irányelvei, Különlenyomat, a „Magyar Szemle” 1933. évi augusztusi számából.

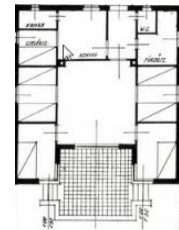
Egész Közép-Kelet-Európában oldódnak a 20-as évek szigorú eszméi. A hagyomány talaján álló pragmatikus építészet újdonságainak illusztrálására Ferkai András hivatkozott munkája két Varsó környéki nyaralót mutat be. (Ferkai 2003). A Magyar Mérnök- és Építészegylet konferenciasorozat (1931), kiállításokat, tervpályázatot (1935) szervez. A Tér és Forma lehozza a 35-ös pályázati fotókat és 14 kivitelezésre ajánlott tervrajzot távlati rajzzal, melyek a balatoni építési színvonal emelkedéséről adnak számot. (Vitéz Nemes 1935)

Merxbauer és Szécsi megvett terve
Tér és Forma, 1935, 8/3.

Fodor Jenő megvett terve
Tér és Forma, 1935, 8/3.

Diskurzus folyik a paraszti előképekből, az északi balatoni tájakon szervesen fejlődő vernakuláris építészet⁷ meghonosításáról az eltérő tájszerkezetű, és ilyen előzményekkel nem rendelkező déli parton. Kotsis regionális szemlélete elutasítja a paraszti hangulatú villaformát, végül a kezdeményezés egy általa előhívott vitapályázat keretében el is hal.

Káldy Ferenc: nyaraló,
Boglár. Tér és Forma, 1935,
8/3.

Vály Imre: nyaraló, Siófok.
Tér és Forma, 1935, 8/3.

Káldy Ferenc: nyaraló, Arács. Tér
és Forma, 1935, 8/3.

A térség gazdája, a Balatoni Intéző Bizottság addig ismeretlen gyakorlata szoros együttműködést eredményez a megrendelők, az építőmesterek, kőművesek és a mérnökök között. A siófoki kirendeltségen építészmérnökök véleményezik az 1929-es fürdőtörvényben megszabott 3 km-es fürdőzóna építkezéseit, és - amint Kotsis kapcsán utaltam rá - tanácsot adnak, korrigálnak, vázaltszerű rajzokkal segítik az építőket. A gyümölcs láthatóan érik, a kivitelezett egyszerű, mégis változatos épületek

⁷ Helyi anyagok és hagyományok felhasználása az építészetben.

a tókönyéki életforma lényegének megértéséből erednek. Az építészeti elvek kontinuitása megfigyelhető a villaépítészet későbbi korszakaiban, de emellett úgy vélem, azok részben áthagyományozódnak a családi házakra is, ami további bizonyításra szorul.

Vit. Harmat Ferenc építész és építési vállalkozó (Balatonboglár) balatoni villái. Fotó: Seidner. 1935. Tér és Forma 1935/8.

Itt érzem szükségesnek jelen írás boglári fókuszát megmagyarázni. Az egyik indok villaörökségének létező, vizsgálható, és az egész somogyi szakasszal hasonlóságot mutató, ezáltal következtetésekre alkalmas volta, a másik a boglári építészek, építő kőművesek relevanciája a térségben, ami további kutatás kiinduló pontja lehet. Harmadszor Kotsis Iván boglári kötődése, aki a balatoni villatörténet megkerülhetetlen alakja, („Legkedvesebb épülete”, a „nehéz időkben” épített főműve, a r. kat. templom (1931) emelte és emeli ma is a kisváros és polgárai níveljét).⁸

3. A „Balaton befogadóképessége véges” – „mi azt nem érjük meg” (idézi: Farkas 1988: 2/45)

A Balaton is megszenvedi a **második világhéget**: állófront, aknásítás, fosztogatások. A villákban átlagosan 60-80%-os kár keletkezik. Tetézi a helyi bajokat, hogy nem termel a boglári téglagyár, és az üdülőhelyi bizottságokat is felosztatják, bár Bogláron 1947-ben még elkészül a költségvetés. (Kanyar 1978) A Tér és Forma folyóirat közzétesz egy tanulmányt, ami a két part eltéréseit figyelembe véve összehasonlásokkal létrehozott egységes közigazgatású üdülő településben látja a Balaton jövőjét. Javasolja esetleg fellelhető „sajátos város, falu és fürdőalakok” tudományos kutatását, illetve építési tilalommal terhelt rezervátumok kialakítását, Bogláron például 4 nagyobbat és 3 kisebbet a dombokon. (Tóth 1946) A különös terv nem valósul meg. (Boglár közigazgatásának epizódja a Lellével történt egyesítés 1978 -1991-ig.)⁹

⁸ Életéről, szakmai és közéleti szerepéről, tanári hivatásáról képet alkothatunk életrajzi- és más írásaiból, hallgatói és pályatársai beszámolóiból, szakmai méltatásokból, melyek felsorolására sincs mód.

⁹ A történetileg kialakult balatoni települések földrajzilag határosak, de önállóak, munka,- lakóhely reláció alig van közöttük, nem hasonlít a nagyvárosi agglomerációra. Az egy,- vagy többközpontú településcsoportokból kialakult régiót az üdülő funkció köti össze. Vö.: (Szántó, 1979)

A zajló rendszerszerű szociálturizmus boglári képe kivetíthető a teljes térségre.¹⁰ Elkezdődnek a balatoni fejlesztések, azonban a **fordulat éve** után a külföldi vendégek elmaradoznak. Az **1957-től induló fellendülés** háttérében a külföldre utazás korlátozása is ott húzódik, a dolgozó a „magyar tenger”-i nyaralás ellenőrzött formájában élhet át egy illúziót. Az állami propaganda a balatoni képeslappal a nyugatnak is üzen, de az invitált valuta inkább csak a kelet- és nyugatnémet találkozásokból csöpörészik.¹¹ Ugyanebben az évben Farkas Tibor a VÁTI-ban¹² állami megrendelésre építész teamjével 20 évre szóló nagyléptékű, később Abercrombie díjjal kitüntetett Regionális Tervvázlatot terít ki a tervezőasztalra. [Visszaemlékezéseik forrásai a korszaknak különösen ld.: (Farkas 1988), (Polónyi 2000)]¹³ A 30-as évekbeli decentralizált illetve az 50-60-as évek centralizált igazgatásában a villaépítészet megtalálja a helyét, de fontos a különbségtétel, hogy a hőskori, helyi alapokra építő szervezési modell a megváltozott közegben nem alkalmazható. (Wettstein 2020)

A Regionális Tervvázlat Farkas Tibortól származó későbbi másolata (Marton 2014) (az eredeti elveszett)

Az Abercrombie díj (Marton 2014)

A gyakorlatban az építészek sikeresen állnak ellen az absztrakt, településektől elzárt üdülőzónák létesítésének, amit Polónyi Károly, az újjászervezett BIB¹⁴ főmérnöke (1957-1960) a legnagyobb pozitívumnak könyvel el, míg a döntéshozók által kézlegyintéssel elintézett túlépítés kudarca arra indítja, hogy a hazai gyakorló terep kísérleteit egy másik periférián, Afrikában folytassa.¹⁵

A tóparti tömegigény kielégítésére előre gyártott szerkezetből kiinduló, és az építői szándék szerint befejezhető könnyed, olcsó nyaraló modell elterjesztésében bíznak az építészek, de a törekvés minőségi áttörést nem hoz, „esztétikai diktum”-ot

¹⁰ Vö.: Topfer Éva: Balatonboglár helye és szerepe a balatoni turizmus történetében. Szakdolgozat, 2012. Gödöllő.

¹¹ Ez erősen jelen van a „Zimmer Frei” üdültetési formákban Bogláron csakúgy, mint másutt.

¹² VÁTI alatt a jogilag 1949-2004-ig létező, több névváltoztatáson átesett haladó szellemű, nagy hatású várostervező-, és kutatóintézetet kell érteni. Erről bővebben: Aczél Gábor-Csontos János-Lukovich Tamás: Volt egyszer egy VÁTI. Pro Régió Ügynökség, 2013.

¹³ Továbbá vö.: (Marton, 2014), (Wettstein, 2013) és Wettstein, <https://epiteszforum.hu/print/balaton-modern-identitaskereses-a-30-as-es-a-60-as-ek-epiteszeteben>.

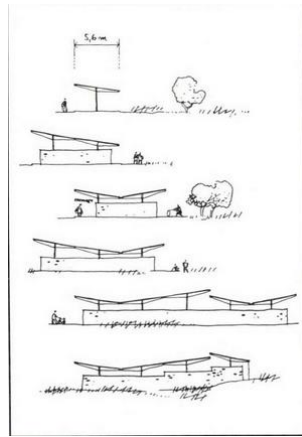
¹⁴ Balatoni Intéző Bizottság

¹⁵ Az építész portróját megfesti Pesti Mónika. <http://epiteszforum.hu/a-deli-part-alkiralya-i>. 2018.05. 28.

pedig eleve nem tartalmaz. (Moravánszky 2016)¹⁶ A hiba ott csúszhat be, hogy nem számolnak a már említett saját kezű paraszti „koherens építőkkultúra” hiányával.

Hófer Miklós: Tátika nyaraló,
1965. kep-ter.blog.hu

Polónyi Károly rajza.
Magyar
Építőművészet 1988/2.

Pavilon a boglári villasoron.
Saját felvétel (2021)

A balatoni hétvégi ház a Kádár-kor mézesmadzagja.¹⁷ A tömegigény kielégítésének egyik módját a nagyüzemi művelésből kivett – az eredeti helyi célt semmibe vevő – zártkerti parcellázásokban látják. Farkas később rámutat, hogy talán évszázadokig sem tűnhetnek el a rossz beépítések a külterületeken (oromzatukkal kiemelkedő pince- és prэшház 'nyaralók'). (Farkas 1988) Hiába a jó terv, az „organikus és kiegyensúlyozott fejlesztés, a szilárd építési és területgazdálkodási rend” léket kap a 68-as reformok idején. (Farkas 1988: 2/47) A szervezeti anomáliák odáig fajulnak, hogy még a BIB székhelyén „prakkböröndnek” nevezett helyen tartott „regionális terv talán utolsó teljes példányát” is kihajítják. (Farkas 1988: 3/10) A tömegesség, a tájrombolás, a rossz vízminőség (eutrofizálódás, peszticidek) súlyosan fenyegeti a tóparti életet.¹⁸ A déli megyékben az 1960 és 1974 között megduplázódó nyaralószám megmutatja, hogy a természetes tó igénye száguld a döntéshozók által kézlegyintéssel elintézett felvevőképességének határa felé. A somogyi szakasz adatai szerint a 60-as években 4000 alatt van a magányaralók száma, a 70-es évek derekán már 20 000. Előfordul,

¹⁶ Polónyinak a perifériák építészetéhez való viszonyát elemzi Moravánszky, ugyanakkor a centrum-periféria kérdés a villaépítészetnek az építészetben belül elfoglalt helye szempontjából is felvethető, összefüggésben azzal, hogy Polónyi az egész balatoni tervet nemzetközi kontextusban kívánja látni.

¹⁷ Később a típusstervek fantázianevekkkel (Ezerjő, Szúnyog, Boglárka, Tavirózsa, stb.) eljutnak a hegyvidékre, és a Duna partra.

¹⁸ A 28/1978. (V.26.) Mt.sz.r. melléklete a Balatont és vízgyűjtő területét a káros szennyezés neme és határértéke alapján I. kategóriába sorolja. A jogszabály a progresszív szorzóval ismételtlen kiszabható bírság mellőzésével veszi rá többek között a boglári (ekkor boglárlellel) ÁG-ot a Borkombinát tisztítóművének megépítésére, ahol a bírságbefizetés 1975-78-ig megduplázódott. Szalay Gyöngy: A Balaton vízi környezetvédelme. 1980. Szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar. 28-29.

hogy a lapostetős villákat magas tetőssé alakítják a kormány szintű építési korlátozások kényszerében. (Schellner 1985) A túlépítés, az esztétikai és minőségi problémák valódi és egységes orvoslása komplex ökológiai szemléletben kaphatott volna esélyt, de Plósz Sándor (VÁTI) hangja 1978-as munkájában nem tudott áttörni a rövidlátó bürokrácián. Az elfogadott 1979-2010-es üdülőterületi rekonstrukciós regionális terv a sűrű beépítések fellazítása érdekében a mögöttes településeknek nagyobb szerepet szán, céljai között a falu- és termál turizmus beindításával. Ebben a „nagy hagyományú” családi nyaralás előnytelennek ítélt formája helyett a közösségi, intenzív módokat preferálják. (Misley - Kotsis 1980)

A 20. század utolsó évtizedeiben a Dél-Balaton népszerűsége fokozatosan csökken Északhoz képest. A rendszerváltás után az 1990-2010 közötti évek helyzetelemzése a válság ellenére az ingatlan érték megtartást, magas életszínvonalat, jó vízminőséget mutat ki, és balatoni identitást. Az uniós polgárok is ingatlanvásárlásba kezdenek, villaépítéseket és felújításokat egyaránt realizálnak az átlagos 4-6 hónapos tartózkodásukhoz. A Balaton Fejlesztési Tanács a Balaton és környéke kiemelt üdülőkörzetének 2007-2013-as fejlesztési stratégiájában a „Balaton márkát” a táji és természeti adottságokon alapuló hagyományokhoz köti, tény viszont, hogy egyik korszak sem tudja megóvni magát a státuszszimbólumok építésétől. Az 2014-2020-as jövőkép a községek arculatának javítását konkrét célként fogalmazza meg, eszközéül a Balaton Területfejlesztési Konceptiót (2014-2030) jelöli meg, de az egységes minőségi épített környezet balatoni látványa továbbra is várat magára.¹⁹

Épületek ma a boglári parti sávban, saját felvétel (2021)

Az utóbbi tíz év általános építészeti eseménytelenségét megtörő pandémiás sokk 2020 nyarán elhossa az újabb balatoni reneszánszt. Néhol a vírustérképek alakulása és a home office kényszer szülte gyakorlata a 70-es évek egész éves üdülőváros prognózisát írja át kétlakisággá. Ma is érvényes, hogy „az egyes épületek kiképzésbeli egységessége” és építészeti értéke együtt adják „az építőművészi összhatást” (Kotsis 1932: 168). Vegyes színvonalon folynak a felújítások, átépítések, foghíj beépítések, néhol grandiózus, de tájidegen monumentumok dominálják az üdülőövezetet. A wellnesszel, gondozott kerttel csalogató apartman házak

¹⁹ Minderről ld.: <https://adoc.pub/a-balaton-regio-fejlesztese.html>, és a www.terport.hu/webfm_send/77 a stratégiáról.

minimalista, uniformizált enteriőrjeinek modern luxusában nehezen élhető át az egyedi Balaton élmény, de nem is elvárás, ahogy a századfordulós fényűzésnek sem ez az elsődleges célja. Hozzáteszem, eközben közösségi szinten a hagyományosan baráti őslakos-villalakó kapcsolatok is sérülnek. Az építészeti „megújulás” képletesen szólva tovább bontja a történetileg kialakult, korántsem hibátlan vizuális védművét. A 'Balaton Love' egyelőre kitart. A településeken a beépítetlen kisebb telkek kínálata szerény, míg a kereslet folyamatosan nő, de hogy a felerősödött építési láz divathullám-e, esetleg a pandémia-és klímaszorongás tüneti kezelése, ma még nem tudhatjuk. A tradicionális villaépítészetnek kihívás a gazdaságos fenntartás, a jobb kihasználtság, a modern igények kielégítése úgy, hogy közben megőrizzen valamit, csak a balatoni táj házáira jellemző különleges atmoszférájából.

Török Csongor: Szemes Marina luxus apartman, saját felvétel (2021)

4. Összegzés

A dolgozat megfigyelése, hogy a Balatonon változó státuszú, periodikusan visszatérő nyaraló réteg rekreációs pozíciója villatípusokban materializálódik, s az így kialakuló villatradíció a balatoni identitás részévé válik. Megállapítható, hogy a válságok és konjunktúrák váltakozása itt az osztársadalmi mozgásokkal ellentétesen zajlik. A tó pezsgő életszakaszaiban a villaépítészeti kérdések felerősödő artikulációja invenciózus táji egységesítő javaslatokat hoz, de a stíluskérdések a mai napig megválaszolatlanok. A 30-as évekbeli lényeglátó szellemiség nem marad hatástalan az 50-es évek végének újító regionális kísérletére, és talán a villaépítészet marginalitásának is betudható, hogy sikeresen óvja meg magát az ideológiai torzulásoktól, azonban az őszinte szándékok ellenére a hevenyészett tókönyvéki kép megmarad. Minden korszak - beleértve a kortárs építészetet is -, a maga jelével tovább fokozza a sokat bírált heterogenitást. A régió természeti-és építészeti ideája a politikai-, társadalmi-, egyéni- és csoportérdekek erős sodrásában, a globális, illetve a tavat közvetlenül érintő ökológiai, klíma- és környezeti kihívások közepette, együttműködési modellben képzelhető el. Kérdés, hogy a zajló életmódváltással párhuzamos új típusú nyaralási szokásokban túlél-e, egyáltalán életképes-e, és ha igen milyen keretekben a hagyományos villa-(lét), és mindezek a folyamatok hogyan hatnak a tó esztétikumára.

CRISES AND PERIODS OF PROSPERITY. ABOUT THE VILLA ARCHITECTURE AT LAKE BALATON

Abstract:

My essay's thesis is the boost of vacation culture at the Balaton during crises. From Kotsis Ivan's pursuit to reform villa architecture in the 20s and 30s to the shock of the pandemic, the direction provides architectural, conceptional and art history lessons on the south shore of the Balaton. In how many ways can we interpret the concept of a villa? Who and how, from what resources, in what legal context, for what purpose and aesthetic directive did build?

The everchanging social and natural environment inevitably opens new chapters in architectural thinking, and the lifestyle changes must present themselves in the design of vacation homes. Where does villa architecture position itself in today's urbanistic views? What kind of houses will populate the future's Balaton Riviera?

Keywords: *Villa architecture, Boglár, Kotsis Iván, Balaton Riviera, urbanism*

Irodalomjegyzék

- Bősze, S. (1989) A dél-balatoni fürdőegyesületek történetéből (1890-1944). In Somogy megye múltjából, Levéltári Évkönyv 20. (old.: 213-255). Kaposvár.
- Farkas, T. (1988.) Ahogy én látom a Balaton-ügy harminc évét I-III. Magyar Építőművészet, 79/2.,3.,4-5., 44-47., 10-13., 90-92.
- Ferkai, A. (2003) Úr vagy megélt tér. Budapest: Terc Kft.
- Gyulai, K. (1909.) A nyaralóépítkezés üdülőhelyeinken. (B. Ney, Szerk.) Építő Ipar, 33/1., 359-360.
- Kanyar, J. (1978) A dél-balatoni fürdőkultúra kialakulásának történeti korszakai. In Somogy megye múltjából, Levéltári Évkönyv 9. (old.: 139-188., 170-188.). Kaposvár.
- Kanyar, J. (1983.) Így épült. A dél-balatoni fürdőkultúra kialakulása. História, 3., 23-25.
- Kanyar, J. (1988.) Boglárlelle fürdőkultúrájának történetéből. In A. Laczkó (Szerk.), Boglárlelle. Tanulmányok. Boglárlelle: Városi Tanács VB.
- Kotsis, I. (1932) Művészet a balatoni építkezésekben. Tér és forma, 5/5-6., 168-171.
- Kotsis, I. (2010) Életrajzom. (E. Prakfalvi, Szerk.) Budapest: Magyar Építészeti Múzeum.
- Marton, R. (2014) Lokáció - konfiguráció - artikuláció. Letöltés dátuma: 2021. 11. 25., forrás: corvina.mome.hu
- Misley - Kotsis (1980.) Üdülőtáj-tervezés és a Balaton üdülőkörzet. Településtudományi Közlemények 29., 85-97.
- Moravánszky, Á. (2016. 11. 23.) Ahol az órák késve járnak - Polónyi Károly három világ periferiáján. BME, Építőművészeti Doktori Iskola, Bp.
- Polónyi, K. (2000.) Építész-településtervező a periferiákon, Polónyi Károly retrospektív naplója. Bp.: Műszaki Könyvkiadó.
- Schellner, V. (1985.) A Dél-Balatonpart építészeti arculata. Magyar Építőipar, 1-12/8., 472-474.

- Szántó, Z. (1979) Funkcionálisan együttélő településcsoportok. Településtudományi Közlemények, 28., 41-60.
- Szontagh, P. (2003) Kotsis Iván. Tudós tanárok - tanár tudósok. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár-és Múzeum.
- Tóth, J. (1946.) A Balaton környék egységes rendezése és fejlesztése. Tér és forma, 19/1-3., 14-19.
- Vitéz Nemes, Á. (1935) Hogyan építsünk a Balaton partján? Tér és forma, 8/3., 69-85.
- Wettstein, D. (2013.). Építészet, identitás, Balaton. Regionális stratégiakeresés a harmincas és hatvanas évek építészetében. Utóirat. Régi-Új Magyar Építőművészet melléklete(6.), 23-28.
- Wettstein, D. (2020.) A Balaton-parti nyaralók építészete a rekreáció 20. századi életformáinak tükrében. Letöltés dátuma: 2021. 10. 25., forrás: <http://real.mtak.hu/107304/1/096.2020.002.pdf>
- Wettstein, D. (2021.) (A. G. Wesselényi, Kérdező:) Bp, MMA MMKI: Youtube, Megtekintés dátuma: 2021.10.23.

FRAGMENTÁLT MŰVÉSZET ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ MINŐSÉGE

Zugor Zoltán

okleveles vizuális kultúra szakember,

képzőművész, független kutató

zugor@zugor.hu

Absztrakt

Először röviden vázoljuk a művészet fogalmának változásait, a ki a művész és a mi a műalkotás problémáját. Egyféle megoldási javaslatként vetjük fel a művészet a kommunikáció minősége modell lényegét. Ez a modell új alapokra helyezheti a kapcsolatot a művész és a befogadó között és elősegítheti a művészeti élet struktúraváltását. A tanulmányban részletesebben bemutatjuk ezen kommunikációs modell mezőit és a mezőn belüli minőségi értékelés lehetőségeit. Ez a fragmentált struktúra segítheti a hétköznapi embereket (és a művészeket is) a művészeti világban való eligazodásban és új távlatokat nyithat a művészet számára.

Kulcsszavak: *művészet, kommunikáció, művész, befogadó*

Manapság a köznyelvben sok dologra használják azt a kifejezést, hogy művészet. Ha csak a kultúra és a műalkotások területét nézzük, akkor is azzal szembesülünk, hogy nagyon tág és igazából meghatározatlan fogalom az, hogy művészet. Általában mindenki tudja, hogy mi a művészet, de ha bárki jobban belegondol, akkor elbizonytalanodik, mert a művészet fogalma és meghatározása az

őskortól napjainkig nagyívű változáson ment át. A mestérségbeli tudástól az önmagára való rákérdezésen keresztül jutottunk el a napjainkban formálódó új elméletekhez.

Történeti áttekintés

Az őskorban az első alkotók különleges képességekkel bíró emberek voltak, akik a szellemi teremtő erőt bele tudták vinni az anyagba. Ebből lett a technikai tökélyre törekvés, amit az ókori görögök technének neveztek. Az ókorra ezekből a mesterekből lettek iparosok, kézművesek, akik megcsinálták az alkotásokat és lettek belőlük művészek, illetve kultúremberek, akik csupán megtervezték azokat. A művészeteket Arisztotelész alantas, (testi) és magasztos (szellemi) kategóriákba sorolta be. A mimézis, vagyis az utánzás lett a művészet lényege és a harmónia, a szépség lett a műalkotások legfőbb üzenete. A középkorban a céhes mesterek és a kolostori szerzetesek közül kerültek ki a művészek. Ők elmélyült tervező és alkotó tevékenységet folytattak. Igazából csak az számított művészetnek, ami a hit, a vallás és Isten üzenetét tolmácsolta a műalkotás közvetítésével. A reneszánsz külső nézőpontot vett fel, a műalkotások üzenete a szuverén egyén lett. A művészek állandóan tökéletesítették és fejlesztették szakmai és technikai tudásukat. Megbízásra alkottak, familiáris formában, vagy mesterek köré alakult iskolákban, később akadémiai rendszerben tevékenykedtek. A barokk grandiózus megrendeléseivel a pompát, a hatalmat közvetítette. Minden szakma művészetté vált, ami ezt az értékrendet képviselte. A XVII. század végétől a szalonkiállításokkal megnyílt a művészet útja a polgárság és a kisemberek felé is. Elkezdődött a piacra termelés és megjelentek a kisebb művészek, az olcsóbb alkotások és az alkotásokat értelmező, értékelő műkritika. A XVIII-XIX. század művészete száműzte Istent a műalkotásokból és a művészetet mint vallást alkotta meg, amivel mindenféle ideológiákat, izmusokat szolgált. Aztán az eladható műalkotások versenyébe belefáradt, a világmegváltó művész helyett élénk állította a bohém művészt a maga kísérletező, polgárpukkasztó műalkotásaival. A XX. század avantgárd mozgalmi kitágították a művészet fogalmát, átfogalmazták a szépség, a minőség és az érték megítélését. A művészet önállósult, nem kívánt már önmagán kívül mást szolgálni. A neoavantgárd pedig már lenézte, megtagadta entellektüel közönségét is, és a pop-arrtal pedig önmagát árulta, mint különleges árucikket. Majd az 1980-as években fellázadt és a posztmodernnel eljutott oda, hogy kénytelen volt rákérdezni önmagára. Mi is a művészet? Ki is a művész? Mi is a műalkotás?

Napjaink fragmentált művészet világa

Hol vagyunk most? Vessünk egy pillantást a vizuális művészetekre, elsősorban a képzőművészetre. Ha megnézzük milyen grandiózus installációs alkotások vannak a Tate Modern Galériában Londonban, vagy a MoMA-ban New-Yorkban, akkor azt

látjuk, hogy egészen más léptékű, más színvonalú munkák vannak ott, más közönségnek szólnak és más üzenettel bírnak, mint amit a mai magyar kortárs művészet krémjétől láthatunk Pesten a Vigadó Galériában vagy a Múcsarnokban. Nem beszélve arról, ha átmegyünk a tér másik oldalára és megnézzük a Szépművészeti Múzeumban kiállított alkotásokat. A több száz év előtti és a mai alkotások között ég és föld a különbség. Egészen más a szemlélet, más a befogadói élmény. Aztán ha vidékre megyünk, megint más alkotásokat láthatunk a szegedi Reök kiállításain, a hódmezővásárhelyi tárlatokon, vagy Kecskeméten, a kecskeméti művészek, Szentendrén a szentendrei művészek kiállításain. Ezeken a tárlatokon a 100 évvel ezelőtti klasszikus avantgárd hagyományait variálják kicsit így, kicsit úgy. Ha tovább megyünk, mondjuk a balatonfüredi művészek körébe, ott meg még messzebb jutunk az időben a művészet felfogásával kapcsolatban. Ott id. Markó Károlytól az impresszionistákig a 120-190 év előtti tájképfestői hagyományokat követik jobb, rosszabb minőségben. De van még tovább! Vadászházban naiv festmény vaddisznóval, lovastanya lófestményekkel és egy külön kategória, a porcelánra festett tájképek, életképek. Ez mind képzőművészet. És akkor nem beszéltünk egy másik irányról a fényfestésről, az internetes és digitális művészetről.

Hogy bővítsük egy kicsit a képet, a Marvel és Disney filmek és képregények is művészet, ahogy Tarkovszkij, Fellini filmjei és Banksy alkotásai és Damien Hirst cápája is művészet. Sokaknak, főként a fiatalabb korosztályból például a Transformers filmek sokkal nagyobb intellektuális és művészi élményt adnak, mint egy klasszikus Jancsó film. Egy fantasy rajongónak semmit nem jelent egy monokróm festmény. Egy vadásznak értékelhetetlen és értéktelen egy Banksy grafika, mint ahogy a gender ideológia elkötelezett hívének sem jelent semmit, sőt inkább idegesítheti a Kurultájon kiállított Attiláról és a hunokról készült nemzeti érzelmekkel átítatott történelmi festmény. A kommersz szuperhősös képregényektől (amelyek közt van kimondottan igényesen megrajzolt is) általában a falnak megy az az avantgárd képzőművész, aki még a 70-es években kezdte a pályafutását. Az id. Markó Károly stílusában festő autodidakta művészekkel pedig kölcsönösen pocskondiázzák és lenézik egymást. Vagy nézzünk még olyat, amivel a hagyományos felfogásban dolgozó szobrászokat lehet bosszantani. Ez az épített motor. Esztétikailag gyönyörű és technikailag tökéletes, van eszmeisége, mondanivalója és ráadásul még működik is. Lehet használni valamire és nem csak nézegetni, meg elmélkedni felette. Hol van a határ az ipari termék, a kulturális termék, a művészeti termék és a műalkotás között? Feltehetjük-e azt a kérdést, hogy kinek mi a művészet? Ki dönti el, hogy művészet-e az, ami egyik embernek művészet, a másiknak pedig nem. Van-e valami szabály az érték és minőség meghatározásához?

Van. A szakértők és a szaktekintélyek tradíciókon alapuló megítélése. Ez a ma leginkább elterjedt művészet-meghatározás, az intézményes elmélet képviselőinek kiváltsága. Vagyis az a tárgy műalkotás, amelyet a művészeti világ befolyásos tagjai intézményes döntés keretében műalkotásnak nyilvánítanak. Így fentről lefelé a legnagyobb műgyűjtőktől, a Tate-ből, meg a MoMA-tól kiindulva és haladva lefelé a

különböző szinteken lévő szakértők és szaktekintélyek mondják meg, hogy az általuk befolyásolt területen mi a művészet, mi a műalkotás, ki a művész, mi érték, mi értéktelen. Nincsenek mérhető szabályok, mert egy másik elmélet szerint (Pl. a wittgensteiniánus) a művészet „nyitott” fogalom. Nem tudjuk megadni az összes szükséges és elégséges tulajdonságot, amely lehetővé teszi, hogy a művészet fogalmát definiáljuk. Kirekesztenénk azokat a dolgokat, amelyek jelenleg nem, de később már műalkotásként kerülnek meghatározásra. Ebből következik az, hogy a művészet nem definiálható, mert a fogalma nem zárt. Így megmarad a művészet és a műalkotás meghatározása, értékelése, elbírálása a szakértőknél és szaktekintélyeknél. Művészet az, amit a szakértők és a szaktekintélyek a saját szempontjaik alapján az évezredek emberi produktumaiból ma művészetnek tartanak. Erre épül a mai művészet világ.

Egy lehetséges új művészet definíció

A történelem során egy új definíció a művészet egész felfogását alapvetően átformálta. A felfogás pedig megváltoztatja a műalkotásokat, azok üzenetét, az alkotások és a művészek megítélését, átalakítja a műkereskedelmet és a bemutatási lehetőségeket. *„A művészet dialógus, és egy műalkotás élete a közösség kulturális életéből származik.”* *„Minden művészet az élő szervezet és annak környezete közötti kölcsönhatás eredménye. A befogadónak is működtetnie kell természetes érzéseit és energiáit, fiziológiai szenzomotoros válaszait ahhoz, hogy a művészetet értékelni tudja”* – véli John Dewey (1859-1952). *„A művészet a kommunikáció technikája”* - mondja Claes Oldenburg (1928-), svéd amerikai szobrász. *„A művészet szó a kommunikáció minőségét foglalja össze.”* – vélekedik L. Ron Hubbard (1992).

Az elmúlt időszakban sok kutatás történt a művészet és a kommunikáció együttes vizsgálatában. Ennek kapcsán formálódnak új elméletek és új definíciók, mint például: *a művészet a kommunikáció minősége*. A következőkben ezen definíció alkalmazási lehetőségéhez kívánunk hozzájárulni. A definíció helyessége és igazolása nem ezen tanulmány feladata. Korábban már írtunk e témában. Itt csak a kommunikáció fogalmának (genus proximum) a művészet területére való értelmezését és részleteire bontását, alkalmazási lehetőségét kívánjuk bemutatni. A többi kommunikációs létezőtől való elkülönítést, vagyis a „sajátos különbséget” (differentia specifica), a minőséget egy következő tanulmányban részletezzük. Erről most előljáróban csak annyit, hogy a minőség különbözteti meg a művészetet az összes egyéb kommunikációtól. A minőség fogalmának a tudomány, az ipar és kereskedelem szempontjai szerint sokféle megközelítése van: transzcendens, termék, termelés, felhasználó, érték és szabvány alapú. Amennyiben ezen szempontok szerint a későbbiekben a művészet kommunikációs modelljének legtöbb mezőjénél a legjobb minőséget állapítjuk meg, megkapjuk a legértékesebb, a legmagasabb szintű művészetet, vagy épp az egymás melletti besorolásból adódóan az azonos értéket. Amennyiben több mezőnél alacsonyabb a minőségi színvonal, annál értéktelenebb, alantasabb művészetet, vagy művészi hatással nem rendelkező művészeti terméket,

kézműves, vagy ipari terméket kapunk. A művész és a befogadó közti kommunikációs ciklus, amiben benne van az alkotó technikai tudása, az alkotás egységbe rendezettsége és a befogadó hozzájárulása hozza létre a művészetet.

A művészet a kommunikáció egyik megjelenési formája

Ha a művészet fogalmát három olyan alkotóelemre bontjuk, amelyek feltétlenül szükségesek a művészet létrejöttéhez, akkor a következőket kapjuk: alkotó, alkotás és befogadó. Ha ezt átfordítjuk a kommunikáció nyelvére, akkor lesz belőle közlő, közvetítő közeg, fogadó, vagy másképpen: feladó, üzenet, címzett.

A kommunikáció meghatározása: információk átvitele egy feladótól egy címzetthez. vagyis a (1.) feladó egy (2.) kód (meghatározott jelrendszer) segítségével (3.) formába önti (kódolja) az (4.) információt (üzenetet), ami egy (5.) csatornán keresztül eljut a (6.) címzetthez (vevő), aki (7.) dekódolja azt, hogy (8.) megértse, majd (9.) nyugtázza, hogy megkapta.

A teljes modell így néz ki átültetve a művészet területére:

Korszak és benyomás → **(1.) művész** → vélemény, indíttatás és cél → (2.) kód, a művészet nyelve → (3.) alkotás létrehozása → **(4.) műalkotás és üzenet** → (5.) távolság, intézményrendszer, csatorna → szándék, figyelem, → **(6.) befogadó** → (7.) hozzájárulás. dekódolás → (8.) hatás és megértés → (9.) nyugtázás, vagy cselekvés → külvilág.

Most nézzük át röviden ezeket a különböző mezőket.

A művészet kommunikációs modelljének mezői

1. Korszak és benyomás

A korszak jelenti azt a tér, idő, anyag, energia univerzumot, azt az emberi civilizációt, azt a kultúrát, azt a művészeti világot, mely a művész környezetét adja, melyben a művész él és amelyben a műalkotás létrejön. A korszak megítélése szempontjából fontos, hogy a művész szándéka szerint a saját koráról a kortársainak szánta-e a műalkotást, vagy a múltat idézi nekik. A korszak értéket nagyban rontja, ha a művész nem a jelenben, hanem a múltban, vagy „más dimenziókban él”. A benyomás a külvilág hatására a művészen bekövetkező változást jelenti, amely lehet emocionális, empirikus, egzisztenciális, vagy fizikai. A benyomás az, ami megérinti a művészt, amit a művész valamilyen okból fontosnak tart a külvilágból. A benyomás tapasztalatot eredményez, ami valamilyen vélemény, üzenet létrehozására készíti a művészt. A korszak és a benyomás értékét, fontosságát az utókor folyamatosan újraértékeli.

2. A művész

A neoavantgárd eljutott oda, hogy mindenki művész, aki annak érzi magát. Az egyetlen meghatározó szempont, ami eldönti, hogy valóban művész e valaki, az a technikai tudás, vagyis a szakértelem és a koncepció magas foka.

A művész elsősorban az alkotást megtervező, megalkotó személyt jelenti, az egész személyiségével, megszerzett szakértelmével, szakmai elismertségével együtt. Viszont az alkotások sok esetben nem egy személy részvételével készülnek, így művész címszó alatt a művész személyén kívül az alkotás létrehozásában közreműködő segítők is értjük (családtagokat, munkatársakat, segédeket, kollégákat, művészeti szakembereket, szakmunkásokat, stb.) Ők együttesen a művész. A művész megítélése jelenleg csupán a szakmai elismertség alapján történik, az viszont a szaktekintélyek ajánlásán múlik. Pedig van lehetőség a művészek megítélésére stílusirányzatok szerint egymás melletti és tevékenységük, munkásságuk, hatókörük, népszerűségük, stb. mérésével egymás feletti kategóriákban.

3. Vélemény, indíttatás és cél

A korszak és benyomás hatására a művészen kialakul egy nem verbális vélemény. Az indíttatás az a belső indítóok, ami a művészt arra inspirálja, hogy ezt a véleményét, üzenetét megossza a környezetével. A művész célja megnyilatkozni, értéket teremteni és valamilyen hatást elérni a befogadóban. Másképpen fogalmazva, egy szándékolt fontos üzenetet kommunikálni.

A vélemény értékét az adja, hogy az mennyire hasznos a teremtett világ, az emberiség, a társadalom, az adott csoport és végül a befogadó egyén számára. Az indíttatás értékelésével tulajdonképpen a művész véleményének fontosságát értékeljük. Más az indíttatás, más a cél és más az üzenet egy ipari formatervnél, egy iparművészeti alkotásnál, egy kulturális, vagy művészeti termékénél és egy úgynevezett „magasművészeti” műalkotásnál. Az értékelés egymás mellé rendeléssel, majd a kategóriáján belüli értékeléssel lehetséges.

4. A kód, a művészet nyelve

A művész a verbalizálatlan üzenetét a technikában, az anyag (energia) rendezettségében teszi bele az alkotásába. Az alapanyagok egységbe rendezése kapcsán a művész beletesz realitásokat, jeleket, jelzéseket, összefüggéseket, új kapcsolódásokat, jelentésmódosítókat, ellentéteket, egységeket stb. A kód maga a stílus. Az alkotások kódolása csak a saját stílusokon belül rangsorolható. A kódok értékelését, a műalkotás stílusának értékét és a művészet rangját a befogadó státusza határozza meg.

5. Az alkotás létrehozása

A művész a fizikai univerzumot teszi rendezetté és ez által kódolja az indíttatásából származó üzenetet. Az üzenete köré olyan harmóniában rendezi az összetevőket, hogy az közvetítse és segítse a kívánt hatás elérését. Az alkotásba

bemenő üzenet az, amit a művész szeretne, hogy a befogadó érezzen, vagy gondoljon az alkotása befogadása után, de ez nem azonos a műalkotás üzenetével. Az alkotás létrehozása mező elsősorban az előadó művészetekben jelentős. A tárgyalkotó művészetekben az értékelés inkább a végeredményben, a műalkotásban ítélt meg, például az ecsetkezelésben, a gesztusokban, a színhasználatban.

6. A műalkotás és üzenet

A műalkotás a fizikai univerzum egy különlegesen összerendezett darabja, mely struktúrájában képes szellemi és emocionális információkat is tárolni, továbbítani. A műalkotás annak eredményeképpen jön létre, hogy a művész az alkotása minden egyes összetevőjét az üzenete köré egységbe rendez és mindehhez a befogadó hozzájárul. Ha a befogadó nem tud hozzájárulni az alkotáshoz, akkor az csak művészeti termék lesz, nem műalkotás. Azáltal, hogy a befogadó hozzájárul a művész egy alkotásához, műalkotássá teszi azt. A hozzájárulás független a szakmai, vagy szakértői értékeléstől. A sikeres műalkotás titka, hogy az a befogadó által értékesnek ítélt üzenetet tartalmaz. A műalkotás üzenete viszont nem az, amit a művész beletett, hanem az, amit a befogadó a saját hozzájárulásával kivesz belőle. Az üzenet értékének megítélését a befogadó státusza határozza meg.

A műalkotások értékelésére számtalan objektív tudományos módszer áll rendelkezésre: muzeológia, hermeneutika, ikonográfia, ikonológia, esztétika, stb.

7. A távolság, intézményrendszer, csatorna

A távolság a művész és a befogadó közötti távolságot jelenti (a feladó és címzett közti távolságot), amit a műalkotásnak meg kell tennie ahhoz, hogy a befogadó megcsodálhassa (amin keresztül át kell jutnia az üzenetnek). Ez a távolság lehet időbeni távolság és fizikai távolság. Régi korok művészeinek alkotása, vagy a föld másik felén élő művész alkotása és a befogadó közti távolság. A távolság lehet a művészeti világ intézményrendszeréből, a struktúrából eredő távolság (galériák, kiállítóterem, biennálék, internetes portálok, pályázatok, zsűrizés). A bemutatkozási lehetőségek, a galériák és a galériások mint szaktekintélyek jelentősen növelhetik, vagy csökkenthetik a művész és befogadó közti távolságot. Bizonyos esetekben el is zárhatják őket egymástól. A távolság lehet a művész és a befogadó között lévő emocionális, realitásbeli, gondolkodásbeli, ideológiai különbség is, vagy a más kultúrkörhöz való tartozásból, kulturáltságból eredő távolság. Egy kultúra művészeti alkotása a saját közegében hatásos lehet, de kiszakítva környezetéből hatástalan maradhat. A távolság értékelésekor igazából az intézményrendszert értékeljük. Az értékelésnél a kis távolság magasabb művészi értéket eredményez, míg a nagy távolság értéktelenné is tehet egy műalkotást (üzenetet).

8. Szándék és figyelem

A szándék az, amit a befogadó előzetesen tesz, hogy részese legyen a műalkotás hatásának. (Például szépen felöltözik és elmegy színházba, vagy elutazik külföldre, hogy ott megnézzen egy kiállítást.) A figyelem azt jelenti, hogy a befogadó figyelmet

szentel a műalkotásnak. (Például a színházban figyel az előadásra, a kiállításon nézi a képet és nem másra figyel.) Szándék és figyelem nélkül nem jön létre a műalkotás dekódolása, nem lesz hozzájárulás és megértés. Így nem jön létre a művészet, nem ér célba az üzenet, mert nem kapcsolódik össze a művész a befogadóval, vagyis a feladó a címzettel. A szándék és figyelem felkeltése a reklám és propaganda területe. Így ennek a mezőnek az értékelése az emberi tényezőkön túl a propaganda és a közönségszervezés értékelése is.

9. Befogadó

Befogadó minden olyan ember, aki a műalkotás hatásából részesedik és hajlandó önmaga saját belső világában hozzájárulni a műalkotáshoz. A befogadók társadalmi, egzisztenciális, kulturális szinten más-más fokon állnak. Már az antikvitásban is megkülönböztették a művelt emberek magas művészetét a hétköznapi emberek művészetétől és az alantas, bárdolatlan emberek művészetétől, mely csak szórakozást és élvezetet nyújt. A művelt ember a jövőben él, messze előre lát, terveket készít, irányít. A hétköznapi emberek a jelenben küzdenek a hétköznappal, a szépre, a rendezettségre, a felüdülésre vágnak. Az alantasabb emberek a múltban élnek, a múltat kívánják feledni a közönséges szórakozással, az élvezetek habzsolásával. Minden megítélés alfája és omegája a befogadó értékítélete. Itt jelentkezik a legmarkánsabban, hogy kinek mi a művészet és kinek mi a műalkotás. A más-más kulturális szinten, más-más ideológiai elvek alapján hozott értékelés nagyban megváltoztatja az adott műalkotás, vagy egyáltalán a művészet megítélését. Ezért játszanak olyan fontos szerepet a szaktekintélyek. A különböző státuszú emberek a saját igényeiknek megfelelő művészetet, műalkotást tartják értékesebbnek.

10. Hozzájárulás, dekódolás

A befogadó, ahogy dekódolja a műalkotást, a saját minőségi hozzájárulásának köszönhetően lesz élvezője annak. Ha a befogadó felé olyan kódrendszerben történik a kommunikáció, amelyben szándékoltan, csak hiányosan talál olyat, amivel egyetért, amihez érzelmileg kötődik, akkor hozzá tud járulni a műhöz, tovább tudja „alkotni” azt és a saját hozzájárulása által tudja értelmezni és megérteni a műalkotást. Ezért helyeznek el a művészek a műalkotásban olyan elemeket, amelyek még felismerésre várnak és olyanokat is, amelyekhez a befogadó könnyen hozzá tud kapcsolódni. A befogadó hozzájárulásából adódóan különbözik a „kiolvasott” üzenet a művész bemenő üzenetétől. A műalkotás üzenete az, amit a befogadó a saját hozzájárulásával kivesz belőle. A hozzájárulás és a dekódolás a befogadó feladata. Így ezen mező értékelése a művész által használt kódrendszer és a befogadó viszonyát értékeli.

11. Hatás és megértés

A műalkotással való találkozás következtében elsősorban érzelmi változás, emelkedettség az, ami a befogadóban történik. A hatás következtében a befogadó elméjében, az ott tárolt információk között új kapcsolatok jöhetnek létre, illetve bizonyos összefüggések felismerése kapcsán újra rendeződhetnek az értékek és megváltozhat a vélekedésük egyes dolgokról. A művészetben a teljes megértés

eléréséhez meg kell engedni a nézőnek, hogy a jelentés egy részét ő maga adja hozzá és azt önmaga, tetszése szerint értelmezze. A megértéshez a „kiolvasott” üzenet alapvető fontosságú. A megértés arra a képességre is utal, hogy a befogadó egy világos és hű benyomást fogad, rögzít és tovább épít. A megértésnek vannak segítői, a befogadók speciális csoportja, ők a szaktekintélyek: műértők, kritikusok, esztéták, művészettörténészek, művészetfilozófusok, zsűritagok stb. Ők azok, akik nagyban befolyásolják a művészet megítélését, nagyságát és értékét. A megértés és hatás egyszerű statisztikai módszerekkel és kérdőívekkel mérhető.

12. Nyugtázás, vagy cselekvés

Egy kiállítás, egy előadás megtekintése, a taps, a méltatás, egy műtárgy megvásárlása is a művészet része. Ezzel a plusz hozzájárulással, vagy nyugtázással üzennek vissza a művészeknek és tartják életben és folytonos mozgásban, változásban a művészetet. A siker az egyik legjelentősebb fokmérő a művészet megítélése és értékelése szempontjából.

13. Külvilág

A külvilág itt a befogadó által módosított, megváltoztatott korszakot, a fizikai univerzumot, épített környezetet, az emberi viszonyokat, a civilizációt, a kapcsolatrendszeret, a kultúrát jelenti. A befogadó az emelkedettsége kapcsán nagyobb megértéssel képes cselekedni, rendezettebben képes megszervezni önmagát és a körülötte lévő világot. Kimutatható egyes műalkotások szerepe a történelmi folyamatok alakításában, de a műalkotások inkább csak az utólagos megítélésében játszottak jelentős szerepet. Viszont ne feledjük, hogy nem a műalkotások hoznak létre változásokat, hanem az emberek. A külvilág mező értékelése az utókor feladata.

Fragmentált művészet kezelése

Az ismertetett modell kezelni tudja a széttöredezett művészeti életet. Segítségével be tudjuk azonosítani a különféle művészeti felfogásokat, hogy milyen társadalmi és gazdasági tényezőkhöz kötődnek. Segítségével megelőzhető, hogy ezek összekeveredjenek és zavart okozzanak. Például:

14. Munka alapú felfogás

A régi céhes mesterek, a mai tájképfestők (egy festmény értéke, az alapanyag, a méret és ráfordított munka alapján alakul ki).

15. A nyereség orientált szemlélet

A barokk akadémiák és a mai mainstream művészek (siker, pénz, befolyás, állami és egyházi megbízások, ösztöndíjak, támogatások)

16. Piac orientált termelés

A szalon művészei XVII-XIX. században, mai illusztrátorok, dizájnerek, eladásra dolgozó művészek, stb. (az árat a kereslet kínálat határozza itt meg)

17. Fenntarthatóság szempontú tevékenység

Bohém avantgárd művészek, a mai másod vonal művészei (főállás mellett alkotó, esetleg alkotói támogatásokból és nem képeladásból élő művészek)

18. Extraprofit alapú beállítottság

A pop-art művészei, a mai sztár művészek, műkereskedők, galériák, (olcsón veszem, drágán adom, a művészé a terv, de alkalmazottak csinálják meg az alkotást)

19. Eszmei és érzelmi alapú hozzáállás

A reneszánsz familiáris mecénatúra, a mai réteg igényeket kiszolgáló művészet. (fantasy, szentimentális, naiv, extrém, stb.)

A modell segítségével kimutatható, hogy az adott irányzatra mekkora igény van. Milyen közönségre gyakorol hatást. Mekkora lehet a társadalmi hatása. Mely területén vannak hiányosságok, elakadások. Milyen infrastruktúrát igényel. Mit kell erősíteni, hogy hatásosabb legyen. Az értékelések segítségével mindent a maga helyére lehet tenni.

Összegzés

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a művészet a kommunikáció modellje szerint működik. A művészet különleges szerepét a minőség biztosítja. A művészet lényegét a művész és a befogadó együtt munkálkodásában, a közös teremtésben, az emberi érzelmek és gondolatok összekapcsolódásában találjuk meg. A művészet értékelését a szaktekintélyi és szakértői szubjektív megítélés helyett át lehet helyezni a mérhető, objektív szempontokkal való megközelítés irányába. Nincs olyan, hogy csak ez és csak is ez a művészet. A művészet nem tárgy, hanem folyamat. Egy szellemi entitás. Ahhoz, hogy ezt belássuk modellváltásra van szükség.

Modellváltás

Mire lehet jó ez a definícióváltás, ez a felfogásváltás, és a művészet kommunikációs modelljének kidolgozása és használata? Egész más világ alakul ki egy fasiszta ideológia és egy kommunista ideológia következtében. A liberalizmus is másféle világot hoz létre, másmilyen művészeti felfogást és más definíciókat részesít előnyben, mint a kereszténydemokrácia. Egészen más művészetfelfogás jön létre egy munka alapú társadalomban, mint egy tőkefelhalmozó társadalomban. Egész más világot hoz létre egy nyereség orientált, extraprofitra alapozott gazdaság, mint a fenntarthatóságra és a természetvédelemre nagy gondot fordító gazdaság. Amilyen a környezet, olyan a művészet és amilyen a művészet olyan a környezet is. Mindkettő hat egymásra. A rövid történeti áttekintésben is erre kívántuk felhívni a figyelmet. Változik a világ, változik a művészet és változik a definíció is. Ha megváltoztatjuk a definíciót, megváltozik a művészet és talán ezáltal a világ is.

ZOLTÁN ZUGOR**FRAGMENTED ART AND QUALITY OF COMMUNICATION****Abstract**

First we briefly outline the changes in the concept of art, who is the artist and what is the problem of the work of art. To suggest a possible answer, the model of art and the quality of communication is depicted. This model can put the relationship between the artist and the audience on a new footing and help to change the structure of the life of art. Then, the fields of this communicational model and the opportunities of the quality assessment within the model are described in details. This fragmented structure can help ordinary people (and artists alike) to orient themselves in the life of art and can open up new horizons for art.

Keywords: *art, communication, artist, audience*

Felhasznált irodalom

- Belting, Hans (2007): A művészettörténet vége, Ford. Teller Katalin, Budapest, Atlantisz.
- Bubik Veronika és Simon Tünde (2016) Neveléstudomány 2016/2. Vizuális kommunikáció: a 21. század domináns közlésmódja a kortárs művészetben és tudományban, megjelenése a vizuális nevelésben Budapest Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2016/nevelestudomany_2016_2_29-42.pdf
- Dewey, John (1980): Art as Experience. New York: Perigee Books. John Dewey. In: Internet Encyclopedia of Philosophy. <http://www.iep.utm.edu/d/dewey.htm>
- Dolese, Melissa – Kozbelt, Aaron, & Hardin, Curtis (2014): Art as Communication: Employing Gricean Principles of Communication as a Model for Art Appreciation. The Graduate Center of the City University of New York and Brooklyn College. Common Ground Research Networks https://www.researchgate.net/publication/307768875_Art_as_Communication
- Gerencsér Péter, szerk. (2008): Új, média, művészet. Szeged: Universitas, Szeged
- Hubbard, L. Ron (1992) Art. Bridge Publications Inc. Los Angeles. Magyarul: L. Ron Hubbard (1965-1989): Menedzsment-sorozatok III. Művészeti sorozat 375-423.o. Hubbard kommunikációs iroda Saint Hill Manor, East Grinstead, Sussex
- L. Menyhért László (2010): A művészet? – maga az ember www.irodalmijelen.hu/node/7963
- Mezei Elek (2008): Művészeti kommunikáció alapkérdések, avagy miért élnek sokáig a művészetfilozófusok? <https://docplayer.hu/30728170-Muveszeti-kommunikacio-alapkerdesek-avagy-miert-elnek-sokaig-a-muveszetfilozofusok-muveszeti-kommunikacio-2008-tavasz.html>
- Mirzoeff, Nicholas (2000): Mi a vizuális kultúra? Ford. Horányi Attila. Ex Symposion, 32-33. (2000)

http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=mi-a-vizualis-kultura_952

Nyíri Kristóf (2003): Bevezetés a kommunikációfilozófiába Stúdiumvázlat. In. Virtuális egyetem Magyarországon Kovács Gábor – Nyíri Kristóf (szerk.) Budapest Typotex Kft.
http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/bevkm_long.htm

Sepsi Enikő (2014): - A művészet mint vizuális kommunikáció (irodalom, színház, film) In: Spannraft, Marcellina; Sepsi, Enikő; Bagdy, Emőke; Komlósi, Piroska**; Grezsa, Ferenc** (szerk.)Ki látott engem? Buda Béla 75 pp.
https://www.academia.edu/42591401/A_m%C5%B1v%C3%A9szet_mint_vizu%C3%A1lis_kommunik%C3%A1ci%C3%B3_irodalom_sz%C3%ADnh%C3%A1z_film

Sepsi Enikő, Fabiny Tibor (2013): A művészet, mint vizuális kommunikáció. Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar (KRE BTK). Budapest.
<https://docplayer.hu/24790489-A-muveszet-mint-vizualis-kommunikacio.html>

S. Nagy Katalin (2013): Képzőművészet és kommunikáció. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, valamint a Typotex Kiadó Kft. Budapest. <http://docplayer.hu/2185401-S-nagy-katalin-kepzo-muveszet-es-kommunikacio.html>

Zugor Zoltán (2012.) A Művészet a kommunikáció minősége. Diplomadolgozat. Tomori Pál Főiskola. Kalocsa

GONDOLATOK AZ ALAPTÖRVÉNY R) CIKKÉNEK (4) BEKEZDÉSÉHEZ

Tokodi Bence PhD

teológus, katolikus kánonjogász

tokodi76@gmail.com

Absztrakt:

Az elmúlt évtizedekben és napjainkban különösen intenzíven újra és újra előkerülő kérdés: vajon milyen lenne az ideális állapot, melyet a közéletet meghatározó politikusok és közszereplők illetve a keresztény egyházak kialakítanak egymással. Felvetődik: mi a kereszténység lényege? Csupán egy kulturális attitűd, mely hangulati elemként veszik körül társadalmunk történelmét, vagy teljes odaadást igénylő, a személyiséget alapjaiban meghatározó világnézet? Erre keressük a következő néhány sorban a választ; részben a magyarországi polgári jogforrásokat, részben az evangélium Krisztusának ráutaló magatartását vizsgálva.

Kulcsszavak: közélet, közszereplők egyházhoz való viszonya, keresztény értékek, Alaptörvény R) cikkének (4) bekezdése

1. A tanulmány célja; alapvető megfontolások

Ha a címben megjelölt három fogalom kapcsolatát vizsgáljuk, az alapoktól kiindulva megállapítható, hogy a magyar belpolitikai élet közel egy évtizedes múltjára visszatekintve az egyik leggyakoribb elméleti vita tárgya az államhatalomnak a keresztény értékekhez és magához a kereszténységhez, valamint a kereszt(y)én(y) egyház(ak)hoz való viszonyának meghatározása. A kérdés eszmetörténeti háttere – akár az állam és a közhatalom önmeghatározása, akár a teológiai elmélet vagy egyházi gyakorlat oldaláról közelítjük meg – meglehetősen gazdag irodalmat tudhat magáénak, ami akár több félévnyi társadalom-, jog- és hittudományi egyetemi stúdium anyagát teszi ki, nem számítva a téma gazdag kutatási lehetőségeit, kezdve az államegyház és egyházállamiság kérdésétől egészen a radikális szétválasztás, vagy akár üldözés jelenségéig. Jelen írás korlátozott mivolta nem kívánja feleleveníteni az államhatalom és a kereszténység kétezer éves együttélésének mozzanatait egyik oldalról sem. Nem kíván továbbá vitába szállni olyan kiemelkedő szerzőkkel, akik akár tudományos munkásságukkal, akár erkölcsi nagyságukkal tudósokként vagy szentekként formáltak mértékadó véleményt a témában – sem tudásunk, sem erkölcsiségünk nem tesz alkalmassá erre. Arra teszünk csupán kísérletet, hogy Jézus szenvedéstörténete, a katolikus teológia néhány alapvető szempontja és a magyar Alaptörvény vonatkozó részeinek megfontolásával megformáljuk saját véleményünket – ismét hangsúlyozottan, a polémia szándékának árnyéka nélkül.

További megjegyzést igényel a „szabadelvű” és a „liberális” szavak világos elhatárolása a munka során. Mivel a keresztény erkölcszociológiában kiemelkedő jelentősége van a szabad akarat Istentől kapott ajándékának, a klasszikus szabadelvűséget ebből fakadóan az emberi méltóságot meghatározó gondolkodásmódnak tekintjük. Szükségszerűnek tűnik azonban mindennek megkülönböztetése[1] a liberalizmustól, amit nem a szabadelvűség szinonimájának, hanem olyan politikai, szociológiai és szubkulturális jelenségnek[2] tekintünk, melynek tagjait gyakran épp úgy determinálják érzelmi szempontok, mint a jogos kritika alá vetett szélsőjobboldali csoportosulásokhoz tartozókat. Munkánknak a liberális véleményektől való éles elkülönítésére a végkövetkeztetés iránya miatt lehet a későbbiekben jelentősége. Mindezek után az alapvető kérdés, amire jelen néhány oldalban a választ keressük: jogos-e, hasznos-e és lehetséges-e, hogy az állam a keresztény értékek mellett kiálljon; illetve ez az attitűd szolgálja-e a kereszténység valódi érdekeit?

2. Jézus viszonya a közhatalommal

A kereszténység számára Jézus viselkedése azért irányadó, mert mint az Atyaisten Igéje, nem csupán szavaival, hanem csodáival és – számunkra most ez a legfontosabb – tetteivel, magatartásával is a kinyilatkoztatást közli.[3] Az evangéliumok több olyan eseményről adnak hírt, amikor Jézus a kora társadalmának szellemi, vallási vagy politikai vezetőivel került kapcsolatba. Mindezek közül azonban most számunkra a legfontosabb az elítélésekor tanúsított magatartása és Pilátussal folytatott párbeszéde, hiszen itt egyszerre jelenik meg a három közhatalmi ággal kapcsolatos állásfoglalása és önmeghatározása.

Pilátus visszament a helytartóságra, maga elé hívatta Jézust, és megkérdezte tőle: „Te vagy a zsidók királya?” Jézus ezt felelte: „Magadtól mondod ezt vagy mások mondták neked rólam?” „Hát zsidó vagyok én? – tört ki Pilátus. – Saját néped és a főpapok adtak kezemre. Mit tettél?” Jézus így válaszolt: „Az én országom nem ebből a világból való. Ha ebből a világból volna országom, harcra kelnék szolgálaim, hogy ne kerüljek a zsidók kezére. De az én országom nem innen való.” Pilátus közbeszólt: „Tehát király vagy?” „Te mondod, hogy király vagyok – mondta Jézus. – Arra születtem, s azért jöttem a világba, hogy tanúságot tegyek az igazságról. Aki az igazságból való, hallgat szavamra.”[4]

Jézus mindenekelőtt elismeri a közhatalmat, és aláveti magát neki azzal, hogy kijelenti: *„harcra kelnék szolgálaim, hogy ne kerüljek a zsidók kezére”*. Vagyis, legalábbis keresztény hittől nézve lehetősége és eszköze volt arra, hogy kiszabaduljon közvetve a törvényhozó (*„Te mondod, hogy király vagyok”*), közvetlenül pedig a bírói és végrehajtó hatalom alól, de ezt tudatosan nem teszi. Amit viszont tesz és mond, az a témánk szempontjából kulcsfontosságú: Először is, királyként, vagyis törvényhozóként, bíróként és uralkodóként határozza meg magát éppen egy olyan helyzetben, ami első tekintetre végtelenül groteszk helyzet lehetne, hiszen egy megalázott, agyonvert és a halálos ítélet előtt álló emberről van szó. Ami miatt mégsem irreális a szituáció: *„Az én*

országom nem ebből a világból való. (...) Aki az igazságból való, hallgat szavamra.” Jövetelének célja pedig nem más, mint az igazságról, vagyis „törvényhozói munkájáról” való tanúságtétel akár az élete árán is: *„Arra születtem, s azért jöttem a világba, hogy tanúságot tegyek az igazságról.”*

Jézus királysága tehát valós, létező reláció, de nem az államhatalom törvényessége, hanem a szabad akarat döntése alapján. Aki úgy dönt, hogy az igazság, tehát Jézus küldetésének és tanításának útján kíván járni, az fogadja el ezt a viszonyt, aki pedig nem, az kizárja magát belőle. Mindez érthető Jézus törvényhozói és eszkatologikus bírói küldetésére is, valamint feloldja az Isten végtelen szeretete és igazsága közötti ellentmondást, amennyiben nem az Isten veti el a bűnben kitartó embert, hanem az ember önmagát zárja ki az istenkapcsolatból. Feloldódik továbbá Jézus királysága, szenvedése és az Atya iránti engedelmsége közti látszólagos ellentmondás is azzal, hogy ő mindenáron, az élete árán is engedelmes az eredeti küldetéséhez, vagyis az Atya üzenetének kinyilvánításához.

Az állami közhatalom objektív valóság, melynek szintén vannak teológiai vonatkozásai, hiszen az ember autonómiája és szellemi mivolta, melyekből a közhatalom végső soron források, a teológia számára az Isten képére való teremtettség[5] jegyeit jelentik. Ez azonban az emberi méltóság címén[6] nem csupán a teológia, hanem a filozófiai reflexiónak is tárgyát képezi, így – nem szorítva világnézeti keretek közé – objektív jellegét kölcsönöz a közhatalom elméleti hátterének. Jézus királysága, mint valóság azonban, a szabad akarat révén funkcionálisan – tehát nem lételméletileg – szubjektívvá válik azáltal, hogy polgárává csakis a szabad akarat alapuló döntésével válhat az ember.[7]

Ami mindebből levonandó következtetés számunkra: Jézus és követői szempontjából az 1.) állami közhatalom és 2.) Jézus hatalma valamint az abból fakadó valamennyi társadalmi következmény, pl. egyház, egyházi intézmények, kánon- és egyházjog, stb. mind valós és legitim jelenség, amelyek közti határvonalat 3.) *a szabad akarat révén létrejövő egyéni döntés* képezi.

3. A szabad akarat jelentősége a (katolikus) egyházi tanításban

A szabad akarat a kereszténység mindhárom – katolikus, ortodox és ókeleti, valamint protestáns – irányzatának erkölcszociológiája kiemelten foglalkozik. Mivel jellegénél fogva a katolikus teológia jelent egyfajta „középutat” a keleti egyházak és a nyugati protestáns közösségek teológiája között, az egyszerűség kedvéért és helyszűke okán a katolikus teológia szabad akaratra vonatkozó tanítását ismertetjük.

A szabad akarat témáját nyugodtan tekinthetjük az erkölcszociológia alapjának. Az ezzel kapcsolatos az egyházi tanítást összefoglaló Katolikus Egyház Katekizmusa (továbbiakban: KEK) az 1730-1742 cikkelyek tartalmával ismerteti.

A jelzett cikkelyek tematikailag két csoportra bonthatók: a „Szabadság és felelősség” címen a szabadság hermeneutikájával, „Az emberi szabadság az üdvrendben” cím alatt pedig az Istennel való kapcsolat vonatkozásában. A szabad akarat végső célja eszerint nem más, mint, hogy az Isten megismerésére eljussunk, és a tőle kapott értékrend révén csatlakozzunk hozzá. Az emberi élet végső értelme az, hogy az Istennel való kapcsolatra eljussunk. Szabad akarat nélkül azonban mindez merő automatizmus lenne, hiszen csak akkor tudunk *igent* mondani valamire vagy valakire, ha legalább a lehetősége fennáll annak, hogy *nemet* is mondjuk. Szabad akarat nélkül tehát képtelenség lenne igazi értelemben eljutni az emberi élet értelmére. Mindez azonban nyilvánvalóan magában hordozza az Istentől való elszakadás, az emberi kapcsolatok megromlásának, az önzésnek és a társadalmi tragédiáknak is a lehetőségét – amelyeknek következményeit egyébként nem ritkán magán az Istenen kérjük számon. Mindennek – más egyebek mellett – érdeklődésünk szempontjából az egyik legfontosabb következménye, hogy a „szabadságot az emberek közötti kapcsolatokban gyakoroljuk. Minden Isten képmására teremtett emberi személy természetes joga, hogy szabad és felelős személynek tekintsék. Mindenki köteles megadni mindenkinek ezt a tiszteletet. Az emberi személy méltóságától elválaszthatatlan a szabadság gyakorlásának joga, különösen erkölcsi és vallási téren. A közjó és közrend keretein belül ezt a jogot polgárilag is el kell ismerni és biztosítani kell.”[8] Az állami hatalomnak tehát a teológiai értelemben vett szabadsághoz kötődő jogok kereteinek megteremtésével kapcsolatban alapvetően aktív, míg magukkal az említett jogokkal kapcsolatban passzív feladata van. A keresztény mivolthoz a keresztség felvételén túl elengedhetetlen, hogy az egyén a szabad akaratból fakadóan meg hozza a fentebb vázolt döntést Jézus Krisztus és az Istennel való kapcsolat mellett.

4. Az Egyház önmeghatározása a Katolikus Egyház Katekizmusában

A fentebb felvázolt szempontok mentén ismét a Katolikus Egyház tanítását vesszük modellnek ahhoz, hogy megismerkedjünk egy adott egyház önazonosságának meghatározásával. A Katolikus Egyház Katekizmusa az egyház identitásának kérdésével a *Második szakasz* teljes 9. cikkelyében foglalkozik.

Az Egyház mindezek alapján az ószövetségi választott nép örökébe lépő Új Izraelként határozza meg magát.[9] Az első választott nép, a zsidó nép kiválasztottsága és küldetése arra szolgált, hogy a politeista és animista törzsi vallású népek között tanúságot tegyen a világot teremtő egyetlen létező Istenről, Jahvéról, „Aki Van”, [10] továbbá várja a Messiást, aki helyreállítja az Isten és emberiség között megszakadt kapcsolatot. A keresztény tanítás szerint ez a Messiás Jézus Krisztus, aki a fentebb leírt módon az engedelmességgel váltotta meg a világot.[11] A keresztény ember életében döntő jelentőségű az a pont, amikor szabad akaratára révén csatlakozik Jézus Krisztushoz, az ő tanításához és megváltó művéhez.[12] Ezen döntés és teológiai szempontok megvalósulása nélkül beszélhetünk társadalmi értelemben

kereszténységről, hiszen maga az egyház egyszerre Istentől jövő és egyszerre emberi intézmény,[13] de lényegét tekintve, teológailag semmiképp nem.

5. Kereszténység és a szabadság fogalma az Alaptörvényben, valamint az egyház önmeghatározása a 2011. évi CCVI. törvényben

Az Alaptörvényben a kereszténység már az első szakaszban, a Nemzeti Hitvallásban említésre kerül, mint a keresztény Európára és Magyarország kultúrájára való hivatkozás jelzője. Az Alaptörvény R) cikkének (4) bekezdése Magyarország keresztény kultúrájának védelmét valamennyi állami szervnek kötelességévé teszi. Az emberi jogokat, köztük a szabadsághoz való jogok részletes tárgyalását külön fejezetben, *Szabadság és felelősség* cím alatt sorolja fel. Ez jelenti egyrészt a fizikai szabadságot (IV. cikk), másrészt a világnézettel kapcsolatos szellemi-spirituális szabadságot (VII. cikk). Ez utóbbiból fakad a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés megválasztásához vagy megváltoztatásához való szabadság, és az, hogy az ember mindezt másokkal társulva, közösségi formában tegye, vallási közösségeket hozva létre. Ezek a közösségek magukban hordozzák a közösségi vallásgyakorlás jogát (pl. szertartások végzése). A vallási közösségek működését sarkalatos törvény szabályozza. A vallási közösségek és az állam egymástól elválasztva működnek, azonban ezek a közösségek az Országgyűléstől kért és kapott lehetőségek révén együttműködhetnek az állammal. A „Bevett egyház” státuszú vallási közösségek az állammal való társadalmi együttműködés hatékonysága érdekében különleges kedvezményeket és jogosultságokat kaphatnak.

Az egyházak önmeghatározásának joga *A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény* 6.§ és 7/A.§-ban található meg. A vallási közösség eszerint maga határozza meg elnevezését, hitrendszerét, tevékenységét és szervezetét.

6. Az Alaptörvény R) cikkének (4) bekezdésével kapcsolatos teológiai megfontolás

Az eddigieket felületesen összefoglalva látható, hogy mind az evangéliumból kiolvasható társadalmi tanítás, mint az egyházi tanítás, mind a magyar jogszabályok egyházakra vonatkozó tartalma egybeilleszthető. Ellentmondást az állami szervek keresztény kultúrával kapcsolatos védelmi kötelezettségével kapcsolatban láthatunk.

Nem áll szándékunkban kétségessé tenni a törvényhozó jószándékát, bár vitathatatlan, hogy a politikai ellenfelek részéről megfogalmazódhat az a vád, hogy az Alaptörvénnyel a kormányzó pártok a kereszténységet napi politikai erkölcsi haszonszerzésre használják fel. Azonban ez politikai vélemény, amivel kapcsolatban jelen írás nem kíván semmilyen oldalról állást foglalni. Problémát a kereszténység alapvető lényege és a fenti jogszabály tartalmi ellentmondásában láthatunk.

Először is megállapítottuk, hogy Jézus legitimnek tekinti a közhatalmat, de saját identitását és uralmát élesen elhatárolja attól. Sem Pilátus (tehát az állami végrehajtó hatalom) segítségét, sem a saját természetfeletti potenciálját (ami végső soron visszaélés lenne saját megváltói küldetésével szemben) nem használja fel, különös nyomatékot adva ezzel annak a szabad akaratnak, amelyre Pilátussal való párbeszédében ő maga is hivatkozott.

Másodszor: a szabad akarat a kereszténységbe való belépés alapvető mozzanata. Ha a keresztségre gyermekkorban kerül is sor, a kereszténység mindhárom irányzatában szükség van arra, hogy a krisztushívő ezt saját, tudatos döntésével pecsételje meg.[14] A szabad akarat döntése nélkül – leszámítva a döntési képességükben korlátozottakat – nem beszélhetünk érdemben keresztény mivoltáról. A kereszténységhez történő csatlakozásra kényszerítő állami hatalmi döntés vagy eljárás, még ha meg is történt a történelemben, a mai körülmények között elfogadhatatlan mind a teológia, mind az ember méltóságának tisztelete szempontjából. A Katolikus Egyház Katekizmusa a kereszténység melletti döntéssel összefüggésben az állami hatalom passzív, jogot biztosító jellegéről beszél.

Harmadszor: a kereszténység fogalmának meghatározása a 2011. évi CVII. törvény értelmében maguknak az egyházaknak a joga mind a tanítás, mind az elnevezés tekintetében. Általában az egyházak tanításában a kereszténység nem társadalmi vagy kulturális örökségvédelmi kérdésekre, hanem a természetfeletti való kapcsolatra és az ebből fakadó identitásra vonatkozik. Az Alaptörvény által elítélt kommunista és nyilas diktatúra keresztény vértanúi és hitvallói aligha azonosulnának a Szentendrei Skanzen húsvéthétfői locsolkodása során megőrzött népszokás keresztény jelzőjével.

Negyedszer: a magyar állami közhatalom a magyar állampolgárok és a Magyarországon törvényesen tartózkodók jólétének érdekében létezik. A magyar állampolgárok között számos olyan adót fizető és tevékeny, értékteremtő ember él, aki nem keresztény. Mindenképp hasznos és előremutató, ha az állam együttműködik a keresztény egyházakkal – akár a kulturális örökségvédelem területén is-, amennyiben ez az együttműködés nem az egyes közösségek privilégiumának biztosítására irányul. Az állami szervek azonban közhatalmat gyakorolnak, amelynek egy konkrét világnézet szolgálatába állítása aligha lehet harmóniában az evangéliummal, az egyházi tanítással, és a többi jogszabály által mutatott koherenciával, vagy a hasznossággal.

Végezetül ismét hangsúlyozni szeretném: a fent leírtak kizárólag egyéni vélemény tárgyát képezik, melyek nem kívánnak vitába szállni e sorok írójánál lényegesen magasabban kvalifikált tudósokkal vagy erkölcsileg kiemelkedő példát nyújtó szentekkel, akik a fent vázolt témában eltérő véleményt fogalmaztak meg. A leírt gondolatok nem többek, mint pillanatnyi, szórakozott elmélkedés gyümölcsei; nem érdemelnek több reflexiót az értéküknél.

BENCE TOKODI

REFLECTIONS ON ARTICLE R (4) OF THE BASIC LAW

Abstract:

The question that has emerged over and over again in recent decades is what the ideal state would be between politicians and public figures and the Christian churches. What is the essence of Christianity? Is it only a cultural attitude embracing the history of our society as a frame of mind or is it a world view that requires full commitment and that has completely changed one's personality? We attempt to find the answer to this question in this study by examining both the sources of civil code in Hungary and the implied conduct of Jesus in the Gospel.

Keywords: *public life, relation of public figures with the church, Christian values, paragraph 4) of Article R) of the Constitution*

Felhasznált irodalom

[1] Az alapfogalmak ilyen módon történő megkülönböztetésének hiánya vezethetett ahhoz a bel- és külpolitikai botrányhoz, melyet a magyar miniszterelnök Tusványoson, 2014. június 25-én az illiberális demokráciáról elhangzott beszéde után követett. Míg a kritika a szabadelvű és felvilágosult értékek megtagadását vetette a miniszterelnök szemére, addig – a későbbi értelmezések alapján – úgy tűnik, hogy az illiberális-liberális jelzők a liberalizmusnak, mint szubkultúrának és politikai csoportnak a meghatározására illetve elhatárolására irányult.

[2] A liberalizmus, mint szubkultúra a maga fősodró témáival – sajátosan értelmezett progresszív családkép, társadalmi nemek, kisebbségi politika – tendálhat adott esetben a szabadelvűség, sőt akár a józan ész által preferált normák ellen is. Erre példának a – nem deklaráltan, de főleg – roma gyerekek számára iskolát alapító hajdúdorogi görög katolikus érseket a szegregáció vádjával meghurcoló hecckampányt hozhatjuk, ld. <https://magyarnarancs.hu/publicisztika/lelkiismeret-es-vallasszabadsag-80639>

[3] KEK 516. „Krisztus egész élete az Atya kinyilatkoztatása: szavai és cselekedetei, hallgatása és szenvedése, magatartása és beszédmódja.”

[4] Jn 18,33-37

[5] Kiv 3,14

[6] V.ö. Katolikus Egyház Katekizmusa, 1700.: „Az emberi személy méltósága az Isten képmására és hasonlatosságára történt teremtésében gyökerezik, és az isteni boldogságra szóló meghívásban nyeri el beteljesedését. Az emberi lét sajátossága, hogy szabadon törekszik e beteljesedésre. Szabad cselekedeteivel az emberi személy az Istentől megígért és az erkölcsi lelkiismeret által tanúsított jónak

megfelelően alakul vagy nem alakul. Az emberek önmagukat építik és belülről növekednek: egész testi és lelki életük építőanyag a növekedésükhöz. A kegyelem segítségével növekednek az erényben, kerülnek a bűnt, vagy ha elkövették, a tékozló fiú példája szerint rábízák magukat mennyei Atyánk irgalmára. Így jutnak el a szeretet tökéletességére."

[7] Ez egyben magyarázatot ad az egyházi végrehajtói hatalom és egyúttal a kánonjog végrehajthatóságának kérdésére is. A kánonjog alanyává az ember szintén a szabad akaratból fakadó döntése révén válik. A kánonjog tehát nem végrehajthatatlan jog, hanem a szabad akarat révén létrejövő önkéntes csatlakozással végrehajtható jog.

[8] KEK 1738.

[9] KEK 782. *„Isten népe: Isten egyetlen népnek sem sajátja. Ő azonban népet szerzett magának azokból, akik valaha nem voltak nép: "választott nemzetséget, királyi papságot, szent nemzetet" (1Pt 2,9)."*

[10] Kiv 3,1-6

[11] Fil 2,8

[12] KEK 781: *"Jóllehet bármely időben élő és bármely nemzetből származó ember kedves Isten előtt, ha féli őt és teszi az igazságot, Istennek mégis úgy tetszett, hogy az embereket ne egyenként, minden társas kapcsolat kizárásával szentelje meg és üdvözítse, hanem néppé tegye őket, mely Őt igazságban megismeri és szentül szolgál Neki. Így tehát az izraelita népet kiválasztotta tulajdon népévé, szövetséget kötött vele és fokozatosan oktatta azáltal, hogy e nép történelmében önmagát és akaratának tervét kinyilvánította és a népet magának szentelte. Mindez azonban csak előkészítése és előképe volt annak az új és tökéletes szövetségnek, mely majd Krisztusban köttetik meg (...). Ezt az új Szövetséget Krisztus hozta létre, tudniillik az új Szövetséget az Ő vérében, a zsidókból és a pogányokból hívta meg a népet, mely nem test szerint, hanem a Lélekben alkot egységet."* KEK 804: *„Isten népébe a belépés a hit és a keresztség által történik. 'Isten új népébe minden ember meghívást kap', hogy Krisztusban 'Isten egy családját és egy népét alkossák'."*

[13] KEK 779.: *Az Egyház egyszerre látható és lelki, hierarchikus társaság és Krisztus titokzatos teste. Egyetlen, emberi és isteni elemből formált valóság. Ebben rejlik az Egyház misztériuma, amit csak hittel lehet elfogadni.*

[14] Latin rítusú katolikusoknál erre a bérmálás felvételével, protestánsoknál a konfirmációval és az ehhez köthető hitvallással, keleti katolikusoknál és ortodoxoknál pedig a folyamatosan történő szentségekhez járulással kerül sor.

A KATOLIKUS INTÉZMÉNYRENDSZER FELSZÁMOLÁSA ÉS ÜLDÖZTETÉSE MAGYARORSZÁGON

Fekete József PhD

főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

Fekete.Jozsef@tpfk.hu

Absztrakt:

1948. június 16-án az 1948. évi XXXIII. törvény elrendelte az iskolák államosítását, ami Ortutay Gyula kultuszminiszter irányításával történt meg. Több mint 6500 katolikus iskolát államosítottak, így szerzetesstanárok ezrei maradtak állás nélkül. Az egyházi iskolarendszer szétverésével párhuzamosan az egyház népfőiskoláit, árvaházait, idős- és fogyatékos otthonait is folyamatosan államosították. 1950 nyarán több mint 3000 férfi és női szerzetest többnyire éjszaka, rajtaütésszerűen elhurcoltak, internáló táborokba zártak, a kistarcsai internáló tábor ezen időszakban szerzetesekkel telt meg. A 1950. évi 39. törvényerejű rendelet szeptember 7-én három férfi és egy női rend kivételével megvonta a szerzetesrendek működésének engedélyét. Magyarországon ekkor 23 férfi szerzetesrend volt 2582 taggal és 40 apácarend 8956 taggal; összesen tehát 63 rendben 11 538 szerzetessel rendelkezett a katolikus egyház. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának ügynöki jelentései, több vizsgálati dossziéja pontos adatokat szolgáltat a szerzetesek zaklatásairól, az üldöztetésről, ami a katolikus vallási csoportokra is kiterjedt. A nyomozó hatóságok olyan esetekben is eljárásokat indítottak, amikor azok jogi megalapozottsága teljesen megkérdőjelezhető volt. A tanulmány az egyházi levéltárak, mint például az Egri Egyházmegye archívuma információit dolgozza fel annak érdekében, hogy a korabeli társadalom válságát jobban megértsük.

Kulcsszavak: katolikus egyház, intézményrendszer felszámolás, üldöztetés

A katolikus intézményrendszer rendkívül szerteágazó volt hazánkban, hiszen már Szent István uralkodása óta növekedett. A második világháború utáni években az egyházak voltak a fenntartói az iskolahálózat kétharmadának. Az iskolák mellett a szociális intézményeknek és népfőiskoláknak, kultúrházaknak a többségét is egyházi szervezetek tartották fenn. A menhelyek, gyermekotthonok többségét női szerzetesrendek gondozták, és kórházakat is működtettek. A világháború következtében súlyos ellátási gondokkal küszködött nem csak az ország, de az intézmények többsége is. Különösen az élelmezés okozott nagy gondokat. A katolikus egyház, mint legnagyobb felekezet rendelkezett a legtöbb intézménnyel. Ha csak a katolikus iskolák adatait nézzük is, szembeűnik annak szerteágazó volta. A felszámolás előtti évben a katolikus egyház fenntartásában állt 1706 általános iskola, 1205 népiskola, 52 gimnázium, 87 polgári középiskola, 5 mezőgazdasági középiskola, 10 kereskedelmi középiskola, 8 női kereskedelmi szakiskola, 5 ipari leányközépiskola, 3 női ipariskola, szociális líceum, betegápoló iskola, gazdaszonyképző, kereskedelmi előkészítő, gyors-gépiró iskola. A felsőfokú képzésben: 32 tanítóképző/líceum, 3

óvónőképző, 4 dolgozó tanítóképző, 2 dolgozó óvónőképző intézet.¹ Ezen felül még minden egyházmegye fenntartott egy papnevelő szemináriumot, ami főiskola volt, és Budapesten volt a Központi Papnevelő Intézet.

Bár az ország orosz megszállás alá került, a kommunisták csak lépésről lépésre tudták a hatalmat megszerezni. A katolikus egyházon belül sokan reménykedtek, hogy az új hatalom, látván jelentőségüket, kiegyezik majd velük, ezért jóhiszeműen próbáltak közeledni, és az ideológiai falakat ledönteni. A paraszti vagy szegény proletár családokból származó szerzetespapok reménykedtek, hogy közvetíteni tudnak az új hatalom birtokosai felé, mint például Nagy Töhötöm S.J. és Wimmer Anzelm O.S.M. és még sokan mások.

A közeledési kísérletek kudarcai

Az új hatalom ideológiai korlátok miatt eleve képtelen volt engedményeket tenni, az egyházakban a régi rendszer képviselőit látták, és a felsőpapság is szigorúan fellépett ezen próbálkozások ellen. Mindszenty burkolt célja volt a tömegdemonstráció a kommunistákkal szemben, pedig azokat kicsinyesen rendre megzavarták, sőt a Gellért téren egyenesen szét is verték a híveket egy félreértés miatt.² Mindszenty József egyénisége megosztotta az embereket, és még a szerviták közül is néhányan elleneztek politikáját. A Szervita renden belül a legjelentősebb személyiség P. Wimmer M. Anzelm volt, aki radikális lépésre szánta el magát. Úgy próbált békíteni, hogy országsszerte beszédeket tartott a baloldal rendezvényein. Ezen szándékát írásban is bejelentette előljárójának.

„Főtisztelendő Vikárius Atya! Hivatalosan értesítem, hogy a Magyar Kommunista Párt megbízásából előadásokat tartok az egész országban. Ezek az egyházhoz való közeledést fogják előmozdítani. Most indulok vidékre... Címet nem adhatok, mert nem maradok egy helyen, tekintettel arra, hogy naponta több helyen kell beszélnem.”³ Az esetről több levél tanúskodik. Az egyik szerint még a helyi plébános sem hitte, hogy valóban P. Wimmer lett volna az előadó, és csalásra gyanakodott.⁴ A következő napon aztán Diósjenő plébánosa is írt levelet, mely kísértetiesen hasonlít az előzőhöz, hisz szintén, mint egri kanonok előadása lett meghirdetve, és az MKP gyűlésén szólalt fel, itt se akarták elhinni, hogy ez igaz: „... Egy itt nyaraló budapesti hölgy fel is ismerte Anzelm atyát, beszélt is vele, és állítja, hogy Wimmer Anzelm volt az illető. ... Tényleg az egész magyar katolicizmus által

¹ Magyar Statisztikai Évkönyv. Új évfolyam LI-LIV. (1943-46) Budapest, 1948. 253-270. oldal. In: Pukánszky Béla-Németh András: Neveléstörténet Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 654-5. oldal

² A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Budapest 1990. 46. o.

³ Egri Szervita Rendi Levéltár. Wimmer M. Anzelm dosszié. Kézzel írt levél Bp. 1947. 8. 10. A tartományi vikárius ekkor Csete M. Ágoston volt.

⁴ Egri Szervita Rendi Levéltár. Érsekvadkerti plébános levele a Wimmer dossziében. Érsekvadkert 1947. aug. 09.

oly nagyra becsült Wimmer atyával történt volna valami megdöbbentő defektus, vagy csak politikai szélhámosással állunk szemben.”⁵ Az ehhez hasonló hírek természetesen a hercegprímáshoz is eljutottak. Wimmer atya második intését is megkapta, és a rendi ruha viselésétől is eltiltották. P. Ángyán M. Fülöp 1947. október 6-án levélben magyarázta az esetet Mindszenty Józsefnek.

„P. Generálissal személyesen is megtárgyaltam ezt az ügyet a következőkben: Ma küldöm neki a második monitio canonicát. Ez után pedig megkezdem az expulsio ex Ordine folyamatot ellene. Mindent megpróbáltam P. Wimmer megmentése érdekében, de sajnos eredmény nélkül. Az a benyomásom, hogy az az ember nem normális.”⁶

A hatalom valódi arca

Az egyházi szervezetek megszüntetését a kommunisták nagyon kitervelt programokkal készítették elő. A tömegtájékoztatást eleinte a szerzetesi iskolák befekettetésével indították el. A torzításokban és rágalmakban nem ismertek határt. „Fegyveres szervezkedés és a szovjet katonák elleni merényletek vádjai is mindennaposak voltak. Ha csak egy-két esetről lett volna szó, még hihető is lett volna, de így a cél egyértelmű volt: A híveket megfélemlíteni, a legalacsonyabb proletár népréteget meg az egyház ellen hangolni. 1946-ban volt olyan nap, amikor 7-8 intézet is szerepelt az újságok és a rádió híreiben. A sajtó, a parlament így szól: összeesküvő banda, reakciós horda, lélekmérgezők.”⁷ „Ezek azok, akik nem tanították meg a gyerekeket gondolkodni.” „Ezek adtak pisztolyt a gyerekek kezébe.”⁸ „Papok és tanítványaik gyilkosságra és ellenforradalomra szövetkeznek. A fehérkeresztes, csuhás páterek szeretnének még egyszer ártatlan magyar vérben gázolni.”⁹ A bajai ciszterci gimnáziumban még nem zajlott le a házkutatás, amikor a fővárosi lapokban már megjelentek a tudósítások az ottani gimnáziumban felfedezett diák-összeesküvésről. Ekkor épp hiba csúszott a hírközlés időzítésébe. Az esetből országos botrány támadt, és a diák-összeesküvés ügyét le kellett venni a napirendről. A szervezetek feloszlására az ürügyet az elködösített Teréz körúti gyilkosság adta meg. A korabeli lapok beszámolóit eléggé ellentmondásosak ezen a téren. „Felhőborító fasiszta orvgyilkosság ... Agyonlőttek egy orosz tisztet és egy magyar munkáslányt. Több orosz katonát, és utcai járőrelőt súlyosan megsebesítettek. Összeégve, holtan

⁵ Egri Szervita Rendi Levéltár. Diósjenői plébános levele a Wimmer dossziében. Diósjenő, 1947. aug. 16.

⁶ Egri Szervita Rendi Levéltár. P. Ángyán levele Mindszenty bíborosnak a Wimmer dossziében. Budapest, 1947. okt. 6. Ikt. Sz: 178/1947.

⁷ Fekete József: A Pax Romana magyarországi tagszervezeteinek története az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség megalakulásától a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom létrejöttéig

Csíkszereda, Románia : Státus Kiadó (2016) , 93. o.

⁸ Előre, 1946. jún. 14.

⁹ Országgyűlési Napló 1947. március 12. 661. o, 693. o, . 1947. március 13. 764. oldalak

megtalálták az egyik merénylőt: egy kalotistát, vagy cserkészt.”¹⁰ Úgyszintén a rágalmakat bizonyítják, hogy szerdán még azt írták, hogy „rövid cserkésznadrág”, ami csütörtökre már „rövid fehér nadrág”-ként szerepel, vagy a szerdai „Kalotista vagy cserkész”, csütörtökre már „KALOT-cserkész”, két hét múlva meg már kizárólag „Hunyadi Páncélos” lett. A rejtélyt tovább fokozta, hogy a zsúfolt téren egyetlen járókelő sem láthatta a valóságot?¹¹ Nagy Ferenc átvette a parancsot s kibocsátotta a 7330/1946. M.E. számú kormányrendeletet, melyben Rajk belügyminiszter felhatalmazást kapott a megtorló intézkedések foganatosítására.”¹² A Magyar Közlöny négy részletben 1946. júl. 20-án, július 23-án, 1949. november 17-én és december 3-án közölte a felosztatott katolikus egyesületek és szervezetek névsorát. Az Új Ember 1946. augusztus 4-i száma 1500-ra teszi a betiltott egyesületek számát. 1946. július 20-án a Magyar Közlöny sokkal terjedelmesebb volt, mint általában. Több száz katolikus szervezetet sorol fel. Az élen a Magyar Cserkész Szövetség szerepel, majd a KALOT helyi szervezetei. Július 23-án aztán az Országos Testületet is betiltják.¹³ 1948-ra kiépül a totális diktatúra. Az egyén életének minden területén ellenőrzésre törekednek (hit, gondolatok, szándékok), sőt, az állam mindezeket maga akarta meghatározni, kialakítani. A cél eléréséhez, a társadalom átalakításához szükséges lépéseket a következőkben fogalmazták meg: a társadalomnak hagyományos értékrendjétől való megfosztása, ezáltal a hatalommal szemben tudatában is védtelen lesz. A társadalom szerintük „morális-kulturális identitását veszített individuumok tömege” (Beluszky). Az egyházak a kommunista párt első számú ellenségei voltak. Egyház = reakció, a haladás ellensége (ideológiai fanatizmus), 1945 előtt kiszolgálta az uralkodó osztályt. Az egyházakat mint hatalmi/szocializációs tényezőket is fel kívánták számolni, a vallásra úgy tekintettek, mint ami majd elhal: „a nép ópiuma”. A vallás mint ellenzéki magatartás, az egyház(ak) mint ellenzéki szervezet: ellenzéki, mert nem hagyhatta szó nélkül a kommunista valláskritikát, a kommunisták üldözték az egyházakat, így az akarva akaratlan ellenzéknek minősült, az egyetlen szervezet, amely intézményi szervezetét, működését tekintve 1945 előtről fennmaradt. Az üldözöttek gyakran az egyházak révén próbáltak menedékre lelteni. A kulturharc fontos része volt az anyagi függetlenség felszámolása: az egyházi birtokok elvétele 1945-ben (római katolikusok: 460 ezer hold). Vallási mozgalmak, egyesületek betiltása – szovjet befolyásra. Az egyházi sajtó felszámolása, cenzúra. A VKM I. (katolikus) ügyosztályának adatai szerint a katolikus egyház az 1946/47. tanévben a következő iskolákat tartotta fenn: 1 jogakadémia (Egerben), 35 fiú- és 14 leánygimnázium, 7 tanítóképző, 26

¹⁰ Szabad Nép. (Szerda, 1946. jún. 19.)

¹¹ A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Budapest 1990. 48-9. o.

¹² Mindszenty József: Emlékirataim. Ausztria 1988. 135. o.

¹³ Fekete József: A Pax Romana magyarországi tagszervezeteinek története az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség megalakulásától a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom létrejöttéig Csíkszereda, Románia : Státus Kiadó (2016) , 96. o.

tanítónőképző, 92 polgári iskola, 5 óvónőképző, 2 nőnevelő intézet, 4 mezőgazdasági, 8 ipari középiskola, 10 kereskedelmi középiskola, 2 828 elemi népiskola.¹⁴

A legjelentősebb tanító rendek közül a piaristáknak 10, a Benedek-rendieknek (bencések) 9, a cisztercieknek 5, a premontreieknek 5 gimnáziumuk volt, a női rendek közül az angolkisasszonyok 3, a Miasszonyunkról nevezett rend 4, az orsolyiták 2 gimnáziumot tartottak fenn. A katolikus gimnáziumokban 1946/47-ben 22 694 tanuló tanult. A női betegápoló rendek 80 kórházban 173 szociális intézményben végeztek karitatív munkát.

Az egyházi iskolák államosítása

Már 1947-ben megkezdtek az egyházi iskolák felszámolását, hiszen 1945 és 48 között olyan törvények születtek, amelyek beleszóltak az egyház működésébe és autonómiáját korlátozták. Az iskolák államosításába Keresztury Dezső oktatásügyi miniszter bele is bukott, mert túl erőltetettnek tartotta Rákosiék politikáját, (ő egy lassúbb, de demokratikusabbnak látszó átmenetet kívánt, melyben adminisztratív eszközökkel lehetetlenítették volna el a katolikus és felekezeti iskolák működését) Ezt azért is tudták volna könnyedén kivitelezni, mert az iskolák működésének alapfeltételét, az egyházi birtokokat már elkobozták. Az oktatási alapok is államosításra kerültek, megfelelő anyagi háttér nélkül pedig az egyház amúgy sem tudta volna finanszírozni túlméretezett iskolahálózatát. Ortutay Gyula lett az új oktatási miniszter, aki már korábban hangoztatta: megfelelő kádernemysége csak akkor lesz a pártnak, ha a saját ideológiáink szerint neveljük a fiatalságot.¹⁵

Rákosi Mátyás már 1948 januárjában kijelentette, hogy a párt az év végéig le fog számolni a klerikális reakcióval. Ennek jegyében államosították az egyházi iskolákat. Mindszenty emlékirataiban azt írja: „A kommunisták kitűzött célját - nevelési rendszerünk megsemmisítését a Szülők Szövetségének erélyes ellenállása hiúsította meg 3 éven keresztül.” A szülők határozott állásfoglalását látva a kispárti többséggel rendelkező nemzetgyűlés szembe mert szállni a marxista követelésekkel. Megváltozott azonban a helyzet az 1947. augusztus 31-én tartott ún. nemzetgyűlési (választás) után. Jellemző Ortutay Gyula kultuszminiszter véleménye (1947 márciusától 1950 februárjáig volt a tárca birtokosa): „Az iskolaügy elsőrendű politikai és hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felső fokig, mert az elemi fokon is éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendéket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző posztjain, a szellemi, gazdasági, politikai és egyéb irányító posztjain hogyan viselkedjék és vezesse a hatalom érdekében az ország népét... Az

¹⁴ Beke Margit: Magyarország rövid egyháztörténete 1945-2005 között In: Magyar Sion. Új folyam I. / XLIII. (2007/1) 62-3. o.

¹⁵ Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Budapest, 1949. 291-292. oldal In: Pukánszky Béla-Németh András: Neveléstörténet Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 657. o.

iskolaügyön keresztül az állami apparátusnak módja van, ha tetszik bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni” Az ürügy: a pócspetri „gyilkosság”¹⁶

Az iskolák államosításáról szóló törvényt 1948. június 16-án fogadta el az országgyűlés (1948: XXXIII. Tc.). Több, mint 3000 katolikus iskolát államosítottak, és 4500 szerzetestanár maradt állás nélkül.

A tanítással foglalkozó szerzeteseket eltiltották, állami iskolákban nem oktathattak. Helyzetüket még az is nehezítette, hogy a törvény hatályba lépését követően a püspöki kar határozottan megtiltotta, hogy állami iskolában bármilyen tanító tevékenységet folytassanak. Az államosítás hatálya nem csak az iskolákra terjedt ki, hanem a hozzájuk tartozó egyéb épületekre, valamint minden berendezésükre és a fenntartásukra szolgáló vagyonra is. Az iskolák bezárásával a szerzetestanárok a kolostorokba kényszerültek visszavonulni, mert oktató tevékenységet nem folytathattak.¹⁷

Az iskolák államosítása gyakorlatilag feje tetejére állította az oktatást, hiszen az új tanároknak esküt kellett tenniük az új rendszerre, amit sok tanító és tanár nem volt hajlandó megtenni. Az államosítást követően a szerzetespedagógusokból kevesebb mint 100 vállalt munkát állami iskolákban, amivel egyházi vétséget is elkövettek, de ezek többségétől is 1950-ben megvonták az oktatás lehetőségét.¹⁸ Mindszenty tovább harcolt a katolikus iskolákért és működése oly fokon dühítette a hatalmat, hogy koholt vádakkal (valutaüzérkedés is) letartóztatták és koncepció perben elítélték. (1948. november 19-én letartóztatják Zakar Andrást, Mindszenty titkárát, december 26-án letartóztatják Mindszentyt is, és 1949. február 3-8-án a budapesti népbíróság Mindszenty József bíborost életfogytiglani börtönbüntetésre ítéli.) 1949. szeptember 5-én az 1949/5. számú rendelettel eltörlik a kötelező iskolai hitoktatást, majd szeptember 8-án a püspöki kar körlevelet ad ki a hitoktatásról.¹⁹ Míg 1949-ben az iskolások 80%-a járt hittanra, addig 1950-re ez már csak 44%, 1951-re 43%, 1952-re 26% és 1953-ra már csak 10,5%-ra zsugorodott.

Az 1950. évi egyezmény a szerzetesrendek feloszlásáról

A rendfőnökök 1950. január 21-én memorandumot küldtek a püspöki karhoz, és kérték, hogy képviseljék a szerzetesrendek érdekeit a kormány előtt. A püspöki

¹⁶ Mindszenty József: Emlékirataim. Ausztria 1988 131. o.

¹⁷ Beke Margit: A katolikus egyház oktatási és nevelési intézményei 1948-ig, Magyar Katolikus Almanach II.; A magyar katolikus egyház élete 1945-1985 (szerk. Turányi L.; Budapest 1988) 232-257; az iskolákra 1948-1988 közötti időre vö. Kemenes L., „A mai katolikus középiskolák”, MKA (1988) 258-274. o.

¹⁸ Beke Margit: Magyarország rövid egyháztörténete 1945-2005 között In: Magyar Sion. Új folyam I. / XLIII. (2007/1) 61. o.

¹⁹ Balogh Margit-Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992 kronológia. Bp., 1993. História. 183. o.

konferencia foglalkozott az üggyel, és határozata alapján Grósz József érsek február 27-én beadványában arra hívta föl Dobi István miniszterelnök, valamint az Ortutayt váltó Darvas József kultuszminiszter figyelmét, hogy törvénytelenül jártak el azzal, hogy lefoglalták azokat az épületeket is, amelyekben tanítással nem foglalkozó szerzetesek élnek. Az érsek rámutatott az alkotmány azon pontjaira, melyeket az állam megsértett. Beadványára nem kapott választ. A kórházak államosításával a betegápoló nővérek is munka nélkül maradtak. A sajtóban és a politikában is egyre erősebb támadás érte az egyházat, de különösképpen a szerzeteseket.²⁰ Révai József népművelési miniszter beszámolt arról, hogy Magyarországon 63 rendben 11538 szerzetes (23 férfi rend/ 2582 szerzetes; 40 női rend/8956 szerzetesnő) hatalmas vagyona és földbirtokai révén, a feudális nagybirtokos osztályt képviseli, ezért a szerzetesrendek a klerikális reakció fészkei.²¹ A rendfőnökök április 15-én a püspöki kar tudta nélkül tiltakozó beadványt küldtek a kormánynak, az mégsem fogadta a szerzetesrendek érdekeit képviselő küldöttséget. A kormány a püspökökkel kívánt tárgyalni, akik nem voltak hajlandók asztalhoz ülni Róma megerősítése nélkül. A kommunista vezetés azzal fenyegette meg a püspöki kart, internálja az összes szerzetest, valamint megszegyenítő hírbe hozza a püspököket.

Internálások

A jugoszláv határ térségéből 1950. június 8. és 9. két éjszaka folyamán a határhoz közel fekvő szerzetesházak lakóit (413 férfi és női szerzetest) az ország belsejében fekvő egyházi épületekbe szállítják teherautókon. A kijelölt rendházakba gettószerűen gyűjtötték össze a rendtagokat. Ez a fokozott háborús légkör miatt még megmagyarázható volt, de június 19-én az éjszaka folyamán a budapesti és vidéki szerzetesházak egy részének lakóit (1120 szerzetest) egyházi kényszertartózkodási helyre szállították. Czapik Gyula egri érsek a történetek hírére Darvas József kultuszminiszterrel próbált tárgyalni, aki azt állította, hogy nem volt tájékoztatva az eseményekről. A deportálások folytatódtak, több mint ezer szerzetest internáltak Egerből, Budapestről, valamint Székesfehérvárról a következő napokban. Az egri érsek ismét Budapestre utazott, ezúttal Kádár János belügyminiszterrel tárgyalt, aki a püspöki karra hárította a kérdést, mondván, hogy mindez annak a következménye volt, hogy nem hajlandók tárgyalni. A püspöki kar ennek hatására úgy döntött, hogy tárgyalásokba kezd a kormánnyal, mivel nem hagyhatják magukra a szerzetesrendeket. Június 28-án meg is kezdődtek a tárgyalások a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának küldöttségével.

Július 11. és augusztus 14. További 187 szerzetest vittek el éjszaka otthonukból kényszertartózkodási helyre. Czapik érsek javaslatot tett a kormánynak, mely iskolák

²⁰ Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. (dokumentumok) Budapest, Vigília Kiadó, 1990. 13. o.

²¹ Szabad Nép (1950. június 6.)

működtetését szeretnék tovább folytatni, és a szerzetesrendek a következők voltak: bencések, ciszterciták, piaristák, angolkisasszonyok és a szegény iskolanővérek rendje.

A ferences rend nem szerepelt ezen a listán, de a kormány a cisztercitákat és az angolkisasszonyokat eleve elutasította. A két elutasított rend helyett a kommunista kormány a ferenceseket javasolta. Rákosi Mátyás ekképpen adott erre magyarázatot: „... itt van konkrétumként a ferencesek rendje: Kantsky szépen leírta, hogy Szent Ferenc szegény lázadó volt, akit az egyház megszelídített. Felhívták a figyelmet, hogy még 1900 körül több mint 20 iskolájuk volt a ferenceseknek, miután ezeknek szegényszaguk volt és népiesek voltak, az egyház és a kormányzat szisztematikusan kiirtotta őket és végül csak egy házuk maradt. Egy indok, hogyha őket a régi arisztokrácia ennyire nyomta, akkor mi egy kicsit támogassuk őket. ... Mi nem tapasztaltuk, hogy az egyik rend jobban támogatna minket, mint a másik. ... Engedjék meg, hogy az államnak legyen itt vétőjoga, mi liberálisok mondjuk, hogy válogassák ki az iskolát, de az államnak is legyen bizonyos joga. Én a ciszttereket és az angolkisasszonyokat feltétlenül megvétőzom.”²²

A megállapodásnak nevezett diktátum

1950. augusztus 30-án létrejön az állam és a püspöki kar megállapodása. Az állam és egyház közötti megállapodást Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter és a püspöki kar nevében Grósz József kalocsai érsek írta alá. Ebben a püspöki kar többek között vállalta, hogy a Magyar Népköztársaság államrendjét mindenben támogatja, cserébe visszakapnak nyolc egyházi iskolát (Pannonhalma, Győr – bencés; Budapest, Kecskemét – piaristák; Szentendre, Esztergom – ferencesek; Budapest, Debrecen – Szegény Iskolanővérek) és csekély anyagi támogatást a plébániai papság fenntartására. Az államnak ez a lépése arra is jó volt, hogy demonstrálhassa a vallásszabadság meglétét az országban. 1950. szeptember 7-én az Elnöki Tanács megvonta a (tanítással nem foglalkozó) szerzetesek működési engedélyét, a rendházakat el kell hagyniuk és átadni az államnak. Az 1950/34-es törvényerejű rendelet megvonta a szerzetesrendek működésének engedélyét. A fennmaradó 4 rendben 40-45 szerzetes maradhatott meg a 8 gimnázium fenntartására. 1950. szeptember 15-én Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel szabályozta az iskolai hitoktatást. A még le nem foglalt szerzetesházakat el kellett hagyniuk a szerzeteseknek és szerzetesnővéreknek, az épületeket át kellett adniuk a hatóságoknak október 7- december 5. között. Eközben készítették elő Grósz József perét, amivel jelentős csapást kívánnak mérni az egész egyházra. Márciusban letartóztatták a pálos rend valamennyi tagját államellenes összeesküvés vádjával. 1951. július 21-én a püspöki kar és a megmaradt szerzetesrendek főnökei letették az esküt a Magyar Népköztársaság alkotmányára. 1951. május 18-án került sor Grósz

²² Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. (dokumentumok) Budapest, Vigília Kiadó, 1990. 13. o.

József letartóztatására, ezzel megkezdődött a Grósz-per, melynek 24 mellékpere volt, melyeken 15 halálos ítéletet hoztak. Az 1951. évi I-es törvény következtében májusban felállították az Állami Egyházügyi Hivatalt. Az Állami Egyházügyi Hivatal az összes egyházmegyei hatósághoz miniszteri biztost nevezett ki, hogy ellenőrizze az egyházi hatóságok működését, és az állam egyházpolitikáját érvényre juttassa.

Szerzetesek üldözése

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető 10-50700/1951 Vizsgálati dosszié P. Csellár István pálos szerzetespap (1948. júliusától – amikor a tartományfőnököt kiutasították – a magyarországi pálos rend tartományfőnöke és a budapesti kolostor házfőnökének) megkínzási története.²³

Az egész kihallgatási anyagról látszik, hogy előre megtervezték. Talán az egyetlen őszinte beszámoló a fogdatárs S. I. jelentése, amit szintén beraktak a dossziéba.

„Szótlan és beijedt, panaszkodott, hogy megverték, és a veréstől nagyon fél. Többször mondta, hogy mindent hajlandó aláírni, csak ne bunyózzák meg. Még nem tudja, hogy fő vádlott lesz-e, vagy Vezér páter lesz a fővádlott. Nem tud arról, hogy Vezér gyilkolt volna, (de vallomásában azt írták vele alá). A másik, a fegyver rejtegetés vádja, ezért statáriális bíróság elé is kerülhet, amivel előadója fenyegeti, valójában két darab Frommer kicsi pisztolya volt, és nem dugdosta, hanem az íróasztalán tartotta. (A vallomásban már 6.35-ös Browning 25 tölténnyel) Mint cellatársának elmondta, már elfogásakor nagyon megverték, amit a kocsiban tovább folytattak ... A beszállítás után polgári ruhás emberek vallatták. Sok pofont kapott, azonkívül, a hasát és a fenekét rugdosták össze, ami nagyon fájt neki. Csak egy ember viselt századosi egyenruhát, az nem bántalmazta. Előadója szimpatikus ember, legutóbb néhányszor meglegyintette. Beszámolt még cellatársának arról, hogy III. 27-én délután átvitték az ÁVH központba, itt Péter Gábor altábornagy fogadta, cigarettával kínálta, és azt kérdezte, hogy kinek fáj jobban letartóztatása, Hamvasnak vagy Grósznek”²⁴

1951. július 3. Az 1951/20-as törvényerejű rendelet szerint a főbb egyházi tisztségek (érsek, püspök, segédpüspök, apát, tartományfőnök) csak az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásával tölthetők be. A feloszlatott szerzetesek papjai közül csak nagyon kevesen tudtak átmenni egyházmegyei szolgálatra. A ferencesek mariánus tartományában mindössze 44-en végezhetek lelkipásztori munkát, illetve 9 szerzetestanárt alkalmazhattak az újraengedélyezett 2 ferences gimnáziumban. A többi rendtagok közül 12 fő egyházközségi munkakört (kántor, sekrestyés stb.) vállalt,

²³ Fekete József: A szervita rend magyarországi története 1867-től 1950-ig PhD értekezés, 2009. 174. o.

²⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára: 0-50700/1951 Vizsgálati dosszié P. Csellár István és társai. I. akta S.I. fogdatárs vallomása 84-86. lap

később még 3 taníthatott állami iskolában. 24 szerzetes civil munkára kényszerült és heten megházasodtak, melyből 4 megkapta az egyházi felmentést. A dolgozó testvéreknél még rosszabb volt az arány, csak 25 folytathatott egyházi jellegű tevékenységet (karbantartó, takarító a ferences gimnáziumban) 55 pedig teljesen civil munkát volt kénytelen vállalni.²⁵

A szerviták feloszlásának történetét P. Póka M. Elek visszaemlékezései alapján kívánom bemutatni.

„1950. szeptember 7-én délutáni órák egyikében megjelent 5 férfi, keresve a házfőnököt. Mikor ő megérkezett a templomból, szóltak, hívja a rendtagokat. Összejöttünk, és ő közülük az egyik megszólalt: ettől a perctől kezdve mindaz az ingatlan és ingó tulajdon, ami a törökszentmiklósi szervita rend tulajdona, a Magyar Állam tulajdonába kerül. Kérem a pénztár kulcsát és irattár kulcsát, a könyvtár kulcsát. Egyelőre senki sem hagyhatja el a rendházat. Elmondom, mi maradhat meg személyi tulajdonban és használatban egy rendtagnak és a közösségnek. Egy rendtagnak egy asztal, egy szekrény, egy ágy, egy könyvespolc két szék és egy térdeplő. A többi az állam tulajdonába megy át. Mi akkor ott olyan szegényesen voltunk berendezve, hogy a meglévő bútorokból se volt annyi amennyit engedélyeztek. ... Elállamosították alólam a kerékpárt, mely egyetlen eszközöm volt, hogy eljuthassak Tenyőre /7 km/, Tenyőszigetbe /12 km, teljesen földút/, Surjánba /9 km/, Szakállásra /13 km/ hittanórák megtartására. Továbbá közölték: mostantól kezdve tilos a szerzetesi ruha használata, ugyanis ennek használatával semmibe vennék a kormány rendeletét, sőt lázítának ellene.”²⁶

Befejezés

Az egyházak intézményrendszerének szétverésével a politikai hatalom saját filozófiai ideológiáját igyekezett megerősíteni. Az eljárások törvénytelenek voltak és Szovjet mintára és moszkvai iránymutatások és elvek alapján történtek, azzal a különbséggel, hogy igyekeztek a törvényesség látszatát fentartani, és erőszakos politikájukat megegyezésként feltüntetni. Az egyházak nagy befolyással rendelkeztek a tömegek körében, ezért a kommunisták félték a teljesen ellentétes ideológiától, míg az egyházak korábbi gyakorlatuknak megfelelően igyekeztek a Modus Vivendi fenntartására és a megegyezésre törekedtek Mindszenty kivételével. Az ideológiai harc bár rengeteget ártott a hazai oktatás színvonalának, ezt az áldozatot a hatalom bevállalta saját ideológiája érdekében. Az egyházi személyek és hívő emberek tömegeinek tragédia volt ez az időszak, de korunk igazolja, hogy a totalitárius rendszerek nem rendelkeznek olyan ideológiával, melyek életképesek. Az egyházak nem szűntek meg, és napjainkban újra virágzásnak indultak.

²⁵ Balogh Margit-Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992 kronológia. Bp., 1993. História. 189. o

²⁶ Egri Szervita Rendi Levéltár: Dr. Póka János P. Elek hagyatékából a visszaemlékezései. 3-4. lap

JÓZSEF FEKETE

**ABOLITION AND PERSECUTION OF THE CATHOLIC INSTITUTIONAL SYSTEM
IN HUNGARY**

Abstract

Act XXXIII. of 1948 ordered the nationalization of schools in Hungary on 16 June 1948, which took place under the mandate of culture minister Gyula Ortutay. More than 6500 Catholic schools were nationalized leaving thousands of monk teachers without jobs. In parallel with the disintegration of the church educational system, the folk high schools, orphanages, old people's homes and nursing homes for the disabled people and various other institutions managed by the church were also continuously nationalized. In the summer of 1950 more than 3000 monks and nuns were taken away from their homes mostly in night raids and closed up in internment camps with a blatant example of the camp in Kistarcsa, which was completely filled with monks at the time. Legislative decree No. 39 of 1950 revoked the operational licence of religious orders in Hungary on 7 September, with the exception of three monk and one nun order. The Catholic Church had 23 monk orders and 40 nun orders with 2582 and 8956 members respectively in Hungary at that time. The agency reports and several investigation files of the Historical Archives of the State Security Services provide accurate data on the harassment and persecution of the monks, which also covered Catholic religious groups. The investigating authorities also initiated proceedings in cases where their legal basis was completely questionable. The study processes information from church archives, such as the archives of the Diocese of Eger, in order to better understand the crisis of contemporary society.

Keywords: Catholic Church, elimination of the institutional system, persecution

Felhasznált irodalom

- Balogh Margit-Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992 kronológia. Bp., 1993. História. 189. o
- Beke Margit (2007): Magyarország rövid egyháztörténete 1945-2005 között In: Magyar Sion. Új folyam I. / XLIII. (2007/1) 62-3. o.
- Beke Margit: A katolikus egyház oktatási és nevelési intézményei 1948-ig, Magyar Katolikus Almanach II.; A magyar katolikus egyház élete 1945-1985 (szerk. Turányi L.; Budapest 1988) 232-257; az iskolákra 1948-1988 közötti időre vö. Kemenes L., „A mai katolikus középiskolák”, MKA (1988) 258-274. o.
- Fekete József (2009): A szervita rend magyarországi története 1867-től 1950-ig PhD értekezés, 2009. 174. o.

Fekete József: A Pax Romana magyarországi tagszervezeteinek története az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség megalakulásától a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom létrejöttéig

Csíkszereda, Románia: Státus Kiadó (2016) , 96. o.

Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. (dokumentumok) Budapest, Vigília Kiadó, 1990. 13. o

Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Budapest, 1949. 291-292. oldal In: Pukánszky Béla- Németh András: Neveléstörténet Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 657. o.

Mindszenty József (1988): Emlékirataim. Ausztria, 1988 131. o